

ÇANKIRI / KIZILIRMAK SAKARCA KÖYÜ CAMİSİ

Geliş Tarihi (ReceivedDate) 05.02.2018

Kabul Tarihi (Accepted Date) 17.09.2018

Özlem AKTAŞCI¹

Özet

Çankırı'nın Kızılırmak İlçesine bağlı Sakarca Köyü'nde bulunan, 19. Yüzyıla ait Sakarca Köyü Camisi (1839-1840) kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı tek mekânlı plan özelliğine sahiptir. Dört yönde sokaklarla çevrili avlu içerisinde yer alan cami düz bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Ahşap tavanlı, kırma çatılı Geç Dönem Osmanlı yapısı olan caminin tavan göbeği ve mihrabından başka süslemesi yoktur. Onarımlarda ahşap tavan ve tavan göbeği askıya alınarak, kuru örgü olarak imal edilmiş taş duvarlar sökülerek yeniden yapılmıştır. Orijinal olan kesme taş dış kaplama yenileriyle değiştirilmiştir. 1980 yılında kapalı pencereler izlerine göre açılmıştır.

Köy halkı tarafından kullanılmakta olan cami, onarımlarla ayakta kalmış fakat özgün halini yapılan tamiratlarla yitirmiştir. Günümüzde yapının iç kısmında çatlamalar ve duvarlarda dökülmeler görülmektedir. Bilimsel değerlendirmesi ilk defa yapılan 'Sakarca Köyü Camisi' bu makalede plan, mimari, malzeme, süsleme özellikleri bakımından tanıtılarak Anadolu Türk mimarisi içerisindeki yeri ve önemi belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Kızılırmak, Sakarca Köyü Camisi, Mihrap

ÇANKIRI / KIZILIRMAK SAKARCA VİLLAGE MOSQUE

Abstract

The Sakarca Village Mosque (1839-1840) of the 19th century located in Sakarca Village of Kızılırmak District of Çankırı has a single plan feature with a rectangular plan in the north-south direction. The mosque in the courtyard surrounded by streets in four directions was built on a flat land. There is no other ornamentation from the ceiling of the mosque, which is a late Ottoman structure with a wooden ceiling, a folding roof, and a mihrab. During the repairs, wooden ceilings and ceiling belts were removed and stone walls made of dry braid were removed and reconstructed. The original cut stone has been replaced with new exterior coverings. It was opened in 1980 according to the traces of closed windows.

The mosque, which is being used by the people of the village, has survived with repairs but has lost its original state with repairs. Today, inside the structure of the structure cracks and spills in the walls are seen. The 'Sakarca Village Mosque', which was first made for scientific evaluation, will be introduced in this article in terms of plan, architecture, material, decoration features and its place and importance in Anatolian Turkish architecture will be determined.

Keywords: Çankırı, Kızılırmak, Sakarca Village Mosque, Mihrap

1- GİRİŞ

Çankırı İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünün kuzey kesiminde, Köroğlu dağlarının güneye doğru alçaldığı ve Kızılırmak'a dökülen Acıçay ve Tatlıçay'ın birleştiği yerin yakınındadır. Denizden 730 m. yükseklikte yer alan Çankırı, adını Antikçağ'da kurulan ve şehrin çekirdeğini teşkil eden 'Gangra' (Arap kaynaklarında Hancere, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Kengiri ya da Kangırı) Kalesi'nden almaktadır. Hitit, Paflagonlar, Pontus Krallığı, Roma ve Bizans hakimiyetinin ardından 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Türk egemenliğine girmiştir. Çankırı'da, Selçuklu, Candaroğulları ve Osmanlı dönemine ait çok sayıda tarihi değere sahip eser bulunmaktadır (Bayhan, 2013: 79-96). Bu eserlerden birisi Sakarca Köyü Camisidir. Cami, Çankırı İli Kızılırmak İlçesi'ne bağlı bir köy yerleşimi olan Sakarca da yer almaktadır. Sakarca, Kızılırmak ilçe merkezine 6, Çankırı'ya 60 km. uzaklıktadır(Harita 1.).

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (ozlaktsci@gmail.com)

tarafından caminin planı, cephe ve kesit çizimleri yaptırılmıştır (Plan 1). Çeşitli onarımlar geçiren yapı günümüzde ayakta ve ibadete açıktır.

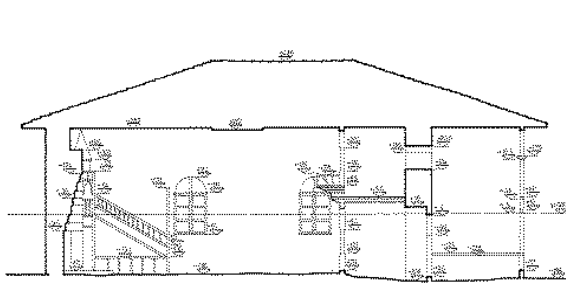
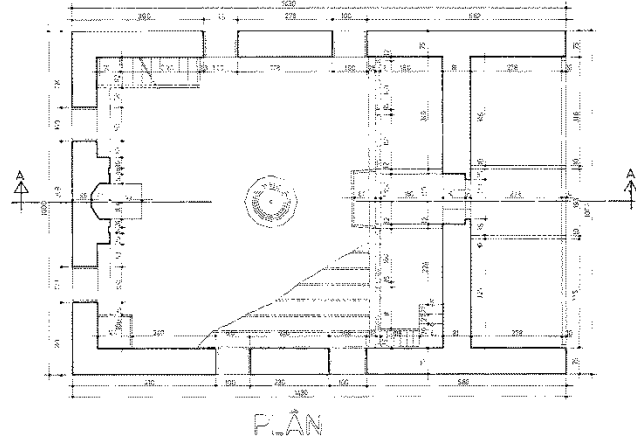

Resim 1: Sakarca Köyü Camisi'nin Genel Görünümü (25.10.2015)

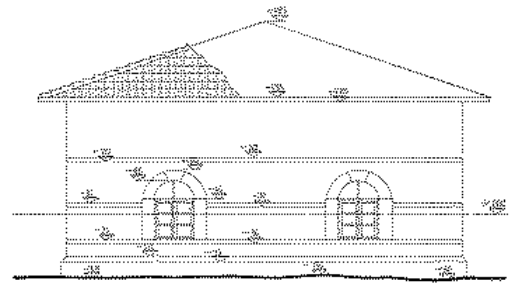
2.1. Mimarî:

2.1.1. Yapının Geçirdiği Onarımlar: Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1930, 1958, 1980 ve 1992 yıllarında onarılmıştır². 1930 yılında tavan değiştirilmiş, 1958'de bir depremle yıkılan doğu duvarı sonradan düzensiz olarak örülmüş, dikdörtgen pencereler büyütülerek yuvarlak kemerli olarak yapılmıştır. Üstteki küçük pencereler kapatılmıştır. Dışa beton çerçeve yapılmış, üst örtü alafranga kiremitle kaplanmıştır. İç mekân döşemesi önce taş iken sonradan düzensiz olarak beton dökülmüştür. 1979 yılına ait belgelerde duvarlarda üç sıra ahşap hatıl olduğu yazmaktadır ve yapı rölevesinde de görülmektedir. Ancak yanlış onarımlarla bu özelliklerini kaybetmiştir. 1980 yılında dış duvara betonarme takviye yapılmış, kapalı pencereler izlerine göre açılmış, dış ve iç duvar sıvaları ve boya badana imalatları yapılmıştır. 1992 yılında ise camiye bitişik olan sonradan eklenmiş yapılar kaldırılmış, caminin beden duvarlarındaki çatlaklar onarılmıştır. Sel sularının içeriye girmesini önleyecek şekilde subasman 0.50 m. yükseltilmiştir. Çatı ve üst kiremit örtüsü yenilenmiştir. Orijinal durumu olan kesme taş dış kaplama yenileriyle değiştirilmiştir. Ahşap tavan ve tavan göbeği askıya alınarak, kuru örgü olarak imal edilmiş taş duvarlar sökülerek yeniden yapılmıştır. Ahşap minber onarılmıştır.

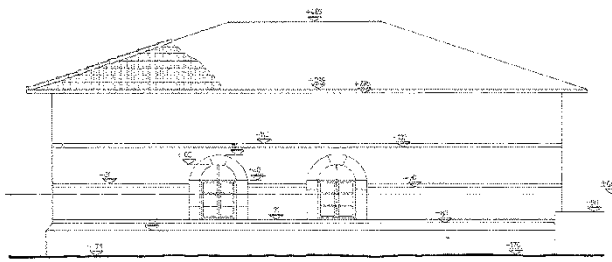
² Yapının geçirdiği onarımlar ile ilgili bilgiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1806002 numaralı dosyadan ulaşılmıştır.

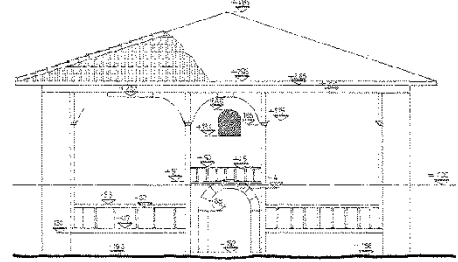
A-A KESİTİ

GÜNEY CEPHESİ

DOĞU CEPHESİ

KUZAY CEPHESİ

Plan 1: Sakarca Köyü Camisi Planı, Kesiti ve Cephe Çizimleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden, 2015)

2.1.2. Tarih: Harim kapı açıklığı üzerinde yer alan kitabesine göre H.1255- M.1839-1840 yılında inşa edilen caminin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir (Resim 2.).

Resim 2: Kitabe (25.10.2015)

2.1.3. Plan: Cami kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı ve tek mekânlıdır. Sel felaketine uğrayan ve çok su basmalarına maruz kalan caminin son cemaat yeri, doğu ve batı yönde birer basamak ölçüsünde yükseltilmiştir. Harim kapısına restorasyondan önce sekiden inilirken yapılan onarımlarda kapıya iki sıra merdivenle çıkılmaktadır (Resim 3-4). İlk kurulduğunda minaresi olmayan³ caminin, 2001 yılında batı cephesinin kuzey kenarına yapıdan ayrı şekilde minare yerleştirilmiştir. Kuzey de yer alan son cemaat yeri doğu- batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, yanları kapalı ve ön kısmı açıktır (Resim 5-6). Son cemaat yeri doğu ve batıda basamak şeklinde yüksekçe yapılmıştır. Eser, doğu-batı doğrultusunda yamuk planlı bir avlu içerisinde yer alır (Resim 7). Son cemaat yerinin karşısında avluya giriş için bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Avlu kapı girişinin batı tarafına, köy halkı tarafından L şeklinde fayans kaplamalı, kiremit örtülü şadırvan yapılmıştır.

Resim 3. Kuzey Cephe(V.G.M Arş.)

Resim 4: Kuzey Cephe

(Resim 4, 25.10.2015 Tarihinde Çekilmiştir).

³ Köy sakinlerinden olan 1928 doğumlu Ali Akkaya ile yapılan görüşmede cami minaresinin caminin ilk yapıldığı günden beri olmadığını ve ezanların cami yanlarında bulunan Ezan Taşı üzerine çıkılarak okunduğu öğrenilmiştir (25.10.2015).

Resim 5. Son Cemaat Yeri (V.G.M Arş.)

Resim 6: Son Cemaat Yeri (25.10.2015)

Resim 7: Kuzeybatı Cephe (25.10.2015)

2.1.4. Örtü: Yapıda taşıyıcı yoktur. Düz ahşap tavan doğrudan duvarlara oturmaktadır. Harimi ve son cemaat yerini örten ahşap tavanın üstü kırma çatılı, kiremit kaplıdır.

2.1.5. Cephe Düzenleri: Yapının kuzey cephesinde harim kapısının üzerinde bir adet içten dikdörtgen, dıştan yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır (Resim 8). Harim kapısı bakır kabartma süslemeli, yuvarlak kemerlidir (Resim 9-10). Batı ve güney cephede çift sıra pencere düzenlemesi ile dört adet pencere bulunmaktadır (Resim 11-12). Aynı aks üzerinde yer alan bu pencerelerin ikisi altta ikisi üsttedir. Alt sıradakiler içten ve dıştan yuvarlak kemerli, üst sıradakiler dıştan yuvarlak kemerli içten dikdörtgendir (Resim 13-14). Doğu cephede de aynı düzenle yapılan çift sıra pencere düzenlemesi ile beş adet pencere bulunmaktadır (Resim 15-16). İki altta, üç üstte yer alan

pencerelerin yine alt sıradakiler içten ve dıştan yuvarlak kemerli, üst sıradakiler dıştan yuvarlak kemerli içten dikdörtgendir (Resim 17-18).

Resim 8: Harim Kapısı Üzerindeki Pencere (25.10.2015)

Resim 9. Harim Kapısı (V.G.M Arş.)

Resim 10: Harim Kapısı (25.10.2015)

Resim 11: Batı Cephe (V.G.M Arş.)

Resim 12: Batı Cephe (25.10.2015)

Resim 13: Güney Cephe (V.G.M Arş.)

Resim 14: Güney Cephe (25.10.2015)

Resim 15: Doğu Cephe (V.G.M Arş.)

Resim 16: Doğu Cephe(25.10.2015)

Resim 17: Pencereleden Detay (V.G.M Arş.)

Resim 18: Pencereleden Detay (25.10.2015)

2.1.6. Minare: 2001 yılında caminin Batı cephesinin kuzey kenarına yapıdan ayrı olarak düzenlenmiştir(Resim 19). Sanat değeri taşımayan yeni olan minare, mermer malzemeli, çokgen kaidesi yüksek tutulmuş, pabuç kısmı ise mavi-beyaz seramiklerle kaplanmış ve biçimlendirilmiştir. Minarenin gövde kısmında beyaz ve kahverengi taşın dönüşümlü dizilimi ile eşkenar dörtgen görünümü oluşturulmuştur. İki şerefeli, şerefe altları mukarnaslıdır (Resim 20).

Resim 19: Minare Yapım Kitabesi

Resim 20: Minarenin Genel Görünümü

(Resim19 ve 20, 25.10.2015 Tarihinde Çekilmiştir).

2.1.7. İç Mekân: Harim kuzey-güney yönünde kareye yakın dikdörtgen planlı, tek mekânlıdır (Resim 21-22). Ahşap tavan düzenlemesi kuzey-güney yönündedir. Tavan tahtaları beyaza, derzleri kapatan çıtalar ise kahverengiye boyanmıştır (Resim 23-24). Tavanın orta kısmında ahşap göbek vardır. İç

mekânın kuzey duvarı boyunca uzanan orijinal ahşap mahfil yer almaktadır. Mahfil ikisi duvarla bağlantılı, altı direk üzerine oturmuştur. Beş kemerli mahfilin orta kısmında dışa taşkın ahşap balkon yer almaktadır (Resim 25-26). Mahfile harim kapısının doğusundaki ahşap merdivenle çıkılmaktadır (Resim 27). Mahfil ahşap tavan düzenlemesi doğu-batı doğrultusundadır.

Resim 21: İç Mekân (V.G.M Arş.)

Resim 22: İç Mekân (25.10.2015)

Resim 23: Harim Ahşap Tavan (V.G.M Arş.)

Resim 24: Harim Ahşap Tavan (25.10.2015)

Resim 25: Mahfilden Görünüm (V.G.M Arş.)

Resim 26: Mahfilden Görünüm (25.10.2015)

Resim 27: Mahfile Çıkış Merdiveni (25.10.2015)

Harim duvarları herhangi bir süsleme unsuru taşımayan düz yüzeyler halinde sıvanarak beyaz yağlı boya ile yapılmış, pencere kenarları yeşil boya ile boyanmış ve duvarlar onarımlarda su basman seviyesine kadar fayanslarla kaplanmıştır (Resim 28-29). Daha sonra alt kısımlara yaklaşık 1.m yüksekliğe kadar lambri düzenlemesi uygulanmıştır (Resim 30-31).

2.1.8. Mihrap: Güney duvar aksına yerleştirilmiş, bir niş biçimindedir ve tamamen alçı malzemedir (Resim 32-33). Harim yüzeyine göre boyuna dikdörtgen bir kütle halinde biraz taşınılıdır. Kavsarası altı sıra mukarnasla hareketlendirilmiş, iki yan ve üst kenarı dolaşan bordürler yapılmıştır.

2.1.9. Minber: Mihrabın batı yanında yer alır ve ahşap malzemedir. Oldukça sade olan minberin aynalık kısmı beyaza boyanmıştır. (Resim 34-35).

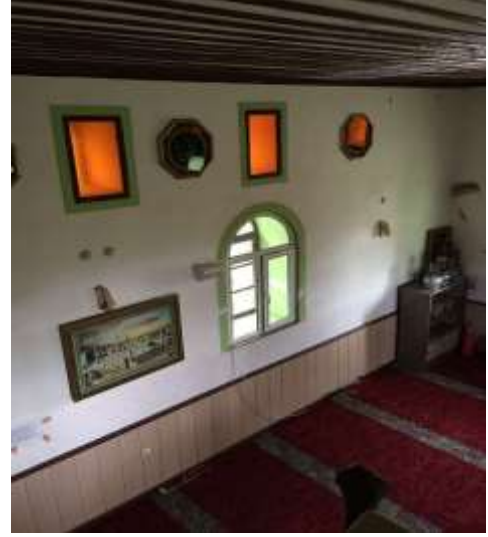
Resim 28: Harim Batı Duvarı (V.G.M Arş.)

Resim 29: Harim Batı Duvarı (25.10.2015)

Resim 30: Harim Doğu Duvarı (V.G.M Arş.)

Resim 31: Harim Doğu Duvarı (25.10.2015)

Resim 32: Mihrap (V.G.M Arş.)

Resim 33: Mihrap(25.10.2015)

Resim 34: Minber (V.G.M Arş.)

Resim 35: Minber (25.10.2015)

2.1.10. Malzeme: Dış cephe kesme taş, beden duvarları, kuru örgü olarak imal edilmiştir. Mihrap alçı, minber, tavan ve mahfil kısmı ahşaptır.

2.2. Süsleme

2.2.1. Alçı Bezeme: Yalnızca mihrapta görülür. 15-17. yy mimari özelliklerini üzerinde barındıran, dikdörtgen bir kitle halinde harime doğru taşıntı yapan alçı mihrap kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Süslemeleri alçak ve yüzeysel kabartmadır (Resim 36).. Çok fazla boyamaya maruz kalan mihrabın süslemeleri tam seçilememektedir (Resim 37). Tepelik kısmı rumi şeklinde düzenlenmiştir. Mihrap nişini farklı genişliklerde üç bordür dolandır. Birinci bordür mukarnas dizisinden oluşmaktadır. Yarım daire kemerli sağır niş şeklindeki mukarnas yuvaları tek sıra halinde dizili, içlerinde damla motiflerinin oluşturduğu ağaçlar yer almaktadır. İkinci bordür ok şeklinde altıgen motiflerle süslenmiştir. Üçüncü bordür iç içe geçmiş palmet, dörtgen ve altı kollu yıldız motiflerinin bir araya gelerek oluşturduğu bitkisel ve geometrik motiflerden oluşmaktadır. Köşelik kısmı kavsara ile üçüncü bordür arasında tek parçadır. On iki kollu yıldız ve birbirine geçmiş çizgilerden oluşmaktadır. Kavsaranın iki yanında simetrik düzenlenmiş birer kabara yer alır. Kabaraların yüzeyleri on iki yapraklı çiçekle bezenmiştir. Kavsarada yedi sıra mukarnas dizisi yer alır (Resim 38). En alttakiler yarım daire kemerli sağır nişlerden oluşmaktadır. Niş kısmı beş eşit bölüme ayrılmış, her bölüm kaş kemerle hareketlendirilmiş, bu kemerlerin üzerinde de on iki yapraklı çiçek kabarası yer almaktadır.

Resim 36: Mihrap (25.10.2015)

Resim 37: Mihrap Süslemelerinden Detay (25.10.2015)

Resim 38: Mihrap Süslemelerinden Detay (25.10.2015)

2.2.2. Ahşap Bezeme: Tavanda yer alan ahşap göbeğin kenar kısımları; yeşil, siyah ve kırmızı renkte dörder sıra çitalarla on iki kollu yıldız ve çokgen motifinden oluşmaktadır. Orta kısmında iç içe on iki kollu yıldızların bulunduğu, geometrik süslemeler yer almaktadır (Resim 39-40).

Resim 39: Ahşap Tavan Göbeği

Resim 40: Ahşap Tavan Göbeği

(Resim 39 ve 40, 25.10.2015 Tarihinde Çekilmiştir).

3. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Cami mimarisinde, ahşap destekli ve ahşap tavanlı cami inşa etme geleneğinin köklü bir geçmişe sahip olduğu erken dönem mimari örneklerden anlaşılmaktadır. Ahşap tavanlı, kırma çatılı, ahşap destekli camiler, Anadolu da her dönem; Selçuklu, Beylikler ve daha sonraki dönemlerde görülmüş, Osmanlı döneminde bazı farklılıklarla devam etmiştir. Bu plan tipinin Erken İslam döneminde inşa ettirilen camilere dayanan Kûfe plan geleneğinin uzantıları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Arap cami plan geleneği olarak da adlandırılan bu plan türünde enine genişletilmiş dikdörtgen bir alan içerisinde adeta bir sütun ormanı ve sütunların üzerini örten düz çatı ile camiler şekillendirilmiştir.

17. yüzyılda Anadolu’da çok destekli camiler değişik biçimlerde inşa edilmiştir. Nitekim 1302 tarihli Ermenek, 1312 tarihli Birgi, 1350 tarihli Tire Camileri esasında ulu cami geleneğine bağlı olarak ayaklarla birbirinden ayrılmış, kible duvarına paralel veya dik sahinlerle basit mimari ve sade görünümleriyle ahşap destekli ve ahşap tavanlı cami anlayışıyla günümüze ulaşan en güzel örneklerdir⁴. Özellikle Anadolu’da bu plan, mimari ve strüktür geleneği 13. Yüzyıldan başlayıp, 20. Yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı döneminde imparatorluğun sınırları içerisinde her yerde yaygın biçimde uygulanan bu mimari Çankırı ve çevresinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu plan ve mimariye genel anlamda bölgede 18-19. yüzyıldan itibaren uygulanmış olsa da örneklerin çoğu 19-20. Yüzyıla aittir. Dikdörtgen planlı camiler arasına giren Sakarca Köyü Camisi Geç Dönem Osmanlı eseridir. Tavan ve çatı doğrudan duvarlara bindirilmiş, kadınlar mahfili olarak ayrılan bölüm altı ahşap direk üzerine oturtulmuştur. Yapıya plan, süsleme ve malzeme açısından benzer özellikleri bünyesinde barındıran mevcut eserler Anadolu’nun birçok yerinde bulunmaktadır.

Dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı, kırma çatılı ile örtülü Ankara İlyakut Köyü Camisi (14.yy. sonu-15.yy. başı), Niğde Dört Ayak Camisi (18.yy.), Ankara Ağaç Ayak Camisi (18.yy), Denizli Cevher Paşa Camisi (1820), Denizli Akköy Yukarı Camisi (1909), Denizli Acıpayam Yazır Camisi (1802), Çivril Bayat Köyü Camisi (19.yy.), Niğde Sarı Abdurrahman Camisi (1747), Konya Asmalı Hatip Sultan Camisi (1821), Yozgat Cevahir Ali Efendi Camisi (1800), Yozgat Başçavuş Camisi

⁴ S. Eyice., (1995). “Cami” Mad. TDVİA, C. 7, s. 69-90, İstanbul.

(1800-1801) plan, örtü, cephe ile gerek bölge camileriyle gerekse de biçimlenişi ile Sakarca Köyü Camisi'nin benzer özelliklerini teşkil etmektedir.

Sakarca Köyü Camisi kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, mihraba dik uzanan harim mekânlı, ahşap tavanlı, kırma çatılı, beden duvarları kuru örgü, dış cephe kesme taş malzemelidir. Doğu ve batı doğrultusunda uzanan iki yanı kapalı önü açık son cemaat yerli, çift sıra pencere düzenlemeli, altı direk üzerine oturan ahşap mahfilli ve alçı mihraplıdır. Bu özelliklere bakılarak; Ankara İlyakut Köyü Camisi kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, kırma çatılı, ahşap tavanlı, çift sıra pencere düzenlemeli, beden duvarları kuru örgü malzeme ile yapılmıştır. Bu yönleri ile Sakarca Köyü Camisi ile benzerlikler gösterirken, harim mekânının ahşap direklerle üç sahına ayrılması ve pencere sayıları ile farklılık göstermektedir. Denizli Cevher Paşa Cami de plan, örtü ve altı adet direk üzerine oturan ahşap mahfili ile ortak; tek sıra pencere düzenlemesi, cephelerde kullanılan pencere sayıları, harim mekânının üç sahına ayrılması, son cemaat yerinin yanlarının açık olması ve dış cephede kullanılan kuru örgü malzeme ile farklıdır. Niğde Dört Ayak Camisi ve Ankara Ağaç Ayak Camisi de dikdörtgen planlı, mihraba dik uzanan harim mekânlı, kırma çatılı ve ahşap tavanlıdır. Malzeme, pencere düzenlemesi, ahşap mahfili ve son cemaat yeri ile iki camide yapımızla benzerlikler ve farklılıklar göstermez. Dört Ayak Camisi kaba yonu taş malzemeli, iki yanı açık son cemaat yerli, tek sıra pencere düzenlemeli ve balkonsuz ahşap mahfillidir. Ağaç Ayak Camisi ise tuğla ve ahşap hatıl malzemeli, çift sıra pencere düzenlemeli, balkonlu ahşap mahfillidir ve son cemaat yeri yoktur.

Çankırı'daki ahşap tavanlı, dikdörtgen planlı camiler, Anadolu'daki geleneksel ahşap tavanlı camilerin bölgesel özellikleri ile şekillenmiş örnekleri karşımıza çıkar. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olan Taşkaracalar Köyü Camisi (1821), Çerkeş Kuzdere Camisi (19.yy), Çankırı Şabanözü Ulu Camisi (18.yy), Merkez Karataş Camisi (13.yy), Kirovacık Camisi (19.yy) ve Karadayı Camisi(1821)⁵; çalışmamızda tespit edebildiğimiz Kızılırmak yöresindeki Karamürsel Köyü Camisi (19.yy), Kuzyekışla Köyü Camisi (19.yy), Tımarlı Camisi (19.yy), Kızılırmak Eski Camisi (19.yy), Karallı Camisi (19.yy) örnek verilebilir.

Sakarca Köyü Camisi'nin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda; Karadayı Camisi dikdörtgen planı, kırma çatısı, ahşap tavanı, ahşap mahfili ve çift sıra pencere düzenlemesi ile yapımıza benzer özellikler sergilerken; iki katlı son cemaat yeri ve pencere sayıları ile farklı özellikler göstermektedir. Malzemesi beden duvarlarında kireç taşı, dış cephede kesme taştır. Örnek verilen camilerin mimarisi yapımız ile birebir olmasa da benzerdir. Karallı, Karamürsel ve Tımarlı Camileri de dikdörtgen planlı, kırma çatılı, yanları kapalı son cemaat yerli, ahşap tavanlı, ahşap balkonlu mahfillidir. Tımarlı Camisi tek sıra pencere düzenlemeli; Karamürsel ve Karallı Camisi çift sıra pencere düzenlemeli ancak her ikisinde de doğu cephe hariç pencere sayıları ve aksı Sakarca Köyü Camisi ile aynıdır. Karallı Camisi kuru örgü malzemeli, Tımarlı Camisi taş temel üzerine kerpiç duvarlı, Karamürsel Köyü Camisi kuru örgü ve dış cephe kesme taştır. Çankırı yöresindeki camilerin neredeyse hepsinde ahşap göbek bulunmaktadır. Bu örneklerle dikdörtgen plan, cami mimarisinde hem Çankırı'da hem de Anadolu coğrafyasında çokça kullanıldığını bizlere ispatlar niteliktedir.

⁵ Dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı, kırma çatılı camiler için bkz., Kastamonu Kasabaköy Candaroğlu Mahmut Bey Camii (1366): M. Akok, "Kastamonu'nun Kasaba Köyünde Candaroğlu Mahmut Bey Camii", *Bellele n*, C.X, Ş.37, Ankara 1946, s.293-301; Ankara İlyakut Köyü Camii (14.yy.sonu-15.yy.başı): H. Acun, "İlyakut (İlyagut) Köyü Camii", *EJOS*, IV (2001) Ankara 2005, s.179-193; Niğde Sarı Abdurrahman(1747), Kemal Ümmi (18.yy.sonu), Niğde Dört Ayak(18.yy.) camileri: H. Çal, Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2000; Denizli Cevher Paşa (1820), Denizli Akköy Yukarı (1909), Denizli Acıpayam Yazır (1802), Çivril Bayat Köyü (19.yy.) camileri: T. Yurtsal, Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009; Konya Asmalı Hatip Sultan (1821): R Duran, "Konya'daki Geç Dönem Osmanlı Yapıları", Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi, Ankara, 2006, s.237; B. Ayhan, Çankırı İnanç Rehberi Camiler, Türbeler, Şifalı Sular, Yeni Gün Ofset Matbaacılık, Çankırı 2012. Ancak aynı tarzdaki eserlerin daha fazla sayıda olduğu bilinmektedir.

Eser, alçı mihrabı bakımından dikkat çekicidir. Beylikler ve Erken Osmanlı dönemi mihraplarıyla benzer özellikler sergilemektedir. Örtmeli Mescid (15.yy. başı), Gecik Mescidi (1443), Geneği Mescidi (15.yy. ilk yarısı), Karanlık Mescidi (14.yy. sonu-15.yy. başı), Ankara Susuz Köy Camisi (14.yy sonu-15.yy başı), Boyabat Cuma Köyü Camisi (15.yy) ve Ahi Elvan Camisi (15.yy. ilk çeyreği)⁶ mihrap nişinin biçimlendirilişi, kalıplama tekniği kullanılarak yapılmış geometrik ve bitkisel süslemeleriyle yakın benzerlik göstermektedir. Gecik Mescidi ve Susuz Köyü Camisi mihrabı, Sakarca Köyü Camisi gibi dikdörtgen bir kütle halinde harime doğru taşıntı yapmıştır. Büyük boyutlu bu mihraplardan, Susuz Köyü Camisi alçı malzemesi, mukarnaslı kavsarası ve kalıplama tekniğiyle oluşturulmuş bitkisel ve geometrik süslemesi ile benzer; bordürde bulunan yazı bezemesi, beş sıra mukarnaslı kavsarası, iki yanında yer alan sütunceleri ve Milet işi kâsesiyle farklı özellikler sergilemektedir. Gecik Mescidi, Sakarca Köyü Camisi gibi alçı malzemeli, yedi sıra mukarnas kavsaralı, bordürlerde yıldız motifli ve sütuncesizdir. Yapıda mukarnas dizisinin yer aldığı birinci bordürde, Gecik Mescidi'nde farklı olarak yazı bezemesi bulunmaktadır ve bitkisel süslemeler yer almamaktadır.

Çankırı'da dikdörtgen bir kütle halinde harime doğru taşıntı yapmış Kirovacık Camisi (19.yy), Tatlıpınar (Şih Osman) Köyü Camisi (1884), Karamürsel Köyü Camisi (19.yy), Yapraklı Büyük (Cami-i Kebir) Camisi (1883-84), Bügdüz Cami (1826) ve Yukarı Alagöz Camisi (19.yy) mihrapları, eserimizle neredeyse aynı özellikleri sergilemektedir. Yukarı Alagöz Camisi mihrabı, Sakarca Köyü Camisi mihrabıyla malzemesi, yedi sıra mukarnas kavsarası, bordürlerdeki bitkisel ve geometrik süslemesi, kavsaranın iki yanında yer alan kabara içinde on iki yapraklı çiçek motifli, niş kısmının beş eşit bölüme ayrılıp, her bölümün kaş kemerle hareketlendirilmesi ve her bölümün içinde çiçek kabarasının yer alması ile tamamen benzerdir. Yukarı Alagöz Camisi'nin tepelik kısmında herhangi bir süsleme yoktur ve kavsaranın iki yanında sütunce yer almaktadır. Yapımızda tepelik kısmında rumi motifli vardır ve mihrap sütuncesizdir. Kirovacık Camisi alçı malzemesi ve mihrap üzerinde bulunan tüm süslemesi ile ortak; altı sıra mukarnas dizisi, ay-yıldızlı tepelik kısmı ve köşelerdeki sütuncesi ile değişiktir. Tatlıpınar Camisi de alçı malzemesi, iki yanda çiçek motifli kabara ile benzer; altı sıra mukarnas dizili kavsarası, sütuncesi, tepelik kısmındaki palmeti ve süslemesiz bordürü ile farklıdır.

15-17.yüzyıl camileri ile ortak özellik sergileyen Sakarca Köyü Camisi mihrabının erken karakteri 1839 tarihini bize sorgulatmış ve üç ihtimal üzerinde durulmuştur. Birincisi mihrabın daha eski bir camiye ait olduğu buraya devşirme olarak geldiği, ikincisi büyük bir depremle yıkılan caminin mihrabının zarar görmeyip, mihrap yerinden oynatılmadan Sakarca Köyü Camisi'nin yapıldığı, üçüncüsü ise bu dönemde bölgede güçlü bir alçı mihrap geleneğinin devam ettiğidir. Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait belgelerde güney cephede mihrabın arkasında bir adet pencere açıklığının bulunduğu ancak daha sonra kapatıldığı görülmektedir. Bu ikinci ihtimali kafamızdan silmektedir. Çünkü mihrabın yerinde durup, yıkılan caminin yerine yeni cami yapılmasında mihrap arkasına pencere konulması akla uygun gelmemektedir. Diğer ihtimalleri tamamen kesinleştirmek için detaylı bir çalışma yapılmıştır ve yöreye yakın 19.yy tarihli camilerde, yapı ile aynı özelliklere sahip mihrapla karşılaşılmıştır. Bu da bize Çankırı'da, Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi alçı mihrap geleneğinin Geç Dönem Osmanlı'da da devam ettiğini göstermektedir.

⁶Adı geçen mihraplarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., A. Karaçağ, "Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler", T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2002; B. Eşkici, Ankara Mihrapları, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

4. SONUÇ

Çankırı İli Kızılırmak İlçesi'nin Sakarca Köyü'nde yer alan Sakarca Köyü Camisi bir avlu içerisinde yer almaktadır. 1839-1840 tarihinde yapılan caminin mimarı ve banisi bilinmemektedir. Caminin 2001 yılında kuzey kenarına yapıdan ayrı bir minare eklenmiştir. Yapıda tavan göbeği ve mihrabından başka süsleme bulunmamaktadır. Anadolu'da görülen dikdörtgen planlı, mihraba dik uzanan harim mekânlı camilerden olan Sakarca Köyü Camisi, Geç Dönem Osmanlı eseridir. Plan, cephe, son cemaat yeri, ahşap mahfil ile dönemin özelliklerini taşıyarak, mihrap Beylikler ve Erken Osmanlı dönemi eseri ile benzerlik göstermektedir. Anadolu camileriyle karşılaştırılan yapının mihrabı, 15-17.yy cami mihrapları ile ortak özellikler sergilemekte ve o dönem yapıldığını düşündürmektedir. Ancak yapılan çalışmalarda Çankırı'da Sakarca Köyü Camisi ile aynı tarih aralıklarında yapılan diğer camilerin mihrapları aynı özellikleri taşımaktadır. Bu da bize Çankırı'da, Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi alçı mihrap geleneğinin Geç Dönem Osmanlı'da da devam ettiğini göstermektedir. Bu makale ile cami, plan, mimari, malzeme ve süsleme bakımından tanıtılmış, Anadolu Türk mimarisindeki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

Caminin büyük ölçüde tahribata uğradığı yapılan onarımlardan anlaşılmaktadır. Doğal felaketlere de maruz kalan caminin, bugün de harim kısmında çatlama ve dökülmeler görülmektedir. Beklentimiz, bir an önce kuruluşlar tarafından gerekli girişimlerin yapılarak yapının özgün şekline kavuşturulması ve sonsuza kadar yaşatılmasıdır. Böylelikle hem tarihi varlığımız korunmuş olacak hem de gelecek nesillere geçmişle ilgili görsel öğeler kalmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Akok, M., (1946). "Kastamonu'nun Kasaba Köyünde Candaroğlu Mahmut Bey Camii", Belleten, C.X, Ş.,37, s.293-301.
- Akgül, F., (1992). "Ankara Arslanhane ve Ahi Elvan Camilerinin Mihrap Süslemeleri", T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Resim Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ayhan, B., (2012). Çankırı İnanç Rehberi Camiler, Türbeler, Şifalı Sular, Yeni Gün Ofset Matbaacılık, Çankırı.
- Bayhan, A., (2009). Tarihi ve Kültürel Değerleri ile Yapraklı, Yapraklı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı.
- Bayhan, A., (2013) "Osmanlı Mimarisinde Başkent Dışında Mimar Sinan Ekolünün Güçlü Bir Temsilcisi: Çankırı Ulu Cami", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Armağan, Cilt: 6 Sayı: 25.
- Çal, H., (2000). Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Duran, R., (2006). "Konya'daki Geç Dönem Osmanlı Yapıları", Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi, Ankara.
- Dündar, A., (2005). "Çankırı'daki Türk İslam Yapıları", Geçmişten Geleceğe Çankırı, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Çankırı.
- Eskici, B., (2001). Ankara Mihrapları, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eyice, S., (1995). "Cami" Mad. TDVİA, C. 7, İstanbul.
- Karaçağ, A.,(2002). "Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler", T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Özkan, H. (2010). "Gümüşhane'de Ahşap Tavanlı Camiler", Dergi Park Sanat Dergisi, S.18.
- Topkaraoğlu, N.,(1991). "Çankırı Merkez ve İlçelerinde Yapılan Eski Eser Tesbit Çalışmaları 3", Vakıf Haftası Dergisi, 8.
- Üçok, A., (1941). Çankırı Coğrafyası, Okuyan Adam Yayınları, Ankara.
- Yurtsal, T., (2009). Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yüksel, A. (2016)., "Ankara Cami ve Mescitlerinde "Ankara Üslubu", Tarih ve Gelecek Uluslar arası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 2, S.1.

TÜRKİYE’DE İKTİSADİ BÜYÜME VE BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİNİN KARBON SALINIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ : YAPISAL VAR YAKLAŞIMI

Geliş Tarihi (ReceivedDate) 03.01.2019

Geliş Tarihi (ReceivedDate) 04.01.2019

Şükrü APAYDIN¹
Celal TAŞDOĞAN²

Özet

Bu çalışmada ekonomik büyüme ve birincil enerji tüketiminin karbondioksit salınımı üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Türkiye’nin 1965-2017 dönemine ilişkin verilerin kullanıldığı çalışmada yapısal vektör otoregresyon modeli kullanılmaktadır. ADF, PP, Ng-Perron ve KPSS testleri ile durağanlık analizi yapılmış, değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi Johansen-Juselius yöntemiyle test edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin karbon salınımı üzerindeki uzun dönemli etkilerinin belirlenmesi amaçlandığı için, çalışmada uzun dönem kısıtlı yapısal VAR modeli benimsenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, değişkenler arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmakla birlikte, hem ekonomik büyüme ve hem de birincil enerji tüketimi karbon salınımını pozitif yönde etkilemekte ve kalıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, birincil enerji tüketiminin karbon salınımını büyümeye göre daha fazla artırdığı, ayrıca büyümenin birincil enerji tüketimini pozitif yönde ve kalıcı olarak etkilediği bulgular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, Birincil Enerji Tüketimi, Karbon Emisyonu, Yapısal VAR, Türkiye.

THE IMPACT OF ECONOMIC GROWTH AND PRIMARY ENERGY CONSUMPTION ON CARBON EMISSIONS IN TURKEY: STRUCTURAL VAR APPROACH

Abstract

The aim of this study is to investigate the effect of economic growth and primary energy consumption on carbon dioxide emission. It is used the structural vector autoregression model with data for the period of 1965-2017 in Turkey. In empirical application, ADF, PP, Ng-Perron and KPSS tests have been performed for stationary analysis then tested relation among variables by using Johansen-Juselius Method. The study has adopted structural VAR model in long term because of that it is aimed to determine the long run effects of independent variables on carbon emission. According to the findings of the study, there is an interrelation among variables alongside both the economic growth and the primary energy consumption have a positive effect on the carbon emission as well as leaving permanent effects. However, the primary energy consumption is more likely to increase carbon emissions than the growth, and the growth also affects primary energy consumption positively and permanently.

Keywords: Growth, Primary Energy Consumption, Carbon Emission, Structural VAR, Turkey.

GİRİŞ

İktisat politikası amaçları incelendiğinde, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve kalkınma ülkelerin en kadim amacı olarak göze çarpar. Bu amaç açısından hemen her dönemde emek, sermaye, toprak gibi temel üretim faktörleriyle birlikte enerji, önemi giderek artan bir faktör olmuştur. Zira ekonomik büyüme ve kalkınma hızlarının artmasının yanı sıra dünya nüfusundaki artış, teknolojik gelişmeler, küreselleşme gibi pek çok faktör enerji tüketimindeki artışlara önemli katkılar yapmaya devam etmektedir.

Enerji talebindeki artışlar, son yıllarda ivme kazanan alternatif enerji kaynağı arayışlarına rağmen, büyük ölçüde birincil enerji kaynaklarından karşılanmaya devam etmekte ve birincil enerji tüketimindeki artış hızla devam etmektedir. Tablo 1’de özetlenen verilere göre, 1965-2017 döneminde birincil enerji tüketimi, dünya ölçeğinde ortalama 8,3 milyar ton eşdeğer petrol (mtep) düzeylerinde iken, dönem boyunca artış oranı ortalama olarak yüzde 2,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Söz konusu artış oranları alt dönemler itibarıyla ele alındığında en yüksek artışın ortalama olarak yaklaşık yüzde 4’ler civarında 1965-1980 döneminde olduğu gözlenir. İkinci alt dönem olan ve küreselleşme sürecinin ilk evresi olarak değerlendirilebilecek 1980-2000 döneminde bu artış biraz hız kesse de devam etmiş (yüzde 1,6), sürecin ikinci evresinde yeniden artmış ve ortalama yüzde 2,2 seviyelerine yükselmiştir. Aynı veriler Türkiye açısından çok daha dikkat çekicidir. Zira 1965-2017 döneminde birincil enerji kullanımı 57,6 mtep olmasına rağmen, alt dönemler itibarıyla oransal artışta düşüşler görülse de dönem boyunca artış oranı ortalama olarak yüzde 6 düzeyindedir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, sukruapaydin@nevsehir.edu.tr

² Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, tasdogan@hotmail.com

Tablo 1: Dünyada ve Türkiye'de Birincil Enerji Kullanımı ve Karbon Salınımı

Dönem	Birincil Enerji Kullanımı				Karbondiyoksit Salınımı			
	Dünya		Türkiye		Dünya		Türkiye	
	MTEP (Ortalama)	Artış (%)	MTEP (Ortalama)	Artış(%)	MTEP (Ortalama)	Artış (%)	MTEP (Ortalama)	Artış (%)
1965-1980	5308,758	3,983	16,778	8,327	15257,114	3,383	51,131	7,689
1980-2000	7919,739	1,631	47,583	5,484	20756,832	1,173	133,527	5,229
2000-2017	11598,802	2,215	104,901	4,833	29581,414	2,101	276,721	4,591
1965-2017	8378,295	2,540	57,681	6,080	22084,634	2,148	157,016	5,647

Not: Hesaplamalar yazarlar tarafından yapılmıştır. MTEP : Milyon Ton Eşdeğer Petrol
Kaynak: www.bp.com/content/.../bp/.../statistical-review/bp-stats-review-2018-all-data.xlsx.

Öte yandan Tablo 1'in ikinci bölümü incelendiğinde, birincil enerji tüketimi artmaya devam ederken hem dünya ölçeğinde hem de Türkiye özelinde karbon emisyonunda da önemli artışlar olduğu dikkat çekmektedir. 1965-2017 dönemi dünya genelinde karbon salınımı ortalama 22 milyar ton eşdeğer petrol düzeyinde iken bu rakam aynı dönem için Türkiye'de 157 mtep düzeyindedir. Aynı dönemde dünya ve Türkiye'de karbon salınımindaki artış oranları sırasıyla yüzde 2,1 ve yüzde 5,6 olarak gerçekleşmiştir. Alt dönemler itibarıyla bu artış oranlarının Türkiye'de azalma eğiliminde olduğu gözlemlense bile yine dünya seviyelerinin çok üzerinde olması söz konusudur.

Tablo 2: Büyüme Hızları, Birincil Enerji Tüketimi ve Karbon Salınımı Artış Oranları (%)

Dönem	Dünya			Türkiye		
	Birincil Enerji Tüketimi	Karbon Salınımı	Büyüme Oranları	Birincil Enerji Tüketimi	Karbon Salınımı	Büyüme Oranları
1965-1980	3,983	3,383	4,484	8,327	7,689	4,636
1980-2000	1,631	1,173	2,915	5,484	5,229	4,162
2000-2017	2,215	2,101	2,902	4,833	4,591	5,243
1965-2017	2,540	2,148	3,376	6,080	5,647	4,750

Not: Hesaplamalar yazarlar tarafından yapılmıştır. Verilen oranlar dönem ortalamalarını göstermektedir.
Kaynak: Tablo 1 ve <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

Birincil enerji kullanımı ile karbon salınımı değişim oranlarının büyüme oranlarıyla birlikte ele alındığı Tablo 2 incelendiğinde, üç değişken arasında dikkat çekici eğilimler olduğu görülmektedir. Hem dünya ölçeğinde hem Türkiye özelinde büyüme oranları, birincil enerji tüketimi ve karbon emisyonu değişim oranlarının birbirlerine yakın seyrettiği görülmektedir. Değişkenler arası bu eğilim, ilgili verilerin yıllık olarak değerlendirilmesi halinde çok daha net ortaya çıkmaktadır. Bu durum, değişkenler arası ilişkilerin ampirik olarak analiz edilmesini önemli kılmaktadır.

Bu düşünceden hareketle çalışmanın temel amacı ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon salınımı arasındaki ilişkilerin ampirik olarak analiz edilmesidir. Yapılan analizde temel olarak ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin karbon salınımı üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır. Bir başka deyişle çalışma, sürdürülebilir büyüme perspektifi altında gerçekleştirilmektedir. Böylece büyüme ve büyüme amacı doğrultusunda kullanılan birincil enerji tüketiminin çevresel etkilerinin belirlenmesi ve sonuçların temel amaç olan iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği açısından değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmada Türkiye'nin 1965-2017 dönemi verileri yapısal vektör otoregresyon (Structural Vector Autoregression – SVAR) modeli ile analiz edilmektedir. Hem benimsenen yöntem hem de kapsanan dönem itibarıyla değerlendirildiğinde, çalışmanın konuyla ilgili ampirik literatüre önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

1. Literatür İncelemesi

Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon salınımı arasındaki ilişkileri konu edinen literatür incelendiğinde, yapılan araştırmaları genel olarak iki grupta sınıflandırmak mümkün görünmektedir.

Birinci grupta yer alan çalışmaların büyük ölçüde ekonomik büyüme-çevresel kirlenme ilişkisine odaklandıkları ve bu çerçevede Çevresel Kuznets Hipotezinin geçerliliğinin test edilmesine yöneldikleri görülür. Grossman ve Kruger'in (1991) çalışmasını takiben sayıları gittikçe artan bu çalışmalarda, kişi başına gelir artışı ile çevresel kirlenme arasında ters U şeklinde bir ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte elde edilen ampirik sonuçlar çelişkilidir. Örneğin son dönemde Türkiye ekonomisine yönelik olarak Başar ve Temurlenk (2007), Öztürk ve Acaravcı (2010), Dam, vd. (2013), Koçak (2014), Erdoğan, vd. (2015), Tutulmaz (2015) tarafından yapılan çalışmalarda ters U şeklinde Çevresel Kuznets eğrisinin olmadığı, N veya ters N şeklinde bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna karşılık Atıcı ve Kurt (2007), Akbostancı, vd. (2009), Halıcıoğlu (2009), Saatçi ve Dumrul (2011), Öztürk ve Acaravcı (2013), Yavuz, (2014), Bozkurt ve Okumuş (2015), Özcan (2015), Artan, vd. (2015), Lebe (2016), Katırcıoğlu ve Taşpınar (2017), Çetin ve Yüksel (2018) tarafından yapılan çalışmalarda söz konusu hipotezin geçerliği olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

İkinci grup çalışmalarda ise karbon emisyonunun temel olarak fosil yakıt kullanımından kaynaklandığı düşüncesinden hareketle, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi veya büyüme-CO2 arasındaki ilişkilerde olduğu gibi iki veya daha fazla değişken arasındaki uzun dönemli ilişkilere ağırlık verilmektedir. Kraft ve Kraft (1978) çalışmasından sonra giderek artan bu çalışmalarda genel olarak nedensellik analizleri ve eşbütünleşme testleri kullanılmaktadır. Çeşitli eşbütünleşme ve nedensellik analizlerinin kullanıldığı bu çalışmalarda elde edilen sonuçlar da birbirinden oldukça farklıdır. Türkiye ekonomisine yönelik kimi çalışmalarda ekonomik 'büyümenin karbon salınımına neden olduğu' sonucuna ulaşılrken, kimi çalışmalarda 'karbon salınımı ekonomik büyümenin nedenidir' şeklinde bulgu elde edilmektedir. Hatta bazı çalışmalarda değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.³

Bu çalışmalardan farklı olarak Türkiye ekonomisine yönelik yapılan son dönem çalışmalardan olan Bayramoğlu ve Yurtkur (2016), karbon emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisini doğrusal olmayan eşbütünleşme analizi ile incelemiş, iki değişken arasında doğrusal bir ilişki yokken doğrusal olmayan bir uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirilirse, daha önce de ifade edildiği gibi, bu çalışma hem yöntem hem değişkenler ve hem de incelenen dönem açısından diğerlerinden farklılaşmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın ilgili ampirik literatüre katkı sağlama potansiyeli olduğu açıktır.

2. Ekonometrik Yöntem: Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) Modelleri

Çalışmada kullanılan SVAR modelleri Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR modellerinden hareketle türetilen modellerdir. VAR modelleri, her bir değişkenin hem kendi gecikmeli hem de diğer değişkenlerin cari ve geçmiş değerleriyle açıklanan n denklemlilikli, n değişkenli doğrusal bir modeldir (Enders, 1995; Stock ve Watson, 2001).

VAR modellerine dayanan k sayıda içsel değişkenden oluşan (yani k boyutlu), maksimum gecikme sayısı p olan (yani p . dereceden) bir SVAR modelinin genel gösterimi (1) numaralı denklemdeki gibidir:⁴

$$Ay_t = A_0 + A_1y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + B\varepsilon_t \quad (1)$$

Burada y_t ($k \times 1$) boyutlu değişkenler vektörünü, A_i ($i = 1, \dots, p$) ($k \times k$) katsayılar matrisini, A değişkenler arasındaki eş anlamlı ilişkileri gösteren katsayılar matrisini ve ε_t ise ($k \times 1$) boyutlu yapısal şoklar vektörünü göstermektedir. Burada içsel değişkenlerin durağan, yapısal şokların serisel olarak ilişkisiz ve beyaz gürültü süreçleri oldukları varsayılmaktadır.

³ Nedenselliğin büyümeden karbondioksit salınımına doğru bulunduğu çalışmalara örnek olarak Halıcıoğlu (2009), Saatçi ve Dumrul (2011), Altıntaş (2013), Yöntem (2013), Çetin ve Şeker (2014), Çoban ve Kılınç (2015), Balıbey (2015), Keskingöz ve Karamelikli (2015), Artan, vd. (2015), Bozkurt ve Okumuş (2015), Uysal ve Yapraklı (2015), Pata (2018a ve 2018b) çalışmaları verilebilir. Karbon salınımı ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin bulunamadığı çalışmaya örnek olarak Soyaş ve Sarı (2009), Öztürk ve Acaravcı (2010), Koçak (2014) gösterilebilir. Karbondioksit salınımının büyümenin nedeni olarak bulunduğu Türkiye ekonomisine yönelik çalışmalara ise Lise (2006), Bozkurt ve Akan (2014), Genç ve Tandoğan (2015), Pata ve Terzi (2016) çalışmalarıdır. Alper ve Alper (2017) ise karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkileri analiz etmekte, büyüme ve enerji tüketiminin çevre kirliliğini artırdığı sonucuna ulaşmaktadır. Ayrıca çalışmada ekonomik büyümenin enerji tüketimine göre çevreyi daha fazla kirlettiği bulgusuna yer verilmiştir.

⁴ Çalışmada açıklanan SVAR modelinin teorik yapısı geliştirilirken Enders (1995), Amisano ve Giannini (1997), Breitung, vd. (2004) ile Lütkepohl (2005)'ten yararlanılmıştır.

SVAR modellerinde değişkenlerin cari değerleri, diğer değişkenler üzerinde eşanlı etkilere sahip olduğu için (1) numaralı modelden doğrudan tahmin yapılamamaktadır. Bu nedenle yapısal modelin her iki tarafı A^{-1} ile çarpılarak (2) numaralı denklemde gösterilen indirgenmiş biçim VAR modeli elde edilmektedir:

$$y_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 y_{t-1} + \dots + \Gamma_p y_{t-p} + u_t \quad (2)$$

Burada $\Gamma_0 = A^{-1}A_0$, $\Gamma_1 = A^{-1}A_1$, $\Gamma_p = A^{-1}A_p$ ve $u_t = A^{-1}\varepsilon_t$ tanımlamalarını gösterir. Ayrıca indirgenmiş biçim hata terimi u_t , $k \times I$ boyutlu gözlemlenemeyen sıfır ortalamaya sahip beyaz gürültü sürecidir. Yapısal şoklar (ε_t) ile indirgenmiş biçim hata terimi (u_t) terimi arasındaki bağlantı (3) numaralı sistemde birbiriyle ilişkili hale gelmiştir:

$$u_t = A^{-1}B\varepsilon_t \quad (3)$$

Ayrıca u_t 'nin (gözlemlenen) varyans-kovaryans matrisi ile ε_t 'nin (gözlemlenemeyen) varyans-kovaryans matrisi arasındaki ilişki de,

$$\Sigma_u = A^{-1}BB'(A^{-1})'$$

şeklindedir. Buradaki önemli husus, indirgenmiş biçim model artık terimleri ile yapısal model şoklarının 'bileşik' hale gelmiş olmasıdır. Bir diğer ifade ile indirgenmiş modelin artık terimleri, dolaylı şokların değişkenler üzerindeki eşzamanlı etkileriyle 'karışmıştır'. Bu bileşik şoklar değişkenlerin tahmin hatalarını göstermelerine rağmen, yapısal bir yoruma sahip değillerdir. Bir başka anlatımla, indirgenmiş modelden elde edilen artık terim ve katsayılar, gerçek yapısal katsayı ve şokları yansıtmamaktadır. Enders'a (1995) göre, sadece öngörü ile ilgileniliyorsa, öngörü hatalarındaki bu bileşim önemli değildir. Ancak her bir değişkendeki şokların etkilerini ortaya koyabilmek için etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması elde edilmek istendiğinde yapısal şokların kullanılması gerekmektedir. Bu durumda da yapısal şoklar ayrıştırılmalıdır.

Bu ayrıştırma işlemi için A ve/veya B matrislerine $(k^2 - k)/2$ sayıda kısıt getirilmesi gerekmektedir. Zira yapısal şokların varyans-kovaryans matrisi $(k^2 + k)/2$ sayıda bağımsız elemandan oluşmaktadır. A matrisinin birim matris olması durumunda tam tanımlanmış bir sistem için B matrisinin sıfır olmayan elemanları üzerine konulacak kısıt sayısı sıra koşulu (order condition) gereği $(k^2 - k)/2$ 'yi geçmemelidir.

Bu çerçevede değişkenler arasındaki anlık veya kısa dönemli ilişkiler ile uzun dönemli ilişkileri belirleyebilmek için *kısa dönem* ve *uzun dönem kısıtlar* şeklinde iki grup kısıt uygulaması söz konusudur.

Kısa dönem kısıtlar ile ilgili ilk uygulama Sims (1980) tarafından yapılan ve literatürde *Cholesky Ayrıştırması* olarak adlandırılan uygulamadır. Bu yöntemde yapısal şoklar sistemi alt üçgensel veya yinelemeli (recursive) bir yapıda girmektedir. Buna göre sıralamada yer alan ilk değişken sadece kendi şoklarından etkilenirken, ikinci değişken hem kendi hem de birinci değişkenin şoklarından, nihayet son sıradaki değişken kendi şoklarının yanı sıra diğer değişkenlere ait şoklardan da etkilenmektedir. Ancak *Wold Nedensel Zinciri* (Wold Causal Chain) olarak böyle bir yapıda, etki-tepki fonksiyonları değişkenlerin sıralamasına son derece duyarlıdır. Zira üç değişkenli bir sistemde 6 farklı sıralama yapmak mümkündür ve böyle bir durumda, her farklı sıralama sonuçları önemli ölçüde etkileyebilecektir (Enders, 1995). Bu nedenle Bernanke (1986) ve Sims (1986) yinelemeli olmayan bir yapının kullanılmasını önermişlerdir. Literatüre SVAR modelleri olarak geçen bu modellerde, ekonomik teoriye göre kısıtlar uygulanmakta ve değişkenlerin sıralaması önemli olmamaktadır. Bu çerçevede A ve/veya B matrislerine uygulanan kısıtlara göre *A Modeli*, *B Modeli* ve *AB Modeli* olmak üzere üç tür SVAR modelinden bahsedilmektedir.

Doğrudan gözlemlenebilir değişkenler arasındaki ilişkileri modellemek üzere geliştirilen *A Modelinde*, otoregresif katsayılar üzerine yoğunlaşmakta ve B birim matris iken A matrisi üzerine $(k^2 - k)/2$ kadar kısıt uygulanmaktadır. Buna karşın yapısal şokların etkilerine odaklanılan *B Modelinde* ise, doğrudan indirgenmiş biçim artık terimlerinden yapısal şoklar belirlenerek B matrisi üzerine kısıt konulmaktadır. A 'nın birim matris olarak alındığı bu modelde, getirilecek kısıt sayısı yine $(k^2 - k)/2$ kadar olmaktadır. Nihayet hem değişkenler arası eşanlı ilişkilerin hem de yapısal şokların etkilerinin bir

arada ele alındığı *AB Modelinde* hem A hem B matrisine kısıtlar getirilmektedir. Ancak bu modelde kısıt sayısı $k^2 + (k^2 - k)/2$ olmaktadır (Amisano ve Giannini, 1997; Breitung, 2004; Lütkepohl, 2005).

Görece daha yeni çalışmalarda kısa ve uzun dönem kısıtlar yerine uzun dönem kısıtlar uygulanmaktadır. Blanchard ve Quah (1989) tarafından yapılan çalışma, bu tür SVAR modellerinin en tipik ve en bilinen örneğidir. Bu modelin temel avantajı, şokların etkilerinin kalıcı olup olmadığının belirlenmesine imkan vermesidir (Blanchard ve Quah, 1989; Enders, 1995).

Bu çalışmada da ekonomik büyüme ve birincil enerji tüketiminin karbondioksit salınımı üzerindeki etkilerinin kalıcı olup olmadığı araştırıldığı için, Enders (1995)'i izleyerek benimsenen uzun dönem kısıtlı SVAR modeli, kullanılan değişkenler çerçevesinde sabit terimler ihmal edilerek aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\begin{bmatrix} dloggdp_t \\ dlogprimary_t \\ dlogcarbon_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} C_{11}(L) & C_{12}(L) & C_{13}(L) \\ C_{21}(L) & C_{22}(L) & C_{23}(L) \\ C_{31}(L) & C_{32}(L) & C_{33}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \varepsilon_{3t} \end{bmatrix} \quad (4)$$

veya y_t değişkenler vektörünü olmak üzere daha kısa bir gösterimle,

$$y_t = C(L)\varepsilon_t \quad (5)$$

şeklinde ifade edilebilir. Burada $C(L)$ uzun dönem etki çarpanlarıdır ve ε_t her biri sabit varyanslı bağımsız beyaz gürültü süreçleri olan şoklar olarak kabul edilmektedir. Serilerin durağan olduğu varsayımı altında VAR modeli de (6) numaralı sistemdeki gibi gösterilmektedir:

$$\begin{bmatrix} dloggdp_t \\ dlogprimary_t \\ dlogcarbon_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{11}(L) & A_{12}(L) & A_{13}(L) \\ A_{21}(L) & A_{22}(L) & A_{23}(L) \\ A_{31}(L) & A_{32}(L) & A_{33}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} dloggdp_{t-1} \\ dlogprimary_{t-1} \\ dlogcarbon_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \\ u_{3t} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Daha kısa gösterimle:

$$y_t = A(L)y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

Artık terimler ile yapısal şoklar arasındaki ilişki ise kısa gösterimle (8) numaralı eşitlikteki gibidir:

$$u_t = C(0)\varepsilon_t \quad (8)$$

(8) numaralı eşitlikte yer alan $C(0)$, şokların değişkenler üzerindeki anlık etkilerini ya da kısa dönem etki çarpanlarını göstermektedir. Uzun dönem kısıtlı SVAR modelleri açısından problem, uzun dönem kısıtların VAR gösterimine transferidir. Bunu kolaylaştırmak için (7) numaralı eşitlik $y_t = A(L)y_t + u_t$ şeklinde yazılabilir. Ayrıca $y_t = [I - A(L)L]^{-1}u_t$ olduğundan (9) numaralı eşitlik elde edilebilecektir:

$$y_t = A(L)u_t \quad (9)$$

(5), (8) ve (9) numaralı denklemler kullanılarak aşağıdaki sonuçlar elde edilecektir:

$$y_t = A(L)C(0)\varepsilon_t$$

$$C(L) = A(L)C(0)$$

Böylece uzun dönem kısıtlar kullanılıp $A(L)$ tahmin edildikten sonra, tam tanımlı SVAR modeli elde edilebilecek, etki-tepki fonksiyonları ile öngörü hatasının varyans ayrıştırması yapılabilecektir.

Etki-tepki fonksiyonları, bir değişkenin belirli bir şoka karşı zaman içindeki tepkilerini ölçen hareketli ortalama katsayılarıdır. Tahminin öngörü hata varyans ayrıştırması ise tahminin p dönem sonraki dalgalanmada (tahminin hata varyansındaki sapmada) her bir şokun katkısını belirlemektedir. Örneğin

herhangi bir şok türündeki değişim, y serisine ait tahminin hata varyansını hiç açıklamıyorsa, bu durumda y serisinin dışsal olması ve diğer değişkenden ve o değişkenin şoklarından bağımsız hareket etmesi söz konusu olmaktadır (Enders, 1995: 311; Lütkepohl, 2005:64)

Her iki analiz de indirgenmiş biçim VAR modeli üzerine yapısal kısıtlar uygulandıktan sonra gerçekleştirilmektedir. Ancak söz konusu analizlerin güvenilir sonuçlar ortaya koyması, indirgenmiş modelin istikrar ve durağanlık koşullarını sağlamış olmasına bağlıdır. İndirgenmiş biçim VAR modelinin istikrarlı olabilmesi için, sistemin ters karakteristik köklerinin birim çember içinde olması veya mutlak değer olarak birden küçük olması gerekmektedir. İstikrar koşulu aynı zamanda durağanlığı da ifade ettiği için, bu koşulu sağlayan VAR modelinin aynı zamanda durağan olduğu kabul edilmektedir. Öte yandan etki-tepki katsayılarının birikimli miktarları, bir şokun uzun dönemli etkilerini göstermek üzere de kullanılabilir. Hareketli ortalama katsayı matrisleri toplanarak belirlenen birikimli etkiler, *uzun dönem etki çarpanları* olarak adlandırılmaktadır. (Lütkepohl 2005:25, 56).

3. Uygulama

3.1. Veri Tabanı ve Değişkenlerin Tanımlanması

Ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin karbondioksit salınımı üzerindeki etkilerini belirlemek için yapılan çalışmada, Türkiye ekonomisine ilişkin 1960-2017 dönemi verileri kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen reel gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH), enerji faktörünü temsilen birincil enerji tüketimi ve karbon salınımını temsilen karbondioksit verileri seçilmiştir. Reel GSYH verileri Dünya Bankası internet sitesinden ABD doları olarak, birincil enerji tüketimi ve karbondioksit miktarları www.bp.com sitesinden kilogram petrol eşdeğeri olarak temin edilmiştir. Yapılan analizlerde tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınmış ve sırasıyla *loggdp*, *logprimary* ve *logcarbon* kısaltmalarıyla gösterilmiştir.

Çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlık analizleri birim kök testleriyle sınanmış, daha sonra aynı dereceden durağan oldukları tespit edilen değişkenler için eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Nihayet, eşbütünleşik olmadıkları belirlenen değişkenler farkları alınarak durağanlaştırılmış ve SVAR modeli tahmin edilmiştir.

3.2. Birim Kök Testleri

Çalışmanın bu bölümünde zaman serileri analizleri açısından son derece önemli olan durağanlık analizlerine yer verilmiştir. Çünkü analizde kullanılacak zaman serilerinin birim kök içermesi, “*düzmece/sahte regresyon*” adı verilen (Granger ve Newbold, 1974) bir duruma neden olabilmektedir. Bu durumda tahmin edilen model yüksek R^2 ve anlamlı t istatistiklerine sahip olsa dahi, iktisadi olarak anlamlı olmayan, güvenilmez sonuçlar ortaya koyabilmektedir.

Araştırmada durağanlığın test edilebilmesi için ampirik çalışmalarda en fazla kullanılan dört birim kök testi uygulanmıştır. Bunun nedeni, her birim kök testinin çeşitli zayıf yönlerinin bir diğer test tarafından dikkate alınmış olmasıdır.

Örneğin pek çok çalışmada kullanılan Geliştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi, zaman serilerinin kendi gecikmeli değerlerinden etkilenmeleri durumunda durağan olmayacakları ve ilgili zaman serisinin bir otoregresyon sürecinden türetildiği varsayımına dayanmaktadır. Oysa çoğu makroekonomik serisi *hareketli ortalama süreci (MA)* içerebilmekte, bu sürecin önemli olması modele daha fazla gecikmenin dahil edilmesini gerektirmektedir. Ne var ki bu durumda da testlerde önemli derecede *boyut bozukluğu* (size distortion) ortaya çıkmaktadır (Schwert, 1989). ADF testinin bu yönüne dikkat çekmek üzere Phillips-Perron testi geliştirilmiştir (Enders, 1995).

ADF testinden farklı olarak Phillips-Perron (1988) (PP) testi, hata terimlerinin gecikmeli değerlerini serisel olarak ilişkili ve değişen varyanslı olarak ele almaktadır. Bu testte otokorelasyon sorununu giderebilmek için test istatistiği modifiye edilmektedir. Bu, PP testinin temel avantajı olmakla birlikte, hata teriminde büyük ve negatif MA bileşeni bulunduğu önemli boyut bozukluğu ya da örneklem çarpıklığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sabit ve trend içeren testlerin, sadece sabit terim içeren testlere göre gücünün (yanlış bir hipotezin reddedilme olasılığının) azalması nedeniyle, bu durumları göz önüne alan Ng-Perron (Ng-P) testi geliştirilmiştir.

Perron ve Ng (1996) ile Ng ve Perron (2001) tarafından geliştirilen bu test, hata terimlerinin büyük negatif MA veya AR köklerine sahip olması durumunda ortaya çıkan boyut bozukluğunu dikkate

almaktadır. *M* testleri olarak adlandırılan dört istatistiğin kullanıldığı Ng-P testi GLS temelli trendden arındırılmış testlerdir. *M* istatistik değerleri kritik değerlerden küçük olduğunda zaman serisinin birim kök içerdiği şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir.

Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) tarafından geliştirilen KPSS testinde, ‘birim köke yakın durağanlık durumunda geleneksel testlerin gücünün azaldığı’ düşüncesinden hareketle hipotezlerin yerleri değiştirilerek daha hassas bir yöntem geliştirildiği iddia edilmektedir. Burada diğer testlerden farklı olarak boş hipotez trend veya ortalama durağanlık olarak alınmaktadır. Hesaplanan LM istatistiği kritik değerden küçük olduğunda durağanlık hipotezi kabul edilmektedir.

Açıklanan nedenlerle değişkenlerin durağanlık analizleri bu dört teste göre yapılmış, tüm birim kök testlerinde optimal gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmiş, test sonucunda durağan olmayan değişkenlerin farkları alınarak birim kök testleri yeniden yapılmış ve sonuçlar Tablo 3-6’da rapor edilmiştir. Bütün test sonuçları incelendiğinde tüm değişkenlerin birinci dereceden yani fark durağan oldukları gözlenmiş, bu nedenle değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadıklarının test edilmesi aşamasına geçilmiştir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	DÜZEY			1. FARK		
	Test Biçimi*	ADF İst.	KD** (%5)	Test Biçimi	ADF İst.	KD (%5)
loggdp	(0, c)	-1.24722	-2.91877	(0, c)	-6.983694	-2.91995
logprimary	(0, c)	-2.55535	-2.91877	(0, c)	-7.261241	-2.91995
logcarbon	(0, c)	-2.32780	-2.91877	(0, c)	-7.345798	-2.91995

* Parantez içinde kullanılan ifadeler sırasıyla gecikme sayısı, sabit terim ve trendi temsil etmektedir.
** MacKinnon (1996) kritik değerlerini temsil etmektedir.

Tablo 4: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	DÜZEY			1. FARK		
	Test Biçimi*	Test İstatistiği	KD** (%5)	Test Biçimi	Test İstatistiği	KD (%5)
loggdp	(1, c)	-1.24799	-2.91877	(1, c)	-6.983547	-2.91995
logprimary	(3, c)	-2.72352	-2.91877	(1, c)	-7.259117	-2.91995
logcarbon	(2, c)	-2.50229	-2.91877	(2, c)	-7.338966	-2.91995

* Parantez içinde kullanılan ifadeler sırasıyla gecikme sayısı ve sabit terimi temsil etmektedir.
** MacKinnon (1996) kritik değerlerini temsil etmektedir.

Tablo 5: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	DÜZEY			1. FARK		
	Test Biçimi*	LM ist.	KD** (%5)	Test Biçimi	LM ist.	KD (%5)
loggdp	(5, c)	0.966707	0.46300	(1, c)	0.103704	0.46300
logprimary	(5, c, t)	0.216252	0.14600	(2, c, t)	0.099263	0.14600
logcarbon	(5, c)	0.982609	0.46300	(3, c)	0.408481	0.46300

* Parantez içinde kullanılan ifadeler gecikme sayısı, sabit terim ve trendi temsil etmektedir.
**Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) kritik değerlerini temsil etmektedir.

Tablo 6: Ng-P Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		DÜZEY				1. FARK			
		MZa	MZt	MSB	MPT	MZa	MZt	MSB	MPT
loggdp	<i>t değeri*</i> (0, c)	1.2645	1.6413	1.2979	118.68	-25.3945	-3.5398	0.1393	1.0422
	KD**	-8.1000	-1.9800	0.2330	3.1700	-8.1000	-1.9800	0.2330	3.1700
logprimary	<i>t değeri</i> (0, c)	1.6833	3.4112	2.0265	303.056	-9.3001	-2.1555	0.2317	2.6376
	KD**	-8.1000	-1.9800	0.2330	3.1700	-8.1000	-1.9800	0.2330	3.1700
logcarbon	<i>t değeri</i> (1, c)	1.7066	3.3019	1.9348	278.05	-9.1728	-2.1363	0.2329	2.6913
	KD**	-8.1000	-1.9800	0.2330	3.1700	-8.1000	-1.9800	0.2330	3.1700

*Parantez içindeki ifadeler sırasıyla AIC bilgi kriterine gecikme sayısını ve sabit terimi temsil etmektedir.
** %5 güven aralığını temsil eden Kritik değerler Ng-Perron (2001) tablo değerleridir.

3.3. Eşbütünleşme Analizi: Johansen Yöntemi

Yapılan testler sonucunda değişkenler birinci dereceden durağan oldukları için, aralarında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığını test edebilmek için Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Zira tek tek alındıklarında durağan olmayan seriler, birlikte ele alındıklarında aralarında uzun dönemli bir ilişkiye sahip olabilmektedirler. Bu nedenle değişkenler durağanlaştırılmadan önce eşbütünleşme testlerine tabi tutulmaları gerekmektedir. Aksi halde değişkenler arasındaki ilişki sahte regresyon özelliği gösterebilmektedir (Kadılar, 2000).

Maksimum olabilirlik yöntemine dayanan bu analiz, özellikle ikiden fazla değişken söz konusu olduğunda çok daha güvenilir sonuçlar vermekte; durağan olmayan serilerde eşbütünleşik vektörlerin sayısı ile bu vektörlerin elemanlarına yönelik hipotez testlerinin yapılmasına imkan tanımaktadır. VAR yöntemine dayalı analizde eşbütünleşme ilişkisi test edilirken *iz (trace)* ve *maksimum özdeğer (maximum eigenvalue)* testleri olarak bilinen iki olabilirlik istatistiği kullanılmakta, hesaplanan değerlerle Johansen ve Juselius (1990) tarafından tablolaştırılan kritik değerler karşılaştırılarak eşbütünleşik vektör sayısı belirlenmektedir. Test istatistiği kritik değerlerden küçük ise yokluk hipotezi kabul edilmektedir.

Bu çerçevede sırasıyla *loggdp*, *logprimary* ve *logcarbon* kısaltmalarıyla temsil edilen gayrisafi yurtiçi hasıla, birincil enerji tüketimi ve karbondioksit değerleri arasındaki eşbütünleşme testi, değişkenlerin trend içerdikleri göz önüne alınarak sabit terim ve trendli olarak yapılmış, test sonuçları Tablo 7'de özetlenmiştir. Tablodan da görüleceği gibi, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiş, bu nedenle SVAR analizinde tüm değişkenler birinci farkları alınarak modellenmiştir.

Tablo 7: Johansen Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

Hipotez	Eigenvalue	İz (Trace) İstatistiği	Kritik Değer (0,05)	Olasılık**
Eşbütünleşme Yoktur	0.302335	36.86884	42.91525	0.1763
En Fazla Bir Eşbütünleşme Vardır	0.212629	18.50803	25.87211	0.3108
En Fazla İki Eşbütünleşme Vardır	0.116485	6.316207	12.51798	0.4212
Hipotez	Eigenvalue	Özdeğer (Max-Eigen) İstatistiği	Kritik Değer (0,05)	Olasılık**
Eşbütünleşme Yoktur	0.302335	18.36081	25.82321	0.3502
En Fazla Bir Eşbütünleşme Vardır	0.212629	12.19182	19.38704	0.3975
En Fazla İki Eşbütünleşme Vardır	0.116485	6.316207	12.51798	0.4212

*MacKinnon-Haug-Michelis (1999) olasılık değerleridir.

3.4. Yapısal VAR (SVAR) Modeli Tahmini

VAR modelleriyle yapılan tahminlerden doğru sonuçlar elde edilmesinin en temel koşulu, modelin optimal gecikme sayısının belirlenmesi ve istikrar koşullarının sağlanmasıdır. Eğer gecikme sayısı uygun şekilde belirlenmemişse, modelin serbestlik derecesi ve diğer tanısıl sorunlarla karşılaşmak kaçınılmaz olabilmektedir. Bu nedenle modelin tahmininden önce optimal gecikme sayısı belirlenmiş ve diğer uygunluk testleri yapılmıştır.

Modelin gecikme sayısı Eviews 10 paket programında yer alan gecikme sayısı seçme kriterine göre yapılmış, sonuçlar EK Tablo: 1’de sunulmuştur. Buna göre tahmin edilecek model için en uygun sayısı 1 olarak belirlenmiştir. Ancak 1 gecikme ile yapılan tahmin sonucunda otokorelasyonun yanı sıra, normal dağılım, değişen varyans gibi tanısıl sorunlara rastlandığı için modelin gecikme sayısı artırılarak yeniden tahmin yapılmış ve benzer sorunlarla burada da karşılaşmıştır. Dolayısıyla hiçbir sorun kalmayınca kadar gecikme sayısı artırılmış, tüm sorunların ortadan kalktığı 8 gecikmeli model tahmin edilmiştir.

Tahmin edilen modelin uygunluğunu belirleyebilmek için durağanlık ve otokorelasyon testleri yapılmış, test sonuçları EK Tablo: 2’de gösterilmiştir. Buna göre otoregresif birim kök testiyle sınıadığımız istikrar/durağanlık testi sonucunda tüm karakteristik köklerin birim çember içinde yer aldığı için tahmin edilen VAR sisteminin durağan olduğuna karar verilmiştir (bkz. EK Şekil: 1). Modele ilişkin hata terimlerinin otokorelasyon içerip içermediği Lagrange Çarpan Testiyle kontrol edilmiştir. Boş hipotezin belirtilen gecikmede otokorelasyonun olmadığı şeklinde yapıldığı test sonuçlarına göre, olasılık değeri tüm istatistik değerleri için 8 gecikmeye kadar %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için, hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (bkz. EK Tablo: 2). Son olarak değişen varyans sınaması için White testi ve normal dağılım için Jarque-Bera testleri uygulanmış, burada da olasılık değerleri %5’ten büyük olduğu için değişen varyans sorunu olmadığına ve artık terimlerin normal dağılıma sahip olduklarına karar verilmiştir (bkz. EK Tablo: 3).

Çalışmanın temel amacı, ekonomik büyüme ve birincil enerji tüketiminin karbondioksit salınımı üzerindeki uzun dönemli etkilerini belirlemek olduğu için Blanchard-Quah tipi uzun dönem kısıtlı SVAR modeli benimsenmiştir. Belirlenen kısıtlar çerçevesinde uzun dönem kısıtlı SVAR modeli aşağıdaki gösterilebilir:

$$\begin{bmatrix} dloggdp_t \\ dlogprimary_t \\ dlogcarbon_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} C_{11}(L) & 0 & 0 \\ C_{21}(L) & C_{22}(L) & 0 \\ C_{31}(L) & C_{32}(L) & C_{33}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \varepsilon_{3t} \end{bmatrix}$$

Buna göre; büyüme sürecinin farklı dinamiklerden etkilendiği düşüncesinden hareketle, reel gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYH) uzun dönemde sadece kendi şoklarından etkilendiği varsayılmıştır. Ekonomik büyüme gerçekleştikçe, birincil enerji tüketimi artacağı için, birincil enerji tüketiminin hem kendi hem de reel GSYH şoklarından etkilendiği kabul edilmiştir. Nihayet, büyüme ve birincil enerji tüketiminin karbondioksit salınımını nasıl etkilediği temel araştırma sorusu olduğundan, karbondioksit değişkeninin kendi şokları yanı sıra büyüme ve birincil enerji tüketimindeki şoklara maruz kaldığı varsayılmıştır.

Bu çerçevede hesaplanan kısa $[C(0)]$ ve uzun dönem $[C(L)]$ etki-tepki fonksiyonları matris formunda aşağıdaki gibi elde edilmiştir (parantez içindeki terimler bootstrap t değerlerini göstermektedir):

$$C(0) = \begin{bmatrix} 0.1237 & -0.0586 & -0.0088 \\ (5.6104) & (-3.5337) & (-1.6349) \\ 0.0214 & 0.0263 & -0.0134 \\ (2.2328) & (4.7301) & (-2.8091) \\ 0.0194 & 0.0186 & 0.0118 \\ (2.9487) & (3.9145) & (2.9523) \end{bmatrix}$$

$$C(L) = \begin{bmatrix} 0.0918 & 0.0000 & 0.0000 \\ (4.6652) & (0.0000) & (0.0000) \\ 0.0070 & 0.0245 & 0.0000 \\ (0.6494) & (4.2475) & (0.0000) \\ 0.0058 & 0.0239 & 0.0080 \\ (0.5005) & (3.8101) & (3.1306) \end{bmatrix}$$

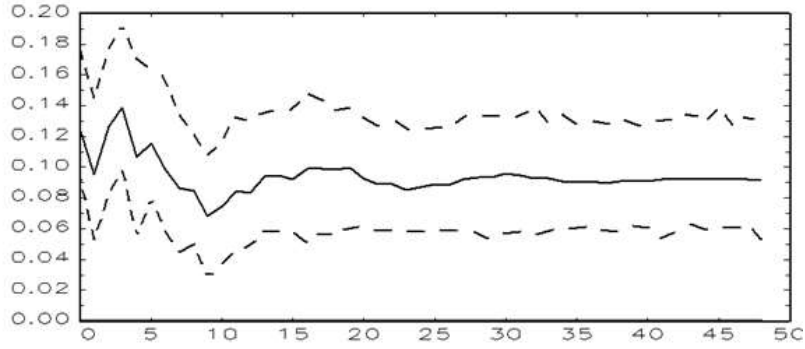
Bu verilere göre, GSYİH kendi şoklarına hem kısa hem de uzun dönemde pozitif yönde tepki verirken, kısa dönem etkileri daha büyüktür. Buna karşın birincil enerji tüketimi ve karbondioksit şokları, büyümeyi kısa dönemde negatif yönde etkilemektedir.

Birincil enerji tüketimi, hem kısa hem de uzun dönemde kendi şoklarından pozitif yönde etkilenmektedir. Bir diğer ifade ile birincil enerji tüketimindeki artışlar, kendi kendisini beslemektedir. Benzer şekilde ekonomik büyümede meydana gelen şoklar, hem kısa hem de uzun dönemde birincil enerji tüketiminde artışa yol açmaktadır, ki bu, beklenen bir sonuçtur. Ancak karbondioksit salınımındaki şoklar birincil enerji tüketiminin kısa dönemde az da olsa azalmasına yol açmaktadır.

Karbondioksit salınımı, tüm değişkenlerde meydana gelecek şoklara hem kısa hem uzun dönemde pozitif yönde tepki vermektedir. Bir başka ifade ile hem kendi hem de birincil enerji tüketimi ve ekonomik büyümede meydana gelecek şoklar, karbondioksit salınımını artırmaktadır. Uzun dönemde karbondioksit salınımındaki artışta en fazla birincil enerji tüketimi rol oynarken (0.0239), ekonomik büyümenin etkisinin kendi şoklarından daha fazla olması (0.0080) dikkat çekmektedir.

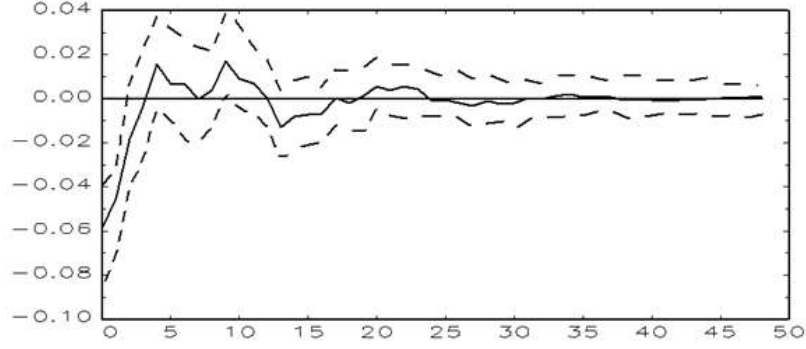
Değişkenler arasındaki bu ilişkiler, etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla grafiksel olarak daha net gözlenebilir.

Şekil 1'den görülebileceği gibi, ekonomik büyüme kendi şoklarına pozitif yönde tepki vermekte ve yaklaşık 35-40 yıl sonra yeni denge değerlerine ulaşmaktadır. Bir diğer ifade ile büyüme sürecinde meydana gelen şoklar, sürecin dalgalı bir seyir izlemesine yol açmakla birlikte kalıcı etkiler ortaya koymaktadır.

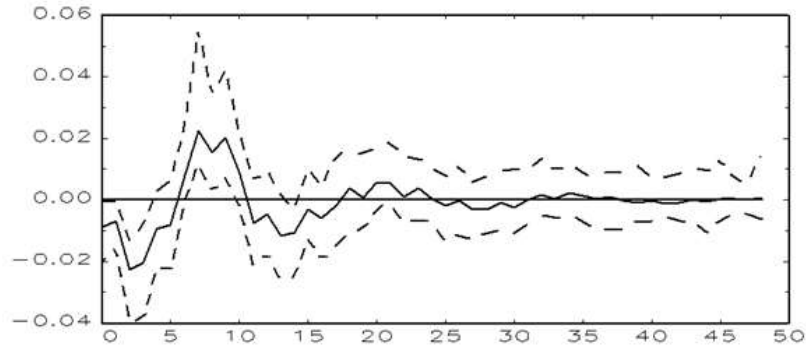

Şekil 1: İktisadi Büyümenin Kendi Şoklarına Birikimli Tepkisi

İktisadi büyümenin, hem birincil enerji tüketimi hem de karbondioksit şoklarına anlık tepkisi negatif olmakla birlikte dalgalı bir seyir izlemekte, her iki şokun etkisi yaklaşık 15 yıl sonra hafifleyerek yok olma eğilimine girmektedir. Bununla beraber, her iki şokun büyümeyi oldukça uzun sayılabilecek bir dönem boyunca etkiliyor olması dikkat çekicidir (Şekil 2 ve Şekil 3).

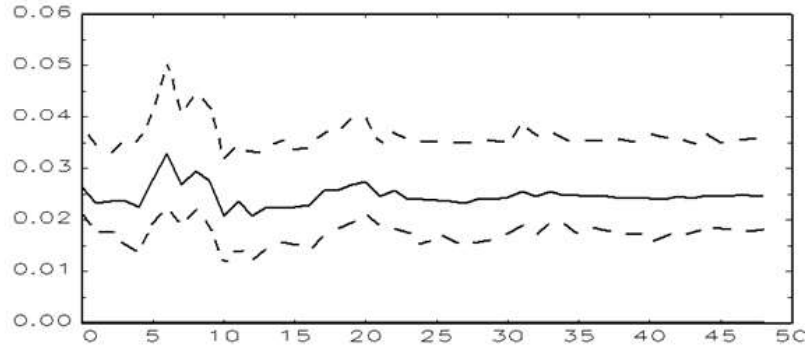

Şekil 2: İktisadi Büyümenin Birincil Enerji Şoklarına Birikimli Tepkisi

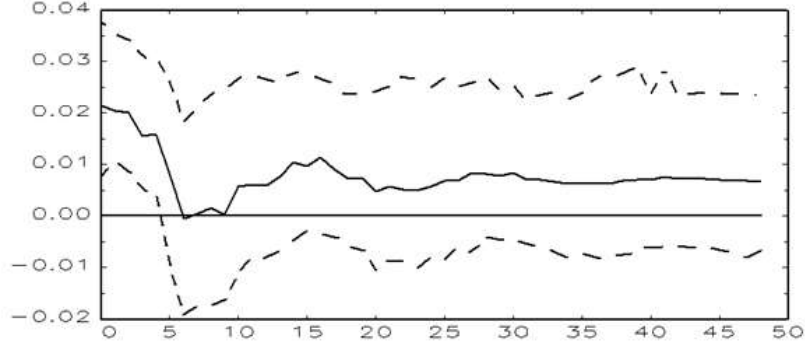

Şekil 3: İktisadi Büyümenin Karbondioksit Şoklarına Birikimli Tepkisi

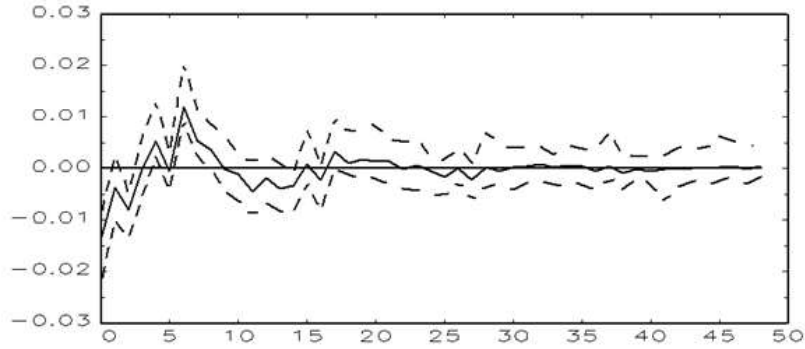
Birincil enerji tüketimi hem kendi hem de büyüme şoklarına pozitif yönde tepki vermektedir ve her iki şokun enerji tüketimi üzerinde kalıcı etkileri bulunmaktadır (Şekil 4 ve Şekil 5). Buna karşılık karbondioksit şoklarına gösterdiği anlık tepki negatif olmakta ve uzun dönemde tamamen ortadan kalkmaktadır. Bir diğer ifade ile karbondioksit şokları, birincil enerji tüketimi üzerinde kalıcı etkilere sahip değildir (Şekil 6).

Şekil 4: Birincil Enerji Tüketiminin Kendi Şoklarına Birikimli Tepkisi

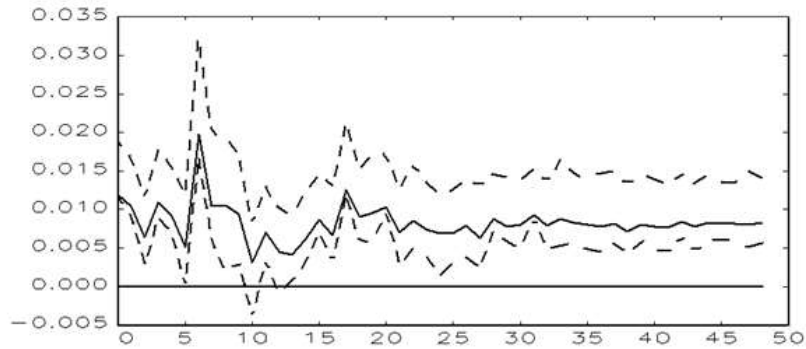

Şekil 5: Birincil Enerji Tüketiminin Büyüme Şoklarına Birikimli Tepkisi

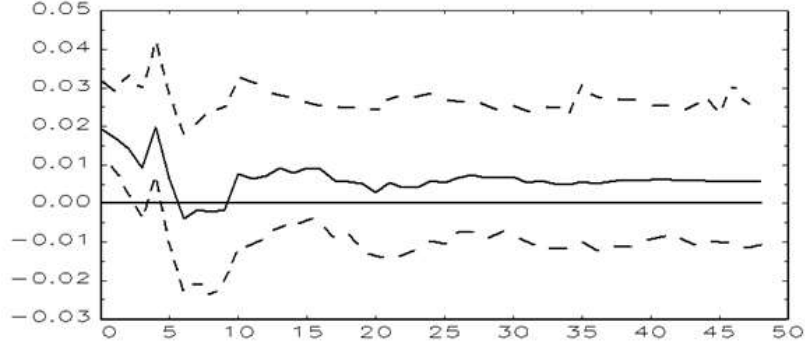

Şekil 6: Birincil Enerji Tüketiminin Karbondioksit Şoklarına Birikimli Tepkisi

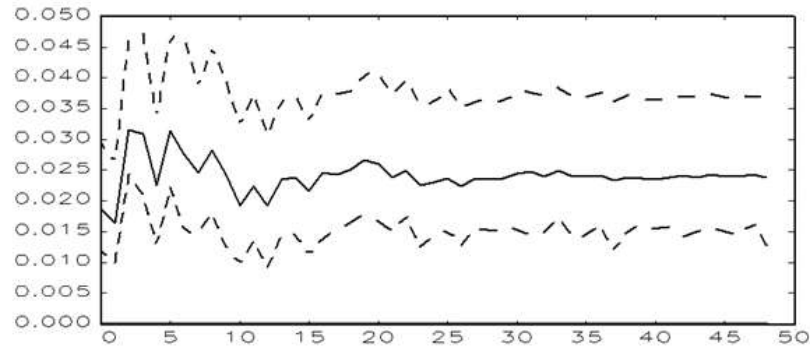
En dikkat çekici sonuçlar, esasen beklenildiği gibi, karbondioksit salınımının şoklara gösterdiği tepkilerde ortaya çıkmıştır. Karbondioksit salınımı tüm şoklara pozitif yönde tepki verirken, tüm şoklar kalıcı etkilere neden olmaktadır (Şekil 7-9). Karbon salınımındaki artışlar kendi kendini besleyici bir etki yaptığı gibi, ekonomik büyüme ve birincil enerji tüketimindeki yükselişler de daha fazla karbon salınımına yol açmaktadır. Tüm şokların kümülatif etkileri birlikte ele alınırsa, ekonomik büyüme sürecinin yol açtığı çevresel tahribatın boyutunun ürkütücü düzeyde olduğu kolaylıkla tahmin edilebilecektir.

Şekil 7: Karbondioksit Salınımının Kendi Şoklarına Birikimli Tepkisi

Şekil 8: Karbondioksit Salınımının Büyüme Şoklarına Birikimli Tepkisi

Şekil 9: Karbondioksit Salınımının Birincil Enerji Tüketimi Şoklarına Birikimli Tepkisi

Etki-tepki fonksiyonlarının ortaya koyduğu sonuçlar, öngörü hatasının varyans ayrıştırması bulgularıyla da desteklenmektedir. Tablo 8'den görülebileceği gibi, ekonomik büyümede görülen dalgalanmaların büyük kısmı kendi şoklarından kaynaklanırken, birincil enerji tüketiminde meydana gelecek şokların payı da yaklaşık %20'ler düzeyindedir. Karbondioksit salınımının payının yüzde 5-6'lar düzeyinde kalması, uzun dönem kısıtlarla ilgili yapılan varsayımların sonucu olarak ele alınabilir. Ancak bu varsayımlara rağmen, özellikle birincil enerji tüketiminin payının hiç de yadsınamayacak düzeyde olması ve karbon salınımının küçük oranlarda da olsa büyümeyi etkilemesi, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı açısından önemli bulgular olarak ele alınmalıdır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı ve gücü, esas olarak birincil enerji tüketimi ve karbon salınımına ait varyans ayrıştırmasında ortaya çıkmaktadır. Zira iktisadi büyümenin birincil enerji tüketimindeki dalgalanmalar üzerindeki etkisi yıllar boyu devam etmekte ve yüzde 30'lar düzeyinde seyretmektedir. Keza ilk yıl itibariyle yüzde 13'lük bir paya sahip olan karbondioksit şokları da enerji tüketimindeki değişmelerde yüzde 30'luk paya sahiptir.

Nihayet etki-tepki fonksiyonlarının da gösterdiği gibi, modelin ortaya koyduğu asıl çarpıcı sonuç karbondioksit salınımındaki değişmelere yöneliktir. Karbon salınımındaki değişmelerin yaklaşık yüzde 75'lik kısmı büyüme ve birincil enerji şoklarından kaynaklanmaktadır. Büyüme süreci ve birincil enerji tüketimi arasındaki karşılıklı etkileşimlerle birlikte değerlendirildiğinde, bu sonuç çok daha vahim bir duruma işaret etmektedir. Zira iktisadi büyüme süreci bir yandan kendisi aracılığıyla diğer yandan enerji tüketimi üzerindeki etkisi aracılığıyla karbon salınımını kalıcı olarak etkilemektedir.

Tablo 8: Öngörü Hatası Varyans Ayrıştırması

Değişkenler	Dönemler	ŞOKLAR		
		Büyüme	Birincil Enerji	Karbondioksit
Büyüme	1	81	18	0
	4	78	21	1
	8	76	20	4
	12	74	20	6
	24	73	21	6
Birincil Enerji Tüketimi	1	35	52	13
	4	31	46	23
	8	30	39	31
	12	30	40	30
	24	30	39	31
Karbondioksit Salınımı	1	44	40	16
	4	35	50	15
	8	40	36	24
	12	40	36	24
	24	38	36	26

SONUÇ

Bu çalışmada ekonomik büyüme ve birincil enerji tüketiminin çevresel etkileri analiz edilmiştir. Bu amaçla büyüme, enerji tüketimi ve karbon salınımı arasındaki ilişkiler uzun dönem kısıtlı yapısal VAR yöntemiyle incelenmiştir. Türkiye'nin 1965-2017 dönemi verileri üzerinde uygulanan ampirik analiz sonucunda, ekonomik büyüme ve birincil enerji tüketiminin karbon salınımı üzerinde pozitif yönde ve kalıcı etkilere sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun yanında birincil enerji tüketiminin ekonomik büyümeye göre çevre üzerinde daha büyük bir olumsuz etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu nokta itibarıyla çalışma, Alper ve Alper'in (2017) büyümenin enerji tüketimine göre çevreyi daha fazla kirlettiği yönündeki bulgusuyla farklılaşmaktadır. Bu farklılık, zikredilen çalışmada kullanılan enerji değişkeninin petrol tüketimi ile sınırlandırılmasından kaynaklanmış olabilir. Buna rağmen elde edilen bulguların, farklı yöntem ve analiz teknikleriyle ulaşılmış olsa da, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin karbon salınımına neden olduğu şeklinde sonuca ulaşan çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir.

Öte yandan çalışmada ortaya çıkan bir diğer önemli husus, ekonomik büyümenin birincil enerji tüketimi üzerindeki etkileridir. Zira büyüme, enerji tüketimini uzun dönemde pozitif yönde ve kalıcı olarak etkilemektedir. Bu husus, büyümenin hem doğrudan hem de enerji tüketimi aracılığıyla dolaylı olarak karbon salınımını etkilediği göz önüne alındığında, ekonomik büyümenin çevre üzerindeki olumsuz etkileri ve dolayısıyla sürdürülebilir büyüme açısından son derece önem arz etmektedir: büyüme, hem doğrudan hem dolaylı olarak çevre kirliliğini artırmaktadır. Bu nedenle alternatif enerji kaynaklarının hem üretim hem de tüketimini teşvik edecek politikaların geliştirilmesinin, Türkiye'de sürdürülebilir bir büyüme sürecinin sağlanabilmesi açısından hayati derecede önem taşıdığı düşünülmektedir.

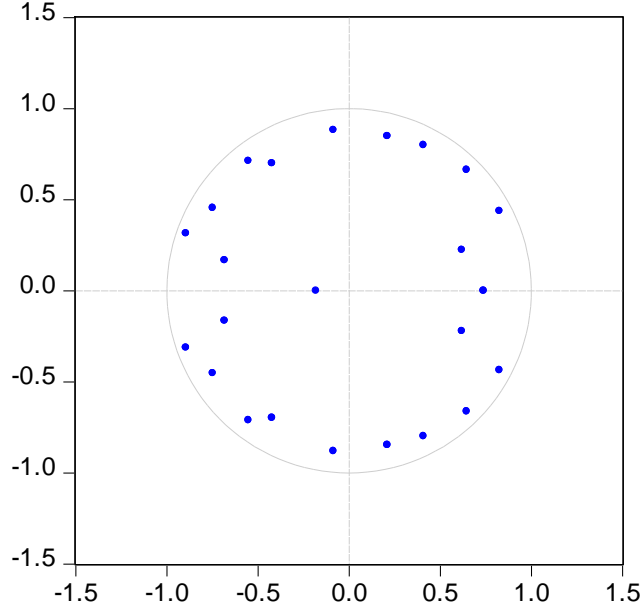
EKLER: Optimal Gecikme Uzunluğu ve Uygunluk Test Sonuçları

EK Tablo:1 Optimal Gecikme Uzunluğu Seçim Kriterleri

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	1.61e-07	-7.127114	-6.886226	-7.037313
1	73.53836*	3.84e-08*	-8.565573*	-7.963352*	-8.341071*
2	2.631895	5.38e-08	-8.236705	-7.273152	-7.877502
3	6.953463	6.66e-08	-8.041219	-6.716333	-7.547315
4	9.086922	7.67e-08	-7.934345	-6.248127	-7.305740
5	2.197559	1.12e-07	-7.612830	-5.565279	-6.849523

6	11.22244	1.15e-07	-7.661727	-5.252844	-6.763720
7	11.03878	1.17e-07	-7.763490	-4.993274	-6.730781
8	6.375013	1.48e-07	-7.699017	-4.567469	-6.531607

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

EK Şekil: 10. Otoregresif Birim Kök Testi

EK Tablo: 2. Lagrange Çarpan Testi Sonuçları

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık
1	7.120141	0.6278
2	6.867919	0.6539
3	10.30100	0.3307
4	8.317108	0.5063
5	10.98629	0.2806
6	6.621684	0.6793
7	5.413684	0.7988
8	10.11592	0.3452

EK Tablo: 3. Jarque-Bera ve White Testi Sonuçları

Test	X^2	Serbestlik Derecesi	Olasılık
<i>Jarque-Bera</i>	10.07866	6	0.1214
<i>White</i>	221.8936	228	0.6015

KAYNAKLAR

- Akbostancı, E., Türüt-Aşık, S. ve Tunç, İ. (2009). The Relationship between Income and Environment in Turkey: Is there an Environmental Kuznets Curve?. *Energy Policy*, 37(3): 861-867.
- Alper, F. Ö. ve Alper, A. E. (2017). Karbondioksit Emisyonu, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi İlişkisi: Türkiye İçin Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Sosyoekonomi*, 25(33): 145-156.

- Altıntaş, H. (2013). Türkiye’de Birincil Enerji Tüketimi Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1): 263-294.
- Amisano, G. & C. Giannini (1997), *Topics in Structural VAR Econometrics*, Second Edition, Springer-Verlag, Berlin, Germany.
- Artan, S., Hayaloğlu, P. ve Seyhan, B. (2015). Türkiye’de Çevre Kirliliği, Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13 (1): 308-325.
- Atıcı, C. ve Kurt, F. (2007) “Türkiye’nin Dış Ticareti ve Çevre Kirliliği: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 13(2): 61-69.
- Balibey, M. (2015). Relationship Among CO2 Emissions, Economic Growth and Foreign Direct Investment and the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Turkey. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(4): 1042-1049.
- Başar, S. ve Temurlenk, M.S. (2007). Çevreye uyarlınmış Kuznets eğrisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-12.
- Bayramoğlu, A. T. ve Yurtkur, A. K. (2016). Türkiye’de Karbon Emisyonu ve Ekonomik Büyüme ilişkisi: Doğrusal Olmayan Eşbütünlük Analizi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4): 31-45.
- Bernanke, B. (1986), “An Alternative Explanations of Money-Income Correlation”, NBER Working Papers, No: 1842.
- Blanchard, O. J. & D. Quah (1989), “The Dynamic Effects of Aggregate Demand and Supply Disturbances”, *American Economic Review*, Vol. 79, No: 4, pp. 655-673.
- Bozkurt, C. ve Akan, Y. (2014). Economic Growth, CO2 Emissions and Energy Consumption: The Turkish Case. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(3): 484-494.
- Bozkurt, C. ve Okumuş, İ. (2015). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, Ticari Serbestleşme ve Nüfus Yoğunluğunun CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkileri: Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük Analizi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32): 23-35.
- Breitung, J., R. Brüggemann & H. Lütkepohl (2004), “Structural Vector Autoregressive Modeling and Impulse Responses”, içinde Lütkepohl, H. & M. Kratzig (Ed.), *Applied Time Series Econometrics*, pp. 159-196.
- Çetin, M. ve Şeker, F. (2014). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaretin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkisi: Türkiye için Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2(21): 213-229.
- Çetin, M. ve Yüksel, Ö. (2018). Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketiminin Karbon Emisyonu Üzerindeki Etkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2): 169-186.
- Çoban, O. ve Kılınç, N. Ş. (2015). Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonu İlişkisi: Türkiye Örneği, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38(1): 195-208.
- Dam, M. M., Karakaya, E. ve Bulut, Ş. (2013). Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, EYİ Özel Sayısı: 85-95.
- Enders, W. (1995), *Applied Econometric Time Series*, John Wiley and Sons, INC., New York.
- Granger, C.W.J. & P. Newbold (1974), “Spurious Regressions in Econometrics”, *Journal of Econometrics*, Vol: 2, ss 111-120.
- Grossman G. M. ve Krueger A. B. (1991) “Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement”, NBER Working Paper Series, 3914.
- Halicioğlu, F. (2009). An Econometric Study of CO2 Emissions, Energy Consumption, Income and Foreign Trade in Turkey. *Energy Policy*, 37(3): 1156-1164.
- Johansen, S. (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol. 12, pp.231-254.
- Johansen, S. & K. Juselius (1990), “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration wit Application to the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 52, pp.169-209.
- Kadılar, C. (2000), *Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*, H. Ü. Fen Fakültesi İstatistik Bölümü, Ankara.
- Keskingöz, H. ve Karamelikli, H. (2015). Dış Ticaret, Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyümenin CO2 Emisyonu Üzerine Etkisi, *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9: 7-17.
- Koçak, E. (2014), Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3): 62-73.
- Kwiatkowski, D., P. C. B. Phillips, P. Schmidt & Y. Shin (1992), “Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We that Economic Time Series Have a Unit Root”, *Journal of Econometrics*, Vol. 54, No: 1-3, October-December, pp. 159-178.

- Lebe, F. (2016). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: Türkiye için Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2): 177-194.
- Lise, W. (2006). Decomposition of CO2 Emissions Over 1980–2003 in Turkey. *Energy Policy*, 34: 1841-1852.
- Lütkepohl, H. (2005). A New Introduction to Multiple Time Series Analysis, Springer-Verlag, Berlin, Germany.
- Ng, Serena & P. Peron (2001), “Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power”, *Econometrica*, Vol. 69, pp: 1519-1554.
- Özcan, B. (2015). ÇKE hipotezi yükselen piyasa ekonomileri için geçerli mi? Panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(1), 1-14.
- Öztürk, I. ve Acaravcı, A. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9): 3220-225.
- Öztürk, İ. ve Acaravcı, A. (2013), The Long-run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey, *Energy Economics*, 36: 262-267.
- Pata, U. K. (2018a). The Effect of Urbanization and Industrialization on Carbon Emissions in Turkey: Evidence from ARDL Bounds Testing Procedure. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 7740-7747.
- Pata, U. K. (2018b). Renewable Energy Consumption, Urbanization, Financial Development, Income and CO2 Emissions in Turkey: Testing EKC Hypothesis with Structural Breaks, *Journal of Cleaner Production*, 187, 770-749.
- Pata, U. K. and Terzi, H. (2016). The Relationship between Aggregated-Disaggregated Energy Consumption and Economic Growth in Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 7(4), 1-15.
- Peron, P. & Serena Ng, (1996), “Useful Modifications to Unit Root Tests with Dependent Errors and Their Local Asymptotic Properties”, *Review of Economic Studies*, Vol. 63, pp. 435-465.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988), “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, *Biometrika*, 75, pp. 335-346.
- Saatçi, M. ve Dumrul, Y. (2011) “Çevre Kirliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türkiye Ekonomisi için Yapısal Kırılmalı Eş-bütünleşme Yöntemiyle Tahmini”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 2011(37): 65-86.
- Schwert, G. W. (1989), “Tests for Unit Roots: A Monte Carlo Investigation”, *Journal of Business and Economic Statistics*, 7, pp: 147-160.
- Sims, C. (1980), “Macroeconomics and Reality”, *Econometrica*, Vol. 48, No: 1, January, pp. 1-48.
- Sims, C. (1986), “Are Forecasting Models Usable for Policy Analysis?”, *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, Winter, pp. 3-16.
- Soytaş, U. ve Sarı, R. (2009). Energy Consumption, Economic Growth, and Carbon Emissions: Challenges Faced by an EU Candidate Member. *Ecological Economics*, 68: 1667-1675.
- Stock, J. H. & M. W. Watson (2001), “Vector Autoregressions”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 15, No: 4, pp. 101-115.
- Tutulmaz, O. (2015), Environmental Kuznets Curve Time Series Application for Turkey: Why Controversial Results Exist for Similar Models?, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 50, 73-81.
- Uysal, D. ve Yapraklı, H. (2016). Kişi Başına Düşen Gelir Enerji Tüketimi ve Karbondioksit (CO2) Emisyonu Arasındaki İlişkinin Yapısal Kırılmalar Altında Analizi: Türkiye Örneği, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 31: 186-202.
- Yavuz, N. C. (2014). CO2 Emission, Energy Consumption, and Economic Growth for Turkey: Evidence from a Cointegration Test with a Structural Break, *Energy Sources, Part B*, 9: 229-235.
- Yöntem, G. (2013). Ekonomik Büyüme ve Karbon Salınımı Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği, <https://www.academia.edu/7213001> web adresinden elde edilmiştir.

TÜRKİYE'DE HANEHALKININ DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI SAHİPLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Geliş Tarihi (ReceivedDate) 28.09.2018
Kabul Tarihi (Accepted Date) 26.11.2018

Gürkan ÇALMAŞUR¹
Hüseyin DAŞTAN²
Nazlı KAYA³
Kübra ANIK⁴

Özet

Tüketiciler çok çeşitli mallar satın almaktadır. Bu mallara dayanıklı ve dayanıksız mallar denilmektedir. Dayanıklı tüketim malları uzun ömürlüdür. Dayanıklı tüketim malları, mobilya, buzdolabı, araba ve çamaşır makinesi gibi öğeleri içerir. Hanehalkları, dayanıklı tüketim malları olan buzdolabı, çamaşır-bulaşık makinesi, tv, bilgisayar vb. malları kullanmaktadır. Söz konusu mallar tüketicinin anlık değil uzun bir zaman dilimi boyunca kullanmaya devam ettiği mallardır. Dolayısıyla, hanehalkı belirli bir dönemde ilgili malı satın alırken birçok faktörü göz önünde bulundurmalıdır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de hanehalkının dayanıklı tüketim malları sahipliğine etki eden faktörleri tespit etmek ve ilgili faktörlerin talep edilen miktar üzerindeki etkilerinin yönü ve büyüklüğünü belirlemektir.

Çalışmada, dayanıklı tüketim malı sahipliğini etkileyen sosyo-ekonomik ve demografik etkenlerin neler olduğu ikili tercih modeli olan logit modelden faydalanılarak incelenmiştir. Sonuç olarak, dayanıklı tüketim malı sahipliğinde, aylık gelirin, konut mülkiyetinin, hanehalkı büyüklüğünün ve konut tipinin önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dayanıklı tüketim malı, Hanehalkı, Türkiye, Logit.

FACTORS THAT AFFECTING HOUSEHOLD DURABLE CONSUMER GOODS OWNERSHIP IN TURKEY

Abstract

Consumers buy an huge variety of goods. These are known as durable and non-durable goods. Durable goods tend to have a long useful life. Consumer durable goods include items like furniture, refrigerator, cars and washing machines. Households use durable consumer goods such as refrigerators, washing and dishwashers, TV, computers, etc. These goods are goods that the consumer continues to use for a long period of time, not instant. Therefore, households must consider many factors when purchasing goods in a given period. The aim of this study, is to determine factors affecting household ownership of durable goods in Turkey and to identify the direction and size of the impact on the quantity demanded of the relevant factors.

In the study, the socioeconomic and demographic factors affecting the durables ownership were examined using logit model which is the binary preference models. Consequently, it has been determined that monthly income, housing ownership, household size and type of housing are important factors in durable consumer goods ownership.

Key Words: Durable Consumer Goods, Household, Turkey, Logit.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu üretim ve tüketim faaliyetlerini gerçekleştiren birimdir. Tüketim faaliyetini mal veya hizmetlerle karşılamaktadırlar. Fakat bu mal veya hizmetlerin miktarı sınırlıdır. Bu bağlamda, temel ihtiyaçlar, istekler, beğeniler gibi faktörler göz önünde bulundurulurken bir seçim gerçekleştirilmesi zorunludur. Sınırsız olan ihtiyaçlarını mal veya hizmetler vasıtasıyla karşılarken tüketiminde fayda maksimizasyonunu yada harcama minimizasyonunu sağlayan optimal mal bileşimleri tespit edilir. Bu mal bileşimini seçerken tercihlerini faydası birkaç kullanımdan öteye

¹ Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, gurkan.calmasur@erzurum.edu.tr

² Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, hdaştan@erzurum.edu.tr

³ Y. Lisans Öğr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, nazli.kayaa993@gmail.com

⁴ Y. Lisans Öğr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, kubraanik1@gmail.com

geçemeyen dayanıksız mallar veya faydası birkaç kullanımda tükenmeyen dayanıklı mallar arasında yapmaktadırlar.

Sosyal yaşamın bir parçası olan insan, yaşadığı çevreyle sürekli bir etkileşim halindedir. Bu etkileşim alışveriş aracılığıyla zamanla bir rutin halini almakta ve insanları belirli kurallar içerisinde yaşamaya zorlamaktadır (Yıldırım ve Karabey, 2016: 428). Fertlerin isteklerini karşılama sağlayan malların bir kısmı, istekleri dolaysız bir biçimde karşılamaktadır. Ekmek, çay, buzdolabı, televizyon, vb. gibi mallara tüketim malları denir. Tüketim malları ise dayanıklı tüketim ve dayanıksız tüketim olmak üzere ikiye ayrılır (Ünsal, 2012: 7). Birçok sefer kullanılan mallara dayanıklı tüketim malı denirken birkaç kullanımdan öteye geçemeyen mallara ise dayanıksız tüketim malları adı verilir. Dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları arasında sert bir ayrım yoktur. Tabak, kitap, tişört gibi bazı gündelik eşyalar bir seferden fazla kullanılırlar. İktisadi literatürde dayanıklılık terimi, arada sırada satın alınan ve genellikle kullanımı yıllar boyu süren daha büyük ürünler için tanımlanır. Buzdolabı, bilgisayar, tv, otomobil ve mutfak aletleri dayanıklı mallar iken, ayakkabı, çanta, kot pantolon, saç kesimi, vs. bir kerede tüketilmemesine rağmen dayanıklı mal sınıfına girmemektedir (Coping ve John, 2012: 130).

Ayrıca, dayanıklı tüketim malları uzun ömürlü tüketim mallarıdır, dayanıklı tüketim malları kategorisine başta otomobiller olmak üzere elektronik aletler ve sağlam mobilyalar girmektedir (Mukherjee, 2000: 185). Bu malların talep esnekliği dayanıksız tüketim mallarının talep esnekliğinden daha fazladır. Çünkü fiyat artışı olduğu zaman tüketiciler ya ellerinde olan dayanıklı tüketim mallarını onarır ya da bu malların ikinci ellerini satın alırlar (Dwivedi, 2003: 79).

Dayanıklılık, günümüzün yanı sıra geleceği düşünmeyi gerektirir. Dayanıklı malın tüm ömrü boyunca sağladığı faydaları dayanıklılık için ödemek zorunda olunan maliyetle karşılaştırmak gerekmektedir. Dayanıklı bir mal genellikle bir birim veya tek bir ürün satın alımı şeklinde gerçekleşir. Dolayısıyla karar verme yöntemi, mala ödemeye istekli olunan maksimum fiyatın malın gerçek fiyatını aşması hali göz önünde bulundurularak tespit edilir (Coping ve John, 2012: 130).

Dayanıklı tüketim malları talebini aşağıdaki faktörler etkilemektedir (Deepashree, 2007: 6.3):

- Sosyal statü: Bir tüketicinin uzun bir zaman dilimi için herhangi bir malı kullanmaya devam etmesini veya o malı yeniden satın almasını etkileyen çok sayıda faktörlerdir. Bu faktörler, sosyal statü, prestij, parasal gelir düzeyi, vs.
- Destekleyen faktörlerin gelişimi: Dayanıklı tüketim malları diğer bazı özellikleri beraberinde gerektirir. Örneğin, otomobiller için yollar, buzdolabı için ise elektrik gereklidir. Bu faktörlerin varlığı ve gelişimi talep kararında önemli bir göstergedir.
- Aile faktörü: Tüketim malları birden fazla birey tarafından kullanılmaktadır. Dolayısıyla, satın alma kararı aile büyüklüğü, yaş grubu ve cinsiyet dağılımı gibi aile özellikleri tarafından etkilenmektedir.
- Promosyon Şemaları: Tüketim malları talebi kurulum şeması, satış sonrası servis, kredi kolaylıkları gibi promosyon şemalarından etkilenir.

Hanehalklarının dayanıklı tüketim malları sahipliği, üreticiler, politika yapımcılar ve araştırmacılar açısından önem arz etmektedir. Örneğin, sektörde faaliyet gösteren mevcut üreticiler için ilgili pazardaki tüketiciler hakkında bilgi sahibi olmaları açısından bu çalışma yol gösterici niteliktedir. Çünkü firmaların fiyat politikalarının gerçekleştirilmesinde tüketicilerin mevcut durumlarının analizi gereklidir. Ayrıca, politika yapımcılar açısından oluşturulacak politika ve projeksiyonların doğru bir biçimde yapılması için de ilk önce mevcut durumun analiz edilmesi önem taşımaktadır. Son olarak, bu çalışmayla yapılacak analizlerin sonuçları ileride benzer konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, 2014 yılı itibarıyla TÜİK tarafından yapılan Hanehalkı Yaşam Koşulları Araştırması verilerinden hareketle Türkiye'deki hanehalklarının dayanıklı tüketim malları sahipliğini belirleyen sosyo-ekonomik ve demografik faktörleri analiz etmektir. Bu bağlamda, literatür özetinde ifade edilen benzer çalışmalardan hareketle bu sahipliği belirleyen değişkenlerin etkilerinin yönü ve büyüklüğü tespit edilmektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde dayanıklı tüketim malları talebini etkileyen faktörlerin tespitini konu alan pek fazla çalışma bulunmamasına rağmen konuyla ilişkili olan yerli ve yabancı çalışmalardan bazıları aşağıda verilmektedir.

Beggs ve Cardell (1980), 1977 baharında Baltimore bölgesi çok araçlı ailelerin en küçük otomobil seçimini incelemişlerdir. Logit model uygulanarak hanehalkı arasında takas değeri, işletme maliyeti ve otomobilin büyüklüğü analiz edilmiştir. Gelir düzeyi, araç tipi, otomobil büyüklüğü ve tamamlayıcı malların ailelerin otomobil seçimleri arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Beggs ve Cardell (1981), elektrikli araçlar için potansiyel tüketici talebini incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan veri seti hanehalkına yapılan anketlerden elde edilmiş ve Sıralı logit analizi ile bireylerin sınırlı yol kat etme ve uzun depo doldurma süresi olan elektrikli araçları daha düşük işletme maliyetli olmasına rağmen almaya istekli görünmediği sonucuna ulaşılmıştır.

P. Fernandez (2000), bireylerin dayanıklı tüketim malının değişikliğine ilişkin kararlarını ve yenileme işlemlerini incelemiştir. Çalışmada kullanılan veri seti ABD Enerji Bakanlığının yaptığı anketler RECS'den elde edilmiştir. Olasılık yoğunluk modeli kullanarak hanehalkının yaşının önemli bir faktör olduğu, yaşlıların ısıtma ve soğutma sistemlerini değiştirme eğilimleri gençlere göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmış ve gelir, kentsel alanda yaşamak, kötü bir kredi notu gibi değişkenler de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Arslan (2003), dayanıklı tüketim malları arasında yer alan otomobil için tüketicilerin satın alma kararını hangi faktörlerin etkilediğini incelemiştir. Bu çalışmada sadece aracın markasının tüketici kararını etkilemediğini bununla beraber kişinin ailesi, içinde bulunduğu sosyal tabaka gibi etmenlerinde otomobil alımında tüketicinin kararını yönlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sarı (2008), Denizli ilinde ikamet eden yaşlı bireylerin cep telefonu sahipliğini ve gelir-harcama ilişkilerini belirlemeye çalışmıştır. Honaz ilçesinde ikamet eden 147 kişinin katıldığı 60 yaş ve üzerindeki erkeklere yüz yüze anket yöntemi uygulanarak çalışmanın veri setini elde etmiştir. Probit ve logit analizleri sonucunda yaşlı bireylerin cep telefonu talebinde gelirlerinin ve yaşlarının cep telefonu sahipliğini önemli ölçüde etkilediği belirlenmiştir.

Özbek ve Koç (2009), kırsal ve kentsel bölgelerde ikamet eden hanehalklarının dayanıklı tüketim malları satın alma kararlarını mukayese etmişlerdir. Çalışmada kullanılan veri seti hanehalkına yapılan anketlerden elde edilmiş ve Ki-Kare testi kullanılarak kırsal ve kentsel bölgelerdeki ayrım ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, kentsel yerleşim yerlerinde dayanıklı tüketim eğiliminin kırsal yerleşim bölgelerine göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Bekmez ve Özpolat (2013), Türkiye’de 1986-2010 yılları arasında konut sahipliğini etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan veri setleri IMF, Dünya Bankası, Türkiye İstatistik Enstitüsü (TÜİK)’den elde edilmiş ve Etki-Tepki analizi, Varyans ayrıştırması, Granger Nedensellik testi, Johansen Eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Konut talebine etki eden faktörlerden faiz oranlarının konut sahipliğini çok fazla etkilememesiyle beraber negatif yönde etkilediğini bunun yanı sıra fertlerin kişi başı milli gelirlerindeki artışların ise konut sahipliğini arttırdığını ve konut talebiyle enflasyon arasında pozitif yönde bir etkileşim bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Glerum vd., (2013), Elektrikli araçlara olan talebin tahmin edilmesi: tutum ve algıların muhasebeleştirilmesini incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan veri seti genellikle toplu taşıma araçlarını kullanan bireylere yapılan anketlerden elde edilmiştir ve logit modeli kullanılarak elektrikli bir aracın satın alım fiyatına büyük bir teşvik getirilmesi talebi arttırdığı, çok yüksek kullanım maliyetlerinin ise talebi azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sarangi (2014), DTM'yi büyük ve küçük dayanıklı tüketim malı olarak ayırarak talebi incelemiştir. Çalışmada kullanılan veri seti 300 hanehalkının katıldığı anket yöntemiyle elde edilmiş ve logit model uygulanarak gelirin, pozitif etkisi bulunduğu (düküklü tencere, saat dışında) ayrıca eğitim düzeyinin ve sahip olunan dayanıklı tüketim mallarının da talebi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Akay ve Tümsel (2015), 2013 yılında ailelerin otomobil talebine etki eden faktörleri incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan veri seti Türkiye istatistik kurumundan elde edilmiş ve ardışık Logit modeli analizini uygulayarak otomobil sahipliğine etki eden faktörlerde ailenin aylık harcamaları, ailelerin yıllık kullanılabilir gelirin istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yayar, Çoban ve Tekin (2015), Tokat ilinde bulunan hanehalklarının otomobil sahipliğini etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Çalışmalarında kullanılan veri seti hanehalkına yapılan anketlerden elde edilmiş ve Logit Regresyon Modeli analiziyle Tokat'ta ikamet eden hanehalklarının otomobil alımlarında nüfus bilimsel yapılarının ve ekonomik düzeylerinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. METODOLOJİ

Regresyon modeli her zaman bağımlı değişkeni açıklayan kolayca sayısallaştırılan bağımsız değişkenlerden etkilenmeyebilir. Kolaylıkla sayısallaştırılmayan bağımsız değişkenlerden de etkilenabilmektedir. cinsiyet, yaş, bölge, meslek, eğitim durumu, bir mala sahiplik vb. gibi faktörler kolayca sayısallaştırılmamasına rağmen çalışılan konuya göre farklılık göstererek bir regresyon modelinde yer alabilmektedirler. Bu tarz sayısallaştırılmayan değişkenler modelde onları temsil eden gölge değişkenleri ile gösterilmektedir. Gölge değişkenler 0 ve 1 değerleri aldığından nicel değişkenler gibi sürekli değil, bunun aksine kesikli değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Özer, 2004).

Kesikli bağımlı değişkenler iki değerli (binary), sıralı (ordinal,) sınıflı (nominal) ve sayma (count) olmak üzere dört grupta incelenmektedir. İki değerli bağımlı değişkenler doğrusal olasılık modeli, probit ve logit modellerle analiz edilebilmekteyken sıralı bağımlı değişkenler ise sıralı probit ve logit ile analiz edilebilmektedir. Sınıflamanın söz konusu olduğu nominal bağımlı değişkenlerin analizinde de çok sınıflı logit modelden faydalanılmaktadır. Sayma bağımlı değişkenler ise poisson regresyon modeli ile analiz edilmektedir. Bağımlı değişkenlerin diğer türünü oluşturan sınırlı bağımlı değişkenler sansürlü (censored), kırpılmış (truncated) ve seçilmiş örneklem (sample selected) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımlı değişkene ait bilginin sadece bazı gözlemler için bulunduğu bir örneklem sansürlü örneklem, bağımsız değişkenlere ait bilginin ancak bağımlı değişken gözlemlenmişse içerildiği örneklem kırpılmış örneklem ve sürekli bir değişkenin alacağı değerlerin iki değerli bir değişkene bağlı olduğu örneklem ise seçilmiş örneklem olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu örneklemelerde bulunan bağımlı değişkenler sırasıyla tobit, kırpılmış ve seçilmiş regresyon modelleri yardımıyla analiz edilmektedir (Frone, 1997; Özer, 2004).

Birçok uygulamada logit ve probit modelleri verilerin benzer özelliklerini yansıtmaktadır. Çünkü bu iki modelde de yoğunluklar çok benzerdir ve uygulamalarda hem probit ve hem de logit model doğrusal olasılık modeline göre daha çok tercih edilmektedir (Brooks, 2014: 565).

Çalışmamızda kullanacağımız bağımlı değişkenimiz hanehalklarının dayanıklı tüketim malı sahipliğinin değişkeni iki değerli (1 ve 0) olduğundan, söz konusu bağımlı değişkeni etkileyebilecek bağımsız değişkenler arasındaki regresyon, iki değerli bağımlı değişkenlerin tahmininde kullanılan logit model yardımıyla tahmin edilecektir.

3.1. Logit Modeli

Lojistik dağılım fonksiyonu olarak da adlandırılan logit modelde dayanıklı tüketim malı sahip olma olasılığı ile gelir arasındaki ilişki

$$P_i = P(Y_i = 1 | X_i) = F(I_i) = F(b_1 + b_2 X_i) = \frac{1}{1 + e^{-I_i}} = \frac{1}{1 + e^{-b_1 + b_2 X_i}} \text{ eşitliği ile gösterilmektedir.}$$

Burada, $e=2.7182$ ve $I_i = \beta_1 + \beta_2 X_i$ olup doğal logaritma tabanıdır. I_i değişkeni $-\infty$ ile $+\infty$ arasındaki değerleri aldıkça, P_i 0 ile 1 arasında değerler almakta ve I_i ile P_i arasındaki ilişki doğrusal olmamaktadır. Böylece, hem I_i ve dolayısıyla X_i ile P_i arasındaki ilişkinin doğrusal olmama şartı hem de $0 \leq P_i \leq 1$ şartı sağlanabilmektedir (Tari, 2011: 250).

Bu ilişkinin tahmin edilebilmesi için doğrusal biçime dönüştürülmesi gerekmektedir. P_i dayanıklı tüketim malı kullanma olasılığını gösterdiğine göre. Dayanıklı tüketim malı kullanmamam olasılığını da $1 - p_i = 1/1 + e^{I_i}$ olarak yazılır. Bu durumda (Tari, 2011: 251):

$$P_i/1 - P_i = 1 + e^{li}/1 + e^{-li} = e^{li}$$

Dayanıklı tüketim malı sahip olma olasılığının, dayanıklı tüketim malı kullanmama olasılığına olan lehtelik oranını verir. Bu oranın e tabanına göre logaritması $L_i = \ln(P_i/1 - P_i) = \ln e^{li} = I_i = \beta_1 + \beta_2 X_i$ olur. Bu fonksiyon Logit modeli olarak isimlendirilir, doğrusal bir ilişki işlemi görebilecek yarı logaritmik bir fonksiyondur. Bu modelin değişkenlerini tahmin ederken hanehalkının dayanıklı tüketim malı kullanması durumunda $L_i = \ln(1/0)$ ve ailenin dayanıklı tüketim malı kullanmaması durumunda ise $L_i = \ln(0/1)$ olacaktır. Böyle bir durumda en küçük kareler (EKK) yöntemiyle değişkenlerin tahmin değerleri bulunamayacaktır. Fakat bu değişkenler en çok olabilirlik yöntemiyle tahmin edilebilir (Tarı, 2011: 251). Logit modelin özellikleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Gujarati, Porter, 2012: 555):

- L, X'e göre doğrusal olmakla birlikte olasılıkların kendileri böyle değildir. Logit modelin bu özelliği olasılık değerlerini X ile beraber doğrusal olarak arttığı Doğrusal olasılık modeliyle zıttır. Modele gerektiği kadar açıklayıcı değişken eklenebilir.

- P, 0 dan 1 e giderken, logit L de $-\infty$ dan $+\infty$ a doğru değişir.

- Doğrusal olasılık modeli, P_i nin X_i ile doğrusal ilişki içinde olduğunu varsayıyorken, logit modeli logit bahis oranının X_i ile doğrusal ilişkili olduğunu varsayar.

- X^* ile gösterebileceğimiz belirli bir gelir düzeyi veri iken, dayanıklı tüketim malı kullanmanın bahis oranı değil de dayanıklı tüketim malı kullanmanın kendi olasılığını tahmin etmek istersek, β_1 ile β_2 tahminlerini bir kez elde ettikten sonra bunu $P_i = \frac{1}{1+e^{-li}} = \frac{e^l}{1+e^l}$ formülünden bulabiliriz.

- Logit L artıyorsa, açıklayıcı değişkenlerin değeri büyüdükçe, bağımlı değişkenin 1 olmasının bahis oranı yükselir. Eğer logit L eksi bir değer alırsa, X artıkça bağımlı değişkenin 1 olmasının bahis oranı düşer (Gujarati, Porter, 2012: 555).

Söz konusu logit modelden faydalanılarak hanehalkları dayanıklı tüketim malları sahipliğini hangi faktörlerin ne yönde etkilediği tespit edilmiştir. Modellerde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlamalar Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Değişken	Tanım
Aylık Hanehalkı Kullanılabilir Geliri (KG)	Aylık hanehalkı kullanılabilir geliri (TL)
Hanehalkı Büyüklüğü (HB)	Hanede yaşayan fert sayısı 1-99
Hanehalkı Tipi (HT)	Çocuksuz çift ise 1, diğer ise 0
Oturulan Konutu Tipi (KT)	Apartman ise 1, diğer ise 0
Konutta Mülkiyet Durumu (KM)	Ev sahibi ise 1, değil ise 0
İkinci Bir Konut (İK)	İkinci bir konut sahibi ise 1, değil ise 0
Telefon Sahipliği (TS)	Hanehalkı telefon sahibi ise 1, değil ise 0
Cep Telefonu Sahipliği (CS)	Hanehalkı cep telefonuna sahip ise 1, değil ise 0
Bilgisayar Sahipliği (BS)	Hanehalkı bilgisayar sahibi ise 1, değil ise 0
Televizyon Sahipliği (TVS)	Hanehalkı Televizyon sahibi ise 1, değil ise 0
Buzdolabı Sahipliği (BUS)	Hanehalkı buzdolabı sahibi ise 1, değil ise 0
Derin Dondurucu Sahipliği (DS)	Hanehalkı derin dondurucu sahibi ise 1, değil ise 0
Bulaşık Makinesi Sahipliği (BULS)	Hanehalkı bulaşık makinası sahibi ise 1, değil ise 0
Mikrodalga Fırın Sahipliği (MFS)	Hanehalkı mikro dalga fırın sahibi ise 1, değil ise 0
Çamaşır Makinesi Sahipliği (ÇS)	Hanehalkı çamaşır makinası sahibi ise 1, değil ise 0
Klima Sahipliği (KS)	Hanehalkı klima sahibi ise 1, değil ise 0
Otomobil Sahipliği (OS)	Hanehalkı otomobil sahibi ise 1, değil ise 0

4. BULGULAR

Çalışmamızda 2014 yılında TÜİK tarafından 10122 hanehalkına yapılan Hanehalkı Yaşam Koşulları Araştırması'dan elde edilen verilerle logit model kullanılarak dayanıklı tüketim malı sahipliğini etkileyen faktörler incelenmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Değişken	Ortalama	Medyan	Standart Sapma
HT	0,168	0,000	0,374	TVS	0,475	0,000	0,499
KT	0,441	0,000	0,496	BUZS	0,991	1,000	0,094
KM	0,613	1,000	0,487	DS	0,196	0,000	0,397
İK	0,076	0,000	0,265	BULS	0,576	1,000	0,494
KG	3024,2	2376,5	2948,2	MFS	0,193	0,000	0,395
HB	3,640	3,000	1,870	ÇS	0,965	1,000	0,182
TS	0,336	0,000	0,472	KS	0,175	0,000	0,380
CS	0,956	1,000	0,205	OS	0,389	0,000	0,488
BS	0,480	0,000	0,500				

Çalışmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tablo 2'de gösterilmiştir. Lojistik regresyon analizi gerçekleştirilirken bağımlı değişkenler olarak dayanıklı tüketim mallarına, sahip olma durumu kullanılmıştır. Dayanıklı tüketim malı olarak değerlendirilen bilgisayar, telefon, cep telefonu, klima, derin dondurucu, bulaşık makinası, çamaşır makinası, buzdolabı, otomobil, mikro dalga fırın, ve televizyona sahip olma durumu 1 ve sahip olmama durumu ise 0 ile kodlanmıştır. Modelde bağımsız değişkenlere ilişkin kodlamalar Tablo 1'de verilmiştir.

Katılımcıların %16'sı çocuksuz çift iken, %84'ü çocuklu ailelerdir. Hanehalklarının %44'ü apartmanda ikamet ediyorken %56'sı ise apartman dışında yaşamaktadır. Katılımcıların %61'i ev sahibi iken, %39'u ise ev sahibi değildir. Hanehalklarının %8'i ikinci bir konuta sahipken %92'si ikinci bir konuta sahip değildir. Katılımcıların aylık kullanılabilir gelirleri ortalama 3024 tl'dir. Hanelerde yaşayan fert sayısı ortalama 4 kişidir. Hanehalkının %33'ü telefon sahibi, %95'i cep telefonu sahibi, %48'i bilgisayar sahibi, %47'si televizyon sahibi, %99'u buzdolabı sahibi, %19'u derin dondurucu sahibi, %58'i bulaşık makinesi sahibi, %19'u mikrodalga fırın sahibi, %96'sı çamaşır makinesi sahibi, %17'si klima sahibi ve %39'u ise otomobil sahibidir.

Tablo 3'te yer alan tahmin sonuçlarında pozitif işaretli bulunan değişkenler ilgili değişkenin bağımlı değişkeni olumlu yönde ve negatif işaretli tahmin edilen değişkenler ise söz konusu değişkenin bağımlı değişkeni olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Tahmin sonuçları incelendiğinde, bilgisayar sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde ikinci konut sahipliği ve derin dondurucu sahipliği değişkenleri dışında diğer tüm değişkenlerin ifade edilen önem düzeylerinde (%1, %5 ve %10) istatistiki açıdan anlamlı oldukları görülmektedir. İlgili modelde hanehalkının apartmanda yaşamasının bilgisayar sahibi olma bahsini 1,942 arttıracakı belirlenmiştir. Apartmanda yaşamının diğer yaşam alanlarına göre bilgisayar alımını bu oranda arttırması hanehalklarının benzer nitelik ve gelire sahip olmalarından kaynaklanabilir. Ayrıca, hanehalkının iletişim araçlarına sahip olmasının bilgisayar sahibi olma bahsini sırasıyla 2,410 ve 15,350 kat arttıracakı tespit edilmiştir. Bu durum, iletişim araçlarını kullanan hanehalklarının daha çok bilgisayar talep etmelerinde sosyal iletişim ağının evrenselleşmesi sonucu olabileceği düşünülmektedir. Çamaşır makinesi için 3,127, bulaşık makinesi için 2,002, televizyon için 1,520, buzdolabı için 2,462, mikro dalga fırın için 1,367 ve klima için 1,157 olarak hesaplanan bahis oranları ise ev aletlerinin her birinin bilgisayar sahipliğini ilgili değer kadar arttıracakını ifade etmektedir. Ailelerin otomobil sahibi olması ise diğer faktörler sabitken 1,818 kat bilgisayar sahipliğini arttırmaktadır. Ayrıca gelirin artması hanehalkının daha yüksek donanımlı bilgisayar sahip olma oranını arttırmaktadır.

Tablo 3'te, mikro dalga fırın sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde hanehalkının büyüklüğü ve telefon sahipliği değişkenleri dışında diğer tüm değişkenlerin ifade edilen önem

düzeylerinde (%1, %5 ve %10) istatistiki açıdan anlamlı oldukları söylenebilir. Hanehalkının çocuksuz olmasının mikro dalga fırın talebini 1,204 kat arttıracığı görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle çocuksuz ailelerin çocuklu ailelere nazaran daha çok pratik gıdalar tercih ettikleri ve mikro dalga fırından daha fazla yararlandıkları söylenebilir. Benzer biçimde, apartmanda yaşamının 1,577 olarak tespit edilen bahis oranı ailelerin komşularının mikro dalga fırın talebinden etkilenecek bu mala yönelik taleplerini arttırdıklarından kaynaklanabilir. Ayrıca, hanehalkının telefon sahibi olması 1,049, cep telefonu sahibi olması 2,607, bilgisayar sahibi olması 1,356, televizyon sahibi olması 1,607, buzdolabı sahibi olması 1,275, derin dondurucu sahibi olması 1,726, bulaşık makinesi sahibi olması 3,036, çamaşır makinesi sahibi olması 2,032, klima sahibi olması ise 1,779 kat kadar mikrodalga fırın sahipliğini arttırmaktadır. Hanehalklarının otomobil sahibi olması ise diğer faktörler sabitken mikro dalga fırın talebini 1,165 oranında pozitif yönde arttırmaktadır. Son olarak, aylık kullanılabilir gelirdeki olumlu bir değişimin talebi olumlu yönde etkileyeceği ifade edilebilir.

Tablo 3. Bilgisayar, Mikro Dalga Fırın, Cep Telefonu ve LCD Tv Sahipliğine İlişkin Lojistik Regresyon Analiz Sonuçları

Log likelihood = -4890.406 Pseudo					Log likelihood = -4177.397 PseudoR ² =0.159				
BS	Kat.	St. Hata	Prob.	Bahis Oranı	MFS	Kat.	St. hata	Prob.	Bahis Oranı
HT	-1.526*	0.081	0.000	0.217	HT	0.186**	0.08	0.028	1.204
KT	0.664*	0.053	0.000	1.942	KT	0.455*	0.06	0.000	1.577
KM	-0.617*	-0.054	0.000	0.539	KM	-0.021**	0.05	0.042	0.886
İK	-0.090	0.101	0.373	0.914	İK	-0.324*	0.10	0.002	0.723
KG	0.000*	0.000	0.000	1.000	KG	0.000*	0.00	0.000	1.000
HB	-0.055*	0.015	0.000	0.946	HB	-0.027	0.01	0.158	0.973
TS	0.880*	0.057	0.000	2.410	TS	0.047	0.05	0.424	1.049
CS	2.731*	0.324	0.000	15.350	CS	0.958*	0.30	0.002	2.607
CS	1.140*	0.264	0.000	3.127	BS	0.326*	0.06	0.000	1.356
TVS	0.419*	0.052	0.000	1.520	TVS	0.474*	0.06	0.000	1.607
BUZS	0.898**	0.497	0.070	2.462	BUZ	0.243	0.73	0.741	1.275
DS	-0.084	0.064	0.194	0.920	DS	0.546*	0.06	0.000	1.726
BULS	0.694*	0.056	0.000	2.002	BUL	1.110*	0.07	0.000	3.036
MFS	0.312*	0.067	0.000	1.367	CS	0.709***	0.39	0.074	2.032
KS	0.145**	0.068	0.032	1.157	KS	0.576*	0.06	0.000	1.779
OS	0.598*	0.054	0.000	1.818	OS	0.153*	0.05	0.009	1.165
Log likelihood = -977.961 Pseudo R ² = 0.463					Log likelihood = -5883.661 Pseudo				
CS	Kat.	St. hata	Prob.	Bahis Oranı	TVS	Kat	St. hata	Prob.	Bahis Oranı
HT	0.131	0.130	0.313	1.140	HT	0.221*	0.06	0.001	1.247
KT	0.465*	0.173	0.007	1.591	KT	0.546*	0.04	0.000	1.727
KM	-0.430*	0.140	0.002	0.650	KM	-0.166**	0.04	0.017	0.890
İK	0.180	0.280	0.519	1.198	İK	-0.222**	0.08	0.011	0.800
KG	0.001*	0.000	0.000	1.001	KG	0.000*	0.00	0.000	1.000
HB	0.752*	0.066	0.000	2.121	HB	0.077*	0.01	0.000	1.080
TS	-1.913*	0.132	0.000	0.148	TS	-0.073	0.05	0.152	0.929
CS	0.947*	0.178	0.000	2.578	CS	0.603*	0.15	0.000	1.829
BS	1.885*	0.313	0.000	6.585	BS	0.395*	0.05	0.000	1.485
TVS	0.286**	0.168	0.088	1.331	CS	0.387**	0.17	0.023	1.473
BUZS	0.362	0.330	0.272	1.436	BUZ	1.632*	0.52	0.002	5.116
DS	0.842*	0.228	0.000	2.322	DS	0.001	0.05	0.982	1.001
BULS	0.551*	0.168	0.001	1.735	BUL	0.597*	0.05	0.000	1.816
MFS	0.889*	0.332	0.007	2.432	MFS	0.459*	0.06	0.000	1.582
KS	-0.167	0.203	0.410	0.846	KS	0.645*	0.06	0.000	1.906
OS	1.116*	0.247	0.000	3.054	OS	0.098**	0.04	0.047	1.103

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde katsayının anlamlı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Tablo 3'teki, cep telefonu sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde hanehalkı tipi, ikinci konut, buzdolabı ve klima sahipliği değişkenleri dışında diğer tüm değişkenler istatistiki açıdan anlamlıdır. Hanehalkının çocuksuz olmasının cep telefonu talebini 1,140 kat arttıracığı tespit edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle çocuksuz ailelerin çocuklu ailelere nazaran boş zamanlarını daha çok cep telefonuyla uğraşarak geçirdikleri sonucuna varılabilir. Apartmanda yaşamının cep telefonu

sahipliğini 1,591 kat arttırmakta ve bu sonuç apartmanda yaşayanların diğer konut tiplerine nazaran benzer yaşam standartları ve yakın gelirlere sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca, hanehalkının telefon sahibi olması, cep telefonu sahibi olma oranını 0,148 kat azaltmaktadır. Bu durum telefon sahibi olan hanehalklarının cep telefonuna daha az ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde hanehalkının bilgisayar sahibi olması, cep telefonu sahipliğini 6,585 kat kadar arttırmaktadır. Buna göre cep telefonu ve bilgisayar kullanımının birlikte arttığı ve teknolojik yaşamın giderek yaygınlaştığı sonucuna varılabilir. Benzer şekilde, hanehalkının televizyon sahibi olması 1,331, buzdolabı sahibi olması 1,436, derin dondurucu sahibi olması 2,322, bulaşık makinası sahibi olması 1,735, çamaşır makinası sahibi olması 2,578, mikrodalga fırın sahibi olması 2,432 ve klima sahibi olması 1,779 kat kadar cep telefonu sahipliğini olumlu yönde etkilemektedir. Hanehalklarının otomobil sahibi olması diğer faktörler sabitken cep telefonu sahipliğini 3,054 kat, ikinci konuta sahip olması ise 1,198 kat arttırmaktadır. Bunlara ilaveten, aylık kullanılabilir gelirdeki olumlu bir değişimin cep telefonu talebini olumlu yönde etkileyeceği ifade edilebilir. Son olarak yine Tablo 3'te televizyon sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde telefon ve derin dondurucu sahipliği değişkenleri dışında diğer tüm değişkenler istatistiki açıdan anlamlı olarak tahmin edilmiştir. İlgili modelde hanehalkının çocuksuz olması 1,247, hanehalkının apartmanda yaşamasının 1,727, hanehalkının cep telefonu sahibi olması 1,829, buzdolabı sahibi olması 5,116, derin dondurucu sahibi olması 1,001, bulaşık makinesi sahibi olması 1,816, çamaşır makinesi sahibi olması 1,473, mikrodalga fırın sahibi olması 1,582, klima sahibi olması 1,906 kat ve otomobil sahibi olması ise 1,103 kat kadar televizyon talebini arttıracığı görülmüştür.

Tablo 4'te yer alan tahmin sonuçları incelendiğinde, buzdolabı sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde hanehalkının çocuksuz olması, telefon, bilgisayar, televizyon çamaşır makinesi ve bulaşık makinesi sahipliği değişkenlerinin %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde istatistiki açıdan anlamlı oldukları ve diğer değişkenlerin ise anlamsız oldukları görülmektedir. İlgili modelde hanehalkının çocuksuz olması 2,470, hanehalkının ev sahibi olması 1,429, bulaşık makinesi sahibi olma 8,688, çamaşır makinesi sahibi olma 14,391 kat kadar buzdolabı talebini arttırmaktadır. Bu sonuç buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makinesinin günlük işleri kolaylaştırdığı ve genellikle birlikte kullanıldıkları düşünüldüğünde üreticilerin reklamlarında bu üç ürünü birlikte sunmalarının haklı kanıtı olarak görülebilir.

Ayrıca, hanehalkının ikinci konutunun olması 1,027, telefon sahibi olması 12,301, cep telefonu sahibi olması 1,333, bilgisayar sahibi olması 2,419, televizyon sahibi olması 5,001, mikro dalga fırın sahibi olması 1,167, klima sahibi olması 5,021 ve otomobil sahibi olması ise 1,690 kat kadar buzdolabı sahipliğini arttırmaktadır. Yine aylık kullanılabilir gelirin artması da buzdolabı sahipliğini pozitif yönde etkilemektedir. Derin dondurucu sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde kullanılan aylık gelir, bilgisayar, televizyon ve buzdolabı sahipliği değişkenleri dışında diğer tüm değişkenlerin istatistiki açıdan anlamlı oldukları görülmektedir. İlgili modelde hanehalkının çocuksuz olmasının derin dondurucu talebini 1,362, ev sahipliği için 2,192, telefon sahipliği için 1,788, cep telefonu sahipliği için 2,613, televizyon sahipliği için 1,025, buzdolabı sahipliği için 1,109, bulaşık makinesi sahipliği için 1,857, çamaşır makinesi sahipliği için 3,991, mikrodalga fırın sahipliği için 1,658 ve otomobil sahipliği için 1,336 kat kadar derin dondurucu talebini arttırmaktadır. Ayrıca, diğer şeyler sabitken hanehalkına yeni bir bireyin katılmasının televizyon sahipliğini 1.152 kat arttıracığı görülmektedir. Bulaşık makinesi sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde ikinci konut sahipliği değişkeni dışında diğer tüm değişkenler istatistiki açıdan anlamlıdır. Değişkenlere ait bahis oranları incelendiğinde, hanehalkının apartmanda yaşamasının 2,971, buzdolabı sahibi olması 8,784 ve çamaşır makinesi sahibi olması 8,378 kat kadar bulaşık makinesi sahipliğini arttırdığı görülmektedir. Bu durum, hanehalkının günlük rutin işleri kolaylaştırmak için kullanılan bu malların birlikte kullandığı tezini güçlendirmekte ve ilgili malların sahipliğinin bireylerin bulaşık makinesi talep etmelerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Buzdolabı, Derin Dondurucu, Bulaşık Makinesi ve Klima Sahipliğine İlişkin Lojistik Regresyon Analiz Sonuçları

Log likelihood = -319.610 Pseudo R ² =0.384					Log likelihood =-4550.593				
BUZS	Kat.	St. hata	Prob.	Bahis Oranı	DS	Kat	St. Hata	Prob.	Bahis Oranı
HT	0,904**	0,401	0,024	2,470	HT	0,309*	0,080	0,000	1,362
KT	-0,048	0,385	0,900	0,953	KT	-0,314*	0,060	0,000	0,731
KM	0,357	0,243	0,143	1,429	K	0,785*	0,062	0,000	2,192
İK	0,027	0,556	0,961	1,027	İK	0,194**	0,091	0,033	1,214
KG	0,000	0,000	0,165	1,000	K	5,89e-	8,43e	0,485	1,000
HB	-0,010	-0,060	0,867	0,990	HB	0,141*	0,016	0,000	1,152
TS	2,510*	0,735	0,001	12,301	TS	0,581*	0,057	0,000	1,788
CS	0,287	0,326	0,379	1,333	CS	0,961*	0,211	0,000	2,613
BS	0,883***	0,498	0,076	2,419	BS	-0,048	0,064	0,453	0,953
TVS	1,609*	0,529	0,002	5,001	TV	0,025	0,058	0,670	1,025
CS	2,667*	0,263	0,000	14,391	BU	0,104	0,483	0,830	1,109
DS	-0,289	0,497	0,560	0,749	CS	1,384*	0,317	0,000	3,991
BULS	2,162*	0,749	0,004	8,688	BU	0,619*	0,067	0,000	1,857
MFS	0,154	0,769	0,841	1,167	M	0,506*	0,065	0,000	1,658
KS	1,614	1,023	0,115	5,021	KS	-0,327*	0,070	0,000	0,720
OS	0,525	0,426	0,218	1,690	OS	0,290*	0,056	0,000	1,336
Log likelihood =-4837,123 Pseudo R ² = 0,298					Log likelihood =-4342,189 Pseudo				
BULS	Kat.	St. hata	Prob.	Bahis Oranı	KS	Kat	St. Hata	Prob.	Bahis Oranı
HT	0,143***	0,076	0,061	1,154	HT	0,147**	0,082	0,074	1,159
KT	1,089*	0,054	0,000	2,971	KT	-0,194*	0,061	0,002	0,823
KM	-0,091***	0,054	0,096	0,913	K	0,382*	0,061	0,000	1,466
İK	-0,102	0,103	0,322	0,903	İK	0,037	0,098	0,708	1,038
KG	0,000*	0,000	0,000	1,000	K	0,000*	8,92e	0,008	1,000
HB	-0,131*	0,015	0,000	0,877	HB	0,036**	0,017	0,033	1,037
TS	0,311*	0,058	0,000	1,365	TS	0,067	0,060	0,265	1,069
CS	0,925*	0,153	0,000	2,521	CS	-0,067	0,178	0,707	0,935
BS	0,679*	0,056	0,000	1,971	BS	0,123**	0,066	0,062	1,131
TVS	0,596*	0,052	0,000	1,816	TV	0,662*	0,061	0,000	1,938
BUZS	2,173*	0,741	0,003	8,784	BU	1,661	1,014	0,101	5,267
DS	0,492*	0,067	0,000	1,635	DS	-0,324*	0,070	0,000	0,723
CS	2,126*	0,287	0,000	8,378	BU	0,471*	0,071	0,000	1,602
MFS	1,065*	0,080	0,000	2,902	M	0,568*	0,064	0,000	1,765
KS	0,461*	0,072	0,000	1,586	CS	0,826*	0,283	0,004	2,284
OS	0,380*	0,056	0,000	1,463	OS	0,277*	0,059	0,000	1,320

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde katsayının anlamlı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, hanehalkının telefon sahibi olması 1,365, cep telefonu sahibi olması 2,521, televizyon sahibi olması 1,816, mikro dalga fırın sahibi olması 2,902, derin dondurucu sahibi olması 1,635, klima sahibi olması 1,586 ve otomobil sahibi olması 1,463 kat kadar bulaşık makinesi talebini olumlu yönde etkilemektedir. Son olarak, diğer şeyler sabitken hanehalkının aylık gelirindeki bir artış bulaşık makinesi sahibi olma oranını artıracaktır. Klima sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde ise ikinci konut, telefon, cep telefonu ve buz dolabı sahipliği değişkenleri dışında diğer tüm değişkenler istatistiki açıdan anlamlıdır. Diğer şartlar sabitken hanehalkının çocuksuz olması 1,159, hanehalkının kiracı değil de ev sahibi olması 1,466 kat kadar klima sahipliğini artırmaktadır. Ayrıca, hanehalkının telefon sahibi olması 1,069, televizyon sahibi olması 1,938, bilgisayar sahibi olması 1,131, buzdolabı sahibi olması 5,267, çamaşır makinesi sahibi olması 2,284, mikro dalga fırın sahibi olması 1,765 ve otomobil sahibi olması ise 1,320 kadar klima sahibi olma bahsini artıracaktır. Son olarak, hanehalkının aylık gelirindeki pozitif artış bulaşık makinesi sahibi olma oranını olumlu yönde değiştirmektedir.

Tablo 5’de otomobil sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde buzdolabı sahipliği değişkeni dışında diğer tüm değişkenler sırasıyla istatistiki açıdan anlamlı olarak tahmin edilmiştir. Bu modelde, hanehalkının çocuksuz olmasının ve ev sahibi olmasının otomobil sahibi olma bahsini sırasıyla 1,355 ve 1,428 kat arttırdığı görülmektedir. Bu sonuç çocuksuz ve ev sahibi hanehalklarının çocuk masrafları ve kira bedeli gibi alternatif bir harcaması olmadığından çocuklu ve kiracı bireylere nispeten otomobil sahibi olma olasılıklarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Tablo 5. Otomobil, Çamaşır Makinesi ve Telefon Sahipliğine İlişkin Lojistik Regresyon Analiz Sonuçları

Log likelihood = -5761.205 Pseudo R ² =0.148					Log likelihood =-1001.508 PseudoR ² =0.338				
OS	Kat.	St. Hata	Prob.	Bahis Oranı	ÇS	Kat.	St. Hata	Prob.	Bahis Oranı
HT	0,304*	0,070	0,000	1,355	HT	0,081	0,152	0,594	1,084
KT	-0,162*	0,052	0,002	0,850	KT	0,643*	0,213	0,002	1,903
KM	0,356*	0,049	0,000	1,428	KM	-0,335**	0,139	0,016	0,715
İK	0,376*	0,087	0,000	1,456	İK	-0,460***	0,249	0,065	0,631
KG	0,000*	0,000	0,000	1,000	KG	0,000*	0,000	0,000	1,000
HB	0,046*	0,014	0,001	1,047	HB	0,144*	0,038	0,000	1,55
TS	-0,171*	0,051	0,001	0,842	TS	0,569*	0,173	0,001	1,767
CS	1,690*	0,247	0,000	5,418	CS	0,994*	0,172	0,000	2,702
BS	0,621*	0,053	0,000	1,862	BS	1,013*	0,262	0,000	2,755
TVS	0,120**	0,049	0,014	1,127	TV	0,221	0,176	0,209	1,248
BUZS	0,645	0,413	0,118	1,906	BU	2,650*	0,259	0,000	14,161
DS	0,276*	0,057	0,000	1,318	DS	1,098*	0,322	0,001	2,998
BULS	0,421*	0,055	0,000	1,524	BU	1,941*	0,289	0,000	6,965
MFS	0,136**	0,059	0,022	1,145	MF	0,429	0,402	0,286	1,537
KS	0,265*	0,059	0,000	1,303	KS	0,599**	0,287	0,037	1,821
CS	0,474**	0,189	0,012	1,607	OS	0,318	0,195	0,104	1,374
Log likelihood =-5641,268 Pseudo R ² = 0,146									
TS	Kat.	St. Hata	Prob.	Bahis Oranı					
HT	0,198*	0,068	0,004	1,218					
KT	0,006	0,052	0,901	1,006					
KM	0,684*	0,051	0,000	1,982					
İK	0,194**	0,084	0,022	1,213					
KG	0,000*	0,000	0,000	1,000					
HB	-0,159*	0,016	0,000	0,853					
CS	0,673*	0,168	0,000	1,961					
CS	-1,845*	0,118	0,000	0,158					
BS	0,947*	0,056	0,000	2,579					
TVS	-0,063	-0,051	0,220	0,939					
BUZS	2,555*	0,731	0,000	12,875					
DS	0,595*	0,057	0,000	1,813					
BULS	0,380*	0,057	0,000	1,462					
MFS	0,013	0,060	0,821	1,014					
KS	0,049	0,061	0,418	1,050					
OS	-0,143*	0,051	0,005	0,867					

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde katsayının anlamlı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, hanehalkının cep telefonu sahibi olması 5,418 kat, bilgisayar sahibi olması 1,862 kat, televizyon sahibi olması 1,127 kat, buzdolabı sahibi olması 1,906 kat, bulaşık makinası sahibi olması 1,524 kat, çamaşır makinası sahibi olması 1,607 kat, mikro dalga fırın sahibi olması 1,145, derin dondurucu sahibi olması 1,318 kat ve klima sahibi olması 1,303 kat kadar otomobil talebini artıracaktır. Diğer şeyler sabitken hanehalkının aylık gelirindeki olumlu bir değişme ise yine otomobil talebini artırmaktadır. Çamaşır makinesi sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde ise hanehalkı tipi, televizyon, otomobil ve mikrodalga sahipliği değişkenleri dışında diğer tüm değişkenler istatistiki açıdan anlamlıdır. Bu modelde, hanehalkının apartmanda yaşaması 1,903, buzdolabı sahibi olması 14,161 ve bulaşık makinesi sahibi olması ise 6,965 kat kadar çamaşır makinesi sahipliğini artırmaktadır. Bu durum, buzdolabı, bulaşık ve çamaşır makinesi arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermekte ve birlikte kullanıldıkları tezini bir kez daha güçlendirmektedir. Yine, hanehalkının telefon sahibi olması 1,767, cep telefonu sahibi olması 2,702, bilgisayar sahibi olması 2,755, televizyon sahibi olması 1,248, mikro dalga fırın sahibi olması 1,537, derin dondurucu sahibi olması 2,998, klima sahibi olması 1,181 ve otomobil sahibi olması 1,374 kat kadar çamaşır makinesi talebini artıracaktır. Yine gelirden meydana gelecek pozitif bir değişme çamaşır makinesi talebini pozitif yönde değiştirecektir. Son olarak, telefon sahipliğinin bağımlı değişken olduğu modelde konut tipi, televizyon, klima ve mikrodalga fırın sahipliği değişkenleri dışında diğer tüm değişkenler istatistiki açıdan anlamlı olarak tahmin edilmiştir. İlgili modelde, hanehalkının çocuksuz olması, apartmanda

yaşamayı, ev sahibi olması ve ikinci konuta sahip olması durumunda telefon talebi sırasıyla 1,218, 1,006, 1,982, 1,213 kat kadar artacağı belirlenmiştir. Hanehalkının cep telefonunun olması telefon sahibi olma bahsini 0,158 kat kadar azaltmaktadır. Bu durum, cep telefonu ve telefon arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ve cep telefonu sahibi olan hanehalklarının telefona, telefon sahibi olan hanehalklarının ise cep telefonuna daha az ihtiyaç duyduğunu gösterir. Ayrıca, hanehalkının bilgisayar sahibi olması 2,579, buzdolabı sahibi olması 12,875, bulaşık makinesi sahibi olması 1,462, çamaşır makinesi sahibi olması 1,961, mikro dalga fırın sahibi olması 1,014, derin dondurucu sahibi olması 1,813 ve klima sahibi olması 1,050 kat kadar telefon talebini olumlu yönde değiştirmektedir. Bunlara ilaveten, gelirden meydana gelecek bir artışın telefon talebini de artırdığı belirlenmiştir.

Tablo 6’da dayanıklı tüketim malı sahipliğine ilişkin sınıflandırma yapılmış ve tahminlerin doğruluk yüzdeleri verilmiştir. Buna göre, klima sahibi olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %48,28, bilgisayar sahibi olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %75,81, telefon sahip olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %60,62, cep telefonu sahibi olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %97, derin dondurucu sahibi olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %55,26, mikro dalga fırın sahibi olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %59,48, otomobil sahibi olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %66,96, televizyon sahibi olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %68,20, çamaşır makinesi sahibi olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %97,02, bulaşık makinesi sahip olmayı doğru olarak tahmin etme oranı %79,06’dır. Bu bilgilerden hareketle, lojistik regresyon modellerinin dayanıklı tüketim malı sahibi olan ve olmayan bireyleri gruplara ayırmada yeterli olduğu belirlenmiştir. Böylece, modellerin uyumunun oldukça iyi olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 6. Dayanıklı Tüketim Malları Sahiplik Modellerine İlişkin Sınıflandırma Tablosu

Gözlenen	Beklenen				Gözlenen	Beklenen			
	Sahiplik		Doğruluk Yüzdesi	Sahiplik		Doğruluk Yüzdesi			
	Var	Yok		Var			Yok		
Klima	Var	14	15	48,28	Bilg.	Var	363	1159	75,81
	Yok	1756	8337	82,60		Yok	123	4095	76,83
Toplam Yüzde				65,44	Toplam Yüzde				76,32
Tel.	Var	1261	819	60,62	Cep Tel.	Var	961	297	97,00
	Yok	2140	5902	73,39		Yok	65	147	69,34
Toplam Yüzde				67,00	Toplam Yüzde				83,17
Derin Donduc	Var	105	85	55,26	Mikro Dalga	Var	254	173	59,48
	Yok	1883	8049	81,04		Yok	170	7992	82,43
Toplam Yüzde				68,15	Toplam Yüzde				70,95
Oto	Var	1907	941	66,96	TV	Var	314	1465	68,20
	Yok	2036	5238	72,01		Yok	167	3843	69,68
Toplam Yüzde				69,48	Toplam Yüzde				68,94
Bulaş.	Var	4705	1246	79,06	Çamaş.	Var	975	300	97,02
	Yok	1129	3042	72,93		Yok	19	48	71,64
Toplam Yüzde				75,99	Toplam Yüzde				84,33

Tablo 7’de, Hosmer-Lomeshow test sonuçları verilmektedir. İlgili testte yer alan hipotezler: “H₀: Parametreler belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahiptir” ve “H₁: Parametreler belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahip değildir” şeklindedir. Buna göre; bilgisayar, otomobil, telefon, cep telefonu, klima, mikro dalga fırın sahipliğine yönelik kurulan modellerde hesaplanan Ki-Kare değerleri tablo değeri olan 13,362’den büyük olduğu için H₀ hipotezi reddedilir. Dolayısıyla, ilgili modellerdeki parametreler belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahip değildir. Geriye kalan modellerde ise H₀ hipotezi kabul edilmekte yani ilgili modellerdeki parametreler belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahiptir.

Tablo 7. Hosmer-Lomeshow Test Sonuçları

Hosmer-Lomeshow	(χ^2)	s.d.	Önem düzeyi	Hosmer-Lomeshow	(χ^2)	s.d.	Önem düzeyi
Bilgisayar	14,8260	8	0,0626	Klima	14,2764	8	0,0748
Otomobil	27,4911	8	0,0006	Buzdolabı	2,9156	8	0,9395
Telefon	29,7852	8	0,0002	Mikro dalga	17,2825	8	0,0273
Cep telefonu	491,1747	8	0,000	Televizyon	12,7591	8	0,1204
Bulaşık mak.	11,9296	8	0,1544	D. dondurucu	4,7405	8	0,7849
Çamaşır mak.	9,1382	8	0,3308				

5. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’de ikamet eden bireylerin dayanıklı tüketim malı sahipliğini etkileyen sosyo-ekonomik ve demografik faktörleri analiz etmek amaçlanmıştır. Çalışmada, TÜİK tarafından 10122 hanehalkına yapılmış olan anketlerden elde edilen veriler kullanılmıştır.

Çalışmamızda, telefon, cep telefonu, bilgisayar, televizyon, buzdolabı, derin dondurucu, bulaşık makinesi, mikrodalga fırın, çamaşır makinesi, klima ve otomobil olmak üzere toplamda 11 dayanıklı tüketim malı sahipliğini etkileyen faktörler ayrı ayrı analiz edilmiştir. Hanehalkının dayanıklı tüketim malı sahipliğini statik olarak analiz etmek için logit modelden yararlanılmıştır. Dayanıklı tüketim malı sahipliğini etkileyen faktörleri konu alan yerli veya yabancı pek fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. İncelenen çalışmalarda genellikle bir dayanıklı malı etkileyen faktörler araştırılmış ve bu çalışmalarda dayanıklı tüketim malı sahipliğini etkileyen faktörler arasında cinsiyet, yaş, bölge gibi faktörlerin etkileri incelenmiştir. Çalışmamızda literatürde ifade edilen değişkenlere ilaveten konut tipi, konut mülkiyeti, ikinci bir konuta sahip olma, hanehalkı tipi, hanede yaşayan fert sayısı gibi faktörlerin etkisi de araştırılmıştır.

Çalışmada, hanehalklarının dayanıklı tüketim malı sahipliğinde ön plana çıkan faktörlerin başında diğer çalışmalarla benzer biçimde gelir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hanehalkının çocuksuz olması; cep telefonu ve çamaşır makinesi sahipliğini, apartmanda yaşaması; buzdolabı ve telefon sahipliğini, ev sahibi olması; buzdolabı sahipliğini, hanehalkı büyüklüğü; mikro dalga fırın ve buzdolabı sahipliğini, ikinci konuta sahip olma; bilgisayar, cep telefonu, buzdolabı, bulaşık makinesi ve klima sahibi olmayı etkilememektedir. Sonuç olarak, hanehalkının çocuksuz olması bilgisayar sahipliği dışında ve apartmanda yaşaması derin dondurucu sahipliği, klima sahipliği ve otomobil sahipliği dışında model olarak aldığımız tüm dayanıklı tüketim malları sahipliğini olumlu yönde etkilemektedir. Hanehalkının ev sahibi olması ise buzdolabı, derin dondurucu, klima, otomobil ve telefon sahipliğini artırdığını diğer modellerde ise söz konusu sahiplikleri azalttığı görülmüştür. Ayrıca buzdolabı, bulaşık ve çamaşır makinası arasında güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiş ve bu sonucun bu dayanıklı tüketim mallarının genellikle birlikte kullanıldığından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Ayrıca hanehalkının %99’unun buzdolabı ve %96’sının ise çamaşır makinesi sahibi olması buzdolabı ve çamaşır makinesinin vazgeçilmez dayanıklı tüketim malları olduklarını göstermektedir. Son olarak, telefon sahibi olanların cep telefonuna, cep telefonu sahibi olanların ise telefona daha az ihtiyaç duyduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, hanehalklarının dayanıklı tüketim malları sahipliğini etkileyebilecek faktörler ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye farklılıklar gösterebilmektedir. Ayrıca, çalışmada elde edilen sonuçlar, inceleme döneminde elde edilebilen veriler, kullanılan değişkenler ve analiz yöntemi ile sınırlı olmaktadır. Farklı dönem, değişkenler ve yöntemlerin kullanılması analiz sonuçlarının farklılaşmasına yol açabilir.

Bu çalışmada dayanıklı tüketim malları sahipliğini etkileyen faktörler mikro değişkenler göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Ayrıca dayanıklı tüketim malları sahipliğini etkileyen makro değişkenler de analiz konusu olabilir. Çalışmadan elde edilen bilgilerin ileride yapılacak dayanıklı tüketim malları sahipliği analizlerine ışık tutması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akay, E., Tümsel B., (2015). Hanehalkı Otomobil Sahipliğinin İncelenmesi: Ardışık Logit Modeli. *Social Sciences Research Journal*, 4 (4), 35-45.
- Arslan, K. (2003). Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 3, 83-103.
- Beggs, S., Cardell, N., (1980). Choice of Smallest Car by Multi-Vehicle Households and The Demand for Electric Vehicles. *Transportation Research*, 14A, 389-404. **doi: 10.1016/0191-2607(80)90057-6**
- Beggs, S., Cardell, N., (1981). Assessing the Potential Demand For Electric Cars. *Journal of Econometrics*, 16, 1-19. **doi: 10.1016/0304-4076(81)90056-7**
- Bekmez S., Özpolat A., (2013). Türkiye’de Konut Talebinin Belirleyenleri: Dinamik Bir Analiz. *Tisk Akademi*, 8 (16), 170-187.
- Brooks, C., (2014). *Introductory Econometrics for Finance*. (3. Edition). Cambridge: MPG Printgroup.
- Coping R. and John A., (2012). *Theory and Applications of Microeconomics*, New Delhi: Pearson Education Pte.
- Deepashree, (2007). *Microeconomics and Macroeconomic Environment for CA PE-I*, (4. Edition). New Delhi: McGraw-Hill.
- Dwivedi, D. N., (2008). *Microeconomics: Theory and Applications*, (2. Edition). New Delhi: Pearson Education Pte.
- Fernandez, P., (2000). Decisions to Replace Consumer Durables Goods: An Econometric Application of Winer and Renewal Processes. *The Review of Economics and Statistics*, 82(3): 452-461. **doi: 10.1162/003465300558948**
- Glerum A., Stankovikj L., Themans M., Bierlaire M., (2013). Forecasting the Demand for Electric Vehicles: Accounting for Attitudes and Perceptions, *Transp-Or*.
- Guide, A.P. & Studenmund, A.H., (2014). *Using Econometrics*, (6. Edition). Edinburgh: Pearson Education Limited.
- Gujarati, N. & Porter, C., (2006). *Temel Ekonometri*, (4. Baskı). İstanbul: Literatür, (Çeviri: Şenesen, Ü. ve Şenesen G. G.).
- Mukherjee, S., (2000). *National Income Accounting & Economic Theory*, (1. Edition). New Delhi: Allied Publishers Limited.
- Özbek V., Koç F., (2009). Kırsal Kesimde ve Kentlerde Yaşayan Ailelerin Dayanıklı Tüketim Malları Satın Alma Kararlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma. *BAÜ SBED*, 12 (21), 139-156.
- Özer, H. (2004). *Nitel Değişkenli Ekonometrik Modeller Teori ve Bir Uygulama* (1. Basım). Ankara: Nobel.
- Sarangi P. (2014). An Econometric Analysis of Demand Pattern for Major and Minor Durables. *Journal of Management Sciences and Technology*, 2 (1), 14-20.
- Sarı K. (2008). Yaşlıların Gelir ve Tüketim Tercihlerinin Belirlenmesi: Cep Telefonu Sahipliğine Yönelik Ekonometrik Model Cep Telefonu Sahipliğine Yönelik Ekonometrik Model Uygulaması. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, (1), 50-61.
- Tarı, R. (2011). *Ekonometri* (7. Baskı). Kocaeli: Umuttepe.
- Ünsal, E., (2012). *Mikro İktisat* (9.baskı). Ankara: İmaj.
- Yayar, R., Çoban, M. N., Tekin, B. (2015). Otomobil Sahipliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Tokat İli Kentsel Alanda Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 603-617.
- Yıldırım, F. ve Karabey, C. N. (2016). Örgüt Kültürünün Yeniliğe Etkisinde Personel Güçlendirmenin Biçimlendirici Rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 426-453.

TÜRKİYE’DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE HİZMETLERİNDE ÖZELLEŞTİRME

Geliş Tarihi (ReceivedDate) 27.12.2018
Kabul Tarihi (Accepted Date) 07.01.2019

Banu AKTÜRK ÇETİN*

Özet

1980’li yıllardan sonra etkisini artırmış olan özelleştirme uygulamalarına ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler doğrultusunda hızla büyüyen ve gelişen anakentlerin yerel hizmetlerinde de yer verildiğini görüyoruz. Hem nitelik hem de nicelik olarak büyüyen kentler karşısında yerel yönetimler, maddi kaynak yetersizliği yanı sıra pek çok etmenin de etkisiyle sorumlu oldukları kentsel hizmetleri yerine getirmekte zorlanmaktadırlar. Yasaların da kendilerine imkân tanıdığı ölçüde; bazı kentsel hizmetlerin çeşitli yöntemlerle özel sektöre gördürüldüğü günümüz örnekleri ile sabitlenmiştir. Hizmetlerin sunumunda etkinlik ve verimliliği artırmanın bir aracı olarak görülmesinin yanı sıra ülkeyi parçalamanın bir aracı olarak da görülen özelleştirme uygulamaları, Türkiye’de yaşanan uygulamaları ile bazen başarıya ulaşmış bazen ise hüsrarla sonuçlanmıştır.

Anahtar Kavramlar: Özelleştirme, kent hizmetlerinin özelleştirilmesi, özelleştirme yöntemleri.

PRIVATIZATION IN METROPOLITAN MUNICIPALITY SERVICES IN TURKEY

Abstract

We see that the privatization applications, which increased their influence after the 1980s, were also included in the local services of the rapidly growing and developing metropol in line with economic, social and political developments. In the face of cities that are growing both in quality and quantity, local governments have difficulty in accomplishing the urban services they are responsible for with the effects of many factors as well as the lack of financial resources. To the extent permitted by law to local governments, fixed by the present day examples with various methods some urban services had assigned to the private sector. Privatization applications seen as a tool for improving efficiency in delivery of services, as well as it had been seen as a tool to divide the country, and with the applications at Turkey sometimes it had resulted with disappointment and sometimes it had succeed.

Keywords: Privatization, privatization of urban services, privatization methods.

1. Giriş

Ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerle kamu hizmetlerinin sunumunda alternatif yöntem arayışları özelleştirme uygulamalarını ortaya çıkarmış, bu uygulamaların popülaritesi de 1980’li yıllardan sonra artmıştır. Özelleştirme uygulamalarının, gelişmiş ülkeler öncülüğünde ortaya çıkıp, gelişmekte olan ülkelerde de yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Devletin, başka bir ifade ile kamu kesiminin payının küçültülüp; bu alanın özel kesim tarafından doldurulması hedefi ile özelleştirme; bir anlamda da yaygın söylemi haline gelmiş biçimi ile sunulması hedeflenen hizmetlerin, piyasa mekanizması çerçevesinde daha etkin ve verimli bir şekilde sunulması amacı ve anlamını taşımaktadır.

Özelleştirme söylemlerinde sıkça kaynakların etkin kullanımı, hizmette verimliliğin artırılması, devletin iyi işletmeci olmadığı (Ertuna, 1993: 22), vatandaş kavrayışının yerini müşteri zihniyetinin aldığı, devletin hizmet sunumlarında kendi denetimini etkin şekilde gerçekleştiremediği benzer ifadeler yer almaktadır. Yine özel sektör yöneticilerinin risk alarak, kârlarını artırmaya yönelik çaba ve çalışmalarının kamu sektörü yöneticilerinde olamayacağı hakim durumdadır (Ertuna, 1993: 22,23). “Testiyi kıranın da getirenin de aynı kişi olduğu” benzetmesi ile memurların risk alamayacakları; aksi takdirde devlet malına zarar verebilecekleri ve politik müdahalelerin etkisi altında kalabilecekleri (Ertuna, 2004: 17-20) ileri sürülmektedir. Kamu kesiminde, çalışanlar üzerinde etkinlik sağlanamadığı

* Arş.Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, banu.akturk@hbv.edu.tr

inancının yanı sıra, özelleştirme uygulamaları ile kamu sektöründeki işçi sayısının azaltılmasının çok büyük problemlere yol açacağı (Koç, 2005: 21) kanaatleri de mevcuttur.

En az girdi ile en fazla çıktı elde etmek; etkin ve verimli üretim olarak adlandırılmaktadır. Bu zihniyetin kamu kesiminin amaçlarından ziyade, özel sektördeki kârı en çoklaştırma (maksimizasyon) ana amacına hizmet ettiği ortadadır. Çünkü özel teşebbüslerde ayakta durabilme mücadelesi vardır. Nitekim özelleştirmenin nedenleri arasında kamu borçlanma gereğinin azaltılması (Ertuna, 1993: 24) da yer almaktadır. Devlet müdahalesinin minimuma indirilmesi, mali piyasaların güçlendirilmesi, serbest piyasa ve rekabet ortamının yaratılması (Yüksel, 2000: 51; Çetin, 2007: 7) gibi temel amaçlar etrafında yoğunlaşan özel sektörün, kamu kesimine nazaran teknolojik değişikliklere ayak uydurabilme ve yeniliklere açık olabilme yönü olduğu şeklindeki savlarla (Yıldırım, 2004: 20), Türkiye’de özelleştirme uygulamalarına yasal düzenlemeler ile imkân verilmiş ve bu yönde uygulamalar gerçekleşmiştir.

1980’li yılların akabinde etkisini artıran özelleştirme uygulamalarına; yerel yönetimlerin sunmakla görevli olduğu birtakım hizmetlerde de yer verildiği görülmektedir. 1984 yılında; büyük yerleşim yerleri için yeni bir yönetim ihtiyacı ve arayışı doğrultusunda, Büyükşehir belediyeçiliği kurumu ortaya çıkmış ve uzun yıllar sayıları 16 olan büyükşehir belediyeleri, 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı On üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 2014 yerel seçimleriyle birlikte yürürlüğe girmesiyle 30’a çıkmıştır. Belediyelerin sunmakla görevli olduğu hizmetlerden bazılarının teknik özellikler içeren ve uzmanlık gerektiren işler olması; su hizmetlerinde İSKİ, kent içi ulaşım ve gaz hizmetlerinde EGO gibi kamu tüzel kişiliğini haiz yeni örgütlenmeler ortaya çıkarmıştır. Sunulması gerekli bazı hizmetler de yine bu kurumlarda kalmamış; özelleştirme vasıtası ile özel kesime aktarılmıştır.

Çalışmada; özelleştirme kavramına ve Türkiye’de özelleştirmenin hukuki dayanaklarına yer verildikten sonra; büyükşehir belediye hizmetlerinde özelleştirme olgusu; nedenler ve yöntemler ışığında irdelenmeye çalışılacak; çalışma, Türkiye’de büyükşehir belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi ile ilgili birkaç deneyime hizmet esasında yer verilerek sonlandırılacaktır.

2. Özelleştirme Kavramı Üzerine

Özelleştirme, birçok alanda uygulanabilecek bir olgu olması nedeniyle, ucu açık bir kavram olarak nitelendirilebilir. Bu niteliğinin yanı sıra, özelleştirme olgusunun anlayışındaki farklılıklar da yine tanım çeşitliliğinin olmasında rol oynamıştır. Hizmette verimlilik ve etkinliğinin artırılmasının, büyüme ve ilerlemenin bir gerekliliği olarak algılanışının yanında; “kamu kasalarının mali sıkıntıdan çıkış yolu” (Ameln, Rolf Von, 2000: 26) olarak algılandığı da görülmektedir.

Özelleştirme; adından yola çıkılarak söylenebilecek içinin doldurulabileceği gibi en kısa ve en temel tabiri ile kamu alanının payının, özel alanın payı lehine küçül(tül)mesidir. Özelleştirme terimini literatüre kazandıran kişi Peter F. Drucker olarak bilinmektedir (Suiçmez ve Yıldırım, 1993; Işık, 2007: 2; Acer, 2007: 5). Yazarın 1969 yılında basılan “The Age Of Discountinuity” adlı eserinde; özelleştirme terimi “privatization” olarak yer almıştır (Işık, 2007: 2). Privatization Türkçe’de özelleştirme olarak karşlanır ve kamu sektörü şirketlerinin özel sektöre satılması şeklinde tanımlanır

Devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesine yönelik uygulamalar (Yüksel, 2000: 51) olarak tanımlanabilecek özelleştirme olgusu bu tanım itibarı ile kamulaştırmanın ve millileştirmenin karşıtı olarak karşımıza çıkmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 114). Geniş bir açıdan ele alındığında yapılan bir tanımlamaya göre ise; ekonomik, siyasi ve sosyal sebeplerle milli ekonomi içerisinde kamu kesimi faaliyetlerinin sınırlandırılması veya tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik yapılan uygulamaların bütünü (Muter, 1994: 143-144) olarak değerlendirilmiştir.

Tanımlar dahilinde özelleştirmedeki temel hedefin ‘kamunun payını azaltmak’ olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kamu kesiminin tamamen devre dışı bırakılmasının yanında; payının azaltılması yönünde kısmi özelleştirme yoluna da başvurulabilmektedir. Özelleştirmenin ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan nedenler ve amaçlar doğrultusunda uygulamalar bulması da diğer bir unsur olarak karşımızda durmaktadır.

3. Türkiye’de Özelleştirmenin Hukuki Dayanakları

1980’li yılların akabinde Türkiye’de popülaritesini artırmış olan özelleştirme ile ilgili ilk yasal düzenleme tarihi de 1984’tür. 2983 Sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun ile, kamu iktisadi teşebbüsleri ve bunlara ait tesislere, hisse senedi ile gerçek ve tüzel kişilerin ortak edilmesine ya da bu tesislerin işletme hakkının belli süreler için devredilmesine imkan tanınmıştır (Yaşar, 2006: 66; Acar, 2009: 61).

İlk defa “özelleştirme” ifadesinin yasal bir düzenlemede isim olarak yer aldığı (Yaşar, 2006: 67) 1986 tarih ve 3291 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanunla, kamu kuruluşlarının özelleştirme kapsamına alınması ve uygulanmasına yönelik hususları tespit edilmiştir. İlgili kanununun 13.maddesine göre kamu iktisadi teşebbüslerin özelleştirilmesine Bakanlar Kurulu; müessese, bağlı ortaklık, iştirak, işletme ve işletme birimlerinin özelleştirilmesine ise, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu’nca karar verileceği belirtilmiştir (3291 sayılı Kanun, 1984)¹. 2983 sayılı yasa ile oluşturulan Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi, özelleştirme programının yürütülmesiyle ilgili olarak görevlendirilmiştir (Acar, 2009: 62).

1990 tarihli 414 sayılı KHK² ile Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu İdaresi, iki ayrı idare olarak “Kamu Ortaklığı İdaresi” ve “Toplu Konut İdaresi” adları ile yeniden örgütlenmiştir (Yaşar, 2006: 68; Acar, 2009: 62). 2983 sayılı kanunda belirtilen görev ve yetkilerin çıkarılan KHK ile Kamu Ortaklığı İdaresi’ne verilmesi, siyasetçilere ait olan yetkilerin bürokratlara geçmesine imkân vermiş, 1991 tarihli 3701 sayılı Devlet Planlama Teşkilatı ve Görevleri Hakkında Kanunla söz konusu görev ve yetkiler Yüksek Planlama Kurulu’na verilerek geri hamle yapılmıştır (Yaşar, 2006: 68).

1990 yılından sonra özelleştirmeye ilgili KHK çıkarma yoluna gidilmiş; fakat çıkarılan KHK’lerden bazıları (1994 tarihli 530, 531, 532, 533 ve 546 sayılı beş adet KHK) ; dayanakları olan 3987 sayılı Yetki Yasası’nın Anayasa Mahkemesi tarafından iptali ile yürürlükten kalkmışlardır (Yaşar, 2006: 68-69; Acar, 2009: 62).

Özelleştirme hususunda kapsayıcı ve etkin yasal düzenleme yoksunluğu ile bütün siyasi partilerin ve sendikaların önerileri üzerine (Şanöz, 2007: 59; Yaşar, 2006: 69; Acar, 2009: 62) 1994 yılında 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir (4046 sayılı Kanun, 1994)³. Söz konusu kanun ile Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı, tüzel kişiliğe sahip Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’na dönüştürülmüş; Kamu Ortaklığı İdaresi bünyesindeki Kamu Ortaklığı Fonu Hazine Müsteşarlığı’na devredilmiştir (Yaşar, 2006: 69; Şanöz, 2007: 59).

Başlangıçta 1982 Anayasası’nda özelleştirmeye ilgili bir hüküm yokken; 1999 yılında 4446 sayılı Kanunla Anayasa’nın 47.maddesine ilişkin 2.fıkra olarak “Devletin, kamu iktisadi teşebbüslerinin ve diğer kamu tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan işletme ve varlıklarının özelleştirilmesine ilişkin esas ve usuller kanunla belirlenir” hükmü eklenmiştir. İlgili maddenin devamında da söz konusu hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzel kişilere yaptırılacağına veya devredilebileceğine yine kanunla belirleneceği hükmü eklenmiştir (Boztosun, 2005: 237; Yaşar, 2006: 66-67).

Belediye örgütünün sorumluluğu altındaki kent hizmetlerinin özelleştirmesinde yasal olarak bir engel bulunmamaktadır (Kavruk, 2002: 312). 1580 sayılı Belediye Kanunu’nda yer alan ifadelere benzer biçimde yer veren 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’yla yerel yönetim birimlerine sorumluluk yükleyen maddelerinde “yapar ya da yaptırır”, “kurar ya da kurdurur”, “işletir ya da işlettirir” gibi esneklik içeren maddeler olması, özelleştirme uygulamalarına imkan vermiştir. Özelleştirme uygulamaları için en çok “ihale yöntemi”ni kullanan yerel yönetimlerin (Acar, 2009, s.63) bu konudaki yasal dayanağını 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu, 4724 sayılı Kamu İhale Kanunu ve 4725 sayılı Kamu İhale Sözleşmesi Kanunu oluşturmaktadır.

¹ 3291 sayılı **Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun**, R.G. 03.06.1984, 18344.

² 414 sayılı **Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun ile 190 sayılı KHK’nın Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair KHK**, R.G. 10.04.1990, 20488.

³ 4046 sayılı **Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve KHK’lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, R.G. 27.11.1994, 22124.

4. Büyükşehir Belediye Hizmetlerinde Özelleştirme Yöntemleri

Kent hizmetlerinin sunulmasında başvurulan özelleştirilme uygulamaları içinde, büyükşehir belediyesinin ihale, sözleşme, imtiyaz vb. usullerle gerçek veya tüzel kişilere hizmet gördürmesi ve yerel kamu idarelerinin şirketleşerek, kent hizmetlerini özel sektörün rekabet ve piyasa şartları içinde yapmaya çalışması yer almaktadır (Kavruk, 2002: 314).

4.1. İhale Yöntemiyle Özelleştirme

İhale yöntemi Türkiye’de belediyelerce eskiden beri bilinen ve uygulanan özelleştirme yöntemlerinin başında gelir (Çetin, 2007: 28; Acer, 2007: 46). Özellikle 1984 yılından sonra büyükşehir belediyelerinin sıkça başvurduğu yollardan biridir (Acer, 2007: 51). Bu yöntemle kamu kuruluşu sorumlu olduğu hizmeti, kendi örgüt ve personeli dışında, bir sözleşmeye dayalı olarak özel kişi ya da firmaya yaptırmaktadır (Işık, 2007: 6; Muter, 1994: 149-150). Özelleştirme yöntemleri içinde büyük bir paya sahip olan ihale yönteminin hukuksal dayanakları; 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, 1580 sayılı Belediye Kanunu ile bu kanunu yürürlükten kaldıran 5393 sayılı Belediye Kanunu, 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yönetimi Hakkında Kanun ile yine bu kanunu yenileyen 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’dur (Çetin, 2007: 28-29).

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun “Gelecek Yıllara Yaygın Hizmet Yüklenmeleri” başlığını taşıyan 67. Madde hangi işleri ihale edebileceği tek tek sayılmıştır. İlgili maddeye göre bu hizmetler şunlardır: (5393 sayılı Kanun, 2005)⁴ park, bahçe, sera, refuj, kaldırım, havuz bakımı ve tamiri, araç kiralama, kontrollük, temizlik, güvenlik, yemek hizmetleri, makine-teçhizat bakım ve onarım işleri, bilgisayar sistem ve santralleri ile elektronik bilgi erişim hizmetleri, sağlıkla ilgili destek hizmetleri, fuar-panayır ve sergi hizmetleri, baraj, arıtma ve katı atık tesislerine ilişkin hizmetler, kanal, bakım ve temizleme, altyapı ve asfalt yapım ve onarımı, trafik sinyalizasyon ve aydınlatma bakımı, sayaç okuma ve sayaç sökme-takma işleri ile ilgili hizmetler, toplu ulaşım ve taşıma hizmetleri, sosyal tesislerin işletilmesiyle ilgili işler.

5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’nda, Belediye Kanunu’nda olduğu gibi belediyelerin hangi işleri ihale edeceği açıkça yazılmamakla beraber, Madde 10’da “Büyükşehir, ilçe ve ilk kademe belediyeleri görevli oldukları konularda bu kanunla birlikte Belediye Kanunu ve diğer mevzuat hükümleri ile ilgisine göre belediyelere tanınan yetki, imtiyaz ve muafiyetlere sahiptir” hükmünden yola çıkarak büyükşehir belediyelerinin de Belediye Kanunu’nda sıralanan işleri ihale yolu ile özel sektöre gördürebileceği sonucu çıkmaktadır (Acer, 2007: 46).

4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nun 2. Maddesi’ne göre yerel yönetimlerin her türlü kaynaktan karşıladıkları mal ve hizmet alımları ile yapım işlerinin bu kanun hükümlerine göre ihale yolu ile özel sektöre yaptırılabilmesi belirtilmiştir (Çetin, 2007: 29). 4734 sayılı Kanunun “Uygulanacak İhale Usulleri” başlığını taşıyan 18. Madde’sinde ihale usulleri şu şekilde belirtilmiştir (4734 sayılı Kanun, 2005)⁵. Açık İhale Usulü, Belli İstekliler Arasında İhale Usulü, Pazarlık Usulü ve Doğrudan Temin.

İhale yönteminde belediye/büyükşehir belediyesi bünyesinde araç-gereç ve personel gibi çeşitli harcama kalemlerinden tasarruf edileceği, ihaleye girecek firmalar arasında yaratılan rekabet sonucu daha düşük bedelle hizmet sağlanacağı, sorumluluğun yine ilgili belediyede olduğu; sadece sunumun farklı bir yolla gerçekleştirilmesi usulü olduğu (Muter, 1994: 149-150; Çetin, 2007: 32; Acer, 2007: 49) konularında fikir birliği söz konusudur.

4.2. İmtiyaz Usulüyle Özelleştirme

İmtiyaz yöntemi Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce, Osmanlı Devleti’nde de birtakım hizmetler için başvurulmuş yöntemlerden biridir. Osmanlı Devleti’nden imtiyazlı hizmetleri miras alan Türkiye Cumhuriyeti’nde bu imtiyazlara son verme amacı ile hizmetler önce satın alınıp devletleştirilmiş, millileştirilmiş ve ardından yerele devredilmiştir. Örneğin; 1933 yılında İstanbul su

⁴ 5393 sayılı **Belediye Kanunu**, R.G. 13.07.2005, 25874.

⁵ 4734 sayılı **Kamu ihale Kanunu**, R.G. 22.01.2005, 24648.

imtiyazı Fransızlardan tesisleri ile beraber satın alınarak, önce belediyeye ardından da belediye bünyesinde kurulmuş olan Sular İdaresi'ne devredilmiştir.

İmtiyaz yöntemi, kamunun tekelinde olan bir hizmetin özel bir firmaya tekel olarak verilmesi ya da belli bir coğrafi bölgede bir hizmetin yürütülmesi yetkisinin sözleşme ile özel kişi ya da kuruluşlara verilmesini ifade etmektedir (Işık, 2007: 7; Muter, 1994: 150; Çetin, 2007: 35).

Büyükşehir belediyesinin yetki, görev ve ayrıcalıklar konusunda atıf yaptığı 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 15. Maddesi'nin 2. Fıkrası'nda, içerikte sıralanan hizmetlerin, Danıştay görüşü ve İçişleri Bakanlığı'nın kararıyla 49 yılı geçmemek üzere imtiyaz yolu ile devredilebileceği hükmü yer almaktadır. Söz konusu hizmetler ise şunlardır (5393 sayılı Kanun, 2005)⁶: “İçme, kullanma ve endüstri suyu sağlamak, atık su ve yağmur suyunun uzaklaştırılmasını sağlamak, bunlar için gerekli tesisleri kurmak, toplu taşıma yapmak, bu amaçla her türlü toplu taşıma sistemini kurmak ve işletmek, katı atıkların toplanması, taşınması, ortadan kaldırılması, geri kazanımı ile ilgili bütün hizmetleri yapmak.

İmtiyaz yönteminde hizmetten yararlananlar, hizmetin bedelini doğrudan hizmeti sunan firmaya ödediği için, imtiyaz sözleşmelerinin sadece tüketicilerin belirlenebildiği ve fiyatlandırılabilirdiği hizmetlerde yapılmasına dikkat edilmelidir (Muter, 1994: 151).

4.3. Yap-İşlet-Devret Modeliyle Özelleştirme

Bir kamu hizmeti ya da bayındırlık hizmetinin, masrafları özel teşebbüs tarafından karşılanarak kurulması, bu özel teşebbüs tarafından yatırılan sermayenin amorti edilmesi ve ilave olarak kâra geçildikten sonra, tesisin ve yönetimin bedel alınmaksızın ilgili kamu kuruluşuna devredilmesidir (Çetin, 2007: 38-39; Muter, 1994: 151).

Yap-işlet-devret modelinin yerel yönetimler bakımından hukuksal dayanaklarını 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu, 1580 sayılı eski Belediye Kanunu ve 5393 sayılı yeni belediye Kanunu ile 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtılması Hakkında Kanun oluşturmaktadır (Acer, 2007: 56; Çetin, 2007: 39).

1580 sayılı Belediye Kanunu 19. Madde'si hükmünce, bir belediyenin sahip olduğu gayrimenkuller üzerinde her türlü tasarruf hakkı olduğu gibi, yap-işlet-devret sözleşmesi yapmak gibi hakları da vardır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 18. Maddesinin j bendinde, belediye yatırımlarının yap-işlet veya yap-işlet-devret modeli ile yapılmasına karar vermek yetkisinin belediye meclisinin görevleri arasında sayılmasıyla, eski kanunda tanınan bu yetkinin yinelendiğini görüyoruz. Yap-işlet-devret modeli üzerine çıkarılan 3996 sayılı Kanun'da da ileri teknoloji ve yüksek maddi kaynak gerektiren bazı yatırım ve hizmetlerin, yap-işlet-devret modeli çerçevesinde yaptırılması amaçlanmıştır (3996 sayılı Kanun, 1994)⁷. Sözleşmelerin süresi ise imtiyaz sözleşmelerinde olduğu gibi “49 yılı geçemez” olarak belirtilmiştir.

İleri teknoloji ve yüksek maddi kaynak gerektiren yatırım ve projelerden bazıları şöyle sıralanabilir (Dede, 2000: 471): hidroelektrik santralleri, termik santral, çöp termik santrali, otoyol, demiryolu, havalimanı, asma köprü, içme suyu proje ve yatırımları, katı atık depolama tesisleri, otel, motel, kaplıca, terminaller, hipermarket, otopark...

Yap-işlet-devret modeli, yabancı sermayenin davet ve teşvik edildiği, ileri teknolojinin temin edildiği ve ilgili kamu kuruluşunun masrafına katılmaksızın, belirli bir süre sonunda mülkiyet kazandığı bir işletme, yönetim halini alarak ortaya çıkmaktadır (Yaşar, 2006: 57-58; Acer, 2007: 56). Yap-işlet-devret modeli, özellikle serbest piyasa sisteminin tam olarak oluşmamış olduğu gelişmekte olan ülkelerde kamu kesiminin özel kesimden faydalanma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Muter, 1994: 151).

⁶ 5393 sayılı **Belediye Kanunu**, R.G. 13.07.2005, 25874.

⁷ 3996 sayılı **Bazı Yatırım ve Hizmetlerin, Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtılması Hakkında Kanun**, R.G. 23.07.2004, 25531.

4.4. Kiralama Yöntemiyle Özelleştirme

Büyükşehir belediyelerinin sahip oldukları araç-gereç, gayrimenkul ve tesisleri kiralamak yolu ile özelleştirmeleri mümkündür. 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nda olduğu gibi bu kanunun yenilenmesi ile yerini alan 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Söz konusu Kanun'da yerel ve ortak ihtiyaçların karşılanmasına hizmet etmek üzere belediyelere taşınmaz almak, satmak, kamulaştırmak, kiraya vermek ya da kiralamak, trampa etmek gibi haklar tanınmıştır (5393 sayılı Kanun, 2005)⁸. Yine 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 15. Maddesi'nin devamında ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 7. Maddesi'nin f bendinde kiralamak ile ilgili aynı ifade kullanılmıştır. "...durak yerleri ve karayolu, yol, cadde, sokak, meydan ve benzeri yerler üzerinde araç park yerlerini tespit etmek, işletmek, işlettiirmek veya kiraya vermek..." (5216 sayılı Kanun, 2004; 5393 sayılı Kanun, 2005)⁹. 5393 sayılı Kanunun 15. Maddesi'nin 2. Fıkra'sında belediyelere toplu taşıma hatlarını kiraya verme yetkisi; 69. Madde'sinde de yaptıkları toplu konutları kiraya verme yetkisi tanınmıştır.

Söz konusu Kanun'a göre süresi üç yılı aşmayan taşınmazlar için kiralama yöntemine karar verme yetkisi belediye encümeninde (Md.34/g); üç yıldan fazla süreli taşınmazlar için kiralama yöntemine karar verme yetkisi ise belediye meclisindedir (Md.18/e).

Kiralama yönteminde esasında bir mülkiyet devri söz konusu olmadığı için tam olarak özelleştirme sayılamayacağı (Çetin, 2007: 50) kanaati söz konusudur. Kiralama yönteminde, bir nevi ihale yönteminde olduğu gibi sadece hizmetin sunuluş biçimi değişmektedir.

Büyükşehir belediyelerinin ve diğer belediyelerin etkin ve kârlı olarak kullanamadığı tesis, gayrimenkul ve araç-gereçleri, tüm riskleri de kiracıya ait olmak üzere belirli bir süreliğine belirli bir bedel ile kiracıya vermesi, ilgili belediyeler için hizmeti kendinin yerine getirmesinden daha kârlı olacaktır denilebilir (Acer, 2007: 60; Muter, 1994: 151-152; Çetin, 2007: 50-51).

4.5. Şirketleşme Usulüyle Özelleştirme

1580 sayılı Belediye Kanunu (Madde 19); belde halkının mahalli ve müşterek ihtiyaçlarını karşılamak için belediyelere şirket kurma ya da kurulu bir şirkete ortak olma hakkını tanımıştır. 1984 yılında büyükşehir belediyeçiliği yönetimine geçildikten sonra daha da hız kazanan şirketleşme uygulaması, kamu hukukunun ve kamu bürokrasisinin katı kurallarından kurtulmak için şirket kurularak ya da bir şirkete ortak olunarak, özel hukuk kurallarına göre faaliyette bulunmayı ifade etmektedir (Eken, Eryılmaz, 1990: 68; Muter, 1994: 152).

Belediyelerin şirket kurmalarındaki amaçları (Acartürk: 9,10; Kavruk, 2005: 423-424) hususunda; en başta kamu bürokrasisinin dışına çıkmanın ana amaç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gelirde merkeze bağımlılıktan bir ölçüde kurtulmak amacı ile belediyeler, özel sektör anlayışında çalışmak yani şirketin parasını özel sektör mantığı ile kullanmak istemektedirler. Belediyelerin bankalardan kredi almalarına imkân olmadığı için, bankalardan kredi temin edebilmenin bir yolu olarak da şirketleşme yoluna gidilmektedir. Belediyelerde sıkça dile getirilen istihdam fazlalığı, burada da karşımıza çıkmakta; şirketleşme yolu ile belediyeler yeni iş imkânları yaratma çabasına girmekte ve böylece siyasi yandaşlara iltifat edilmektedir.

Kurulan belediye şirketlerinin genel olarak zarar ettikleri görülmektedir. Bu durumun nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: (Kavruk, 2005: 437-438) Şirketler işletme bilimi gerektirir; fakat şirketlerin sahibi siyasilerdir. Basiretli bir işadamı gibi davranmak, şirketin başındaki belediye temsilcisi açısından oldukça güçtür. Şirketleri yöneten yerel bürokratlar kamu hukukuna alışkındırlar, özel hukukun imkânlarından faydalanmayı bilmeyebilirler. Kamu hizmeti sunumunda zarar etmek kabul edilebilir bir durum olduğu için şirketlerin de zarar etmeleri yaygındır ve nitekim esasında şirketlerin zarar etmeleri istenmiştir. Çünkü, kâr elde edilirse, kurumlar elde ettikleri gelirin dörtte birini gelir vergisi olarak ödemek zorundadırlar. Yani burada yerelden merkeze doğru bir gelir

⁸ 5393 sayılı **Belediye Kanunu**, R.G. 13.07.2005, 25874.

⁹ 5216 sayılı **Büyükşehir Belediye Kanunu**, R.G. 23.07.2004, 25531; 5393 sayılı **Belediye Kanunu**, R.G. 13.07.2005, 25874.

transferi söz konusu olmaktadır. Ayrıca şirketler zarar ederse, zararı kapatmak için belediye bütçesinde şirket zararı diye bir kalem oluşturulur ve böylece kamu hukuku içinde harcanması gereken paranın özel hukuk alanına kaydırılması söz konusu olur.

Süreç içerisinde belediyelerin sorumluluğu altındaki hizmetlerin geneli, doğrudan kamu eli ile görülmekten çıkmış ve ticaret yasasına tabii şirketler eli ile görülmeye başlanmıştır (Fırat, 1998: 81).

4.6. Yasal ve Kurumsal Serbestleşme Yöntemiyle Özelleştirme

Özelleştirme yöntemlerinden biri olarak ele alınan ve yasal-kurumsal serbestleşme olarak adlandırılan bu yöntemin amacı tamamen rekabeti artırmaktır. Kamu tekellerine, fiyat ve ücret kontrollerine son verilerek kamu sektörü ile özel sektör arasında rekabete engel durumları ortadan kaldırmaktadır (Işık, 2007: 6, Acer, 2007: 63; Muter, 1994: 153). Türkiye’de 24 Ocak 1980 istikrar programları çerçevesinde yapılmaya başlanmıştır (Çetin, 2007: 60). Örnek olarak ise belediyelerin fiyat belirleme ve denetleme yetkilerinin bir kısmını meslek örgütlerine devretmeleri ile belediyelere tanınmış bazı hak ve yetkilerin bir başka kuruluşa da verilmiş olması gösterilebilir (Keleş, 2000: 435).

4.7. Fiyatlandırma Yöntemiyle Özelleştirme

Fiyatlandırma yönteminde, belediyeler tarafından üretilen mal ve hizmetlerin serbest piyasa koşullarına göre oluşan fiyatından satılması söz konusudur (Acer, 2007: 64). Fiyatlandırma usulüne gidilebilmesi için, sunulan hizmetlerin faydasının toplum üyeleri arasında bölünebilir ve fiyatlandırılabilir olması gereklidir. Fiyatlandırılabilir kamu hizmetlerine, atıkların toplanması ve depolanması; su üretimi, taşınması, stoklanması, arındırılması ve dağıtılması; koruyucu sağlık hizmetleri; ilköğretim ve benzeri hizmetler örnek olarak verilebilir. Bu hizmetlerin ortak özelliklerinin bir bölge veya şehirden başka bir bölge veya şehre aktarılamamaları ölçüsünde yerel ve kentsel oldukları söylenebilir (Acartürk, s.13’ten Prud’homme, 1998: 309).

4.8. Gönüllü Katılım ve Kendi Kendine Yardım Modeliyle Özelleştirme

Yerel yönetimler, hizmetlerin yerelden ve yerinden daha kolay, çabuk ve etkin olarak sunulabilmesi ihtiyacının ürünleridir. Gönüllü katılım ve kendi kendine yardım modelini de bu temelde ele almak mümkündür aslında. En temel nokta hizmetlerin tek bir elden, merkezden etkin bir şekilde yapılmasının her zaman mümkün olmaması, bir diğer nokta ise, bazen belediyelerin sorumlu oldukları alanda yaşayan birey ya da topluluklardan tecrübe, beceri, bilgi ve hatta maddi kaynak olarak faydalanmaya ihtiyaç duyması ve bazen bu şekilde gerçekleştirilen hizmetlerde zaman ve kaynak tasarrufu sağlanmasıdır. Osmanlı Devleti’nde kamusal birtakım hizmetler vakıflar ve gönüllü kişiler yardımları ile gerçekleştirilmekte idi. Günümüzde de pek çok örneği bulunan bu uygulamaya örnek olarak, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından “Eğitime %100 Destek Projesi” kapsamında 2005 yılı içinde 400 kadar okulun bakım ve onarımının yapılmasının yanı sıra, 56 adet yeni okulun yapılmış olması verilebilir (Acer, 2007: 66).

4.9. Satış Yöntemiyle Özelleştirme

Belediyeler, sahip oldukları menkul ve gayrimenkulleri satma hakkına yasal olarak sahiptir. Ayrıca özelleştirme yöntemlerinden biri olan şirketleşme usulünde, kurulan ya da ortak olunan şirketlerin zarar etmesi sonucunda şirketlerin satışı da gündeme gelmektedir (Acer, 2007: 68-69; Çetin, 2007: 51).

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun “Arsa ve Konut Üretimi” başlığını taşıyan maddesinde; düzenli kentleşmeyi sağlamak, beldenin konut, sanayi ve ticaret alanı ihtiyacını karşılamak amacı ile özel kanunlara göre korunması gerekli yerler ve tarım arazileri haricinde, belediyeler imarlı ve altyapılı arsalar üretmek; konut, toplu konut yapmak ve satma hakkına sahiptir (5393 sayılı Kanun, 2005)¹⁰. Bunun yanı sıra belediyelerin ortak oldukları şirketlerdeki hisselerini, hisse senetlerini satabilmeleri için belediye meclisinin kararı olmalıdır. Belediyelerin şirket hisselerini satış yollarından biri olan “sermaye piyasası kanalı”nda (borsa yolu) yasal çerçeveyi 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ve Türk Ticaret

¹⁰ 5393 sayılı **Belediye Kanunu**, R.G. 13.07.2005, 25874.

Kanunu oluştururken; “ihale yöntemi”nin yasal dayanağını da 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun oluşturmaktadır

5. Türkiye’de Büyükşehir Belediye Hizmetlerinin Özelleştirilmesi Deneyimler

1980 yılından sonra önce merkezi düzeyde başlayan özelleştirme uygulamaları yerel düzeyde de uygulamaya aktarılmıştır. Büyükşehir belediyelerinin sorumluluğundaki pek çok kent hizmetlerinin sunumu ile ilgili olarak çeşitli yollardan özelleştirme uygulamalarına başvurulmuştur. Küreselleşme ve neo-liberal politikaların da etkisiyle büyükşehir belediyelerinin hizmetlerinin sunumunda içme suyu ve kanalizasyon ile kent içi raylı sistemlerin yapımı ve işletilmesi gibi büyük ölçekli altyapı hizmetleri çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir (Bayrakçı ve Kahraman, 2017: 308). Aşağıda Adana, Ankara ve Antalya Büyükşehir Belediyelerinden birer özelleştirme uygulaması incelenmeye çalışılacaktır.

5.1. Adana’da Katı Atıkların Toplatılması ve İmhası Hizmetlerinin Özelleştirilmesi

Adana’da; kent içi ulaşım hizmetleri, temizlik, mezbaha, bilgi işlem, emlak vergisi tahakkuk ve tahsilat işleri, park bahçe ve sinekle mücadele hizmetleri, başta ihale olmak üzere imtiyaz, hizmet sözleşmesi ve işletme hakkının devri gibi yöntemlerle özelleştirilme yoluna gidilmiştir (Fırat, 1998: 81; Acer, 2007: 278).

Adana Büyükşehir Belediyesi’nce 1985 yılında özelleştirilen temizlik işleri, Türkiye’nin belediye hizmetlerinde ilk özelleştirme uygulaması sayılmış (Çetin, 2007: 80; Acer, 2007: 278), Çukurova Kentsel Gelişim Projesi adıyla pilot proje uygulamaya aktarılmıştır. Adana Büyükşehir Belediyesi’nce katı atıkların toplatılması ve yok edilmesi hizmetlerinin özelleştirilmesi çalışmaları doğrultusunda Karşıyaka Temizlik Bölümü, Güney Temizlik Bölümü ve Belediye Temizlik Bölümü olarak üç bölge adlandırılmış, Belediye temizlik Bölümünde işler belediye tarafından yapılmaya devam edilirken; iki bölgenin temizlik işleri iki ayrı firmaya ihale edilmiştir. Bundan bir yıl sonra belediye kendi kontrolü altındaki bölge için de özelleştirme yoluna gitmiştir (Acer, 2007: 279).

Birer yıllık sözleşmelerle üç yıl olarak belirlenmiş olan ihale süresi içinde yüklenici firmaların temizlik işlerinde kullanacağı asgari araç ve gereçlerin sayısı ve nitelikleri, mesai saatleri, çalıştırılacak asgari işçi sayısı gibi nitelikler şartnamede ayrıntıları ile düzenlenmiştir (Zengin, 1999: 120).

Özelleştirme uygulamalarının sonucunda sağlanan tasarruflar ile Adana’da; çöplerin toplanması, çöp toplama yerine nakledilmesi, depolanması, yok edilmesi ve sokakların süpürülmesi işleri, 1993 yılı itibarı ile tamamen özelleştirilmiş olup; belediyeye yüklenici firmaların denetimini yapmak görevi verilmiştir.

Adana Büyükşehir Belediyesi temizlik işlerinin özelleştirilmesi uygulamasının sonuçlarına bakılacak olursa; söz konusu uygulamada özelleştirmenin amacına sadık kalınarak başarıya ulaşılmış olduğu söylenebilir. Çöplerin toplanması, uzaklaştırılması ve yok edilmesi gibi halkın sağlığı açısından çok önemli bir yere sahip olan bu kentsel hizmetin özelleştirilmesi uygulamasında tek bir firmaya değil de iki firmaya yer verilmiş olması, rekabeti yaşatmak açısından oldukça doğru bir adım olarak nitelendirilebilir. Böylelikle kamu tekellerinin özel tekellere dönüştürüldüğü eleştirisi bertaraf edilmiş olur. Yüklenici firmalarla mesai saatleri, çalıştırılacak işçi sayısı gibi önemli hususlarda yolun başında anlaşılması ve belediyenin denetleme fonksiyonunu elden bırakmayarak; sadece hizmetin sunum biçiminin değişmiş olduğunu hizmet ile ilgili temel sorumluluğun yine belediyede kalmış olduğunun bir göstergesi olması açısından önemlidir. Hizmetlerin sunumunda sağlanan tasarruf ve verimlilik de uygulamanın temel amaca hizmet ettiğini göstermektedir.

5.2. Ankara’da Toplu Taşıma Hizmetlerinin Özelleştirilmesi

Ulaşım hizmetlerinin özelleştirilmesi daha çok imtiyaz hakkı niteliği taşımasının yanı sıra ihale ya da yap-işlet-devret gibi yöntemlerle de gerçekleştirilebilmektedir (Fırat, 1998: 85).

Ankara’da 1989 yılında “Ankaray” adı verilen hafif raylı toplu taşıma sistemi projesi için açılan uluslararası ihalede; sunulan dört tekliften en uygun olarak Siemens önderliğindeki şirketler topluluğu

seçilmiş ve Ankaray'ın yapım çalışmalarına 1992 yılında başlanmıştır (Zengin, 1999: 125; Fırat, 1998: 86; Çetin, 2007: 74).

Ankara metrosu, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından yap-işlet-devret modeli ile uluslararası birkaç şirkete verilmiştir. Ankara Büyükşehir Belediyesi, Kızılay-Batıkent arasında yapılacak olan metroyu tamamı dış kredilerle gerçekleşmesi ve projesi DPT tarafından onaylanmadıkça harcama yapılmaması koşuluyla 1989 yılında yatırım programına almıştır. Kredi sözleşmesi imzalanmadan metro yapımına başlandığı için, belediye yurt dışında sattığı tahvil gelirleriyle bu süre içinde yapılan harcamaları finanse etmiştir (Çetin, 2007: 74-75; Zengin, 1999: 150; Fırat, 1998: 86).

1991 yılında, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı önerisi ile yap-işlet-devret modelinden vazgeçilerek, götürü bedel karşılığında anahtar teslimi şeklinde ihale yöntemi ile yapılması kararlaştırılmıştır. Yap-işlet-devret modelinin bırakılmasının temel nedeni ise, söz konusu metro projesi kâr amacından ziyade sosyal amaçlı bir yatırım olduğu için, kredi kuruluşları projeye gerekli finansmanı sağlamaktan kaçınmaktadırlar (Çetin, 2007: 75; Zengin, 1999: 151).

Gelişen teknolojinin önemli ürünlerinden biri olan motorlu taşıtlar kent içi ulaşımı kolaylaştırmanın yanında, trafik ve altyapı hizmetlerini de birer sorun olarak beraberinde getirmiş; kent içi ulaşım anakentlerde kentsel bir hizmet olarak sorun haline gelmiştir. Kentlerin hem mekân hem de nüfus olarak büyümesi karşısında kentsel ulaşım ihtiyacı özellikle anakentlerde toplu taşımacılık hizmetini, ulaşım altyapı hizmetini ve ulaşımın kent içinde koordineli bir biçimde yönetimini zorunlu kılmıştır (Kavruk, 2002: 291). Ankara'da kent içi ulaşım hizmetleri özel kanunlarla kurulmuş, kamu tüzelkişiliğine sahip EGO Genel Müdürlüğü gibi tarafından sunulmaktadır (Kavruk, 2002: 291-292).

EGO tarafından Ankara Büyükşehir Belediyesi adına toplu taşıma hizmeti veren idarenin 1982 yılında bazı otobüs hatlarının imtiyaz yöntemiyle özel işletmecilere işletmesi ile ilk özelleştirme girişimi gerçekleştirilmiştir. (Acer, 2007: 299) Zamanla yaygınlaşan özel halk otobüsleri uygulaması 10 yıllık imtiyaz sözleşmeleri ile uygulamaya aktarılmıştır (Fırat, 1998: 87; Acer, 2007: 300).

Özel halk otobüslerinde her türlü faaliyet ve taşımacılıktan doğan bütün sonuçlardan işletmeciler sorumludur. Acer, 2007: 301). Bu durum, özelleştirme ilkelerinden "kamu hizmeti sorumluluğunun devredilemeyeceği" şeklindeki yorumuna aykırı bir tablo çizmektedir (Fırat, 1998: 89-90). Otobüs kalkış saatleri, ücretlerin UKOME tarafından belirleneceği, indirimli taşınacakların listesi, vb. denetimi sağlamaya yönelik bir takım hususlar belirlenmiştir (Acer, 2007: 299-300).

Sürenin çok uzun tutulduğu imtiyaz sözleşmeleri ile özelleştirilen hizmetlerde rekabetin olmaması ve işletmecilerin hizmet kalitesini yükseltmeyi önemsememeleri gibi sakıncalar ortaya çıkabilmektedir (Acer, 2007: 300).

5.3. Antalya'da Su Hizmetlerinin Özelleştirilmesi

Yaşamsal ve zorunlu bir ihtiyaç olan su ve kanalizasyon hizmetlerinin yerine getirilmesinde, 1980'lere kadar gelen sosyal devlet uygulamaları yerini küreselleşme, özelleştirme ve yerelleşme olgularının etkisi ile serbest pazar alanına bırakarak, ticari bir mala dönüşme süreci içine girmiştir (Öztunalı, Kendir, Hayırsever, 1999). 1980'li yıllar sonrasında İSKİ olarak anılan İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı, kamu tüzel kişiliğine sahip, müstakil bütçeli olarak kurulan idare, 1984 yılından sonra tüm büyükşehir belediyeleri için yaygınlaştırılmıştır.

1994 yılında kurulan Antalya Su ve Atıksu Genel Müdürlüğü (ASAT), Dünya Bankası'nın etkisi ile 1996 yılında su ile ilgili görev ve sorumluluklarını Fransız Şirketi ANTSU A.Ş.'ne devrederek imtiyazlar vermiştir (Güler, 1999: 157). Dünya Bankası tarafından su sektöründeki özelleştirme kredileri 1990 yılından itibaren başlamış, 1995 yılından sonra hızlanmış ve yaklaşık olarak 1990-1995 yılları arasında verilen 21 adet özelleştirme kredisi, 1995-2002 yılları arasında üç kat artarak 61'e ulaşmıştır (Yıldız, 2007: 96). Antalya su hizmetleri yönetimi Dünya Bankası ile yapılan anlaşma gereği, özel sektörü de içeren biri Fransız, diğeri Türk iki anonim şirket olmak üzere üçlü bir yapı ile ASAT, ALDAŞ ve ANTSU olarak yapılandırılmıştır. ASAT Genel Müdürlüğü 10 yıl süreli sözleşme ile görevlerini ve su imtiyazlarını ANTSU A.Ş.'ne devretmiştir (Kayır, Akıllı, 2006: 317). Yabancı sermayeli bir şirket

olan ANTSU'ya su kesmek, sayaç okuma, tamir, inceleme amaçlarıyla tesis ve evlere girmek, mevcut kaynakların tümünü kullanmak hakları verilmiştir.

Bir yandan Dünya Bankası'nın olumsuz yöndeki denetleme raporu ve su fiyatlarına artış baskısı; bir yandan borçlarını ödeyememe durumu ile ANTSU A.Ş. tasfiye sürecine alınmış, şirket ismi Suez Environment olarak değiştirilmiş, 2000-2005 yılları arasında sürekli olarak yeni hissedarlar, yeni şirket isimleri ve yönetim zafiyetleri yaşanmıştır (Kayır, Akıllı, 2006: 345). Suez altyapı yatırımlarına karışmaksızın sadece kentin su işletmeciliğini almasına rağmen; Dünya Bankası ile Avrupa Yatırım Bankası altyapı yatırımları için de kredi veriyor (Atılğan, 2009: 63).

Dünya Bankası'nın belirlediği ölçüde Fransız firmasının kâr ettirilmesine yönelik işleyiş ile (Kayır, Akıllı, 2006: 340-341) su fiyatlarında yüksek oranlarda artışlar meydana gelmiş; ancak şirket su kayıp ve kaçaklarını azaltmadığı gibi, suyun kalitesinde de bir iyileştirilmeye gidilememiştir (Atılğan, 2009: 63-64).

1996 yılında 10 yıllık süre için yapılan ASAT-ANTSU sözleşmesi, beşinci yılı itibarı ile Fransız firmasının işleri bırakması ile sona ermiş; hem teknik ve yönetsel yükümlülükler yerine getirilememiş; hem de yerel düzeyde kaynak israfı olmuştur (Kayır, Akıllı, 2006: 361,362). Yatırım programı doğrultusunda ALDAŞ Alt Yapı Yönetimi ve Danışmanlık Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, Antalya Su ve Atık Projesinin finansmanını temin etmek üzere, Dünya Bankası ile 5 Temmuz 1995 tarihinde imzalanan İkraz Anlaşması doğrultusunda, borçlu ASAT Genel Müdürlüğü adına, su temini ve kanalizasyon hizmetlerinin idari ve mali yöneticiliğinden sorumlu olarak hizmet vermek amacıyla kurulmuş olup, danışmanlık ve yönetim hizmetlerine bu tarihten itibaren devam etmektedir (www.asat.gov.tr, Erişim: 30.11.2010).

6. Özelleştirme Uygulamalarına Yöneltilen Eleştiriler

Hızlı kentleşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkan anakentlerin yönetimi için farklı bir örgütlenme biçiminin gerekliliği, 1984 yılında büyükşehir belediyesi uygulamasını ortaya çıkarmıştır. Mekân ve nüfus olarak büyüyen bu kentler için, kentsel hizmetlerin yerine getirilmesinde temel sorumluluk büyükşehir belediyesine verilmiştir.

Hızla artan ve çeşitlenen kentsel ihtiyaçlar karşısında bir yandan da değişen dünya koşullarına ayak uydurma gerekliliği ile yasalar çerçevesinde sorumlu oldukları görevleri yerine getirmeye çalışan yerel yönetimler için; 1980 sonrası esen özelleştirme rüzgârları, hizmet sunumunda alternatif bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2004: 20). Merkezi yönetimde 1980 yılı sonrası etkinleşen özelleştirme uygulamalarının; belediye hizmetlerinde uygulanışı 1990'lı yıllara tekabül etmektedir (Acer, 2007: 30). Temel olarak 1984 yılı sonrasını, yeni bir anayasanın varlığı, büyükşehir belediyesi geçişi ve kamu yönetiminde genel olarak özelleştirmenin konuşulmaya başlandığı yeni bir dönem olarak kabul etmek mümkündür (Kavruk, 2005: 425). Yerel yönetimler açısından bakıldığında özellikle belediyelerin karşı karşıya oldukları kaynak sorunları ve vesayet denetimi gibi hususlar, bazı yerel kamusal hizmetlerin özel sektör aktörlerine devredilmesine ya da alternatif yöntem arayışına girilmesine neden olmaktadır (Vural, 2015:18).

Yerel yönetimlerde hizmetlerin özelleştirilmesi, hizmetlerin bizzat yerel yönetimlerce yapılması yerine, daha kısa sürede ve ekonomik biçimde üçüncü şahıslara yaptırılması amacından kaynaklanır. Böylece ilgili hizmet için temel sorumluluk korunmuş olur (Yıldırım, 2004: 21). Nitekim hizmetlerin sunulmasından sorumlu olmak ile hizmetin kim tarafından sunulduğu arasında fark vardır. Hizmetin gerçekleştirilmesini güvence altına almak amacıyla belediyelere verilen sorumluluk; bu amacı gerçekleştirmede araç olan özelleştirmeye hizmetten kaçmak anlamına gelmez (Muter, 1994: 146; Acer, 2007: 28-29). Nitekim bu durum sadece hizmetin sunumunun değiştirilmesidir (Acer, 2007: 29). Başka bir ifadeyle yerel kamusal hizmetlerin alternatif yöntemlerle yap(tır)ılması kamusal denetimi yok etmemektedir (Bayrakçı ve Kahraman, 2017:305).

Büyükşehir statüsündeki belediyelerde hizmetlerin sunumu hususunda yeterli kaynağın olmaması ve eldeki kaynakların etkin kullanılamaması önemli sorunlardan biridir. Özel sektörün; kaynakları verimli kullanarak, harcamaları asgari düzeye indirip kârı azami düzeye çıkarmak eğilimi yani bir anlamda piyasa koşulları, belediye hizmetlerinin sunumunda da başvurulması gereken bir yol

olarak görülmektedir (Yıldırım, 2004: 21). Kentlerin hızla büyümesi ile orantılı olarak artan görev ve sorumluluklar karşısında; büyükşehir belediyelerinin mali kaynaklar bakımından yetersiz kalması söz konusudur (Muter, 1994: 144; Acer, 2007: 29).

Türkiye’de köy dışında diğer yerel yönetimlerin görev, yetki ve sorumluluklarını belirten kanunlar ile ilgili olarak 2000 yılı sonrasında değişikliklere ihtiyaç duyulmuş; nitekim 2004 yılında bu değişiklikler yapılmıştır. Değişen ve gelişen toplum yaşamı karşısında yeni ihtiyaçların, yeni hizmetlerin ortaya çıkması ise kaçınılmazdır. Topluma sunulması gereken hizmetleri yerelden ve yerinden ulaştırmak ilgili yerel yönetimlerin sorumluluklarını artırmaktadır. Bu sorumluluklar için de yerel yönetimler ya yeterli mali kaynak ile donatılmalı ya da bizzat kendileri yasalar ile tanınmış imkanlar dahilinde alternatif hizmet sunma yöntemlerine başvurarak bir anlamda hizmetler için kaynak yaratmalıdırlar.

Özelleştirme uygulamalarının, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki siyasi etki ve baskılara karşı tampon görevi gördüğü; hizmetlerin politik tercihler ya da siyasi çıkarlara dayalı olarak değil; objektif unsurlara dayalı olarak yürütüleceği (Yıldırım, 2004: 22) savunulmaktadır. Fakat hizmetin gerek ihale, gerek imtiyaz gerek yap-işlet-devret gibi yöntemlerinde siyasi etkilerden ve baskılardan uzak kalıp da objektif olunup olunamayacağı hususunun da üzerinde durulması gerekmektedir.

Su ve kanalizasyon, şehir içi toplu taşımacılık gibi şehir hayatının bel kemiğini teşkil eden hizmetlerin sunumunda geleneksel işletme usulleri yetersiz kalmış (Muter, 1994: 147) teknik özellikler gerekliliği anlaşılan bu hizmetler için kamu tüzel kişiliğini haiz yeni örgütlenmeler oluşturulmuştur. Bugün büyükşehir belediyelerinin çoğu toplu taşımadan, çöp toplama ve sokakların temizliğine, sayaçların okunmasından pek çok altyapı hizmetine kadar çeşitli hizmetleri özelleştirme yoluna gitmiştir (Acer, 2007: 31).

Büyükşehir yönetimleri; yerleşim yerinin genişliği, nüfusun fazlalığı ve hızlı bir kentleşme süreci yaşaması bakımından karmaşık ve teknik özellikler taşıyan bir dizi kentsel hizmet ile sorumlu tutulmuşlardır. Geniş bir mekâna ve çok sayıda insana ulaştırılması gereken, çoğunlukla uzmanlık gerektiren hizmetlerin bizzat belediye örgütleri tarafından yapılması zordur (Kavruk, 2002: 310).

Büyükşehir Belediye örgütleri ve bağlı işletmeleri; politik amaçlı istihdamın yoğun olduğu yerlerdir ve bu da cari harcamaları gereksiz yere artırır (Muter, 1994: 144-145). Devlet kurumlarında ve daha çok olmak üzere belediyelerdeki eş-dost istihdamı iddiaları; yönetim el değiştirirse çalışanların işlerini kaybetme endişesi taşımaları Türkiye’de yaşanan olgulardır. Özel sektörün az ve öz sayıda çalışan istihdam ederek; giderlerini azaltmaya yönelik politika izlemesinin, bu gereksiz istihdamı azaltabileceği söylenebilir. Özelleştirme ile belediyelerdeki siyasilerin ve bürokratların ekonomik kaynaklar üzerindeki tasarruflarının sınırlanacağı; böylece yolsuzluk ve rüşvet olgularının da ortadan kalkacağı (Yıldırım, 2004: 21; Bilgi, 2005: 15-16; Çetin, 2007: 13) savunulmaktadır. Özelleştirmeye bu şekilde olumlu anlam yükleyen görüşlerin yanı sıra, özelleştirmenin, iktidar ve yandaş işverenleri arasında, kamu servetinin değerinin altında bölüşülmesi mekanizması olduğu; böylelikle tam tersine yolsuzluk yaratmak için kullanıldığı (Acar, 2009: 33; Acer, 2007: 34) da öne sürülmektedir.

Belediye örgütlerinin artan bürokrasi karşısında hantal bir yapıya kavuşmuş olduğu (Bilgi, 2005: 15-16; Yıldırım, 2004: 21; Muter, 1994: 145-146) görüşleri ile de büyükşehir belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi desteklenmektedir. Büyükşehir belediyelerinin, kent planlama gibi maliyetleri halka yansıtılamayacak olan hizmetleri yürütmesinin gerekli olduğu (Görer, 2001: 22) genel olarak özelleştirme yanlılarınca savunulmaktadır.

Kent hizmetleri için daha etkin ve verimli olunabilmesi için özelleştirmenin gerekliliği kanaati yanı sıra, özelleştirmeyle esasında bir piyasa ve rekabet yaratılmadığı, devlet tekellerinin özelleştirilerek, tüketicilerin istismar edildiği (Boztosun, 2005: 239-240; Acer, 2009: 33; Koç, 2005; Acer, 2007: 23) de ileri sürülmektedir. Ayrıca özel sektörün amacının sürekli ve daima kâr elde etmek olmasından ötürü yalnızca kârlı alanlarda hizmet sunmaya yanaşıp aksini düşündüğü alanlara ise hiç teveccüh etmeyeceği, bu durumun da eşitsizlik yaratacağı ortadadır (Acer, 2007: 22).

7. Sonuç

1982 Anayasası'nın büyük yerleşim yerleri için farklı yönetim biçimleri getirebileceği hükmü doğrultusunda 1984 yılında geçilen uygulama ile uzun yıllar sayıları 16 olan büyükşehir belediyeleri, 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı On üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 2014 yerel seçimleriyle birlikte yürürlüğe girmesiyle 30'a çıkmıştır. Hızlı ve plansız bir şekilde büyüyen kentlerin gelişimi ve hizmetlerin sunumunda oluşan problemlerin çözümü için, gerekli koordinasyonu sağlamak amacıyla uygulamaya aktarılmış olan büyükşehir belediye örgütünde alternatif hizmet sunma yollarına gidilmiştir. Mekânın genişlemesi ile daha çok alana ve nüfusun artması ile daha çok kişiye hizmet sunmakla mükellef olan büyükşehir belediyeleri için, birtakım ekonomik, sosyal ve siyasi nedenler açısından özelleştirme uygulamaları cazip gelmiştir. 1980 yılından sonra etkisini artıran ve tartışılmaya başlanan özelleştirme uygulamalarına yasal olarak da bir engel olmamasıyla büyükşehir belediyeleri, sunmakla sorumlu oldukları birtakım kentsel hizmetleri çeşitli yollarla özel sektöre devretmeyi, yaptırmaı ya da özel sektörle birlikte yapmayı seçmişlerdir.

Kent içi ulaşım, içme ve kullanma suyunun temini, kanalizasyon hizmetleri, çöplerin toplanması ve imhası gibi kent için önemli ve en ufak bir aksaklıkta dahi kent yaşamını olumsuz yönde etkileyebilecek hizmetler, hiç şüphesiz her geçen gün daha fazla araç, gereç, personel ve maddi kaynakla, gelişen teknolojinin takip edilip uygulamaya aktarılmasıyla ve oluşan yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek bir mekanizmanın sağlanması ile yerine getirilmesi gereken hizmetlerdir.

İhale yöntemi büyükşehir belediyelerinin günümüzde en sık başvurduğu; imtiyaz yöntemi ise Osmanlı Devleti zamanında da uygulaması bulunan en eski özelleştirme yöntemlerinden biridir. İlgili idarenin elinde bulunan araç-gereç, gayrimenkul ve tesisleri kiralamak, satışa çıkarmak gibi hakları bulunduğu gibi; yap-işlet-devret, yasal ve kurumsal serbestleşme, fiyatlandırma gibi yöntemlere de başvurma imkânı vardır. Büyükşehir belediyelerinin şirket kurarak ya da kurulu bir şirkete ortak olarak hizmetlerini, kamu bürokrasisinin katı kuralları dışında yürütmeye çalıştıkları da görülmektedir.

Hizmetlerin hangi yöntemle olursa olsun özel teşebbüse açılmasıyla, bu alanlarda piyasa ve etkin rekabet ortamı oluşturulmalıdır; aksi halde amaç, özel teşebbüse kârlı bir alan açmak olarak değişir (Boztosun, 2005: 242) ki; özelleştirme kamu kaynaklarının israfı konusunda bir araç olarak karşımıza çıkar. Nitekim kamu hizmetlerinin özelleştirilmiş olsa dahi vatandaş merkezli olması (Yıldırım, 2004: 22) ve tüketicinin istismarını önleyen düzenlemeler içermesi (Boztosun, 2005: 240) dikkat edilmesi gereken hususlar arasındadır.

Büyükşehir belediyesi hizmetlerinin özelleştirilmesi hususunda altı çizilmesi gereken 'hizmetin' özelleştirilmesidir. Hizmet özelleştirmesi söz konusu olduğu için; ilgili kurumun hizmet ile ilgili sorumluluğu ortadan kalkmamakta; aksine etkin bir denetleme mekanizmasının sağlanması ile devam etmektedir. Bu nedendir ki "hizmetlerin imtiyaz sözleşmeleriyle, yap-işlet-devret modeliyle veya kurumsal alt yapı birlikleri üzerinden yine özel teşebbüsler eliyle gördürülmesi söz konusu olduğunda bu tür işlemleri müzakere aşamasından itibaren kamu adına denetleyecek özerk ve güçlü bir kamu kurumunun oluşturulması lazımdır" (Boztosun, 2005: 241-242). Aksi halde yolsuzluk olasılığı yüksektir.

Bir hizmetin özelleştirilmesinde, yapılacak bir faaliyet-fayda analiziyle hangi yöntemin daha düşük maliyeti gerektireceği belirlenmeli ve hizmetin kesintiye uğrayıp uğramayacağı da yine öncelikle belirlenmelidir (Acer, 2007: 23). Kentsel hizmetler, sunumunda bir aksama olduğu takdirde günlük yaşamı aksatan ve sonuç olarak toplumda huzursuzluk yaratan hizmetlerdir. Bu nedenle özelleştirilmesi düşünülen hizmet için, ekonomik açıdan fayda analizinin yapılmasının yanında ve hatta bu analizden de önce hizmetin sunumuna bir aksaklık, eksiklik olup olmayacağına iyice tartılması lazımdır.

Özel teşebbüslerin denetiminin masraflı ve zor bir iş olmasından ötürü bu konuda yerleşik bir kültür ve yetişmiş insan kaynağına ihtiyaç vardır (Boztosun, 2005: 241). Özelleştirme uygulamalarının başarısı hiç şüphesiz, bu alanda yeterli bir tecrübe ve birikim sahibi olunmasına, özelleştirilen hizmetlerin yerel hizmetler olması itibarı ile de, özelleştirme akabinde etkin denetimi sağlayabilecek köklü bir yerel yönetim yapısına bağlıdır.

Çalışmada, Adana Büyükşehir Belediyesi'nin temizlik hizmetleri, Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin kent içi ulaşım hizmetleri, Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin ise su hizmetleri alanında özelleştirme süreci ve sonucuna değinilmiştir. Adana Büyükşehir Belediyesince özelleştirilen temizlik işleri, Türkiye'nin belediye hizmetlerindeki ilk özelleştirme uygulamasını oluşturmakta ve yapılan özelleştirme uygulaması başarılı olarak; diğer belediyeler ve hizmetler için de örnek kabul edilmektedir.

Mekân olarak hızla büyüyen anakentlerde, kentin içinde bir yerden bir yere gidebilmek, zamanın da son derece önemli olduğu günümüz şartlarında, kentsel problemlerin başında yer almaktadır. Ankara'da artan nüfusun kent içi ulaşım ihtiyacını karşılayabilmek için türlü yollara gidilmiş; maliyeti yüksek olan hafif raylı toplu taşıma sistemi (Ankaray ve Ankara Metrosu) için yap-ışlet-devret modeline başvurularak (daha sonra bu model bırakılarak götürü bedel karşılığında anahtar teslimi şeklinde ihale yöntemine geçilmiştir) özelleştirme yoluna gidilmiştir.

Ankara'da kent içi ulaşım hizmeti özel kanunla kurulmuş, kamu tüzel kişiliğine haiz EGO Genel Müdürlüğü tarafından sunulmaktadır. EGO'nun 10 yıllık imtiyaz sözleşmeleri ile toplu taşıma hizmetini Özel Halk Otobüslerine bırakması kurumun ilk özelleştirme uygulamasıdır.

1980 yılı sonrasında esen küreselleşme olgusunun etkisi su hizmetleri üzerinde de ortaya çıkmış; suyun ticari bir değer olarak ele alınması gündeme gelmiştir. İçme ve kullanma suyu temini hizmetlerinde özelleştirme uygulamaları dünya bankası başta olmak üzere çeşitli uluslar arası kuruluşlar tarafından teşvik edilmiştir. Bunun en temel örneği Antalya Büyükşehir Belediyesi'nde karşımıza çıkmıştır. Fakat gerek su tarife ücretlerindeki aşırı artış, gerekse kaçak ve kayıpların önüne geçilememesi ve hizmet kalitesinde bir artış olmaması ile Antalya Büyükşehir Belediyesindeki özelleştirme uygulaması başarısız bir uygulama olarak kabul edilmektedir.

Özelleştirme uygulamaları tabiri yerinde ise bıçak sırtında olan bir uygulamadır. Hizmetlerin sunumunda etkinlik, verimlilik, ekonomiklik sağlayabilmek imkânları yanı sıra çizginin öbür tarafında özel tekellerin oluşumu, denetimsizlik sonucu kamu mallarının israfı gibi pek çok tehlike barındırmaktadır. Özelleştirmeyi değerlendirirken kamu ve özel sektörü birbirine düşman ve zıt kutuplar olarak değil de, yeri geldiğinde birbirini tamamlayan birimler olarak görmek daha yerinde olacaktır. Zaman zaman siyasi etkiler ile özelleştirme yoluna gidildiği görülse de, özelleştirme uygulamalarındaki asıl amaç; özelleştirmenin ekonomi ve yönetim açısından kamu kurumlarındaki birtakım sorunları çözebilecek olmasıdır. Gerek merkezi düzeyde gerekse yerel düzeyde çeşitli yöntemlerle uygulanmaya çalışan özelleştirme çabaları, günümüzde zaman zaman bir amaçtan ziyade araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyükşehir belediyeleri birtakım kentsel hizmetlerin sunumunda özelleştirme uygulamalarına yer verme ihtiyacı duyabilirler, çünkü teknik alanlarda uzmanlaşmış birimlerden faydalanmak, hem hizmetlerin sunumunda kaliteyi artıracak hem de mali tasarruf sağlayacaktır. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri özel tekellerin oluşumuna imkân vermemektir. Elbette belediyelerin tüm kamu hizmetlerini özelleştirmesi tasvip edilemez; fakat kapsamlı bir analiz ve etkin bir denetimle, uzmanlık gerektiren alanlar için özelleştirme yoluna başvurmak

KAYNAKÇA

- Ameln, Rolf Von (Prof. Dr.; Alman Yerel Yönetimler Avrupa Bürosu Başkanı, Brüksel) (2000), Özelleştirme ve Mali Gücün Güçlendirilmesi 21. yy.da Yerel Yönetimler, Konrad Adenauer Vakfı.
- Acar, İbrahim Uğur (2009), Yerel Yönetimlerde Özelleştirme ve Antalya Büyükşehir Belediyesi Uygulaması, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Acartürk, Ertuğrul, Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumunda Alternatif Yöntemler, www.econturk.org/yereleyonetimler.doc
- Acer, Özlem Döndü (2007), Belediye Hizmetlerinde Özelleştirme Uygulamaları: Amaçlar, Yöntemler ve Sonuçlar, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Atılğan, Ahmet (2009), Su Raporu, Hizmet-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- Bayrakçı, Erdal ve Kahraman, Selçuk (2017), "Yeni Kamu Hizmeti Anlayışı ve Belediye Hizmetlerinde Özelleştirme", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 37, s.299-315.
- Bilgi, Mustafa (2005), Su Paylaşımı ve Yönetimi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Boztosun, N. Ayşe Odman, "Su Piyasasının Oluşturulması ve Denetimi" (2005), Uluslararası Sempozyum: Dünyada Kalkınma İçin Su, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Devlet Su İşleri Müdürlüğü, İstanbul; s. 231-247.
- Çetin, Gülnur (2007), Belediye Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve Özelleştirme Uygulamaları, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dede, Emre (2000), Yerel Yönetimler ve Yap-İşlet-Devret Modeli, Yerel Yönetimler Sempozyumu, TODAİE, Ankara.
- Eken, Musa; Eryılmaz, Bilal (1990), Mahalli İdarelerde Özelleştirme Politika ve Uygulamaları, Türk İdare Dergisi, Cilt LXII, Sayı 387.

- Ertuna, Özer (Prof.Dr.) “Özelleştirmenin Amacı ve Uygulama Usulleri” (1993), Özelleştirme: Seminer, Tebliğler, Panel içinde, İktisadi Araştırmalar Vakfı ve Emlak Bankası, İstanbul;, s.21-35.
- Ertuna, Özer (Prof.Dr.) (2004), Türkiye’de Geçmişten Geleceğe Özelleştirme Paneli içinde, (Düzenleyen; Selimoğlu Öykü), İTO Yayını, İstanbul, s.17-20”
- Fırat, Serap (1998), Belediyelerde Özelleştirme Uygulamaları, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 7, Sayı 1, s. 78-91.
- Görer, Nilgün (2001), İçme Suyu Ve Kanalizasyon Sektöründe İzlenen Küresel Politikalar Üzerine Bir Değerlendirme, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 10, Sayı 2, s.18-30.
- Güler, Birgül Ayman (1999), Su Hizmetleri Yönetimi: Antalya İncelemesi, TODAİE, YYAEM, Ankara.
- Işık, Menekşe Koral (2007), Atık Su ve İçme Suyu Şebeke Hizmetlerinde Özelleştirme, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kayır, Öztunalı Gülser; Akıllı, Hüsniye (2006), “Antalya Su Hizmetlerinde Özelleştirme”. Su Yönetimi, Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri içinde (Editörler; Çınar, Tayfun; Özdiñç, Hülya K), Memleket Yayınları, Ankara, s. 317-379.
- Kavruk, Hikmet (2002), Anakent’e Bakış, Türkiye’de Anakent Belediyeciliği ve Kent Hizmetlerinin Yönetimi, Hizmet-İş Sendikası, Ankara.
- Kavruk Hikmet, “Yerel Yönetim Şirketleri”(2005), , Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar 1: Reform içinde (Editör: Özgür, Hüseyin; Kösecik, Muhammet) , Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.421-449.
- Keleş, Ruşen (2000), Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Koç, Yıldırım (2005), Özelleştirme Türkiye’yi Parçalamanın Bir Aracı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Muter, B. Naci (1994), Yerel Yönetim Hizmetleri ve Özelleştirme, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF ve Celal Bayar Üniversitesi İİBF, Özelleştirme Sempozyumu, Manisa.
- Şanöz, Fatih (2007), Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları: Türkiye’deki Özelleştirme Uygulamalarının Başarısının Ölçülmesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vural, T. (2015). “Özelleştirme Kavramının Yerel Yönetimler Açısından Değerlendirilmesi”, Maliye Araştırmaları Dergisi, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 1, s.17-28.
- Yaşar, Süleyman (2006), Türkiye’de Kullanılan Özelleştirme Yöntemlerinin Analizi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, Uğur (2004), Yeni Belediye Yasası Çerçevesinde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemleri, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 13, Sayı 4, s.19-37.
- Yıldız, Dursun (2007), Su Raporu, Ulusal Su Politikası İhtiyacımız, Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği, İstanbul.
- Yüksel, Erkan (2000), Basın ve Siyaset Gündeminde Özelleştirme, Özelleştirme Konusu Üzerine Bir Gündem Belirleme Araştırması, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Zengin, Eyüp (1999), Yerel Yönetimler ve Özelleştirme, Mimoza Yayını, Konya.
- <http://www.asat.gov.tr/index.php?page=pages&PID=107>,

LONELINESS IN MANAGERS SHOWING PERFECTIONIST BEHAVIOR

Geliş Tarihi (ReceivedDate) 12.07.2018

Olgun Irmak ÇETİN¹

Kabul Tarihi (Accepted Date) 19.12.2018

Abstract

Object: This study aims to empirically test whether there is a relationship between perfectionism and loneliness in the sense that managers, known as perfectionists in businesses, feel loneliness.

Findings: Factor analysis and reliability tests were applied to the data set. Loneliness variable is collected in 1 sub-dimension; Perfectionism variable is collected in 3 sub-dimensions. The effect of the independent variables Self-Oriented Perfectionism (SOP), Other-Oriented Perfectionism (OOP) and Socially-Prescribed Perfectionism (SPP) on loneliness perception was tested. For the test of research hypotheses, regression analysis was performed with SPSS package program.

Result: No relationship was found between the Self-Oriented Perfectionism sub-dimension of Perfectionism variable and Loneliness, but there were positive and significant relationships between Other-Oriented Perfectionism and Socially-Prescribed Perfectionism and Loneliness.

Key Words: Self-Oriented Perfectionism, Other-Oriented Perfectionism, Socially-Prescribed Perfectionism, Emotional Loneliness, Social Loneliness

JEL Codes: L84, M12, M54, D23

MÜKEMMELİYETÇİ DAVRANIŞLAR SERGİLEYEN YÖNETİCİLERDE YALNIZLIK HİSSİ

Özet

Amaç: Bu çalışma, işletmelerde mükemmeliyetçi olarak bilinen yöneticilerin yalnızlık hissine kapılmaları konusunda mükemmeliyetçilik ile yalnızlık hissi arasında ilişki olup olmadığının ampirik olarak test edilmesini amaçlamaktadır.

Bulgular: Veri setine faktör analizi ve güvenilirlik testleri uygulanmıştır. Mükemmeliyetçilik değişkeni 3; Yalnızlık Hissi değişkeni 1 alt boyutta toplanmıştır. Bağımsız değişken olan Self-Oriented Perfectionism (SOP), Other-Oriented Perfectionism (OOP) ve Socially-Prescribed Perfectionism (SPP) değişkenlerinin Yalnızlık Hissi algısı üzerine etkisi test edilmiştir. Araştırma hipotezlerinin testi için SPSS paket programı ile regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Sonuç: Mükemmeliyetçilik değişkenine ait Self-Oriented Perfectionism alt boyutu ile Yalnızlık Hissi arasında ilişki bulunamamış fakat Other-Oriented Perfectionism ve Socially-Prescribed Perfectionism ile Yalnızlık Hissi arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birey Odaklı Mükemmeliyetçilik, Diğer Odaklı Mükemmeliyetçilik, Sosyal Odaklı Mükemmeliyetçilik, Duygusal Yalnızlık, Sosyal Yalnızlık

JEL Kodları: L84, M12, M54, D23

1. INTRODUCTION

Perfectionism is generally described as behavioral disorder that develops as a result of personality traits. Perfectionism is perceived by the individual's environment and is, in essence, a pattern of behavior as a consequence. It has been determined by the researches that it may both disturb the individual and the environment and also increase success rate when kept at sufficient level. Perfectionism needs to be evaluated with its positive and negative aspects. Accordingly, the individual is aiming to maximize his performance while the standard and the search for order are kept high. Studies have shown that there is a relationship between perfectionist perception and many behavioral disorders. Examples include anxiety, depression, irrational thinking, obsessive-compulsive personality disorders, type A coronary-predilection behaviors, bulimia, anorexia nervosa, insomnia, migraine and panic disorders. As long as they are kept at a certain level, the positive aspects of perfectionism can be

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Keşan Yusuf Çapraz Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Gümrük İşletme, olgun.cetin@hotmail.com

expressed as self-realization, increased likelihood of making successful decisions, and reduced likelihood of encountering false results. Loneliness is defined as the subjective psychological condition that occurs in individuals as a result of the inconsistency between the existing social relationship and the social relationship that it wants to be. The anomalies that occur in the relationship networks established by the individual in the social environment reveal the tendency to loneliness of the individual. The number and quality of social relations of the individual reveals the loneliness of the individual. In addition, insecurity, inwardness, lack of social skills and demographic factors influence loneliness. Besides, the factors that accelerate loneliness in the individual affect the individual's sense of loneliness. These can be seen as the ending of a love relationship, moving to a new neighborhood, being in a different society, divorce, retiring, employment termination.

2. ORGANIZATIONAL STRUCTURE

In this part of the study, theoretical knowledge about perfectionism and loneliness which constitute the theoretical basis of the research will be given.

2.1. Perfectionism

Perfectionism is defined as the attempt of the individual to strive for flawless outcomes and to have high standards that cannot be achieved in many studies in the literature (Moonjung et al., 2017: 2).

Noble, Gnilka, Ashby, and McLaulin (2017: 336), Based on Stoerber and Otto's (2006) study of perfectionism, Harmonized Perfectionism and Incompatible Perfectionism; Hamarte (2009: 732) stated that Perfectionism can be classified as one dimensional or multidimensional.

Gnilka, Rice, Ashby, and Moate (2016: 285) stated that Compatible Perfectionism is pursuing high standards by self-criticizing at a reasonable level and staying healthy. Ganske, Gnilka, Ashby, and Rice (2015: 15) concluded that the life satisfaction and self-sufficiency of Harmonious Perfectionists are high; depression and anxiety levels are low. In addition, Mehr and Adams (2016: 133) suggests that Consistent Perfectionism offers the individual high standards of self-esteem, less self-criticism and dissatisfaction emerge in the individual. Aboalshamat et al. (2017: 122) emphasizes that, in his work, Perfectionism brings success to the individual high standards. Cazan (2016: 370) stated in his work that the overall grade average of Self-Oriented Perfectionist students was high. Nevertheless, Harper, Eddington, and Silvia (2016: 1), who did not agree that the individual could be healthy with Self-Oriented Perfectionist behaves, suggested that the individual is making more efforts when they become Self-Oriented Perfectionists.

Incompatible Perfectionism is defined as individual's extreme self-criticism, loss of self-esteem, and lack of overlap between expectations and reality (Akanbi, 2016: 7185). Incompatibility Perfectionism is closely related to many behavioral disorders. These include anxiety, depression, irrational thinking, and obsessive-compulsive personality disorders (Cox & Chen, 2015: 232). Clinical trials have found a positive linear relationship between Incompatible Perfectionism and burnout syndrome (Dickinson & Dickinson, 2015: 1894). In addition, Dimaggio et al. (2015: 317) has made it clear in his works that Incompatible Perfectionism has led to many personality disorders.

Freud, Horney, Adler, Beck, Hollander, Ellis, Antony and Swinson (Ashbush, 2016: 11) are the scientists who bring one-dimensional definitions to perfectionism. In the definition of one-dimensional Perfectionism, studies on the negative aspects of Perfectionism have been made (Akdağ, 2016: 32). Bento, Pereira, Roque, Tavares Saraiva, and Ferreira Macedo e. Santos (2017: 317) defines Perfectionist behavior as the consequent behavioral disturbance of the individual's conceptual, emotional, and behavioral functions.

In addition, Irwin and Jones (2017: 152) stated that Perfectionism is a major obstacle to the treatment of obsessive-compulsive behavior disorder. Hewitt and Flett are the scientists who brought forth the concept of multi-dimensional Perfectionism. Abdollahi, Hosseinian, Beh-Pajoo, and Carlbring (2017: 1021) has defined Multidimensional Perfectionism as a tendency to create impossible or difficult standards of the individuals. Hewitt and Flett, in their work, examined multidimensional Perfectionism in three chapters. These are Self-Perfectionism, Other-Oriented Perfectionism and Socially-Prescribed Perfectionism (Akram, Ellis, & Barclay, 2015: 2). Sayışman (2018: 20) has defined Self-Perfectionism as a condition of individual's adhering to high standards that are incompatible with

reality, self-criticism, inability to accept his mistakes, and inability to find his own behavior. Other-Oriented Perfectionism is the condition in which an individual expects behavior from other individuals, other than himself, criticizes, evaluates, and judges others (Hansori & Seohong, 2017:65). Socially-Prescribed Perfectionism is the belief that an individual is expected to behave in a higher standard than he or she is to be rejected by other individuals (Magurean, Sălăgean, & Tulbure, 2016: 207).

2.2. Loneliness

Loneliness is one of the important socio-psychological problems that the individual moves in modern life. Loneliness is defined as "a subjective experience that is painful and psychologically disturbing to the individual" (Kapan & Yanikkerem, 2016: 432). Moreover, loneliness is the individual's social isolation (Charles & Wolfer, 2018: 10). Çele, Abuhanoglu, and Teke (2016: 20), quoted from Copel, described loneliness in another definition as a sad situation in which the individual sees himself separate from the others. In another definition, it was reported that loneliness is a behavior disorder that develops as a result of personal sensitivity (Naz Gul & Bano, 2017: 323). Yalaz SEÇİM, Alpar, and ALGÜR (2014: 202) stated that loneliness is not related to the individual's being alone or with which person or persons they are talking. Loneliness arises in relation to how the individual has experienced relationships with others (Stanimirović, Jablan, Stamenković, & Stojković, 2017: 1014). In reality, it is a sadness that the individual is embroiled into the negative distinction between the social relationship he / she wants to achieve and the social relationship he / she has (Pathak & Mhaske, 2017: 1174).

The basis of the loneliness felt by the individual in business life lies in the fact that the expectation of quality relationship has not been met (Özdemir, Alkan, & Erdem, 2017: 260). Loneliness is an important measure used to determine life satisfaction (Erturan et al., 2014: 175). There can be many reasons for individual loneliness. These include lack of social skills, insecure attachment, inadequate social support, inadequate cognitive load, shyness, social anxiety, personality traits, lack of a purpose for life and unsatisfying mental needs (Ilhan, 2013: 303). Apart from all these, sometimes a negative perception is enough to think that the individual is alone (Zeligman, Bialo, Brack, & Kearney, 2017: 437).

Loneliness is divided into Emotional Loneliness and Social Loneliness in the literature (Matook, Cummings, & Bala, 2015: 281). Emotional loneliness is defined as the inability of the individual to form intimate relationships with other people (Yadav & Chadha, 2017: 792), and not to be close to others (Tekin, 2017: 322). Sekhri and Sekhri (2017: 39) argues that Emotional Loneliness prevents the individual from loving others. Junttila et al. (2015: 482) emphasized that the feeling of emotional loneliness began to develop intensively, especially during the 20th week of pregnancy, and that hormones were effective on this condition. Drageset, Eide, Kirkevold, and Ranhoff (2013: 2) stated that there was a strong and positive relationship between anxiety and emotional loneliness. Social loneliness is the absence of an individual's social networks or thinking that he or she is not considered a member of a group (Tuominen, Junttila, Ahonen, & Rautava, 2016: 193).

3. PREVIOUS STUDIES ON THE SUBJECT

Regarding the perfectionism dimension of the study, 10 foreign and Turkish sources that have been previously made and most cited on the Google Scholar web page were examined and given in Table 1 and Table 2 below.

Table 1 International and Domestic Studies on Perfectionism

Author	Year	Number of citations	Subject	Number of Sample	Outcome
Frost, Marten, Lahart, & Rosenblate	(1990)	3797	Determining the dimensions of perfectionism	410 female university students	67 expressions were reduced to 36 expressions and 6 dimensions.
Hewitt & Flett	(1991)	3100	Determining the dimensions of perfectionism	156 psychology students	Perfectionism is considered in 3 dimensions.

Hamachek	(1978)	1389	Neurotic perfectionism and its formation.	-	The importance of childhood in the formation of neurotic perfectionism is emphasized.
Blatt	(1995)	1296	The behavior of perfectionism is theoretically examined in a clinical sense.		
Frost, Heimberg, Holt, Mattia, & Neubauer	(1993)	1281	Examination of Frost and Hewitt's perfectionism dimensions	-	9-dimensional scales were developed by examining two different scales.
Mısırlı-Taşdemir & Özbay,	(2003)	37	Investigating perfection in gifted children.	489 students	The relation of perfectionism attitude with exam anxiety and self-esteem was examined.
Bencik	(2006)	36	Investigating perfection in gifted children.	120 children	Individual guidance should be provided for gifted children
Özbay & Mısırlı-Taşdemir	(2003)	33	Turkish adaptation of perfectionism scale	489 students	6 sub-dimensions were determined.
Hamarta	(2009)	31	Examining the relationship between problem solving, perfectionism and anxiety.	572 adults	In explaining social concern, problem solving, and perfectionism have important effects.
Sapmaz	(2006)	25	Examination of the perfectionism symptoms	929 students	Psychological symptoms of incompatible perfection have been found.

As it can be seen from the table, overseas studies on perfectionism are historically based on the older ones. For this reason, it is more cited for scientific studies.

Table 2 International and Domestic Studies on Loneliness

Author	Year	Number of Citations	Subject	Number of Sample	Outcome
Russell, Peplau, & Cutrona	(1980)	3365	Performing validity analysis for UCLA loneliness scale.	162-237 students	The number of expressions of the scale is limited to 20.
Weiss	(1973)	2437	The place of loneliness in social psychology.	-	Violent programs that emerge from television lead the individual to loneliness.
D. W. Russell	(1996)	2376	Performing validity analysis for UCLA loneliness scale.	489 students 310 nurses 316 teachers 301 elderly	The 3rd version of the loneliness scale received sufficient validity and reliability coefficients.
Asher, Hymel, & Renshaw	(1984)	1356	Loneliness behavior in children	506 Children attending 6th grade	Sociometric status of children is important in feeling loneliness.
Kagan	(2009)	1192	Loneliness is a natural part of the individual	-	The ways of getting rid of loneliness are explained.
Demir	(1989)	299	Performing validity analysis for UCLA loneliness scale.	36 depressive and 36 normal subjects	The validity and reliability results of the UCLA loneliness scale were confirmed.
Yıldırım	(2000)	110	The effect of loneliness on academic achievement	545 students	The feeling of loneliness has a direct impact on the student's academic success.

Çeçen	(2008)	84	The effect of gender on loneliness	521 students	Gender factor is not effective on loneliness.
Yılmaz, Yılmaz, & Karaca	(2008)	80	Examination of students' social support and loneliness levels	339 students	Social support levels of students were high and loneliness levels were low.
Batıgün & Hasta	(2010)	74	Investigation of internet addiction, loneliness and relationship styles	211 persons	Internet addiction makes students lonely

According to Table 2, the majority of the studies about the feeling of loneliness were conducted to develop the scale. The fact that the subject is based on the old in the field of psychology but new in the organizational sense has questioned the validity and reliability of the scales.

4. METHOD

In this part of the study, the demographic and socio-economic characteristics of participants participating in the survey will be covered and information about the scales, data collection methods and analyzes used will be given.

4.1. Sampling and Data Collection Method

Convenience sampling was chosen as the sampling method of the work. The expressions of the used scales were directed to the participants by the 7-point Likert scale (1: Strongly Agree, 7: Strongly Disagree).

The sample of the work constitutes occupations in the managerial positions in the enterprises operating in Organize Industrial Regions in and around İzmir. A survey was conducted with 158 middle and senior managers from 45 business operating in the manufacturing sector. Some of the surveys are online; some of them were filled and collected by face-to-face interview method. As a result of the survey, 118 surveys were found to be complete and error-free, and the analyzes were conducted with 118 surveys.

4.2. Scales Used in the Research

The survey consists of three parts. In the first part, 8 expressions were used to determine the demographic and socio-economic characteristics of the participants. In the second part, 45 expressions were used to measure the perfectionism behavior of the individual. In the third part, 20 expressions were used to measure the individual's sense of loneliness.

Perfectionism Scale

In the scale development studies on perfectionism behavior, the researcher's focus is on whether the scale should be multidimensional or one-dimensional. The "Burns Perfectionism Scale" developed by Burns (1980) treats the behavior of perfectionism as one-dimensional. When developing the scale Burns (1980) used the Dysfunctional Attitudes Scale (DAS) that Weissman and Beck (1978) used for the first time. Perfectionism was originally developed as a sub-dimension of the Dysfunctional Attitudes Scale. Burns (1980), then, argued that perfectionism behavior should be considered as a separate scale, giving the scale its final form with 10 expressions. The scales that deal with perfectionism behavior in multidimensional dimensions are "the Multidimensional Perfectionism Scale" developed by Hewitt and Flett (1991) and "the Frost Multidimensional Perfectionism Scale" developed by Frost et al. (1990). In this study, 45 expressions which were developed by Hewitt and Flett (1990), adapted to Turkish by Oral (1999) and used by Eren (2013) in her doctoral thesis were used.

Loneliness Scale

The scale development study for the individual's sense of loneliness was first performed by D. Russell, Peplau, and Ferguson (1978). D. Russell et al. (1978) benefited 239 subjects in his study: 12 volunteer participants who felt alone; 35 participants from the social psychology class and 192 students who took the introduction to the psychology course. Number of expressions at the beginning was 75. As a result of the analyzes, it became 25. Turkish adaptation of the scale was performed by Yaparel

(1984). In this study, 20 expression "UCLA Loneliness Scale", which was finalized by Demir (1989), was used.

4.3. Method of Analysis

In the analysis part of the study, SPSS program was used. Analysis of demographic and socio-economic data, validity and reliability studies were evaluated with the SPSS package program. For the test of hypotheses, regression analysis was used when the relationships among the variables of the study were analyzed. Demographic data of the participants are shown in Table 3.

Table 3 Demographic Factor

Demographic Factor	Sub-Group	N	% Frequency	Demographic Factor	Sub-Group	N	% Frequency
Age	20-30	5	4%	Education	High School	32	27%
	31-40	48	41%		University	68	58%
	41-50	53	45%		Post Graduate	18	15%
	51 and older	12	10%		1-5 years	43	36%
Gender	Woman	36	31%	Management Experience	6-10 years	56	47%
	Man	82	69%		11 years and more	19	16%
Salary	0-4000 TL	53	45%		Marital Status	Married	103
	4001-8000 TL	46	39%	Single		15	13%
	8001 TL and more	27	23%				

According to Table 1, It is understood that the majority (%86) of the workmen participants are in the middle age (31-50 years old); there is no gender equality in the managers and the balance is broken in favor of the male managers (36% female - 82% male); 0-4000 TL salaried managers are predominant (%45); the vast majority of managers are university graduates (58%); the majority of managers predominate with managerial experience of 6-10 years (47%) and the married managers (87%) take part as a dominant group.

4.4. Validity and Reliability of Scales

The validity of the study data was obtained by factor analysis (Table u4).

Table 4 Factor and Reliability Analysis

	Factor	Expression	Announced Variance (%)	KMO Value	Cronbach Alfa
Perfectionism	Self-Oriented Perfectionism	P1, P2, P3, P4, P5, P6, P7, P8, P9, P10, P11, P12, P13, P14, P15	36,15	0,959	0,943
	Other-Oriented Perfectionism	P16, P17, P18, P19, P20, P21, P22, P23, P24, P25, P26, P27, P28, P29, P30	22,42		0,927
	Socially-Prescribed Perfectionism	P31, P32, P33, P34, P35, P36, P37, P38, P39, P40, P41, P42, P43, P44, P45	15,47		0,915
Loneliness	Loneliness	L1, L2, L3, L4, L5, L6, L7, L8, L9, L10, L11, L12, L13, L14, L15, L16, L17, L18, L19, L20	68,35	0,928	0,946

According to Table 2, in terms of KMO test results, the sufficiency coefficient of Perfectionism variable is 0.959; The sufficiency coefficient of the loneliness variable was found to be 0.928 and the variables were found suitable for factor analysis.

As a result of factor analysis, the Perfectionism variable was grouped in three sub-dimensions and named as Self-Oriented Perfectionism (SOP), Other-Oriented Perfectionism (OOP) and Socially-Prescribed Perfectionism (SPP) as they were originally. The SOP sub-dimension accounts for 36.15% of the total variance of the Perfectionism variable; The OOP sub-dimension describes 22.42% of the total variance and the SPP sub-dimension describes 15.47% of the total variance. The cumulative variance of 3 factors is 74.04%.

Expressions directed to measure the Loneliness (LNL) variable were clustered under a factor as a result of factor analysis. The variance of the loneliness variable was 68.35%. In the factor analysis, the expression of factor loadings less than 0.5 for Perfectionism and Loneliness variables was not found.

The Cronbach Alpha coefficient was interpreted for the reliability analysis test. The Cronbach's alpha coefficient of all the variables obtained is over 0.800 as a result of the reliability analysis. Scales are highly reliable as they stand.

Research hypotheses are determined in the light of theoretical information obtained as a result of literature review and are given below:

- H1: There is a positive and significant relationship between Perfectionism and Loneliness.
 - H1a: There is a positive and significant relationship between Self-Oriented Perfectionism and Loneliness.
 - H1b: There is a positive and significant relationship between Other-Oriented Perfectionism and Loneliness.
 - H1c: There is a positive and significant relationship between socially-Prescribed Perfectionism and Loneliness.

5. FINDINGS

Once the hypothesis of work has been identified, a research model appropriate to the hypotheses needs to be established to obtain the findings. The research model was established as seen in Figure 1.

Figure 1 Research model

In the model given in Figure 1, it is understood that there is a relationship between Perfectionism and Loneliness. Accordingly, managers who have Perfectionism behaviors have a sense of Loneliness. As a result of the factor analysis, it was stated that Perfectionism variable was shaped by 3 and Loneliness variable by 1 sub-dimension. In this case, the model was re-examined, and the final structure given below was obtained.

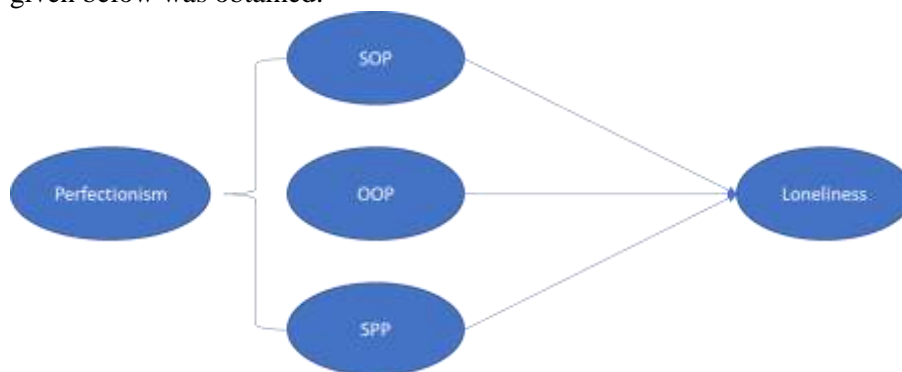

Figure 2 Final Model

According to the final model, SOP, OOP and SPP sub-dimensions of the Perfectionism variable are influential in the managers' feeling of Loneliness. In order to test working hypotheses, regression analysis between SOP, OOP and SPP sub-dimensions of Perfectionism, which is an independent variable, and Loneliness variable, which is a dependent variable, will be investigated.

Self-Oriented Perfectionism and Loneliness relations were first analyzed (Table 5).

Table 5 SOP-LNL Relationship

Coefficients ^a					
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		

	(Constant)	4,991	,257		19,402	,000
	SOP	,078	,130	,056	,599	,551
a. Dependent Variable: LNL						

According to the table, the H1a hypothesis was rejected because the p value for the SOP-LNL regression analysis was greater than 0.05 ($p = 0.551$). In this case, managers who show Self-Oriented Perfectionism behavior do not have Loneliness perception.

Second, the relationship between Other-Oriented Perfectionism and Loneliness was analyzed (Table 6).

Table 6 OOP- LNL Relationship

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	3,817	,565		6,758	,000
	OOP	,405	,172	,214	2,358	,020
a. Dependent Variable: LNL						

According to the table, the H1b hypothesis was accepted because the p value of the OOP-LNL regression analysis was smaller than 0.05 ($p = 0.020$). In this case, the managers showing the behavior of Other-Oriented Perfectionism have the perception of Loneliness. Finally, the relationship between Socially-Prescribed Perfectionism and Loneliness was analyzed (Table 7).

Table 7 SPP- LNL Relationship

Coefficients						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,168	,242		4,823	,000
	SPP	1,054	,064	,839	16,578	,000
a. Dependent Variable: LNL						

According to the table, the H1c hypothesis was accepted because the p value of the SPP-LNL regression analysis was smaller than 0.05 ($p = 0,000$). In this case, managers showing Socially-Prescribed Perfectionism behaviors have a sense of Loneliness. After all the regression analyzes made, the general situation of the research hypotheses is as follows (Table 8).

Table 8 Hypotheses Results

Hypothesis	Result
H1: There is a positive and significant relationship between perfectionism and loneliness.	Partially accepted
H1a: There is a positive and significant relationship between Self-Oriented Perfectionism and Loneliness.	Rejected
H1b: There is a positive and significant relationship between Other-Oriented Perfectionism and Loneliness.	Accepted
H1c: There is a positive and significant relationship between socially-Prescribed Perfectionism and Loneliness.	Accepted

The study hypotheses H1 were partially confirmed. The H1a hypothesis was rejected. Employees who demonstrate Self-Oriented Perfectionism behavior do not see themselves as perfectionists. The main reason for this is the fact that managers do not reflect Perfectionism, which has negative effects on them, and on their surroundings. To achieve its goals, the manager works hard and keeps its standards at high levels. To accomplish his/her goals, the manager avoids adopting a management approach that puts pressure on his/her subordinates and seeks to achieve high standards of goals with his/her own efforts. For this reason, elements of the social environment that do not feel pressure, do not leave the manager alone and the manager does not feel the sense of Loneliness.

H1b hypothesis was confirmed. Employees who demonstrate Other-Oriented Perfectionism behavior, accept themselves as perfectionists. The manager, who has put pressure on social environment with high standards and intense work schedule, has been pushed to the loneliness by his/her

surroundings. Loneliness Sensation perception is caused by the fact that the manager creates a subversive work pressure on his/her subordinates. The manager is hurting his social networks while trying to reach perfection. For this reason, he thinks that he is being pushed alone or subjected to loneliness by his surroundings.

H1c hypothesis was confirmed. Employees who demonstrate Socially-Prescribed Perfectionism behavior, accept themselves as perfectionists. The manager thinks that he is regarded as Perfectionist by his social environment. The manager believes that his/her subordinates assessed him/herself negatively because of the effort to reach high standards. For this reason, he chooses to be lonely by isolating himself from his social networks. The study has filled an important gap in the field because it deals with the concept of Perfectionism, which is one of the important problems of modern working life, at the level of the increasingly isolated individual, the manager.

6. RESULT

This study aims to clarify the relationship between Perfectionism and Perception of Loneliness in managers.

With the increasing interest of researchers, perfectionism has become a highly popular topic in recent years. The number of academic studies on perfectionism behavior until 1990 is 250. However, between 1991-2000, 1.666; between 2001 and 2010, 7.298 and since 2011, 9.894 academic studies have been conducted. Perfectionism is the state of seeking perfection in the events occurring in an individual's life. The perfectionist individual expects the work he has done, the events around him, the circumstances affecting him and the other people to be perfect. The expectation of perfection reduces the standard of living of the individual. Perfectionist individuals are known to exhibit negative behavioral characteristics such as anxiety, curiosity, obsession, depression, obesity and suicidal predisposition. Therefore, the perfectionist individual must abandon this behavior pattern.

The individual, away from the crowds, is turning to loneliness. The number of academic studies on the feeling of loneliness was 2.796 by 1990; Between 1991-2000, 4.460; It has been calculated as 11.080 between the years 2001-2010 and 24.513 since 2011. The rapid increase in the number of academic studies on loneliness shows that the individual has become lonely despite the development of communication and information technologies. While the social environment of the individual in the virtual world expands, the individual is isolated from real life. Man is a social being who needs crowds to maintain his presence in the real world. Today, however, the individual is moving away from reality and establishing his own living space.

For this purpose, a sample survey was conducted to participants in a 7-point Likert system. The survey provided participants with the ability to identify demographic and socio-economic characteristics, Perfectionism behavior and Loneliness perception. SPSS package program was used in the analysis of data structure and hypothesis tests. The hypotheses developed at the end of the literature search focused on the positive and meaningful relationship between Perfectionism and Loneliness.

The analysis part of the study was conducted using the survey method. For this purpose, a survey was conducted with 158 middle and senior managers from 45 manufacturing operations in İzmir and surrounding areas. The questionnaire part of the study consists of three parts. In the first part, 8 expressions were used to determine the demographic and socio-economic characteristics of the participants. In the second part, 45 phrases were utilized to measure Perfectionism behavior of individuals. In the third chapter, 20 expressions of UCLA Loneliness Scale were used to measure the Loneliness of the individual.

Hypotheses results are giving below.

H1a hypothesis which explains there is a positive and significant relationship between "Self-Oriented Perfectionism" and "Loneliness" is rejected.

The H1b hypothesis was accepted for the research had a positive and significant relationship between "Other-Oriented Perfectionism and Loneliness".

The H1c hypothesis was accepted for the researcher found a positive and significant relationship between "Socially-Prescribed Perfectionism and Loneliness".

No relationship was found between the Self-Oriented Perfectionism sub-dimension of Perfectionism variable and Loneliness, but there were positive and significant relationships between Other-Oriented Perfectionism and Socially-Prescribed Perfectionism and Loneliness.

To achieve its goals, the manager works hard and keeps its standards at high levels. To accomplish his/her goals, the manager avoids adopting a management approach that puts pressure on his/her subordinates and seeks to achieve high standards of goals with his/her own efforts. For this reason, elements of the social environment that do not feel pressure, do not leave the manager alone and the manager does not feel the sense of Loneliness.

The manager, who has put pressure on social environment with high standards and intense work schedule, has been pushed to the loneliness by his/her surroundings. Loneliness Sensation perception is caused by the fact that the manager creates a subversive work pressure on his/her subordinates. The manager is hurting his social networks while trying to reach perfection.

The manager believes that his/her subordinates assessed him/herself negatively because of the effort to reach high standards. For this reason, he chooses to be lonely by isolating himself from his social networks.

The study has filled an important gap in the field because it deals with the concept of Perfectionism, which is one of the important problems of modern working life, at the level of the increasingly isolated individual, the manager.

It can be realized in terms of the results obtained and overlaps with the facts. The results of working in administrative applications can be taken into account. Problems need to be addressed before improvements can be realized. The problem is that the manager shows Other-Oriented or Socially-Prescribed Perfectionism behaviors, and that the sense of loneliness is perceived as a result. Following studies to be conducted later on can be focused on researches on the prevention of loneliness sensation. The results can be generalized with the participation of much larger masses in research.

REFERENCES

- Abdollahi, A., Hosseinian, S., Beh-Pajoo, A., & Carlbring, P. (2017). Self-Concealment Mediates the Relationship Between Perfectionism and Attitudes Toward Seeking Psychological Help Among Adolescents. *Psychological Reports*, 120(6), 1019-1036. doi:10.1177/0033294117713495
- Aboalshamat, K., Alzahrani, M., Rabie, N., Alharbi, R., Joudah, R., Khulaysi, S., & Alansari, W. (2017). The relationship between burnout and perfectionism in medical and dental students in Saudi Arabia. *Journal of Dental Specialities*, 5(2), 122-127. doi:10.18231/2393-9834.2017.0029
- Akanbi, S. T. (2016). Contributions of Perfectionism and Social Support to the Prediction of Work-Family Conflict among Women Academics in Oyo State, Nigeria. *Gender & Behaviour*, 14(1), 7182-7196.
- Akbağ, M., & İmamoğlu, S. E. (2010). Cinsiyet ve Bağlanma Stilllerinin Utanç, Suçluluk ve Yalnızlık Duyularını Yordama Gücünün Araştırılması. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 10(2), 651-667.
- Akdağ, İ. (2016). Örgüt Kültürü İle Mükemmeliyetçilik Arasındaki İlişki: Alanya Bölgesi Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinin Mutfak Departmanında Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma. (Master's Thesis), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Akduru, H. E., & SemerciÖZ, F. (2017). Kamu Kurumlarında Örgütsel Dedikodu Ve İşyeri Yalnızlığına Dair Bir Araştırma. 106-119.
- Akram, U., Ellis, J. G., & Barclay, N. L. (2015). Anxiety Mediates the Relationship between Perfectionism and Insomnia Symptoms: A Longitudinal Study. *PLoS ONE*, 10(10), 1-14. doi:10.1371/journal.pone.0138865
- Asher, S. R., Hymel, S., & Renshaw, P. D. (1984). Loneliness in children. *Child development*, 1456-1464.
- Batıgün, A., & Hasta, D. (2010). İnternet bağımlılığı: Yalnızlık ve kişilerarası ilişki tarzları açısından bir değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(3), 213-219.
- Bencik, S. (2006). Üstün yetenekli çocuklarda mükemmeliyetçilik ve benlik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Unpublished Master's Thesis, Hacettepe University.
- Bento, C., Pereira, A. T., Roque, C., Tavares Saraiva, J. M., & Ferreira Macedo e. Santos, A. J. (2017). Longitudinal effects of an intervention on perfectionism in adolescents. *Efectos a largo plazo de una intervención sobre el perfeccionismo en adolescentes.*, 29(3), 317-322. doi:10.7334/psicothema2016.223
- Blatt, S. J. (1995). The destructiveness of perfectionism: Implications for the treatment of depression. *American psychologist*, 50(12), 1003.

- Burns, D. D. (1980). The perfectionist script for self-defeat. *Psychology today*, 34-52.
- Cazan, A.-M. (2016). Almost Perfect Scale - Validity Of A Perfectionism Scale On A Romanian University Sample. *Romanian Journal of Experimental Applied Psychology*, 7, 367-371.
- Charles, V. A., & Wolfer, T. A. (2018). Loneliness and Congregational Social Work. *Social Work & Christianity*, 45(1), 8-23.
- Cox, S. L., & Chen, J. (2015). Perfectionism: A contributor to social anxiety and its cognitive processes. *Australian Journal of Psychology*, 67(4), 231-240. doi:10.1111/ajpy.12079
- Çeçen, A. R. (2008). Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Ve Anababa Tutum Algılarına Göre Yalnızlık Ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 415-431.
- Çelen, Ö., Abuhanoğlu, H., & Teke, A. (2016). Memnuniyet, Bağlılık Ve Yalnızlık İlişkisi: TSK Ankara Özel Bakım Merkezinde Bir Araştırma. The Relationship Among Satisfaction, Commitment And Loneliness : An Application In TAF Ankara Special Care Center., 15(1), 19-26. Doi:10.5455/Pmb.1-1432581460
- Demir, A. (1989). UCLA yalnızlık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Psikoloji dergisi*, 7(23), 14-18.
- Dickinson, M. J., & Dickinson, D. A. G. (2015). Practically perfect in every way: can reframing perfectionism for high-achieving undergraduates impact academic resilience? *Studies in Higher Education*, 40(10), 1889-1903. doi:10.1080/03075079.2014.912625
- Dimaggio, G., Lysaker, P. H., Calarco, T., Pedone, R., Marsigli, N., Riccardi, I., . . . Paviglianiti, A. (2015). Perfectionism and Personality Disorders as Predictors of Symptoms and Interpersonal Problems. *American Journal of Psychotherapy*, 69(3), 317-330.
- Dişbudak, Ş. K. (2016). Öğretim Elemanlarının Mükemmeliyetçilik İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. (Master's Thesis), Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Drageset, J., Eide, G. E., Kirkevold, M., & Ranhoff, A. H. (2013). Emotional loneliness is associated with mortality among mentally intact nursing home residents with and without cancer: a five-year follow-up study. *Journal of clinical nursing*, 22(1-2), 106-114.
- Eren, S. (2013). Mükemmeliyetçiliğin İş Performansına Etkisi: İstanbul İli Uluslararası Zincir Otel İşletmelerinde Çalışan Orta Kademe Mutfak Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma. (PhD Thesis), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Erturan, İ., Aktepe, E., Kocaman, O., Sönmez, Y., Başak, P. Y., Ceyhan, A. M., & Akkaya, V. B. (2014). Akneli ergenlerin yaşam kalitesi, yalnızlık ve yaşam doyumu düzeylerinin değerlendirilmesi. Evaluation of acne quality of life, loneliness and life satisfaction levels in adolescents with acne vulgaris., 48(4), 172-176. doi:10.4274/turkderm.02779
- Frost, R. O., Heimberg, R. G., Holt, C. S., Mattia, J. I., & Neubauer, A. L. (1993). A comparison of two measures of perfectionism. *Personality And Individual Differences*, 14(1), 119-126.
- Frost, R. O., Marten, P., Lahart, C., & Rosenblate, R. (1990). The dimensions of perfectionism. *Cognitive therapy and research*, 14(5), 449-468.
- Ganske, K. H., Gnilka, P. B., Ashby, J. S., & Rice, K. G. (2015). The Relationship Between Counseling Trainee Perfectionism and the Working Alliance With Supervisor and Client. *Journal of Counseling & Development*, 93(1), 14-24. doi:10.1002/j.1556-6676.2015.00177.x
- Gnilka, P. B., Rice, K. G., Ashby, J. S., & Moate, R. M. (2016). Adult Attachment, Multidimensional Perfectionism, and the Alliances Among Counselor Supervisees. *Journal of Counseling & Development*, 94(3), 285-296. doi:10.1002/jcad.12085
- Hamachek, D. E. (1978). Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology: A Journal of Human Behavior*.
- Hamarta, E. (2009). Ergenlerin sosyal kaygılarının kişilerarası problem çözme ve mükemmeliyetçilik açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 8(3).
- Hansori, J., & Seohong, P. (2017). Perfectionism and High School Adjustment: Self-Directed Learning Strategies as a Mediator. *Journal of Asia Pacific Counseling*, 7(1), 63-78. doi:10.18401/2017.7.1.6
- Harper, K. L., Eddington, K. M., & Silvia, P. J. (2016). Perfectionism and Effort-Related Cardiac Activity: Do Perfectionists Try Harder? *PLoS ONE*, 11(8), 1-11. doi:10.1371/journal.pone.0160340
- Hewitt, P. L., & Flett, G. L. (1991). Perfectionism in the self and social contexts: conceptualization, assessment, and association with psychopathology. *Journal of personality and social psychology*, 60(3), 456.
- İlhan, T. (2013). Üniversite öğrencilerinde yaşam amaçları ve yalnızlık arasındaki ilişki: Temel ruhsal gereksinme doyumunun aracılık rolü. The relationship between life goals and loneliness among university students: The mediation role of basic psychological needs satisfaction., 14(4), 302-309. doi:10.5455/apd.43105
- Irwin, L. D., & Jones, M. K. (2017). The Relationship Between Obsessive-Compulsive Symptoms, Perfectionism, and Anxiety Sensitivity for Not Just Right Experiences. *Behaviour Change*, 34(3), 134-155. doi:10.1017/bec.2017.10

- Junttila, N., Ahlqvist-Björkroth, S., Aromaa, M., Rautava, P., Piha, J., & Riih , H. (2015). Intercorrelations and developmental pathways of mothers' and fathers' loneliness during pregnancy, infancy and toddlerhood - STEPS study. *Scandinavian Journal Of Psychology*, 56(5), 482-488. doi:10.1111/sjop.12241
- Kagan, J. (2009). Loneliness: Human nature and the need for social connection. *American Journal of Psychiatry*, 166(3), 375-376.
- Kapan, M., & Yanikkerem, E. (2016). Kırsal ve kentsel alanda yaşıyan gebelerin depresyon, yalnızlık ve şiddete maruz kalma durumları. *Partner Violence, Depression and Loneliness in Pregnant Women Living in Rural and Urban Areas.*, 15(5), 431-439. doi:10.5455/pmb.1-1456817687
- Magurean, S., Sălăgean, N., & Tulbure, B. T. (2016). Factor Structure And Psychometric Properties Of Two Short Versions Of Frost Multidimensional Perfectionism Scale In Romania. *Romanian Journal of Experimental Applied Psychology*, 7, 207-211.
- Matook, S., Cummings, J., & Bala, H. (2015). Are You Feeling Lonely? The Impact of Relationship Characteristics and Online Social Network Features on Loneliness. *Journal of Management Information Systems*, 31(4), 278-310. doi:10.1080/07421222.2014.1001282
- Mehr, K. E., & Adams, A. C. (2016). Self-Compassion as a Mediator of Maladaptive Perfectionism and Depressive Symptoms in College Students. *Journal of College Student Psychotherapy*, 30(2), 132-145. doi:10.1080/87568225.2016.1140991
- Mısırlı-Taşdemir,  ., &  zbay, Y. (2003). Üstün Yetenekli  ocuklarda, Mükemmeliyetçilik, Sınav Kaygısı, Benlik Saygısı, Kontrol Odağı,  z Yeterlilik ve Problem  zme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Moonjung, B., Jungjoong, Y., Hyunyong, K., Taegyung, K., Bae, M., Yoon, J., . . . Kim, T. (2017). Influences of perfectionism and motivational climate on attitudes towards doping among Korean national athletes: a cross sectional study. *Substance Abuse Treatment, Prevention & Policy*, 12, 1-8. doi:10.1186/s13011-017-0138-x
- Naachimuthu, K. P., & Ramkumar, N. (2017). Perceived loneliness and its effect on general mental health of passenger and goods guards in Southern Railways. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 8(9), 995-1000.
- Naz Gul, S., & Bano, M. (2017). Impact of Socio Economic Status on Social Support, Social Loneliness, Emotional Loneliness and Social Isolation of older adults. *FWU Journal of Social Sciences*, 11(1), 322-330.
- Noble, C. M., Gnlika, P. B., Ashby, J. S., & McLaulin, S. E. (2017). Perfectionism, Shame, and Trichotillomania Symptoms in Clinical and Nonclinical Samples. *Journal of Mental Health Counseling*, 39(4), 335-350. doi:10.17744/mehc.39.4.05
-  zbay, Y., & Mısırlı-Taşdemir,  . (2003).  ok boyutlu mükemmeliyetçilik  l eği: Ge erlik ve güvenirlik  alışması. Paper presented at the VII. National Congress of Psychological Counseling and Guidance, Malatya.
-  zdemir, S., Alkan, A., & Erdem, R. (2017). İş Yaşamında Yalnızlık İle Mesleki T kenmişlik Arasındaki İlişki: Akademisyenler  zerine Bir Araştırma. 29(4), 258-285.
- Pathak, V. R., & Mhaske, R. S. (2017). Loneliness and anxiety among mobile phone addicted college students. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 8(10), 1174-1177.
- Russell, D., Peplau, L. A., & Cutrona, C. E. (1980). The revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of personality and social psychology*, 39(3), 472-480.
- Russell, D., Peplau, L. A., & Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 42(3), 290-294.
- Russell, D. W. (1996). UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, validity, and factor structure. *Journal of Personality Assessment*, 66(1), 20-40.
- Sapmaz, F. (2006).  niversite  ğrencilerinin uyumlu ve uyumsuz mükemmeliyetçilik  zelliklerinin psikolojik belirti düzeyleri açısından incelenmesi. Unpublished Master's Thesis., Sakarya University, Sakarya.
- Sayışman, S. (2018). Ergenlerin Mükemmeliyetçilik Düzeyleri İle  zg venleri Arasındaki İlişki. (Master's Thesis), Nişantaş Üniversitesi, İstanbul.
- Sekhri, R., & Sekhri, A. (2017). Psychological consequences of anxiety on loneliness and suicide ideation among retirees: A psycho-social review. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 8(1), 38-40.
- Stanimirović, D. V., Jablan, B. D., Stamenković, M. R., & Stojković, S. S. (2017). Estimation of loneliness in students with visual impairments. *Vojnosanitetski Pregled*, 74(11), 1013-1018. doi:10.2298/VSP150723292S
- Tekin, E. G. (2017). Shyness And Subjective Well-Being: The Mediating Role Of Loneliness. *Ceskoslovenska Psychologie*, 61(4), 321-330.
- Tuominen, M., Junttila, N., Ahonen, P., & Rautava, P. (2016). The effect of relational continuity of care in maternity and child health clinics on parenting self-efficacy of mothers and fathers with loneliness and depressive symptoms. *Scandinavian Journal Of Psychology*, 57(3), 193-200. doi:10.1111/sjop.12284
- Weiss, R. S. (1973). Loneliness: The experience of emotional and social isolation. *American Sociological Association*.

- Weissman, A. N., & Beck, A. T. (1978). Development and validation of the Dysfunctional Attitude Scale: A preliminary investigation.
- Yadav, V., & Chadha, N. K. (2017). Loneliness and its correlate: A literature review. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 8(8), 792-794.
- Yalaz SeÇİM, Ö., Alpar, Ö., & AlgÜR, S. (2014). Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlık: Akdeniz Üniversitesinde Yapılan Ampirik Bir Araştırma. 13(48), 200-215.
- Yıldırım, İ. (2000). Akademik Başarımı Yordayıcısı Olarak Yalnızlık Sınav Kaygısı Ve Sosyal Destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(18).
- Yılmaz, E., Yılmaz, E., & Karaca, F. (2008). Üniversite öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Genel Tıp Dergisi*, 18(2).
- Zeligman, M., Bialo, J. A., Brack, J. L., & Kearney, M. A. (2017). Loneliness as Moderator Between Trauma and Posttraumatic Growth. *Journal of Counseling & Development*, 95(4), 435-444. doi:10.1002/jcad.12158

SOME ASPECTS OF THE ANGLO-EGYPTIAN CONDOMINIUM RULE IN SUDAN (1899-1914)

Geliş Tarihi (Received Date) 14.11.2018
Kabul Tarihi (Accepted Date) 07.01.2019

İsmail Hakkı GÖKSOY*

ABSTRACT

Although Sudan together with Egypt had been officially a part of Ottoman Empire, the country came under the joint administration of Anglo-Egyptian condominium rule in 1899. Afterwards, the British authorities tried to separate Sudan from Egypt in terms of its political and administrative systems. They administered the country as a separate and autonomous region with the “condominium agreement” of 1899. Initially there was a British governor-general who came originally from military personnel. He was responsible for the administration of the country at the top level. Later on a civilian British governor-general was appointed to that post. Various administrative departments connected to the office of governor-general were created gradually, which had responsibility in the administration of the country. An advisory council attached to the governor-general’s office was formed from senior officials to help him in administrative affairs. In addition, the British established the civil, financial and legal departments as well as the political and intelligence unit called as “Sudan agent”. All the departments were headed by the British officials at the top levels, while the Egyptian officials were working at the lower levels of the administration and their numbers were kept in a limited one. The proportion of local Sudanese elements in the administration has been tried to gradually increase. The British followed a careful and balanced policy towards the local tribes and developed various ties with them. The native people so became more adoptable to accept the current system of administration, and they were encouraged to take over the posts at the lower levels. Although Sudan was depended initially on the Egyptian budget in terms of financial matters, it reached gradually to a sufficient level to form its own budget. The Anglo-Egyptian condominium rule applied in the country before the First World War constituted a basis for Sudan’s emergence as an independent state in the future.

Keywords: Sudan, Anglo-Egyptian Sudan, British Rule in Sudan.

SUDAN’DA İNGİLİZ-MISIR ORTAK YÖNETİMİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ (1899-1914)

ÖZET

Mısır’ın bir parçası olarak Sudan, resmen Osmanlı Devleti’ne bağlı olmakla birlikte 1899 yılından itibaren İngiliz-Mısır ortak yönetimi altına girmişti. İngilizler Sudan’ı baştan itibaren siyasi ve idari olarak Mısır’dan ayırmaya ve 1899 tarihli “condominium” anlaşması ile bölgeyi ayrı ve özerk bir ülke gibi yönetmeye başladılar. Başlangıçta ülkenin en yüksek seviyede yönetiminden sorumlu asker kökenli bir genel vali bulunurken, daha sonra sivil bir İngiliz genel valisi atandı. Zamanla Sudan’ın yönetiminden sorumlu ve genel valiye bağlı çeşitli birimler kuruldu. Kıdemli görevlilerden oluşan ve genel valiye bağlı bir danışma konseyi oluşturularak idari işlerde ona yardımcı oldu. Ayrıca, genel valiye bağlı sivil, mali ve hukuki birimler ile “Sudan agent” denilen siyasi ve istihbarat birimi kuruldu. Tüm bu birimlerin başında da yönetici olarak İngiliz yetkililer bulunmaktaydı. Mısırlı memurlar ise daha çok alt seviyelerdeki makamlarda görev yapmakta ve onların sayıları da sınırlı tutulmaktaydı. İdaredeki Sudanlı yerel unsurların oranı da, giderek artırılmaya çalışıldı. İngilizler ülkedeki kabilelere karşı dikkatli ve dengeli bir siyaset izleyerek ve kabile reisleriyle çeşitli ilişkiler geliştirerek yerel halkın mevcut yönetimi benimsemelerini sağladılar. Eğitim alanında daha çok meslek elemanı yetiştirmeye ve idari bürolarda ihtiyaç duyulan ara eleman sıkıntısını gidermeye yönelik politika izlediler. Mali bakımdan Sudan ilk zamanlar Mısır’a bağımlı olurken, zamanla kendi bütçesini karşılayacak bir seviyeye getirildi. Böylece, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki İngiliz-Mısır ortak yönetimi Sudan’ın daha sonra müstakil bir ülke olarak ortaya çıkmasına temel teşkil etti.

Anahtar Kelimeler: Sudan, İngiliz-Mısır Sudanı, Sudan’da İngiliz Yönetimi.

1. Introduction

The northern and eastern parts of Sudan was under Ottoman rule from the middle of the 16th century till the beginning of 19th century.¹ The conquest of the whole parts of the country was undertaken by Muhammad Ali Pasha, the Ottoman viceroy in Egypt, in 1820. From that time onwards, Sudan was governed by his successors through governors sent from Egypt until 1881, when Muhammad

*. Prof. Dr., Suleyman Demirel University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Isparta/TURKEY.

¹ A considerable part of the data used in this article were drawn from our Master Thesis submitted to the University of Manchester in Great Britain in 1986. However, some additional English and Turkish sources have been consulted to complete this article.

Ahmad al-Mahdi succeeded in rising a revolt against the Turco-Egyptian rule. This revolt coincided with a major crisis in the affairs of the central Egyptian government, provided by bankruptcy and the armed forces' mutiny led by Ahmed Arabi Pasha against the Khedive. The outcome of this crisis was that Britain occupied Egypt in September 1882 in the hope of protecting her economic interests and of restoring the domestic authority of the Khedive. Faced with the success of the Mahdist revolt² in Sudan and with the penury of Egypt's treasury, the British government decided in late 1883 that the Khedive should abandon the entire Sudan. Only certain parts of the Red Sea ports were retained under British-Egyptian control. The Khedive and his ministers accepted this policy of abandonment under the strongest protest.³

However, by 1890 the colonial expansion of France and Italy into regions close to the Nile Valley had forced the British government to reconsider its policy of abandonment. While Sudan might safely be left to the Sudanese, the security of Britain's own position in Egypt would be seriously damaged if it were to fall into the hands of another European great power. In theory, the central position of Sudan could give military and economic control of Egypt to any great power as well. Neither Britain nor Egypt could permit any power to acquire rights on the river or its tributaries, because the Nile was the source of Egypt's prosperity and a means by which Britain could safeguard her position in Egypt. It was also considered that the importance of the Nile to Egypt compares to the Suez Canal to the British Empire. The loss of the Nile would have forced the British out of Egypt, and her hold in the Suez would possibly be endangered.⁴

Egypt had always pressed strongly upon the British representative in Cairo, Evelyn Baring (Lord Cromer) the need to win Sudan back for Egypt. Egyptian Prime Minister Riaz Pasha maintained on one occasion that "the Nile is the life of Egypt ... The Nile means the Sudan... If any powers took possession of the banks of the Nile, it would be all over with Egypt. The Government of His Highness the Khedive will never willingly consent, not without compulsion, to such an attack on its existence".⁵ While the Egyptian government found it necessary to regain her lost territory in Sudan, Britain wished to extend her sphere of influence in the Nile Valley. Therefore, British policy was to keep all of the European powers away from the whole of the Nile basins in order to secure her position in Egypt.⁶

One of the great powers to take an interest in the Upper Nile region was Italy. The Italians signed the Treaty of Ucciali⁷ with the Ethiopian King Menelek in May 1889, by which they gained the protection of Abyssinia as regards foreign affairs. The Italians also laid claim to Kassala region which commanded the Atbara tributary of the Nile. By this way, they could go further towards the city of Khartoum. This became the first threat to the British in the imperial conflict. In the view of Lord Cromer, the Italians evidently wanted to extend their influence westwards to the Valley of the Nile. The British government therefore followed "a strictly defensive policy" together with careful diplomacy to keep the Italians out of the Nile Valley until a more convenient time.⁸

In 1891 Italy and Britain signed an agreement⁹ by which Italy obtained temporary occupation of Kassala from Britain in order to weaken the Dervishes, who were their common enemy in the region. The strategically important city of Kassala was occupied in July 1891 by the Italians in pursuance of the Anglo-Italian agreement of 1891. On this occasion, the Italian Foreign Minister wrote to Clare Ford, the British Ambassador at Rome, stating that "this military operation on the part of the Italian forces does not prejudice any territorial question. It preserves Masawa and Suakin from fresh attacks, and for the moment places Italy in a co-occupant with England of Egyptian territory in virtue of interest which are

². See for the Mahdist movement, P. M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan, 1881-1898*, Clarendon Press, Oxford 1958.

³. Harold MacMichael, *The Sudan*, Ernest Benn, London 1954, pp.42-43.

⁴. Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs 1925*, Oxford University Press, London 1927, Vol.1, pp.234-235.

⁵. Robinson, R. E., J. Callagher, A. Denny, *Africa and Victorings: The Official Mind of Imperialism*, Macmillan, London 1961, pp.283-284.

⁶. Mekki Abbas, *The Sudan Question*, Faber & Faber, London 1951, p.87.

⁷. Edward Hertstel, *The Map of Africa by Treaty*, Vol. I-II, Harrison and Sons, Second and Revised Edition, London 1896, Vol.1, pp.12-17.

⁸. Robinson – Callagher – Denny, *Africa and Victorings*, pp.284-285.

⁹. Hertstel, *The Map of Africa by Treaty*, Vol. II, p.668.

common to both countries”.¹⁰ However, Cromer and British Prime Minister Salisbury looked on the question of Kassala from different points of views. They thought that diminishing the power of the Khalifa Abdullah in that region should be a prime policy, and without destroying him Kassala would have little value.¹¹ So, the British attitude towards Sudan had been based on the calculation that the Khalifa would decline far enough to be occupied Sudan, beside protecting the Nile from the other European powers.

Another European great power having interest in the region was France. Since the British occupation of Egypt in 1882, France had always opposed to British actions in Egypt, and did not recognise any British sphere in the Nile Valley. France intended to utilize the presence of a French expedition on the Nile to force the British out of Egypt.¹² The French planned to penetrate eastward from Central Africa to Bahr al-Ghazal, and then reach the Upper Nile. French Foreign Minister, T. Delcasse, even discussed with Lord Salisbury (Prime Minister of England) the matter of Sudan on the 8th September of 1893 in London. The main point of discussion was the partition of the Nile. Delcasse argued that the Upper Nile Valley and Bahr al-Ghazal had not been effectively ruled by the Khalifa. Therefore, France could claim rights of expansion in these regions. Salisbury replied that Britain could not recognise any French political rights over any portion of the Nile Valley. But, he was ready to let France have a purely commercial outlet on the Nile without any political concessions.¹³ In order to prevent French expansion into the Nile Valley, Britain put forward the idea that Egypt had a dormant claim in these territories, because the Sudan was formally under her rule.¹⁴ The question of the Nile Valley was even raised in the House of Commons on the 11th March 1895. Towards the possibility of a French expedition from the West of Africa with the intention of occupying up to the Nile Valley, the British government maintained that “the British and Egyptian spheres of influence covered the whole of the Nile waterway.”¹⁵

By June 1898 it became clear that the French would reach a point on the Nile and the Abyssinians would advance along the Blue Nile. It was also known that Menelek had sought the support of France, after the denunciation of the treaty of Ucciali by Abyssinia. France continued to claim that she had as much right in Sudan as the British in Uganda.¹⁶ When the French officer M. Marchand with his party reached at Fashoda on the 10th July of 1898 and hoisted a French flag there, the British authorities considered the presence of French forces at Fashoda as a direct violation of the rights of Egypt and Great Britain. They protested the French occupation of Fashoda and the hoisting of a French flag in the Khedive’s dominions. After the strong negotiations between Britain and France on the 4th November 1898, the French forces withdraw from Fashoda,¹⁷ and a convention was signed a few weeks later (21 March 1899). According to this convention, France was excluded from the whole Nile Basins, and in return the Congo and Chad Basins remained under the French sphere.¹⁸

2. The Overthrow of the Mahdist State

Guarding the Nile Valley by diplomacy against Italy and France seemed to be uncertain to the British. After the defeat of the Italians at Adua by the Dervishes on March 1, 1896, this matter entered a different phase. Then, the British left the abandonment policy towards Sudan and wanted to regain the country together with the Egyptian Khedive. In March 1896, the British government decided to occupy Dongola from the northern Sudan to relieve the pressure upon the Italians as well as prepare for an

¹⁰ Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan, 1882-1902*, Oxford University Press, London 1952, pp.327,331.

¹¹ Robinson – Callaghan - Denny, *Africa and Victorings*, p.347.

¹² J. A. S. Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Ministry: The Close of the Nineteenth Century*, The Athlone Press, London 1932, p.108.

¹³ Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Ministry*, p.233.

¹⁴ Temperley - Penson, *Foundations of British Foreign Policy*, pp.501-502,505.

¹⁵ Harold Temperley - Lillian M. Penson, *Foundations of British Foreign Policy (1792-1902)*, Cambridge University Press, Cambridge/London 1938, p.502.

¹⁶ William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism (1890-1902)*, Vol. II, Knopf, Second Edition, New York 1935, p.557.

¹⁷ See for the Fashoda crisis, Darrell Bates, *The Fashoda Incident of 1898*, Oxford University Press, Oxford/New York, 1984.

¹⁸ Toynbee, *Survey of International Affairs*, p.471; Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, Vol. II, p.570.

anticipated action by the French upon the Upper Nile.¹⁹ Arrangements for the occupation of Dongola were made by sending Indian troops to Suakin.

The advance to Dongola started in September 1896 with the occupation of Karma, it continued with the evacuation of Hafir by the Khalifa's forces. Finally, the Egyptian flag was hoisted on the old building of the province headquarters in Dongola on the 23rd September 1896. After the Dongola campaign, a further advance onto Khartum depended on purely a question of money. For this reason, the British government informed Cromer that "There is no change in our policy with respect to the Sudan advance. Financial considerations do not, in our judgement, make it possible to carry our occupation further than Marawi this year".²⁰

Any further delay in taking Khartum might give rise to difficulties with the French on the Upper Nile. The Cancellor of the Exchequer Sir Michael Hicks Beach explained to the House of Commons that "Egypt would never be permanently secure so long as a hostile power remained in occupation of the Nile up to Khartum".²¹ Furthermore it was reported to the Sirdar Kitchener²² as the commander of joint British and Egyptian forces that the Khalifa Abdullah had relinquished his offensive plans and was busy building forts at Omdurman for defensive purposes. Also it was known that the Khalifa Abdullah tried to make good relations with the Ethiopian Emperor Menelek. For that, he sent missions to him for moral support.²³

In May 1897, the Khalifa Abdullah also sent an envoy to Istanbul to get recognition from the Ottoman sultan. Headed by Suleyman b. Inger, this envoy claimed that Sudan has not been ruled by Egypt, but administered independently by the Sudanese themselves. Therefore Suleyman b. Inger requested from the Ottoman government a khedivate status for Sudan like Egypt, and in return they would obey the Ottoman Caliph as a legitimate ruler over the people in Sudan and give up the use of the mahdi and khalifa titles. The Ottoman government, having discussed the matter, were suspected of the letter brought by this envoy, considering that it was not written in Sudan, but might have been composed on the way to Istanbul. The government therefore wanted to know about the accuracy of the letter and referred it to its representative in Cairo for further investigation.²⁴

The advance onto Khartum needed more railway building. Khartum campaign therefore became achievable by constructing a railway line from Wadi Halfa to Ebu Hamad. Following his defeat of a Dervish force at Atbara in April 1898, Kitchener ordered a general advance upon Omdurman, where he routed the Khalifa's main army. He did not finish off the whole thing at Omdurman, and continued the advance to Khartum.²⁵ The whole of Sudan came consequently under the British and Egyptian rule. The British and Egyptian flags were hoisted side by side as a symbol of the judicial equality of the two countries.²⁶

3. The Anglo-Egyptian Condominium Agreement and Ottoman Reactions to It

Sudan was brought under the Anglo-Egyptian rule by the joint English and Egyptian troops who were officered and trained by the Englishmen in the name of the Khedive of Egypt. However, thereafter decisive action was taken in the name of the British government alone and Britain was given a preponderant authority in the administration of the Sudan. Lord Salisbury described this policy clearly in his letter to Cromer in August 1898: "You explain to the Khedive and to his ministers that the procedure I have indicated is intended to emphasise the fact that Her Majesty's Government consider that they have a predominant voice in all matters connected with the Sudan, and that they expect that

¹⁹. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, Vol. II, p.537.

²⁰. Shibeika, *British Policy in the Sudan*, p.373.

²¹. Earl of Cromer, *Modern Egypt*, Vol. II, Macmillan, London 1908, p.94.

²². See for Kitchener, Philip Magnus, *Kitchener: Portrait of an Imperialist*, E. P. Dutton, London 1958; George Arthur, *Life of Lord Kitchener*, Vol. I, Macmillan, London 1977.

²³. Shibeika, *British Policy in the Sudan*, pp.382,387-388.

²⁴. *Osmanlı İdaresinde Sudan* (Compiler: Publication Committee), General Directorate of State Archives, Department of Ottoman Archives Publications (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları), No:124, İstanbul 2013, pp.46, 246-247.

²⁵. Magnus, *Kitchener*, p.111.

²⁶. G. N. Sanderson, *England, Europe and The Upper Nile, 1882-1898*, Edinburg University Press, Edinburg 1965, p.266.

any advice they may think fit to render to the Egyptian Government in respect to Sudan Affairs, will be followed.”²⁷

On January 4, 1899, at Omdurman Lord Cromer himself made a speech to the shaikhs and notables of Sudan, saying that “You see that both the British and Egyptian flags are floating over this house. That is an indication that for the future you will be governed by the Queen of England and by the Khedive of Egypt. The only representative of both states in Sudan will be Serdar. Britain and Egypt is full of confidence in the person sitting in this chair. Sudan not from Cairo or London, but will be administered from Khartum.”²⁸

Cromer did not wish for the direct annexation of the country by Britain, because of the financial burdens on the British Empire. Annexation would also have necessarily reawakened French, Turkish and Egyptian hostilities towards the British. He, furthermore, was not willing to recognise Sudan as a portion of Egypt or the Ottoman Empire.²⁹ Thus, Cromer decided to create a “hybrid form of government” by the Condominium Agreement of 1899 which enabled Britain to become a *de facto* ruler over the country with the possible satisfaction of the Egyptians as the co-governors of Sudan.³⁰

The Anglo-Egyptian Condominium Agreement for the administration of Sudan established British sovereignty over Sudan “by right of conquest, to share in the present settlement and future working and development of the said system of administration and legislation”.³¹ In the Agreement, no reference was made to Ottoman sovereignty over Sudan. It was practically “swept away by a stroke of the pen”³², although the Khedive of Egypt had no right to conclude treaties with any foreign power other than commercial and customs conventions.

The British and Egyptian flags were jointly hoisted for the purposes that it would bring the political theory of the Condominium into harmony with reality. However, by article three, the Khedive’s authority over Sudanese affairs was made dependent on the consent of British government. Even the appointment of the Governor-General was also under the authority of the British, although his formal appointment would be issued by the Egyptian Khedive. The Condominium Agreement denied the validity of Egyptian laws, decrees, and mixed tribunals in Sudan. The special privileges, enjoyed by Europeans in Egypt, were also barred by the same agreement. It empowered the Governor-General with full power to promulgate laws and regulations and to change them whenever necessary under the martial law imposed over the country. The Governor-General was invested with supreme military and civil authority, and he would only be disposed from his office by the British. The application of Egyptian laws and decrees was excluded from Sudan. There will be no foreign consulate offices in Sudan. Europeans were given the right to trade freely and to reside in Sudan, but were granted no special privileges or capitulations. By the article ninth the country was put under martial law so that the Governor-General might have power to maintain law and order, and to expel any trouble-makers from the country.³³

Six months later a Supplementary Agreement abrogated the Egyptian system of mixed tribunals at the port of Suakin and withdrew Egypt’s right to fly her flag there independently. The two agreements rendered Sudan a separate and autonomous country.³⁴

The Condominium agreement created a big confusion among the Ottoman statesmen in Istanbul. Ottoman Sultan II. Abdulhamid and his government maintained that the agreement was contrary to the firmans given to the Khedive of Egypt, and also it contravened the Ottoman legal documents concerning with the administration of Sudan. It was argued that Sudan has been recognised as an Ottoman territory in the previous agreements made with the British. It was also stated that the British always made a

^{27.} Muddathir Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, Clarendon Press, Oxford 1969, p.29.

^{28.} Cromer, *Modern Egypt*, Vol. II, pp.115-116.

^{29.} Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, pp.30-31.

^{30.} See for the status of the Anglo-Egyptian Sudan, Toynbee, *Survey of International Affairs*, pp.232-240.

^{31.} Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, p.233, App. II, the preamble of the Agreement.

^{32.} Cromer, *Modern Egypt*, Vol. II, p.117.

^{33.} See the articles IV, V, VIII of the agreement, Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, App. II, pp.234-235. See for the analysis of the agreement L. A. Fabunmi, *The Sudan in Anglo-Egyptian Relations: A Case Study in Power Politics, 1800-1956*, Greenwood Press, London, 1960, pp.51-61.

^{34.} See for the full texts of these agreements, Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, App. II (p.213) and App. III (p.226); Göksoy, “The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914”, pp.10-13.

commitment to that effect, as Cromer said that “Sudan should be regarded as Ottoman territory”. Even the British officials claimed to the French authorities as their colonial rival in Africa during the Fashoda crisis that the Fashoda area was an Ottoman territory. So, they asked them to evacuate from this region of Sudan very urgently.³⁵

Despite this, the sovereign rights of the Ottoman Empire over Sudan was not mentioned at all in the Condominium Agreement. The Ottoman government declared its non-recognition of new administration in Sudan, and sent protests to the British government through its legation in London. It maintained that the Egyptian Khedive did not have any right to sign such political agreement, and considered the said agreement as invalid. The appointment of a British governor-general to a part of its territory was not also acceptable, since Sudan was legally and politically under Ottoman sovereignty. Nevertheless, the Ottoman government protested in that way, but it could not take the matter further on, because of the balance of powers and real politics of the period.³⁶ In fact, the British always tried to distance Sudan from Egypt and Egypt from the Ottoman Empire.

4. The Form of Central Government and Its Departments

After the signing of the Condominium Agreement, Sudan was put under the administration of a British Governor-General named Sirdar Kitchener (Horatio Herbert Kitchener) who was also the commander of the joint British and Egyptian army forces. His appointment was revealed on the same day that the Condominium Agreement was signed on 19 January 1899. He was also declared to be “Lord Kitchener of Khartoum” afterwards. The establishment of new administration commenced under his Governor-Generalship.³⁷ However, when he was appointed to another mission in South Africa in December 1899, Reginald Wingate as the director of military intelligence unit succeeded him as the second Governor-General of Sudan and Sirdar of the Egyptian Army. He ruled Sudan until 1916.

At the central administration, the Governor-General was assisted by a Secretary-General, an Inspector-General, a Legal Secretary, a Financial Secretary and Directors of Departments. The chief departments were those of Surveys, Works, Education, Irrigation, Medicine and Sanitation, Woods and Forests, Agriculture and Lands, Railways, Steamers and Boats, Telegraphs and Posts, Customs, Game Preservations, Veterinary Work and Slavery Repression.³⁸ However, the government’s general policy and all the major administrative measures were formulated by Lord Cromer in Egypt, while the details of execution were left to the Governor-General in Sudan. In his letter to Kitchener, Cromer expressed the principles of his relations with Sudan as follows: “Generally what I want is to control the big questions, but to leave all the detail and execution to be managed locally.”³⁹

As the country was governed under martial law, higher ranks of the administration both in Khartoum and in the provinces were mainly dominated by army officers. The British and Egyptian troops were organised in peace time by the Governor-General who delegated the command of the British troops to senior British officers. In emergency cases, the British officers also commanded the mixed British and Egyptian troops, while Egyptian officers were kept in a sub-ordinate position. On one occasion, Cromer stated that “These officers constitute the best possible agents for the administration of a country in the present condition of the Sudan.”⁴⁰ Therefore, the system of the government during the Condominium period could be described as an “autocracy on military lines for civil purposes”, so that people could be pacified easily, and the country be organised properly by direct control with close supervision by the Government. The Governor-General’s authority in the provinces was exercised through his representatives who were themselves directly in contact with the people.⁴¹

³⁵. See for the Ottoman reactions to this agreement, Komisyon, *Osmanlı İdaresinde Sudan*, pp.47, 292-297; Ali Bilgenoğlu, “İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi”, Dokuz Eylül University, Graduate Institute of Social Sciences, Department of History, Unpublished Ph.D Thesis, İzmir 2013, pp.286-287.

³⁶. Tarig Mohamed Nour, “Sevakin’de Türk-İngiliz Rekabeti”, İstanbul University, Graduate Institute of Social Sciences, Department of History, Unpublished Ph.D thesis, İstanbul 2006, pp.274-275, 282.

³⁷. See for his biography, P. Magnus, *Kitchener: Portrait of an Imperialist*, Dutton, London 1958.

³⁸. E. A. W. Budge, *The Egyptian Sudan: Its History and Monuments*, Vol. II, Kegan Paul, London 1907, p.502.

³⁹. Gabriel Warburg, *The Sudan under Wingate: Administration in the Anglo-Egyptian Sudan, 1899-1916*, Frank Cass, London 1971, p.3.

⁴⁰. Warburg, *The Sudan under Wingate*, p.79.

⁴¹. Harold MacMichael, *The Anglo-Egyptian Sudan*, Faber and Faber, London 1934, p.108.

An advisory Council to the Governor-General was set up in January 1910 to meet the administrative needs of the country. It consisted of four ex-officio members, namely the inspector-general, the financial, legal and civil secretaries, and between two and four members appointed by the Governor-General himself. Cromer argued that this new Council “will tend to promote administrative stability and continuity of policy in Sudan affairs, and will prove a very useful part of the machinery of the government”. The suggestion to include a native member into this council was, however, turned down by Wingate, because he thought that there were no such people in Sudan suitable to occupy a seat on the Council.⁴²

The Council could act in an advisory capacity in all matters of promotion, appointments, defence and military affairs when permitted to do so by the governor-general. Heads of departments and provincial governors could also bring to the council business relating to their own departments and provinces, but the governors had first to obtain the sanction of the governor-general. In general, no action involving major policy was to be taken by either the Governor-General acting alone, or by the Council itself, before consulting the Consul-General in Cairo, who could convey the views of the British and Egyptian Governments. The Governor-General had supreme authority to overrule the council’s decisions or to suspend their operations. In such cases, however, he was obliged to record his reasons and refer the matter to the British and Egyptian governments. All ordinances, laws and regulations were to be enacted by proclamation through this Council. The annual budget and supplementary credits were also to be passed through this Council.⁴³

The first meeting of the Council was held at the palace of the Governor-General in Khartoum on 27th January 1910. The meeting mostly dealt with problems of land-ownership, personnel, agriculture, trade and the yearly budget.⁴⁴ This council mainly caused the introducing of a form of “constitutionalism” into the administration, delegating some responsibilities to the various heads of departments and governors of provinces in respect of their several spheres. The Council also formalised conversations about the problems of the Sudanese affairs in the administration, and unofficial relations between the Governor-General and the British Agent and Consul-General in Egypt.⁴⁵

In addition to this Council, a department called Sudan Agent was formed by transferring initially some staff of the intelligence department of the Egyptian army to Khartoum. It functioned as a channel of communication between the Sudanese and Egyptian departments as well as the British agent in Cairo. The 1903 circular stated that “The Sudan agent will broadly be the channel of communication between the other world and civil administration of the Sudan government.... He will be the channel between the Sudan and the various offices of the Egyptian Ministers and the Army of occupation... He will be the sole channel between the Departments of the Sudan Government.... and the British Agent and Consul-General.”⁴⁶ After intense discussion about its duties, in 1904 the Sudan agent was made a part of the civil Secretary’s Office until 1907, when it was separated from the intelligence service. Later on, it became a sole representative of the Sudanese affairs in Cairo, by submitting Sudan Government’s ordinances to the Consul-General in Cairo and the Egyptian authorities. Its duties also included commercial negotiations, the sale and registration of Sudanese lands, and the recruiting of officials from other Arabic speaking countries. The Intelligence department in Khartoum was also under this Sudan Agent and the director of Intelligence in Cairo. It was led by an assistant director in Khartoum under the direct supervision of the Inspector-General Slatin.⁴⁷

The separation of military administrative system from that of civilian was gradually applied. The supreme authority of Wingate as the Governor-General in all military and civil administrative matters concerning the provinces remained unchallenged throughout his office term. In 1905, a system for recruiting young British university graduates into civil service under the Sudan Government was initiated. They were selected by a board set up in Cairo. In the provinces, eight civilians were appointed as assistant inspectors in the government of Sudan, while a few retired military officers remained in the

⁴². Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, p.47.

⁴³. Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, pp.47-48. See also full text of Governor-General’s Council Ordinances, *Ibid*, pp.241-243. Appendix V.

⁴⁴. Warburg, *The Sudan under Wingate*, p.76.

⁴⁵. MacMichael, *The Anglo-Egyptian Sudan*, p.113.

⁴⁶. Warburg, *The Sudan under Wingate*, pp.59-60.

⁴⁷. Warburg, *The Sudan Under Wingate*, p.60-62.

administration. After taking one-year courses in Arabic as well as other administrative subjects, these university graduates were appointed as deputy inspectors; some later became provincial governors and heads of departments.⁴⁸ In 1909, the first civilian governor of a province was appointed, and within three years their number had reached three out of twelve. Two more were added in 1914. However, the use of military officers in the administration continued, as the process of pacification was not deemed to have been completed.⁴⁹

The Sudanisation of the administration was encouraged especially at the lower level. The British policy was to create a native class suitable for the administrative purposes in the local offices. Cromer defined this policy clearly, when he visited Khartum in 1903, stating "It is, to say at least, very difficult to govern any country properly without some administrative assistance from its inhabitants. In the Sudan the whole governing agency is practically foreign, for it must not be forgotten that the Egyptian is quite as much a foreigner as an Englishman", and he continued "I do not doubt that R. Wingate will do all in his power to create a class of the subordinate posts under the government. High education is, of course, for the time being, quite out of the question, but if we limit our ambition to reading, writing, and arithmetic we ought to be able to produce some satisfactory results."⁵⁰ Whenever sufficiently educated Sudanese could be found to be appointed to official positions, they were willingly given preference, even though they required further training at Gordon College.

5. Provincial Administration

For administrative and military purposes, Sudan was divided into a number of provinces, each of which was put under the direct rule of a British military governor. These provinces were further subdivided into districts with British district commissioners, and small units administered by Egyptian officials (mamurs).⁵¹ The number of provinces varied from time to time. Initially, there were seven provinces called as "Muduriyah" and also three districts named as "Muhafiziyah" according to the provincial units adopted during the Turco-Egyptian rule since 1820's.⁵² In 1907, the Muduriyahs (or First Class Provinces) included those of Khartum, Sennar, Kordofon, Fashoda, Bahr al-Ghazal, Kassala, Barbar, Dongola, while the Muhafiziyahs (or Second Class Provinces) were those of Jazira, White Nile, Red Sea, Mongalla and Halfa.⁵³ Later on, in 1914 there were fourteen administrative provinces in the country.

Kitchener, as the first governor-general of the Anglo-Egyptian Sudan, laid down the principles of provincial administration by instructing the British provincial governors (mudirs) and district inspectors "to make the government of your district as great a contrast as possible to that of the Dervishes". This was to be achieved through the "individual action of British officers, working independently, but with a common purpose, on the individual natives whose confidence they have gained."⁵⁴ Thus, Kitchener's idea of collaboration was based upon the individual collaborators, rather than upon groups and classes of the people. Furthermore, "the greatest care and circumspection exercised in selecting the class of minor officials who are in immediate touch with the people". Besides this cooperation with the native classes, it was found necessary to create a class of artisans and clerks to fill minor posts in the administration both in Khartum and in the provincial administrative centers. Gordon College was established in order to meet this need. At the provincial level, the government authorities were required to follow mainly a policy of non-interference in the people's religion, low taxation, and a toleration of domestic slavery.⁵⁵

⁴⁸. Warburg, *The Sudan Under Wingate*, pp.82,83; P. F. Martin, *The Sudan in Evolution: A Study of the Economic, Financial, and Administrative Conditions of the Anglo-Egyptian Sudan*, Constable & Co. Ltd., London 1921, pp.42,43.

⁴⁹. Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, p.43; Warburg, *The Sudan Under Wingate*, p.74.

⁵⁰. Warburg, *The Sudan Under Wingate*, p.87-88.

⁵¹. Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, p.49.

⁵². Mehmed Mihrî, *Sûdân Seyahatnamesi*, Matbaa of Ahmed İhsân and His Partners, İstanbul 1326 [1909], pp. 307-326.

⁵³. Budge, *The Egyptian Sudan*, pp.393-409.

⁵⁴. Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, p.239. memorandum to Mudirs.

⁵⁵. Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, pp.41-46; see also Göksoy, "The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914", pp.17-19.

The administration at the provincial level aimed to decentralise the affairs from Khartoum headquarters. The provincial governors were given more power within the general framework of existing laws in the administrative problems of their own provinces, especially in view of the vast area of the country and the poor system of transport. However, affairs within the provinces were governed by the opposite principle, in that the lower the level in the provincial administration the greater was the degree of control from above. The Inspectors (or District Commissioners) could sometimes act as if they were governors in their districts, the Mamurs were very closely scrutinized by their superiors, and in turn, these Mamurs kept careful watch over the Shaikhs and the Chiefs.⁵⁶ Although little change in the administration of provinces was made by the 1910 council, the above system of government and its basis has remained essentially the same. The various technical departments also operated in the provinces in collaboration with the governors and their staff.⁵⁷ The duties of governors, inspectors and mamurs were laid down by Kitchener in his first memorandum to Mudirs⁵⁸ in 1899, which was also followed by Wingate in his seventeen years Governor-Generalship.⁵⁹

The Mudirs as the provincial governors in the provinces were responsible for the preservation of public order, the maintenance of justice between communities and individuals acting as the chief magistrate. They supervised over other officials' functions and in allocating duties to the staff of district commissioners, mamurs, police and prison officers and clerical staff. They were also responsible for budgeting for the provinces.⁶⁰

The system of direct rule at the district levels was personified by the district inspectors, while the mudirs themselves remained as the head of the districts. These inspectors were defined as "the mudir's staff officer in charge of the district to which they are appointed by the mudirs", but they were not "channels of communication between mamurs and the mudiriah".⁶¹ Their duties were to supervise the administration of their particular sub-districts, and most important to supervise the operations of the police to ensure the maintenance of public security. They acted as judges, administrators, chief surveyors, inspectors of education, chief of police. In other words, they were a "Jack of all trades". When tribal organisation was weak, they also played an active role in administering tribal law and in collecting taxes in certain cases.⁶² The provincial governors and district inspectors were required to gain the confidence of the local people that they ruled.

At the lower level of provincial administration there were the mamurs who carried out all the daily official affairs. They were generally Egyptians and occasionally Sudanese officers who had first-class ability and qualification. They all acted as magistrates in most cases, and held responsibilities for the execution of orders and regulations issued by the Inspectors. Moreover, they executed all decrees and judgements issued by the Qadi (religious judge) from the Islamic Courts, which remained under the Civil Justice.⁶³

The other local leaders such as Omdas and Shaikhs played also important role in the provincial administration. They were selected from among trustworthy natives, who had the confidence and respect of their own people. They acted as government employees under direct British administration, even though they were outside the British bureaucracy. They were expected to look after their people, but had been given no formal powers, either in administrative or judicial capacity to support them in their task. These native chiefs were allowed to make undefined levies on their people, but later a fixed amount of subsidy was paid by the government to prevent them becoming tyrannical persons towards their people. According to the regulations of the government, the Omdas and Shaikhs were required to report to the Government every event happening in the countryside against the regulations and orders. For instance, Wingate wrote to Ali el-Morghani, the Head of the Khatmiyya Tarikah, saying that "it is expected that you will always spend special attention on their doings, and will not deprive them of your good advices that they may always be good and loyal and try to improve in every way, as the Government looks at

⁵⁶. Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, p.50.

⁵⁷. MacMichael, *The Anglo-Egyptian Sudan*, p.114.

⁵⁸. See full text of this memorandum, Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, pp.237-240, Appendix IV.

⁵⁹. Warburg, *The Sudan Under Wingate*, p.72.

⁶⁰. MacMichael, *The Anglo-Egyptian Sudan*, p.115; Warburg, *The Sudan Under Wingate*, p.71.

⁶¹. Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, p.51

⁶². Warburg, *The Sudan Under Wingate*, p.73; MacMichael, *The Anglo-Egyptian Sudan*, pp.115,116.

⁶³. Martin, *The Sudan in Evolution*, p.49.

you as the head of your family and relations. The Government expects from you to do your best for your family and relations, and that you all carry out loyally the Government's wishes and orders."⁶⁴

6. Government's Tribal Policy and Pacification of the People.

Sudan was peopled by a multitude of tribes drawn from various ethnic groups. Its tribal structure underwent a considerable change during the Turco-Egyptian and Mahdist periods. While some of the tribes lost their power and influence, others became dominant and powerful. At the same time, major tribes remained socially and politically intact, and continued to oppose any form of control by outsiders.

The population of Sudan was composed of three different races, namely the Arabs who were stretched up mainly to the north of Sudan; the Negroids; and the Blacks who had usually been slaves. These three main elements were split into fifty major ethnic groups and more than one hundred spoken language-groups. It was estimated that more than two hundred tribes existed at the time of the establishment of Anglo-Egyptian rule in Sudan. In each region, one major group dominated the others. Some tribes like the Dinkas and the Nuers in the South, were separate communities which were socially and territorily closed to each other, despite their common languages, cultures and historical origin.⁶⁵

In all tribes, the males were divided into ranks according to their ages, capabilities and duties. The elders advised their tribe in all aspects of life, while the youths fought against tribes and outsiders. The government of the tribal community remained in the hands of the elders, and was inherited by their elder sons. Tribal chiefs exercised their powers in all matters concerning the civil and spiritual needs of the community. They supervised the distribution and allocation of the clan lands as the owner of the lands. They administered the customary law. Some of the tribal leaders were at the same time leaders of religious orders and dealt with the religious affairs of their tribes.⁶⁶

The Condominium administrators faced with strong tribal and religious opposition in some areas. It was very difficult to reduce the power of the tribal and religious leaders and pacify their people who were morally and formally dependent upon their tribal chiefs. The socio-cultural diversity of Sudanese society and the impression that previous governments had left in the country made the solution of these administrative problems more difficult. Some of the tribes like the Dinka, the Nuer and the Nubians had always manifested a spirit of opposition to foreign intrusion into their territories, and they were not used to the idea of centralised authoritative government. In their eyes, the Condominium rule was no different from the previous Turco-Egyptian and Mahdist regimes which they had considered to be outsiders.⁶⁷ Thus, the diversity of Sudanese society and the traditional autonomy of tribal and religious leaders forced the government to follow a careful and subtle tribal policy.

The government tried to establish its posts throughout Sudan in order to secure its authority and pacify the people. To do this, it sought the co-operation of the tribal leaders. In his memorandum to mudirs, governors, inspectors and mamurs, Kitchener defined the principles of the tribal administration: Firstly, cooperation was required with "the better class of natives", namely Shaikhs, for the work of the administration, so that government could gradually influence the whole population. Secondly, the posts of Omdas and Nâzirs, which were first introduced into Sudan during the Turco-Egyptian period, were re-introduced into Sudan to make the tribes more dependent on the direct government authority, and influence over the subordinate tribal units. The Omdas, who had no hereditary power and were known as the "kelb al-hukumah (the dog of government)",⁶⁸ played an important role in facilitating the extension of control. Thirdly, tribes were not only subject to the above administrative authorities, but also found themselves tribally split and even sub-tribally by a number of arbitrarily drawn administrative boundaries for the purposes of administering justice and collecting the taxes. A good example of this was the Beja tribes who were partitioned between three provinces; Berber, Red Sea and Kassala. Inter-tribal unity were expected to be broken under the government's tribal policy, because the government

⁶⁴. Göksoy, "The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914", pp.28-29.

⁶⁵. See for detail, H. A. MacMichael, *A History of the Arabs in the Sudan*, Vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1922, pp.131-155.

⁶⁶. Göksoy, "The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914", p.34.

⁶⁷. Lazarus Leek Mawut, *Dinka Resistance to Condominium Rule, 1902-1932*, Graduate College, University of Khartum, Khartum 1983, p.12.

⁶⁸. Warburg, *The Sudan Under Wingate*, p.144.

feared an inter-tribal coalition which might result in revolt against its authority. Government usually tried to distance itself from drawing into inter-tribal quarrels.⁶⁹

The resettlement and migration of the tribes was a major feature of the tribal policy. The dislocated tribes during the Mahdia period were re-organised and necessary assistance was given to them by the intelligence departments. For instance, in 1900 the Bakkara tribe, which had been forced to immigrate to Jazira by the Khalifa Abdullah before, was called to return to Kordofan from the Jazira. On the other hand, the population of Omdurman was drastically decreased from 150.000 in 1892 to about 40.000 in 1900 by mass migration to the other parts of Sudan during the early years of Condominium rule. The government's aim at encouraging the re-settlement of the tribes had three justifications: to decrease homogenous hostile population to the government, namely Omdurman; to encourage cultivation; and to restore the tribal map of Sudan in its pre-Mahdist time.⁷⁰ So, government was able to establish the tribal administration through settlement and migration policies of the government.

Armed expeditions were among the features of the government's tribal policy throughout Wingate's governor-generalship, especially in the southern Sudan. In 1900, the government sent agents to the tribal leaders of the southern Sudan with the emphasis of establishing its posts in the area, and flags were given to them for that purpose. However, on the rejection of these agents by the native leaders, the punitive expeditions followed to demonstrate the power of the government to the tribal population and to secure tax collection. By 1905, there were nine military posts in the Bahr al-Ghazal province, totalling 1300 men and 64 officers.⁷¹ In the Upper Nile (Fashoda) and Mongalla provinces, the situation was almost the same. The tribes showed their hostility openly to the government authorities. Even, some of the tribes such as the Dinka and the Nuer in the Fashoda district, attacked each other, because of the allegiance of the Dinka tribe to the government authorities and the given assistance by the officials to come over the Nuer tribe. Moreover, the activities of the missionary societies in the southern Sudan, which were encouraged by the authorities, played an important role in securing the British rule in the area.⁷²

In the northern provinces, the government followed similar policies. Turbulent tribes and religious uprisings were dealt with by police measures in order to establish government's authority firmly. Military operations took place, when the serious revolts occurred. In general, rebellions against the government were mainly associated with religious motives in the northern part of Sudan. In 1903, a feki from Bornu, Muhammad al-Amir claimed to be a mahdi. In 1904 another man, Muhammad Wad Adam asserted that he was a Nabi Isa by using the religious notion that after the mahdi, al-Nabi Isa was bound to come and deliver the faithful and fill the earth with justice.⁷³

The most serious uprising came from the ex-Mahdist groups led by Abd al-Qadir Wad Habboub in the Jazira in 1908. Wingate reported about this event to E. Gorst, by saying that "Mahdism in this country is not really dead; it has been stifled, but there is still plenty of vitality in it. Therefore, it behoves us ... never relax for a moment over precautions to guard against the spread of such movements and the only means of doing this, with our meagre source, is to crush them – almost mercilessly – in its inception". All these uprisings were suppressed through military operations. Another major military operation took place in the Nuba mountains, at Talodi in 1906 against the Arabs who were against the government's anti-slavery measures, and killed the Egyptian mamur. The government's forces massacred many Arabs with the help of the Nuba Makks. After the incident, Wingate reported Cromer that "with our pin point garrisons at al-Obeid, Bara and Talodi we are really ruling the vast Kordofan country far more by bluff than by any things else."⁷⁴

A crucial operation against the Nyima mountains of the Nuba district was undertaken in 1908 to bring the district under the government control. The inhabitants of the area were severely punished. It was described by Savile, then, governor of Kordofan; "On finding no opposition we only burned the houses and grain, and killed all animals."⁷⁵

⁶⁹. A. Paul, *A History of the Beja Tribes of the Sudan*, Frank Cass & Company Ltd., London 1971, pp.123-124.

⁷⁰. Warburg, *The Sudan Under Wingate*, p.142.

⁷¹. Warburg, *The Sudan Under Wingate*, pp.138-139.

⁷². Göksoy, "The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914", p.38.

⁷³. MacMichael, *A History of the Arabs in the Sudan*, p.98,99-101.

⁷⁴. Göksoy, "The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914", pp.39-40.

⁷⁵. Warburg, *The Sudan Under Wingate*, pp.151-152.

Arms legislation were also thought to have a direct bearing on the pacification of the people. Government tried to limit the large quantities of the arms and ammunition, which had been abandoned by the defeated Egyptian and Mahdist armies, and subsequently came into possession of the tribes. However, government continued to hand out firearms to the trusted Shaikhs and other local leaders as a reward for their services for the government.⁷⁶

7. Financial Administration of Sudan and Government's Economic Policy.

The Condominium Agreement offered no guidance as to the financial problems which the new Sudanese administration soon faced. Sudan was bound to require economic assistance from Egyptian treasury for administrative expenses. Article VII of the agreement stated that import duties should not be paid on goods entering Sudan from Egyptian territory, through such duties should be paid on goods imported from elsewhere.⁷⁷ The Finance Ministry of Egypt held the Governor-General of Sudan and his Finance Secretary (who was appointed sometime later after the agreement) responsible for Sudan's budget. "Any special or unseen expenditure which can not be defrayed from the budget and revenues of the Sudan will have to be met by special grants applied for in the usual manner and passed by the Council of Ministers."⁷⁸ Sudanese budget and financial regulations were subject to approval by the newly-established Governor-General's Council from 1910. The Financial Advisor to the Egyptian Government in Cairo had supervisory control over the financial policies of Sudan.

The economic policy of the government aimed at introducing the benefits of Western civilisation into Sudan, thereby also furnishing profits to British entrepreneurs. In 1907, Wingate defined his economic objectives thus: "The task which the Sudan Government has set itself to perform is primarily to confer the benefits of the civilisation on the inhabitants by rendering secure, as far as is possible, their persons and their property; by improving communications across those wide stretches of desert or wilderness; by adding to the fertility of the naturally rich soil by means of artificial irrigation...; and finally by proving... a good port and harbour on the Red Sea within easy access of the interior, whereby the inhabitants may be more economically furnished with their requirements from abroad, and find outside markets for their natural products."⁷⁹

In pursuit of these economic goals, attempts were made to improve communications within Sudan, but more particularly to the eastern Sudan – rather than to the north, linking Sudan with Egypt – by the extension of the railway lines in the north and the reopening of river transport in the south.⁸⁰ The Atbara line was linked with the coast of the Red Sea, and a new port was established, named Port Sudan. It was opened officially in 1909.⁸¹

In the field of agricultural development, the principal project was the Jazira scheme whose purpose was to facilitate the supply of raw material to the British cotton industry in Lancashire. British authorities always encouraged the growing of cotton in the country. Even the British Government in London guaranteed a loan totalling three million pounds for the promotion of cotton growing in Sudan in 1912, so that the Lancashire cotton industry could compete with the cotton industries of the USA, Japan and China.⁸²

Initially, the ability of private enterprise in the country was considered very weak, and its possible success was therefore being doubted by the authorities. In his letter to Wingate in 1901, Cromer expressed his view in this respect saying that "I do not much believe in private enterprise in the Sudan except on terms which throw all the risk on the Government and give all the profits to private

⁷⁶. Warburg, *The Sudan Under Wingate*, p.140.

⁷⁷. Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, App. II, p.234.

⁷⁸. MacMichael, *The Anglo-Egyptian Sudan*, pp.112-113.

⁷⁹. John Obert Voll- Sarah Potts Voll, *The Sudan: Unity and Diversity in a Multi-Cultural State*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1985, p.96.

⁸⁰. R. O. Collins, *Land Beyond the Rivers: The Southern Sudan, 1898-1919*, Yale University Press, New Haven/London, 1971, pp.238-240.

⁸¹ R. L. Hill, *Sudan Transport: A History of Railway, Marine and River Services in the Republic of the Sudan*, Oxford University Press, London 1965, pp.52-53 and 67-74.

⁸². Göksoy, "The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914", p.58.

individuals.”⁸³ In general, the government pursued a policy of free trade, but some restrictions were put on the entry of Muslim traders into the southern Sudan.

Although the Condominium rule made Sudan administratively and legally as a distinct and autonomous country from Egypt, the country depended financially on Egypt until 1912, because Sudan was bound to require economic assistance from Egypt for its administrative expenses and infrastructure projects. British authorities eased the financial burdens of the country by granting money from the Egyptian treasury. While solving the country’s financial deficits, they tried to give the impression to the Egyptian authorities that Sudan was a part of Egypt. For instance, on the occasion of the opening of Port Sudan in 1909, British agent in Cairo, Eldon Gorst, wrote to Wingate that “The show should be made as Egyptian as possible... because the Sudan can not possibly make any further progress without capital, and as Great Britain can not or will not find this, you have only Egypt to look to... Therefore, we must try and reconcile the Egyptians to spend some of their money on the Sudan, and the only way to do this is to make them feel that the Sudan is part of Egypt”.⁸⁴

Every year a considerable amount of money was therefore paid from the Egyptian treasury to Sudan in order to meet its budget deficit. Although the amount of payment has been reduced gradually, the annual subvention from the Egyptian treasury continued until 1912, when Sudan’s budget was balanced by an increase in taxes. In 1901, the incomes of Sudan budget was counted only 140.000 Egyptian pounds, but an amount of 417.179 pounds was given from the Egyptian treasury. In 1902 government required an amount of 325.000 pounds as an additional allowance from Egypt’s treasury, while the incomes of Sudan were registered only 1.100.000 Egyptian pounds in the same year. For the year 1905, we see that the revenue from the provinces was 216.579 Egyptian pounds, and from the other services 448.832 pounds, making in total 665.411 Egyptian pounds. The contribution by the Egyptian Government for civil expenditure was 379.763, while the total revenue in the same year was 1.045.174 Egyptian pounds. In 1910, an amount of 10.000 pound less than previous year required to meet the civil administration of Sudan. The custom dues which was collected at Egyptian ports on goods coming to and going from Sudan were also given to the Sudanese Government.⁸⁵ By raising the level of taxation in Sudan in 1913 and by securing the necessary capital for the Jazira Project from the British government’s loan in 1912, the financial ties of Sudan with Egypt were loosened. Exports and imports were continuously increased. It was 1.891.494 pounds for import and 1.020.260 pounds for export in 1914.⁸⁶

In the field of land settlement, the government’s guiding principles were three: first no land sales were recognised without a valid title in order to protect native landowners against any foreign speculations. Second, five years’ continuous possession of land gave absolute title to its owners; lands purchased, inherited, or given as a gift or dowry were registered in the names of their owners. Third, it was proposed to create as large a land-holding class as possible by granting ownership rights to persons bringing hitherto uncultivated lands into cultivation. It was thought that this would also increase agricultural production. For that, the Land Settlement Commissions, established according to the Land Ordinance of 1899, registered private lands. Lands to which there were no private claims were assumed to belong to the government, and the Land Acquisition Ordinance of 1903 allowed the government to purchase any land from the people for public purposes.⁸⁷ Land concessions to foreign cultivators were given only in the uncultivated government lands in order to develop these lands. A wealthy American named Leight Hunt was the first man who gained a large concession on the Nile at Zeidab consisting of 10.000 feddans. Although government’s land policy was generally successful in the northern parts of the country, land disputes, especially in tribal areas continued.⁸⁸

With regard to taxation, government pursued initially a system of light taxation policy rather than reformed one. No radical change in the assessment and collection of the taxes was introduced. However, a gradual increase in taxation occurred throughout the Wingate era, and also a system of

⁸³. G. Warburg, “The Governor General of the Sudan and his Relations with the British Consuls-General in Egypt, 1899-1916”, *Asian and African Studies*, Vol.5, (Jerusalem 1969), p.101.

⁸⁴ Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, pp.51-52.

⁸⁵. See for the list of annual Egyptian subvention, Martin, *The Sudan in Evolution*, pp.110-112; Budge, *The Egyptian Sudan*, Vol. II, p.453-454.

⁸⁶. See the list for the rates of import and export, Martin, *The Sudan in Evolution*, p.101.

⁸⁷. MacMichael, *The Anglo-Egyptian Sudan*, p.74; Voll - Voll, *The Sudan*, pp.96-97.

⁸⁸. Göksoy, “The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914”, p. 60.

taxation was instituted which observed the methods of local tax customs.⁸⁹ The principal taxes consisted of land or ushur, date and herd taxes, and tribute from nomad tribes. The policy of preserving a low rate of taxation went on until the end of 1912, when the Egyptian annual subvention was withdrawn. The road and the boat taxes were gradually introduced, and taxes were extended to major towns. When the “Trader’s Tax Ordinance” for merchants was promulgated in March 1913 imposing between 3 and 4 percent on their profits, some feeling of dissatisfaction was occasioned among the traders. Taxes in the South were levied only in the directly administered areas.⁹⁰

The Condominium Agreement strictly prohibited the importation and exportation of the slaves in Sudan. To deal with this problem, government maintained a special department, known as the “Repression of Slave Trade” under the Civil Secretary.⁹¹ From January to September in 1899, about 67 slave dealers were captured, and 61 of them received sentences of imprisonment varying from seven years to one.⁹² However, domestic slavery was tolerated by the authorities for some time, it was feared that strict anti-slavery measures could cause serious uprisings, just as such measures had constituted one of the causes of Mahdi’s success in the past. It was also feared that the immediate liberation of the slaves would bring economic ruin upon the country, for slaves were one of the main sources of labour in Sudan.⁹³

Furthermore, to have freed all the slaves would have meant letting loose upon society thousands of men and women with no sense of social responsibility who would have been a menace to public security and morals. For this reason, government followed a policy of gradual elimination of slavery. As regards this policy, Wingate stated that “by carefully protecting the interests of those who were previously slaves, and at the same time gradually employing them on remunerative work in other capacities... We shall eventually with... the assistance of the inhabitants... gradually transform the status of slavery, and substitute for it a system of paid labour.”⁹⁴ At the same time, it was laid down that no person born after 1898 was to be considered otherwise than being free and masters had no legal right to retain slaves against their will.⁹⁵ The slave routes across Sudan’s frontiers was stopped, though the western borders with Ethiopia and the pilgrimage route to the Arabian Peninsula constituted exceptions. Domestic slavery continued to be in existence throughout the Wingate era.⁹⁶

8. Conclusion

Sudan came under British influence from 1882, when Egypt was occupied by the British forces. After some years of abandonment policy pursued during the Mahdiya period, the British government wanted to bring Sudan under its direct control in late 1890’s. Britain wished to keep the other European powers out of the Nile Basin and to protect her interests in Egypt. While Egypt was hoping to regain her lost territory in Sudan. Consequently, the joint Anglo-Egyptian forces led by British officers reconquered the country from the Mahdist leaders in 1899. The Condominium Agreement of January 1899 signed between Britain and Egypt made Sudan as a separate and autonomous country apart from Egypt. Although the British did not deny the sovereign rights of the Ottoman Empire over Sudan until the First World War, they nevertheless ruled the country like a colony under British Governor-General. All the top and major administrative posts were also delegated to the British officials.

The Condominium form of government was initially based on military lines for civil purposes in order to pacify the country very easily. Besides the civil, financial and legal units of government, an advisory Council to the Governor-General, the Sudan agent as the political and intelligence service and Sudanese civil service were created later at the central level. Sudanisation of the administration was

⁸⁹. MacMichael, *The Anglo-Egyptian Sudan*, p.75; Abd al-Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan* p.39.

⁹⁰. Martin, *The Sudan in Evolution*, pp.92-99; Collins, *Land Beyond the Rivers*, pp.233-234.

⁹¹. See for detail, Martin, *The Sudan in Evolution*, pp.216-218; Warburg, *The Sudan Under Wingate*, pp.170-174.

⁹². Budge, *The Egyptian Sudan*, Vol.II, pp.488-489.

⁹³. Budge, *The Egyptian Sudan*, Vol.II, pp.175-177.

⁹⁴. Cromer, *Modern Egypt*, Vol. II, p.554.

⁹⁵. M. O. Beshar, *The Southern Sudan: Background to Conflict*, Khartoum University Press, Khartoum 1970, p.20.

⁹⁶. See G. Warburg, “Slavery and Labour in the Anglo-Egyptian Sudan”, *Asian and African Studies*, Vol.12, No:2, 1978, pp.221-245.

also encouraged at the lower level offices. British authorities followed a careful and balanced tribal policy, as the Sudanese society was diversified. The Mahdist and radical sufi movements were always kept under surveillance. Suspect tribal leaders were also replaced by others loyal to the government. Collaboration with the native notables facilitated direct rule upon the people. However, Sudan continued to be depended on Egypt financially for some years. A reasonable sum of money was therefore annually transferred into the Sudanese budget from the Egyptian treasury. Economic activities and developments were mainly directed towards meeting government's expenses in administration and improving the public transportation.

In short, the early period of Anglo-Egyptian rule in Sudan under the Condominium Agreement constituted a basis for the future administration of the country. The British wished to separate Sudan from Egypt in terms of its administrative affairs and its political structure from the right beginning. They achieved this goal gradually.

BIBLIOGRAPHY

- Abbas, Mekki, *The Sudan Question*, Faber & Faber, London 1951.
- Abd al-Rahim, Muddathir, *Imperialism and Nationalism in the Sudan*, Clarendon Press, Oxford 1969.
- Arthur, George, *Life of Lord Kitchener*, Vol. I, Macmillan, London 1977.
- Bates, D., *The Fashoda Incident of 1898*, Oxford University Press, Oxford/New York 1984.
- Besher, M. O., *The Southern Sudan: Background to Conflict*, Khartoum University Press, Khartoum 1970.
- Bilgenoğlu, Ali, "İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı bir Çözümlemesi", Dokuz Eylül University, Graduate Institute of Social Sciences, Department of History, Unpublished Ph.D Thesis, İzmir 2013.
- Budge, E.A. Wallis, *The Egyptian Sudan: Its History and Monuments*, Vol. II, Kegan Paul, London 1907.
- Collins, R. O., *Land Beyond the Rivers: The Southern Sudan*, 1898-1919, Yale University Press, New Haven/London, 1971.
- Cromer, Earl of, *Modern Egypt*, Vol. I-II, Macmillan, London 1908.
- Fabunmi, L. A., *The Sudan in Anglo-Egyptian Relations: A Case Study in Power Politics, 1800-1956*, Greenwood Press, London, 1960.
- Göksoy, İsmail Hakkı, "The Establishment of Anglo-Egyptian Rule in the Sudan, 1897-1914", Unpublished MA Thesis, Department of Middle Eastern Studies, Faculty of Arts, University of Manchester, 1986.
- Grenville, J.A.S., *Lord Salisbury and Foreign Ministry: The Close of the Ninetenth Century*, The Athlone Press, London 1932.
- Hertstel, Edward, *The Map of Africa by Treaty*, Vol. 1-III, Harrison and Sons, Second and Revised Edition, London 1896.
- Hill, R. L., *Sudan Transport: A History of Railway, Marine and River Services in the Republic of the Sudan*, Oxford University Press, London 1965.
- Holt, P. M., *The Mahdist State in the Sudan, 1881-1898*, Clarendon Press, Oxford 1958.
- Langer, W. L., *The Diplomacy of Imperialism (1890-1902)*, Vol. II, Second Edition, Knopf, New York 1935.
- Mehmed Mihri, *Sidân Seyahatnamesi*, Matbaa of Ahmed İhsân and His Partners, İstanbul 1326 [1909].
- MacMichael, H. A., *A History of the Arabs in the Sudan*, Vol. I-II, Cambridge University Press, Cambridge. 1922.
- MacMichael, Harold, *The Anglo-Egyptian Sudan*, Faber and Faber, London 1934.
- MacMichael, Harold, *The Sudan*, Ernest Benn, London 1954.
- Magnus, P., *Kitchener: Portrait of an Imperialist*, E. P. Dutton, London 1958.
- Martin, P. F., *The Sudan in Evolution: A Study of the Economic, Financial, and Administrative Conditions of the Anglo-Egyptian Sudan*, Constable & Co. Ltd., London 1921.
- Mawut, Lazarus Leek, *Dinka Resistance to Condominium Rule, 1902-1932*, Graduate College, University of Khartoum, Khartoum 1983.
- Nour, Tarig Mohamed, "Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti", İstanbul University, Graduate Institute of Social Sciences, Department of History, Unpublished Ph.D Thesis, İstanbul 2006.
- Osmanlı İdaresinde Sudan* (Compiler: Publication Committee), General Directorate of State Archives, Department of Ottoman Archives Publications (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları), No:124, İstanbul 2013.
- Paul, A., *A History of the Beja Tribes of the Sudan*, Frank Cass, London 1971.
- Robinson, R.E., J. Callagher, A. Denny, *Africa and Victorings: The Official Mind of Imperialism*, Macmillan, London 1961.
- Sanderson, G. N., *England, Europe and the Upper Nile, 1882-1899*, Edinburg University Press, Edinburg 1965.
- Shibeika, Mekki, *British Policy in the Sudan, 1882-1902*, Oxford University Press, London 1952.
- Temperley, Harold - Lillian M. Penson, *Foundations of British Foreign Policy (1792-1902)*, Cambridge University Press, Cambridge/London 1938.
- Toynbee, A. J., *Survey of International Affairs 1925*, Vol. I, Oxford University Press, London 1927.
- Voll, J. Obert - Sarah Potts Voll, *The Sudan: Unity and Diversity in a Multi-Cultural State*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1985.
- Warburg, G., "The Governor General of the Sudan and his Relations with the British Consuls-General in Egypt, 1899-1916", *Asian and African Studies*, Vol.5, (Jerusalem 1969), pp.97-132.
- Warburg, G., *The Sudan under Wingate: Administration in the Anglo-Egyptian Sudan, 1899-1916*, Frank Cass, London 1971.
- Warburg, G., "Slavery and Labour in the Anglo-Egyptian Sudan", *Asian and African Studies*, Vol.12, No:2, (Jerusalem 1978), pp.221-245.

**BİST100 ENDEKSİNDE İŞLEM HACMİ (TL) VE İŞLEM MİKTARLARINDA
BİREYSEL YATIRIMCI AÇISINDAN TAKVİM ANOMALİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**
Geliş Tarihi (Received Date) 20.07.2018 Sezen GÜNGÖR¹
Kabul Tarihi (Accepted Date) 26.09.2018 Nihan TOMRİS KÜÇÜN²

Özet

Geleneksel finans ve iktisat teorileri bireyi rasyonel karar verici olarak tanımlar, ancak menkul değer piyasalarında gerçekleşen anomaliler bireyin rasyonellikten uzak davranışlar sergileyebildiğini göstermektedir. Tüm dünya borsalarında gözlenebilen uymayan bu anomaliler takvimsel, kesitsel ve farklı pek çok sebeple açıklanmaktadır.

Literatürde, takvim anomalileri çoğunlukla hisse senedi getirileri üzerinden incelenmiştir. Ancak anomaliler insan davranışı sebebiyle ortaya çıktığından, bireysel yatırımcının davranışlarını doğrudan gözlemlemeye yarayacak değişkenlerin işlem miktarı ve işlem hacmi olacağı açıktır. Bu sebeple bu çalışmada 2008-2015 yılları arasındaki günlük işlem hacimleri ve işlem miktarları ele alınarak haftanın günleri anomalisi, hafta sonu anomalisi, aylara ilişkin ve mevsimsel anomaliler araştırılmıştır. Çalışma, SPSS 22.0 programı aracılığıyla Kruskal Wallis ve Dunn's post-hoc analizleri yapılmıştır.

Çalışmada Mayıs 2008/ Kasım 2015 tarihleri arasında BIST100'de gerçekleşen ulusal pazar işlem hacmi ve miktarına ilişkin 1.887 veri kullanılmıştır. Farklı takvim anomalilerinin saptanabilmesi için işlem günleri farklı şekillerde ele alınmıştır. Hafta sonu anomalisini saptayabilmek amacıyla belirtilen tarihler arasındaki Pazartesi ve Cuma günleri özellikli gün, diğer günler normal işlem günü olarak belirlenmiştir. Haftanın günleri anomalisi analizinde ise tüm işlem günleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrıca işlem hacmi ve miktarlarının ay bazında farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek üzere günlük veriler ay bazında ve mevsim bazında sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: BIST100, Finansal Karar Verme, Takvim Anomalileri

**A RESEARCH ON CALENDAR ANOMALIES OF INDIVIDUAL INVESTORS IN
TRANSACTION VOLUME (TL) AND TRANSACTION QUANTITIES IN BIST 100 INDEX**

Abstract

Traditional financial and economic theories define the individual as a rational decision maker, but anomalies in the securities market show that the individual often exhibit irrational behaviors. These anomalies which can be observed in stock markets throughout the world are tried to be explained with different reasons.

This study has examined the calendar anomalies in BIST. In the literature, calendar anomalies are mostly examined through stock returns. However, since the anomalies come about because of human behavior, it is clear that the variables that will help to observe the behavior of the individual are the transaction amount and transaction volume. For this reason, weekly days anomalies and weekday anomalies have been investigated by considering the daily transaction volumes and transaction amounts between 2008 and 2015 in this study. Study data has been analyzed via SPSS 22.0. Analyzes are used to determine whether the amount of transactions and the transaction volume which occur during weekly days differ in terms of average. Kruskal Wallis and Mann Whitney U analyzes have been used for this purpose.

A total of 1887 data was used within the study on the scale and volume of national market transactions in BIST100 between May 26, 2008 and November 26, 2015. In order to be able to detect different calendar anomalies, the transaction days have been handled differently. In order to identify the anomalies of the weekends, Mondays and Fridays have been defined as special days while other days have been treated as normal days. Daily data have classified on monthly and seasonal basis in order to determine whether transaction volumes and amounts differ in terms of monthly basis.

Keywords: BIST100, Financial Decision Making, Calendar Anomalies

¹ Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Çorlu Meslek Yüksekokulu İşletme Yönetimi Programı, sezengungor@nku.edu.tr

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Davranış Bilimleri ve Biyosinyalizasyon Laboratuvarı, ntkucun@ogu.edu.tr

GİRİŞ

Geleneksel finans literatürünün en önemli teorilerinden biri olan Fama'nın (1965) "Etkin Piyasalar Hipotezi menkul kıymet fiyatlarının mevcut tüm bilgiyi yansıttığını önermekte ve piyasada işlem yapan hiçbir yatırımcının bu bilgileri kullanarak olağanüstü getiri sağlayamayacağını" ileri sürmektedir.

Etkin Piyasa Hipotezinin geçerliliği pazarın işleyişi ve yatırımcının davranışları ile ilgili bazı varsayıma bağlıdır. Söz konusu varsayımlar şu şekilde tanımlanmıştır (Thaler, 1987):

- Yatırımcının temel amacı, nihai zenginliğin faydasını maksimum yapmaktır.
- Yatırımcı, risk ve getiriye dayalı seçimler yapar.
- Yatırımcıların risk ve getiri beklentileri homojendir.
- Yatırımcılar, birbirlerinin aynı zaman ufkuна sahiptir.
- Piyasada her bilgi serbestçe elde edilebilir.

Ancak bazı durumlarda sermaye piyasalarının Fama'nın ileri sürdüğü etkinlikten uzak davranışlar sergilediği gözlenebilmektedir. Bu durum, piyasanın etkinliğinin sorgulanmasına neden olabilmektedir. Psikoloji, sosyoloji ve ekonomi-finans bilimlerinin bir arada ele alındığı çalışmalar, söz konusu durumların nedenlerini araştırmaktadır.

Bu çalışmada, sermaye piyasalarında görülen takvimsel anomaliler araştırılmaktadır. Bu amaçla BIST100 endeksinde gerçekleşen işlem hacmi (TL) ve işlem miktarlarının hangi günlerde, hangi aylarda ve hangi mevsimlerde farklılaştığını tespit etmeye yönelik analizler yapılmıştır.

1. Sermaye Piyasalarında Takvim Anomalileri

Anomali kelimesi sözlüklere "sapaklık" olarak geçmiş ve genellikle ruh bilimi ile ilgili bir terim olarak kullanılmıştır. Finasta anomali kavramı ise Russel ve Thaler (1987) tarafından "teori ile örtüşmeyen gözlemler veya gerçekleşmiş olaylar" şeklinde tanımlanmıştır. Yıllar içinde finansal piyasalarda anomaliler daha da önem kazanmıştır. Çünkü piyasa katılımcılarının, Etkin Piyasalar Hipotezinin "bilgiye ulaşmanın maliyetsiz ve zahmetsiz olduğu ve tüm fiyatların piyasadaki bilgiler doğrultusunda oluştuğu ve bu nedenle hiçbir yatırımcı anormal getiri sağlayamayacağı" önermesi ile ters düşer şekilde anormal kazançlar elde edebildikleri görülmüştür.

Yapılan çalışmalarda piyasa anomalilerinin genel olarak kesitsel anomaliler, takvimsel anomaliler, teknik anomaliler ve diğer anomaliler şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir (Bildik, 2000).

Bazı kaynaklarda temel anomaliler şeklinde isimlendirilen kesitsel anomaliler, firmaların çeşitli finansal oranlarının piyasa ortalamasından farklı olduğu durumlarda piyasanın altında veya üstünde getiri sağlayabileceğini ifade eder. Fiyat / kazanç oranı etkisi, piyasa değeri / defter değeri oranı etkisi, firma büyüklüğü etkisi, fiyat / satış oranı etkisi, fiyat / nakit akımı etkisi ve kazanç duyuruları etkisi tipinde kesitsel anomalilerden söz etmek mümkündür (Erdoğan ve Elmas 2010). Firma büyüklüğü etkisi, firmanın pay senedi getirisi ile pay senedinin piyasa fiyatı arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ifade eder. Piyasa değeri/defter değeri oranı ile pay senedi getirisi arasında, fiyat/satışlar oranı ile piyasa getirisi arasında ve fiyat/kazanç oranı ile pay senedi getirisi arasında da benzer şekilde ters yönlü bir ilişkinin var olduğu birçok araştırma tarafından ortaya konmuştur (Otluoğlu, 2009; Ateş, 2007).

Takvimsel anomaliler hisse senedi getirilerinin gün, hafta, ay, tatil dönemi, mevsim gibi çeşitli zaman periyotlarında, diğer zaman periyotlarından farklı bir davranış gösterdiğini ifade etmektedir. Bir diğer anomali sınıflaması olan teknik anomaliler ise temel ve teknik analiz yöntemleri kullanılarak farklı etkinlik düzeyine sahip piyasalarda, ortalama piyasa getirisinin üzerinde getiriler sağlanabileceğini açıklamaktadır (Demirelli, 2008). Teknik analiz, menkul kıymetlerin tarihî verilerine bakarak gelecekteki fiyat hareketlerinin tahmin edilebileceğini öngörür. Ancak yapılan analizler sonucunda gerçekleşmesi beklenen fiyat hareketleri ile gerçekleşen fiyat hareketleri arasındaki farklılıklar teknik anomalileri ortaya çıkarmıştır.

Takvimsel anomalilerin günler, aylar, tatil dönemleri vb. şekilde sınıflandırılacağı açıktır. Turaboğlu ve Topaloğlu (2017) bu anomalileri şöyle sınıflamıştır:

- Günlere ilişkin anomaliler
 - Gün içi etkisi
 - Haftanın günü etkisi
 - Uğursuz Cuma etkisi
- Aylara ilişkin anomaliler
 - Ocak ayı etkisi
 - Yıl dönümü etkisi
 - Ay içi etkisi
 - Ay dönümü etkisi
- Tatillere ilişkin anomaliler
 - Tatil etkisi
- Diğer dönemlere ilişkin anomaliler
 - Kazananlar-kaybedenler etkisi

Görüldüğü gibi yatırımcı piyasadaki işlem davranışında içinde bulunduğu günden, aydan, yıldan, mevsimden, günün hangi saatinde olduğundan, ayın kaçınıcı günü olduğundan vb. etkilenebilmektedir.

Sermaye piyasalarında en çok gözlemlenen takvim anomalilerinden birisi Ocak ayı anomalisidir. Yapılan araştırmalar, ocak ayında hisse senedi getirilerinin ortalamada diğer aylara oranla daha yüksek olduğunu ortaya koyarken, aynı zamanda küçük sermaye ve piyasa değerine sahip hisse senetlerinde bu aşırı getirinin daha çok gözlemlendiğini belirtmektedir (Atakan, 2008).

Ocak ayı anomalisi ile ilgili farklı ülkelerde ve farklı büyüklükte veriyle çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda çıkan ortak sonuç hisse senedi getirilerinin Ocak ayında en yüksek seviyede olduğu yönündedir.

Rozeff ve Kinney (1976) New York borsasında yaptıkları çalışmalarında Ocak ayı anomalisine rastlamışlardır. Banz (1981) yaptığı çalışmada özellikle küçük ölçekli firmaların hisse senetlerinde Ocak ayında daha yüksek getiri sağlandığı sonucuna varmıştır. Givoly ve Ovadia (1983) ve Keim, (1983) yaptıkları çalışmalarında Ocak ayı anomalisini destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Berges, McConnel ve Schlarbaum (1984) Montreal ve Toronto borsalarında, Van Den Bergh ve Weesel (1985) Amsterdam borsasında, Santesmases (1986) Madrid borsasında, Corhay, Hawawin ve Michel (1987) Brüksel, Londra New York ve Paris borsalarında, Jaffe ve Westerfield (1985a) ise Japonya borsasında benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Aggarwal ve Rivoli (1989) Filipinler, Hong Kong, Malezya ve Singapur borsalarında Ocak ayı anomalisine ilişkin kanıtlar aramışlar, Filipinler dışındaki ülkelerde literatürü destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Ho (1990) ise çok daha fazla sayıda ülkenin borsa verileriyle çalışmış ve Filipinler ile ilgili benzer bir sonuca varmıştır.

Bildik (2000), Çinko (2008), Küçükşille (2012), Ege, Topaloğlu ve Coşkun (2012), Karan (2001), Karan ve Uygur (2001) ve Aytekin ve Sakarya (2014), yaptıkları çalışmalarında Türk borsasında Ocak ayı anomalisine rastlamışlardır.

Piyasalarda görülen bir diğer önemli takvim anomalisi haftanın günleri ve hafta sonu anomalileridir. French (1980), haftanın günü etkisini haftanın bazı günlerin ortalama getirilerinin istatistiki açıdan anlamlı olabilecek şekilde birbirinden farklı olması olarak tanımlamaktadır.

Haftanın günleri anomalisi pek çok yazar tarafından pek çok farklı ülkede tekrarlanmıştır. Cross (1973), French (1980), Smirlock ve Starks (1986), Chang vd. (1993) ve Kamara (1997) yaptıkları çalışmalarda farklı dönemlerde farklı verilerle çalışsalar da Cuma günü ortalama getirilerinin daha yüksek olduğu yönünde benzer bir bulguya ulaşmışlardır. Solnik ve Bousquet (1990) Fransa borsasında, Jaffe ve Westerfield (1985b) ile Dubois ve Louvet (1996) Avustralya ve Japonya borsalarında ve Brooks ve Persand (2001) Malezya, Tayvan ve Tayland borsalarında, farklı zamanlarda yaptıkları çalışmalarında Salı

gününe özel bir anomali keşfetmişlerdir. Bu bulguya göre Salı günleri negatif getiriler diğer günlere göre daha yüksektir. Lyroudi ve Subeniotis (2002) tarafından Atina borsasında yapılan bir çalışmada ise negatif getirileri Perşembe günlerinde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aybar (1993), 1988-1991 döneminde İMKB bileşik endeksinin günlük getirilerini incelemiş ve Perşembe günlerinde negatif getirinin yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Bu çalışmadaki bir başka önemli sonuç ise diğer tüm günlerde pozitif getirilerin görüldüğünün saptanmasıdır. Bu sonuçlar, dünya borsalarında görüldüğü düşünülen negatif Pazartesi-pozitif Cuma deseninin İMKB’de görülmediği şeklinde yorumlanabilir.

Piyasaların etkinliğini sekteye uğratan bir başka takvim anomalisi de aylara ilişkin anomalilerdir. Aylara ilişkin olarak üzerine en fazla araştırma yapılan ve en yaygın olarak görülen anomali türü yılın ayı etkisi diğer adıyla Ocak ayı etkisidir (Üner, 2008). Ancak yılın ayı etkisi kavramı ile Ocak ayı etkisinin tam olarak birbirinin yerine kullanılabilecek kavramlar olmadığı da açıktır. Anomaliler yıl içinde yaşanan on iki ayın hepsinde farklı şekillerde görülebilmektedir. Bu nedenle literatürde her iki kavram için farklı tanımlar yapılmıştır. Arial (1987) ay içi anomalisini hisse senetleri getirilerinin ayın başlangıcından ilk yarısına kadar ki döneme kadar pozitif getiri sağlaması, ayın ikinci yarısından ayın sonuna kadar ise getirilerin ayın ilk yarısına göre azalması olarak tanımlanmaktadır. Rozeff ve Kinlay (1976) yılın ayı etkisini Ocak ayının ortalama getirisinin yılın diğer aylarının ortalama getirisinden çok daha yüksek olması ya da daha geniş bir ifade ile ayların ortalama getirilerinin birbirinden farklı olması şeklinde tanımlamaktadır. Bu nedenle aylara bağlı anomalilerin on iki aylık süreçte incelenmesi, Ocak ayı anomalisinin ayrıca irdelenmesi gerekmektedir. Nitekim Agathee (2008), Mauritian hisse senedi piyasasında Ocak ayı etkisini 1989-2006 dönemine ait veri seti ile çalıştığı çalışmada, en düşük ortalama getirinin Mart ayında en yüksek getirinin ise Haziran ayında olduğunu ortaya koymuştur.

Etkin piyasalar hipotezi ile ters düşen davranışlar sergileyen piyasaların, bu irrasyonel davranışlarını açıklamaya çalışan bir başka anomali türü mevsim anomalisidir. Pandey (2002), 1992-2002 dönemi itibariyle Malezya hisse senedi piyasasında mevsimselliği inceleyerek Şubat ve Aralık aylarının getiri ortalamalarının diğer aylara göre önemli ölçüde pozitif ve yüksek düzeyde olduğunu saptamıştır. Bu durum kış aylarında piyasalarda bir davranış farklılığı olduğunu göstermektedir.

2. Araştırma Yönetimi ve Bulgular

2.1. Veri toplama araçları ve süreci

Çalışmada Mayıs 2008 – Kasım 2015 tarihleri arasında BİST’te gerçekleşen ulusal pazar işlem hacimlerine (TL) ilişkin toplam 1887 veri kullanılmıştır. Farklı takvim anomalilerinin saptanabilmesi amacıyla işlem günleri farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu kapsamda; hafta sonu anomalisini saptayabilmek amacıyla belirtilen tarihler arasındaki Pazartesi ve Cuma günleri özellikli günler, diğer günler ise normal işlem günü olarak kabul edilmiştir. Haftanın günleri anomalisini saptayabilmek amacıyla tüm işlem günleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Aylara ilişkin anomalileri saptayabilmek için günlük veriler tarih itibariyle aylara bölünmüş ve on iki ay bazında ele alınmışlardır. Son olarak mevsimsel anomalileri tespit etmek amacıyla günlük veriler ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış ayları olarak sınıflandırılmış ve bu sayede işlem hacmi ve işlem miktarlarının mevsimsel olarak farklılaşp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan ön çalışma ve hazırlık aşamasından sonra analizlere geçilmiştir. Elde edilen verilerin özet bilgileri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Çalışma kapsamına alınan veriler üç farklı anomaliiyi tespit etmek amacıyla SPSS paket programına konmuş ve analiz edilmiştir. İşlem hacmi ve işlem miktarı verilerinin normal dağılıma uyup uymadığı sınıandığında Kolmogorov Smirnov testi verilerin normal dağılım göstermediği yönünde sonuç vermiştir. Bu nedenle analizlere non-parametrik testler ile devam edilmiştir. Analizlerin güven düzeyi %95 olarak kabul edilmiş ve %5 anlamlılık seviyesinde yorumlanmıştır.

Hafta sonu anomalisinin tespiti için Pazartesi, Cuma ve diğer işlem günleri (Salı, Çarşamba, Perşembe) arasında işlem hacmi ve işlem miktarı açısından anlamlı bir fark olup olmadığının tespiti için Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Haftanın günleri anomalisinde de benzer şekilde hafta içi beş gün değerlendirilmiş ve Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Aylara ilişkin

anomaliler, literatürden farklı olarak günlük işlem hacimleri ve işlem miktarları dikkate alınarak incelenmiştir. Elde edilen tüm günlük veriler ay bazında ele alınmış ve on iki ay arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi ile araştırılmıştır. Son olarak yatırımcıların davranışlarının en net şekilde görülebileceği işlem miktarı ve işlem hacmi verilerinin, mevsimsel olarak farklılaşma durumlarını tespit etmek amacıyla, yılın on iki ayı dört mevsime bölünmüş, bu sayede mevsimsel anomaliler incelenmiştir. Bu incelemede Kruskal Wallis testi uygulanmıştır.

Ölçülecek Anomali	Gün Sayısı
Hafta Sonu Anomalisi	
Pazartesi	381 adet
Cuma	377 adet
Normal işlem günü sayısı	1.128 adet
Haftanın Günleri Anomalisi	
Pazartesi	381 adet
Salı	376 adet
Çarşamba	379 adet
Perşembe	374 adet
Cuma	377 adet
Aylar Anomalisi	
Ocak ayına ait günlük veri	148 adet
Şubat ayına ait günlük veri	141 adet
Mart ayına ait günlük veri	154 adet
Nisan ayına ait günlük veri	146 adet
Mayıs ayına ait günlük veri	148 adet
Haziran ayına ait günlük veri	171 adet
Temmuz ayına ait günlük veri	176 adet
Ağustos ayına ait günlük veri	165 adet
Eylül ayına ait günlük veri	165 adet
Ekim ayına ait günlük veri	161 adet
Kasım ayına ait günlük veri	158 adet
Aralık ayına ait günlük veri	154 adet
Mevsim Anomalisi	
İlkbahar mevsime ait günlük veri	448 adet
Yaz mevsimine ait günlük veri	512 adet
Sonbahar mevsimine ait günlük veri	484 adet

Kış mevsimine ait günlük veri	443 adet
Toplam veri	1887 adet

Tablo 1. Verilere ait özet bilgiler

Analiz sonuçlarında istatistiksel açıdan anlamlı bulunan farkların hangi günler arasında olduğunu tespit etmek için non-parametrik testlerde post-hoc analizi olan Dunn's post-hoc testi yapılmıştır. Dunn's post-hoc testi her bir grup arasındaki farkları tek tek analiz eder ve sonuçların yorumlanmasında p değerleri için Bonferroni ayarlaması yapar.

2.2. Bulgular

Pazartesi, Cuma ve diğer işlem günlerinde yapılan işlemlerin miktarı ve hacimlerinin ortalamalar açısından anlamlı şekilde farklılaştığı tespit etmek için yapılan Kruskal Wallis test sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

	Günler	N	Sıra Ortalaması	Chi-Square	df	p
İşlem Hacmi	Pazartesi	381	896,92	14.801	2	.001
	Cuma	377	874,46			
	Salı, Çarşamba ve Perşembe	1129	983,11			
	Toplam	1887				
İşlem Miktarı	Pazartesi	381	794,88	47.693	2	.000
	Cuma	377	897,79			
	Salı, Çarşamba ve Perşembe	1129	1009,76			
	Toplam	1887				

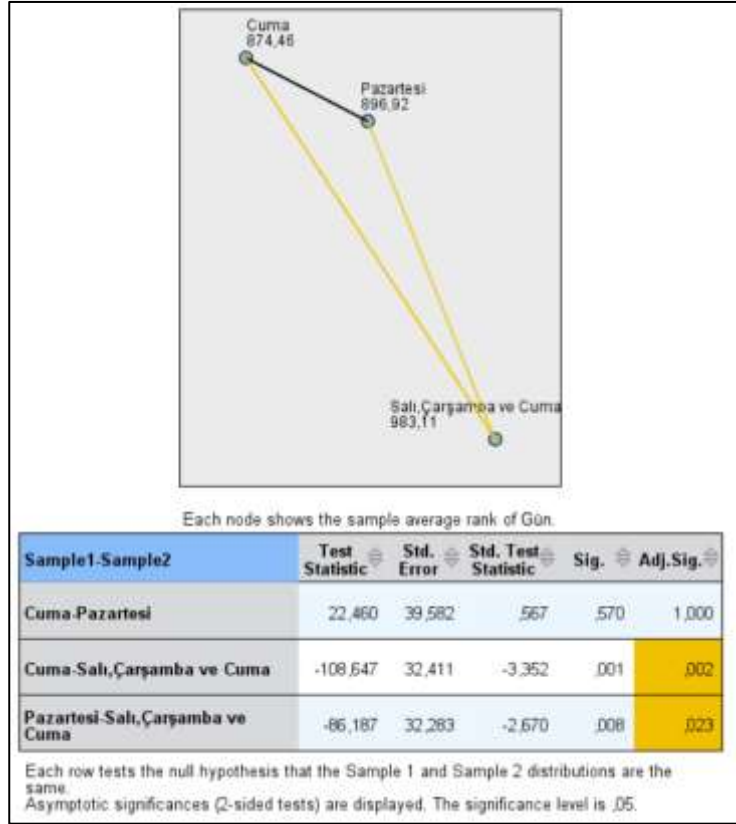
Tablo 2. Hafta sonu anomalisi Kruskal Wallis test sonuçları

Yıl içindeki hafta sonu ve hafta başı günleri Pazartesi ve Cuma günleri bazında değerlendirilmiştir. Diğer günler ise diğer işlem günleri adıyla analize dâhil edilmiştir. Sonuçlara bakıldığında işlem hacmi açısından Pazartesi, Cuma ve diğer işlem günlerinin ortalamalar açısından anlamlı şekilde farklı olduğu görülmektedir ($X^2=14.801$, $p=.001$). İşlem miktarına ilişkin analizlere bakıldığında da Pazartesi, Cuma ve diğer işlem günlerinin ortalamalar açısından farklılaştığı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($X^2=47.693$, $p=.000$).

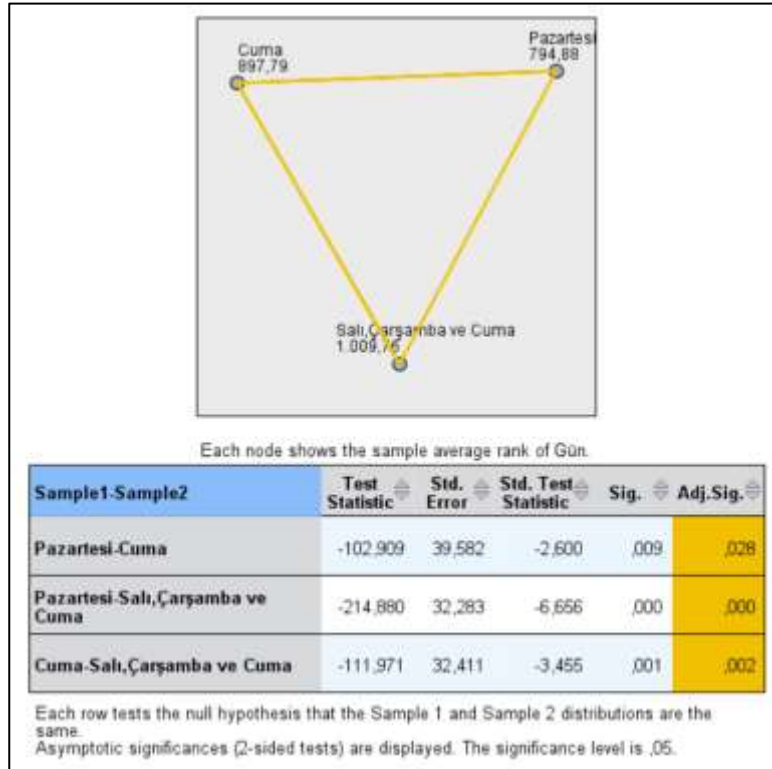
Hangi günün ortalamasının diğerlerine göre anlamlı şekilde farklılaştığını bulmak için Dunn's post-hoc analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Şekil 1'de görülmektedir.

Dunn's post-hoc testi her bir grubu ikili şekilde analiz etmiştir. Sonuçlara göre Cuma ve Salı, Çarşamba, Perşembe günleri arasında işlem hacmi ortalaması bakımından anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir ($p=.002$). Buna göre 874,46 ortalaması ile Cuma günü gerçekleşen işlem hacmi 983,11 ortalaması ile Salı, Çarşamba, Perşembe günleri ortalamasından anlamlı şekilde düşüktür. Benzer bir sonuç Pazartesi günü ile Salı, Çarşamba, Perşembe günü ortalamalarında da tespit edilmiştir ($p=.023$). Sonuç 896,92 işlem hacmi ortalaması ile Pazartesi gününün Salı, Çarşamba, Perşembe günü ortalamalarından daha istatistiksel olarak anlamlı şekilde düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir.

İşlem miktarı için Dunn's post-hoc testi tekrarlanmış ve sonuçları aşağıdaki Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 1. İşlem hacminde hafta sonu anomalisi Dunn's post-hoc test sonuçları

Şekil 2. İşlem miktarında hafta sonu anomalisi Dunn's post-hoc test sonuçları

Dunn's post-hoc testi sonuçlarına göre tüm günlerin işlem miktarı ortalaması birbirinden anlamlı şekilde farklıdır. Buna göre en düşük işlem hacmine sahip gün Pazartesi olarak bulunurken (794,88), en düşük işlem miktarı Salı, Çarşamba, Perşembe günlerinde (1.009,76) görülmektedir.

Hafta içi beş günde yapılan işlem miktarı ve işlem hacimlerinin ortalamalar açısından anlamlı şekilde farklılaştığını tespit etmek için yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

	Günler	N	Sıra Ortalaması	Chi-Square	df	p
İşlem Hacmi	Pazartesi	381	896,92	16.267	4	.003
	Salı	376	964,47			
	Çarşamba	379	1010,13			
	Perşembe	374	974,47			
	Cuma	377	874,46			
	Toplam	1887				
İşlem Miktarı	Pazartesi	381	794,88	52.585	4	.000
	Salı	376	964,07			
	Çarşamba	379	1013,56			
	Perşembe	374	1051,83			
	Cuma	377	897,79			
	Toplam	1887				

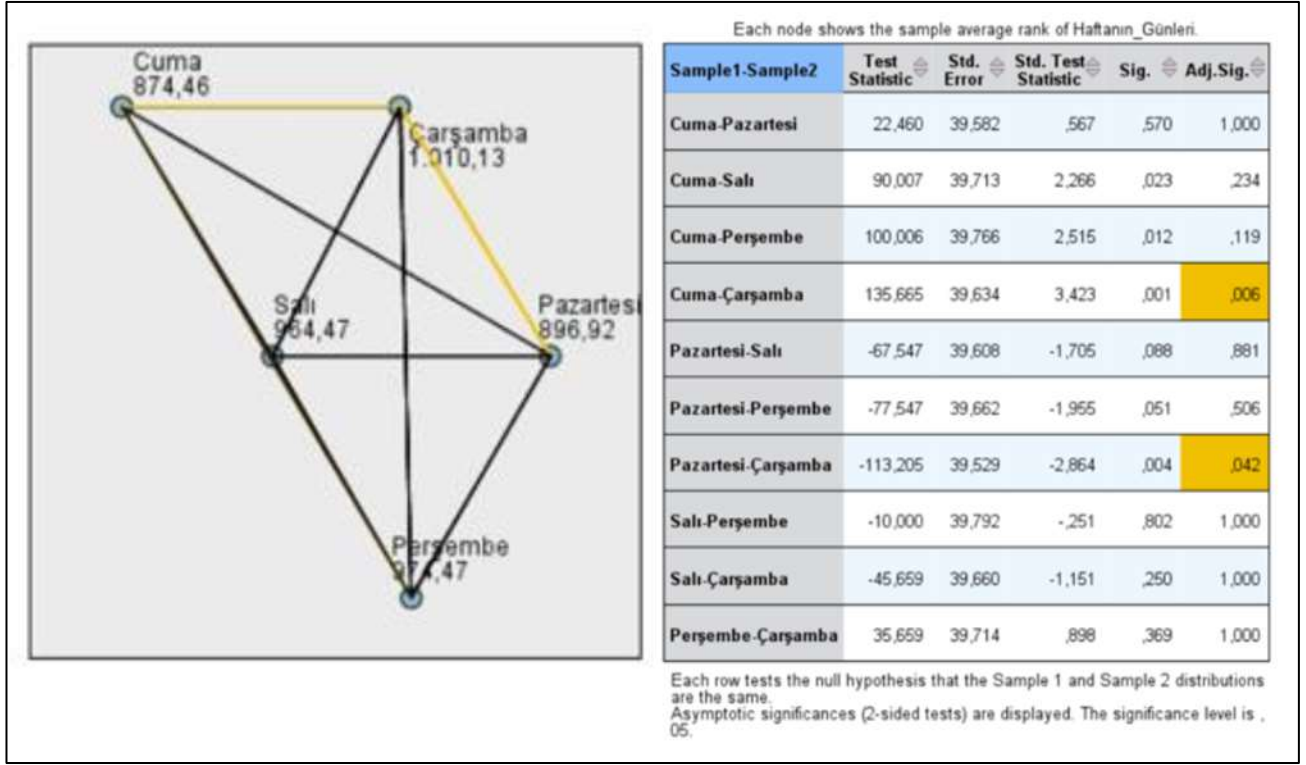
Tablo 3. Haftanın günleri anomalisi Kruskal Wallis test sonuçları

Hafta içi beş günün işlem hacmi ve işlem miktarı açısından anomalilerinin analizine bakıldığında günler, işlem hacmi ve işlem miktarı açısından anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($X^2=16.267$, $p=.003$ ve $X^2=52.585$, $p=.000$).

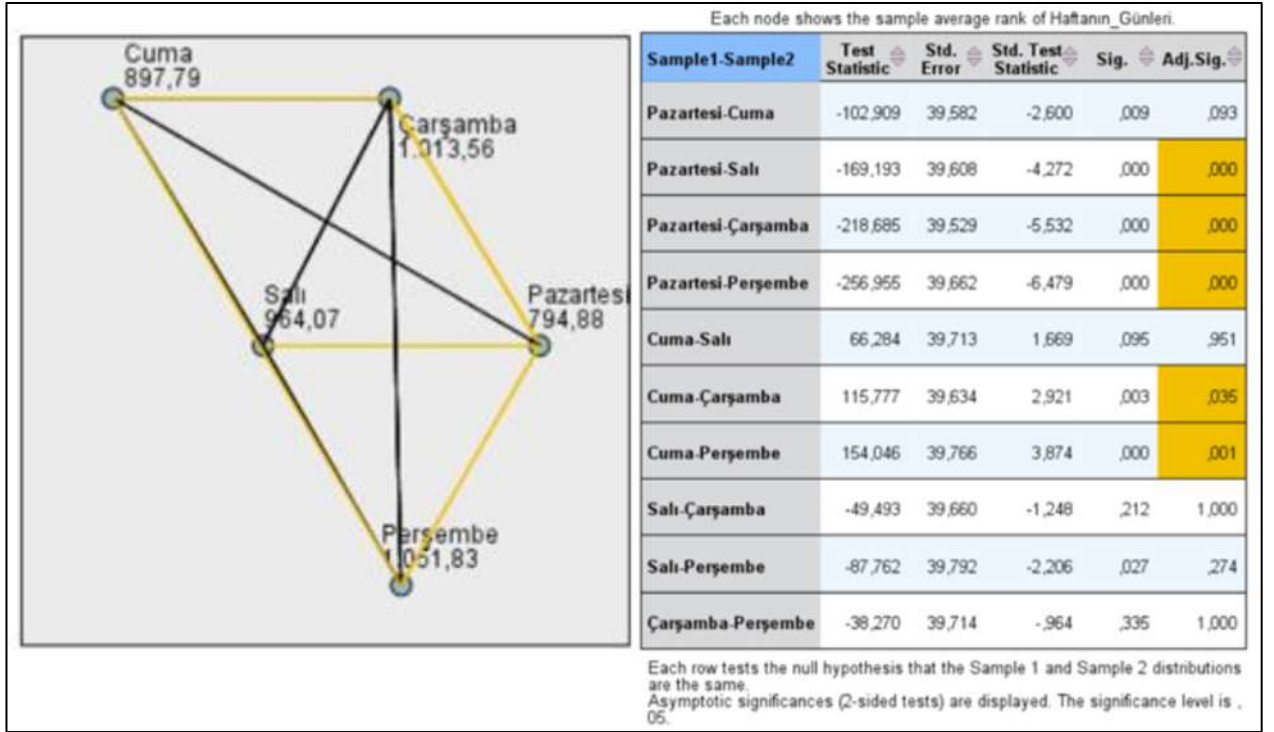
Haftanın günleri anomalisinin tespiti için yapılan analizlerde hangi günün diğerlerine göre farklılaştığını tespit etmek için Dunn's post-hoc testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Şekil 3 ve Şekil 4'te gösterilmiştir.

Dunn's post-hoc testi sonuçlarına bakıldığında Cuma ve Çarşamba günleri arasında işlem hacmi ortalamaları bakımından anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($p=.006$). Buna göre Çarşamba günleri gerçekleşen işlem hacmi 1010,13 ortalama ile 874,46 ortalamaya sahip Cuma gününden daha yüksektir. Ayrıca Pazartesi ve Çarşamba günleri arasında da işlem hacmi ortalamaları açısından anlamlı fark görülmektedir. Sonuç, yine Çarşamba günleri gerçekleşen işlem hacmi Pazartesi günlerinde gerçekleşen hacimden daha yüksek bulunmuştur.

İşlem miktarı için Dunn's post-hoc testi tekrarlanmış ve sonuçları aşağıdaki özetlenmiştir. Sonuçlar Pazartesi ve Salı günleri arasında ($p=.000$), Pazartesi ve Çarşamba günleri arasında ($p=.000$), Pazartesi ve Perşembe günleri arasında ($p=.000$), Cuma ve Çarşamba günleri arasında ($p=.035$) ve Cuma ve Perşembe günleri arasında ($p=.001$) işlem miktarı açısından ortalamaların anlamlı şekilde farklılaştığını ortaya koymaktadır. Buna göre Pazartesi günleri gerçekleşen işlem miktarı 794,88 ortalama ile Salı, Çarşamba ve Perşembe günlerinden daha düşüktür. Aynı şekilde Cuma günleri gerçekleşen işlem miktarı da 897,79 ortalama ile Çarşamba ve Perşembe günlerinden anlamlı şekilde düşük çıkmıştır.

Şekil 3. İşlem hacminde haftanın günleri anomalisi Dunn's post-hoc test sonuçları

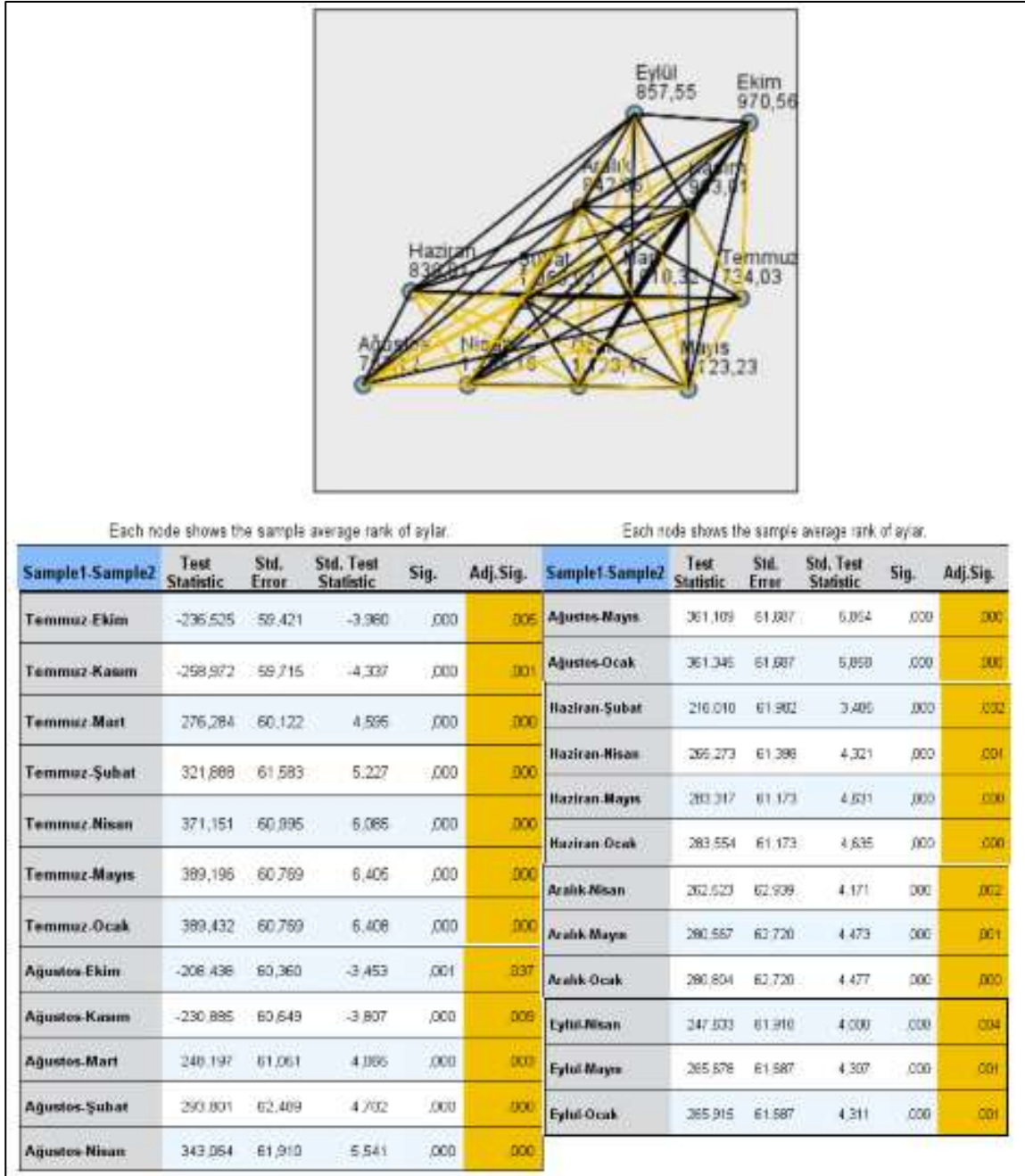
Şekil 4. İşlem miktarında haftanın günleri anomalisi Dunn's post-hoc test sonuçları

Aylar anomalisi analiz edilirken, on iki ay boyunca gerçekleşen günlük veriler dikkate alınmıştır. Bu sayede günlük bazda yapılan işlemlerin miktarı ve hacimlerini ay bazında değerlendirme imkânı kazanılmış olur. On iki aylık sürenin günlük bazda işlem hacmi ve miktarı açısından ortalamalar arasındaki farkın tespiti için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te özetlenmiştir.

	Günler	N	Sıra Ortalaması	Chi-Square	df	p
İşlem Hacmi	Ocak	148	1123,47	114.977	11	.000
	Şubat	141	1055,92			
	Mart	154	1010,32			
	Nisan	146	1105,18			
	Mayıs	148	1123,23			
	Haziran	171	839,91			
	Temmuz	176	734,03			
	Ağustos	165	762,12			
	Eylül	165	857,55			
	Ekim	161	970,56			
	Kasım	158	993,01			
	Aralık	154	842,66			
İşlem Miktarı	Ocak	148	1222,98	229.740	11	.000
	Şubat	141	1075,60			
	Mart	154	1053,73			
	Nisan	146	1191,05			
	Mayıs	148	1070,57			
	Haziran	171	783,88			
	Temmuz	176	641,02			
	Ağustos	165	666,02			
	Eylül	165	759,08			
	Ekim	161	1031,79			
	Kasım	158	1020,82			
	Aralık	154	939,24			

Tablo 4. Aylar anomalisi Kruskal Wallis test sonuçları

Aylar anomalisi incelenirken toplanan günlük veriler hangi aya ait olduklarına göre gruplandırılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre hem işlem hacmi hem de işlem miktarı açısından istatistiksel açıdan anlamlı farklar bulunmaktadır. Bu farkın hangi aylar arasında olduğunu tespit etmek için Dunn's post-hoc analizleri uygulanmıştır. İşlem hacmi için test sonuçları Şekil 5'teki gibidir.

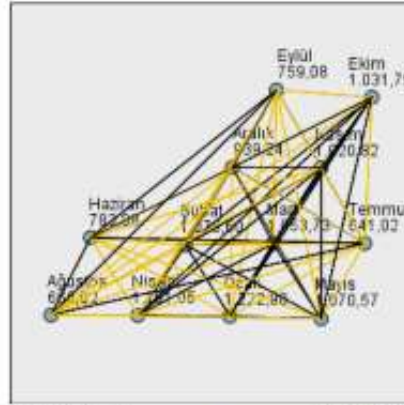

Şekil 5. İşlem hacminde aylar anomalisi Dunn's post-hoc test sonuçları

Sonuçlara bakıldığında Temmuz ayında gerçekleşen günlük işlem hacmi Ekim, Kasım, Mart, Şubat, Nisan, Mayıs ve Ocak aylarında gerçekleşen işlem hacimlerinden istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklı olduğu görülmektedir (sırasıyla $p=.005$, $p=.001$, $p=.000$, $p=.000$, $p=.000$, $p=.000$, $p=.000$). Buna göre Temmuz ayında günlük işlem hacmi 734,03 ortalama ile belirtilen aylardakinden daha düşüktür. Ağustos ayında gerçekleşen günlük işlem hacminin ise Ekim, Kasım, Mart, Şubat, Nisan, Mayıs ve Ocak aylarındaki işlem hacimlerinden farklı olduğu tespit edilmiştir (sırasıyla $p=.037$, $p=.009$, $p=.003$, $p=.000$, $p=.000$, $p=.000$, $p=.000$). Ağustos ayındaki günlük işlem hacmi ortalamasınının 762,12 olduğu göz önüne alındığında belirtilen aylardaki işlem hacimlerinde daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Haziran ayına ait günlük işlem hacimlerinin de Şubat, Nisan, Mayıs ve Ocak aylarındakilerden farklı olduğu istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (sırasıyla $p=.032$, $p=.001$, $p=.000$, $p=.000$). Buna göre Haziran

ayındaki işlem hacmi 839,91 ortalama ile belirtilen aylardaki işlem hacmi ortalamalarından daha düşüktür. Aralık ve Eylül ayları ise aynı aylarda farklılaşma göstermiştir. Aralık ayının işlem hacmi ortalaması Nisan ayı ile $p=.002$, Mayıs ayı ile $p=.001$ ve Ocak ayı ile $p=.000$ anlamlılık seviyesinde farklı bulunurken, Eylül ayı, Nisan ayı ile $p=.004$, Mayıs ayı ile $p=.001$ ve Ocak ayı ile $p=.001$ anlamlılık seviyesinde farklı bulunmuştur. Sonuçlara göre Aralık ayı belirtilen aylardan 842,66 işlem hacmi ortalaması ile daha düşük çıkarken, Eylül ayı ise 857,55 işlem hacmi ortalaması ile belirtilen aylardan düşük bulunmuştur.

Dunn's post-hoc testi işlem miktarı için tekrarlanmıştır. Sonuçlar Şekil 6'da gösterilmiştir.

Each node shows the sample average rank of aylar

Each node shows the sample average rank of aylar

Sample1	Sample2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.	Sample1	Sample2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.
Temmuz	Aralık	-298,223	60,122	-4,960	,000	,000	Eylül	Kasım	-261,738	60,649	-4,316	,000	,001
Temmuz	Kasım	-379,606	59,715	-6,360	,000	,000	Eylül	Ekim	-272,704	60,260	-4,518	,000	,000
Temmuz	Ekim	-380,772	69,421	-6,576	,000	,000	Eylül	Mart	294,642	61,051	4,826	,000	,000
Temmuz	Mart	412,710	60,122	6,864	,000	,000	Eylül	Mayıs	311,483	61,687	5,049	,000	,000
Temmuz	Mayıs	429,551	60,769	7,069	,000	,000	Eylül	Şubat	316,518	62,489	5,065	,000	,000
Temmuz	Şubat	434,586	61,583	7,057	,000	,000	Eylül	Nisan	431,070	61,910	6,977	,000	,000
Temmuz	Nisan	550,038	60,595	9,078	,000	,000	Eylül	Ocak	463,895	61,687	7,520	,000	,000
Temmuz	Ocak	581,963	60,769	9,577	,000	,000	Haziran	Kasım	-236,946	60,127	-3,941	,000	,005
Ağustos	Aralık	-273,222	61,051	-4,475	,000	,001	Haziran	Ekim	-247,912	59,835	-4,143	,000	,002
Ağustos	Kasım	-354,806	60,649	-5,850	,000	,000	Haziran	Mart	269,850	60,531	4,458	,000	,001
Ağustos	Ekim	-365,771	60,380	-6,060	,000	,000	Haziran	Mayıs	286,690	61,173	4,687	,000	,000
Ağustos	Mart	387,789	61,051	6,351	,000	,000	Haziran	Şubat	291,728	61,082	4,707	,000	,000
Ağustos	Mayıs	404,549	61,687	6,558	,000	,000	Haziran	Nisan	407,178	61,398	6,632	,000	,000
Ağustos	Şubat	409,585	62,489	6,554	,000	,000	Haziran	Ocak	439,103	61,173	7,178	,000	,000
Ağustos	Nisan	525,037	61,910	8,481	,000	,000	Aralık	Nisan	251,815	62,939	4,001	,000	,004
Ağustos	Ocak	656,962	61,687	10,629	,000	,000	Aralık	Ocak	283,739	62,720	4,524	,000	,003

Şekil 6. İşlem miktarında aylar anomalisi Dunn's post-hoc test sonuçları

Sonuçlara göre Temmuz ayında gerçekleşen günlük işlem miktarı ile Ağustos ayında gerçekleşen günlük işlem miktarı Aralık, Kasım, Ekim, Mart, Mayıs, Şubat, Nisan ve Ocak aylarındaki günlük işlem miktarlarından farklıdır. Temmuz ayı için belirtilen aylardaki anlamlılık düzeyleri sırasıyla $p=.000$,

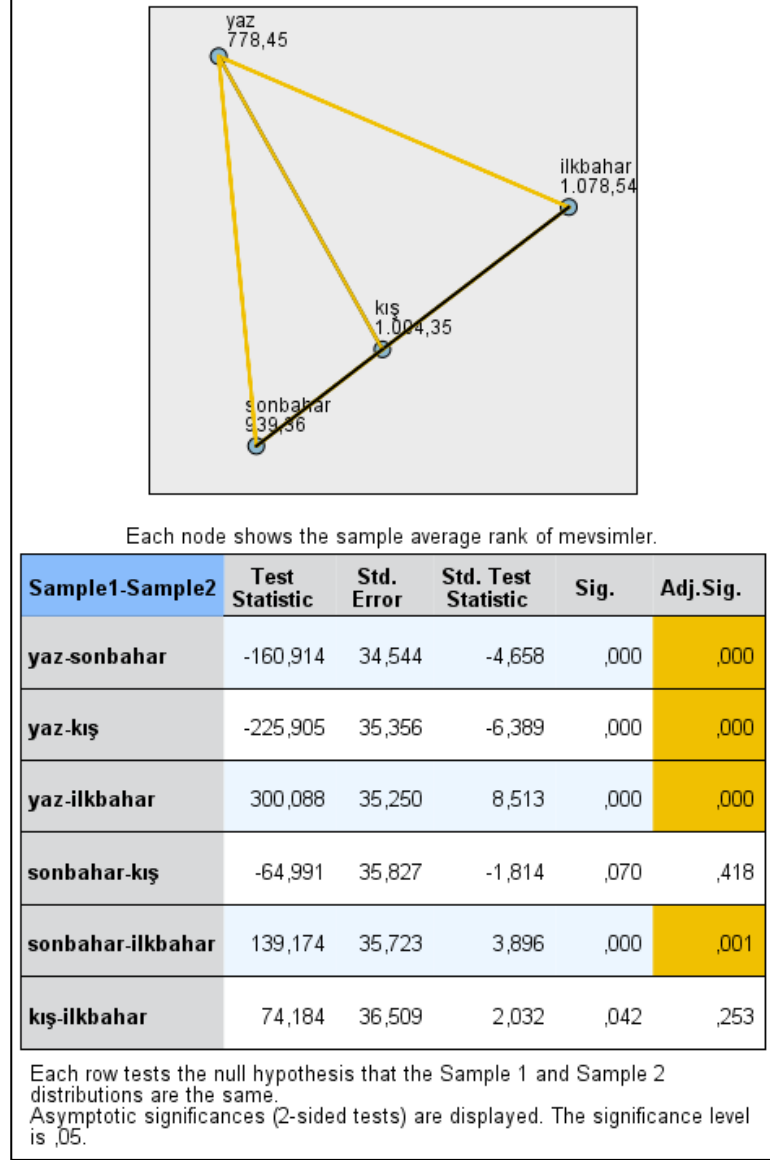
p=.000, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000 şeklinde bulunmuştur. Ağustos ayı için ise anlamlılık seviyeleri sırasıyla p=.001, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000 düzeyindedir. Buna göre Temmuz ayındaki 641,02 ortalama işlem miktarı belirtilen aylardaki işlem miktarından daha düşük iken Ağustos ayındaki ortalama işlem miktarı 666,02 ile belirtilen aylardan daha düşüktür. Eylül ve Haziran aylarındaki günlük işlem miktarının ortalamalar açısından farklılaştığı aylar Kasım, Ekim, Mart, Mayıs, Şubat, Nisan ve Ocak olarak tespit edilmiştir. Eylül ayı için anlamlılık seviyesi sırasıyla p=.001, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000 olarak görülmektedir. Haziran ayı için ise anlamlılık düzeyleri p=.005, p=.002, p=.001, p=.000, p=.000, p=.000, p=.000 olarak bulunmuştur. Buna göre Eylül ayında gerçekleşen günlük işlem miktarı ortalaması 759,08'dir ve bu değer belirtilen aylardaki ortalamalardan istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha düşüktür. Haziran ayındaki 783,88 ortalama da belirtilen aylardaki ortalamalardan daha düşük seviyede olduğu kabul edilir. Son olarak Aralık ayındaki 939,24 günlük işlem miktarı ortalaması Nisan ve Ocak aylarındaki ortalamalardan anlamlı şekilde daha düşüktür (sırasıyla p=.004, p=.000).

Mevsim anomalisinin BIST100 endeksi günlük işlem hacmi ve işlem miktarında olup olmadığını tespitinde Aralık, Ocak ve Şubat ayları kış, Mart, Nisan ve Mayıs ayları ilkbahar, Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları yaz ve Eylül, Ekim ve Kasım ayları sonbahar olarak belirlenmiştir. Veriler normal dağılıma uymadığından bu anomalinin varlığını test etmek için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Sonuçlar aşağıdaki gibidir.

	Mevsimler	N	Sıra Ortalaması	Chi-Square	df	p
İşlem Hacmi	İlkbahar	448	1078,54	80,049	3	.000
	Yaz	512	778,45			
	Sonbahar	484	939,36			
	Kış	443	1004,35			
	Toplam	1887				
İşlem Miktarı	İlkbahar	448	1104,04	170,739	3	.000
	Yaz	512	696,79			
	Sonbahar	484	935,24			
	Kış	443	1077,44			
	Toplam	1887				

Tablo 5. Mevsimler anomalisi Kruskal Wallis test sonuçları

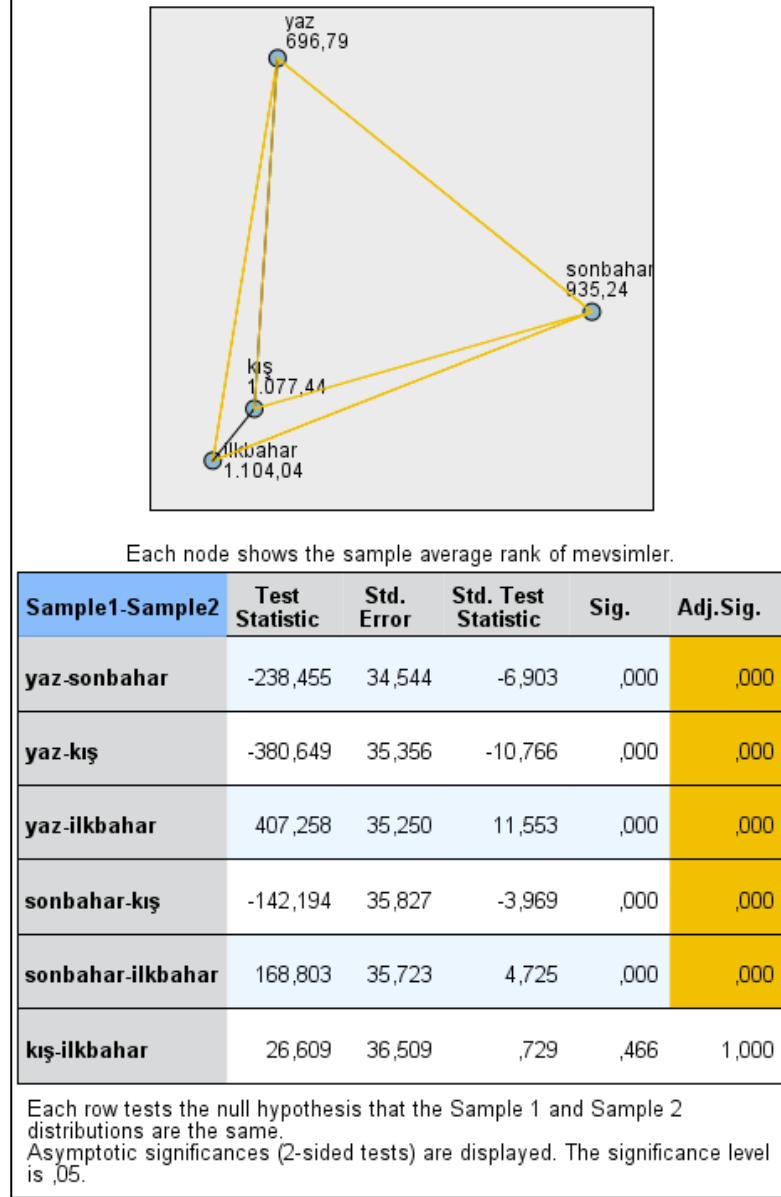
BIST100'de gerçekleşen işlem hacmi ve işlem miktarlarının mevsimsel olarak farklılaşıp farklılaşmadığına bakıldığında analiz sonuçları bu farklılığın olduğu yönünde sonuçlar vermektedir (sırasıyla $X^2=80.049$, $p=.000$ ve $X^2=170.739$, $p=.000$). Hangi mevsimin diğerlerinden farklı olduğunu test etmek için Dunn's post-hoc testi uygulanmıştır. Sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Şekil 7. İşlem hacminde mevsimler anomalisi Dunn's post-hoc test sonuçları

Sonuçlara bakıldığında yaz mevsiminin diğer tüm mevsimlerden günlük işlem hacmi ortalaması bakımından farklılaştığı görülmektedir. Bir başka deyişle işlem hacminin en düşük olduğu mevsim yazdır. Ayrıca sonbahar ve ilkbahar mevsimleri de işlem hacmi bakımından farklılaşmaktadır. Buna göre 939,36 ortalama işlem hacmi ile sonbahar mevsimi, 1078,54 ortalama ile ilkbahar mevsiminden daha düşük işlem hacmine sahiptir.

İşlem miktarlarının mevsimsel anomali gösterdiği Kruskal Wallis test sonuçlarına göre tespit edilmiştir. Dunn's post-hoc testi ile de hangi mevsimlerde işlem miktarı açısından farklılaşma olduğu araştırılmıştır. Test sonuçları Şekil 8'de gösterildiği biçimdedir.

Şekil 8. İşlem miktarında mevsimler anomalisi Dunn's post-hoc test sonuçları

Sonuçlara bakıldığında yaz mevsiminin diğer tüm mevsimlerden işlem miktarı açısından anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir. Bir başka deyişle günlük işlem miktarı ortalaması 696,79 olan yaz mevsimi, en düşük işlemin gerçekleştiği mevsim olarak yorumlanacaktır. Diğer yandan sonbahar mevsiminin de kış ve ilkbahar mevsimleri ile günlük işlem miktarı ortalaması açısından farklılaştığı tespit edilmiştir. Sonbahar mevsiminin 935,24 ortalama günlük işlem miktarı ile yaz ve ilbahardan daha düşük işlem miktarına sahip olduğu görülmektedir.

3. SONUÇ

Sermaye piyasalarında görülen ve etkin piyasalar hipotezinden sapmalara neden olan takvim anomalilerinin incelendiği bu çalışmanın önemi, finansal piyasalardaki bireysel yatırımcı davranışının en temel göstergesi olan işlem hacmi ve işlem miktarı verilerinin analiz edilmiş olmasıdır. Bu sayede, literatürde yer alan benzer çalışmalarda kullanılan getiriler yerine, davranış temelli işlemlerdeki rasyonellikten sapmaların incelenmesi fırsatı bulunmuştur.

Çalışmanın tespit etmeye çalıştığı takvim anomalilerinden ilki hafta sonu ve hafta başı yapılan işlemlerin diğer günlerdeki işlemlerden hacim ve miktar cinsinden farklılaşmasının tespit edildiği hafta sonu anomalisidir. Sonuçlara bakıldığında, literatürde yer alan Cuma günü anomalisinin farklı şekilde karşımıza çıktığı görülmektedir. Literatürdeki çalışmalar Cuma günlerinde hisse senedi getirilerinin daha yüksek olduğu yönünde sonuçlar bildirmişlerdir. Bu çalışmada ise Cuma günleri en düşük işlem hacminin gerçekleştiği gün olarak karşımıza çıkmıştır. Diğer taraftan işlem miktarı açısından ise anomali Pazartesi günlerini işaret etmektedir. En düşük işlem miktarının bu günden yapıldığı analiz sonuçları ile ispatlanmıştır. Diğer günlerin ise en yüksek işlem hacmi ve en yüksek işlem miktarına sahip oldukları tespit edilmiş ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlar yatırımcı davranışı analizi açısından önem arz etmektedir. Hafta sonu tatilinin ardından işlem yapmakta çekinen yatırımcı, hafta sonu öncesinde ise işlem hacmi bakımından cimri davranmaktadır. Bir başka açıdan bakılacak olursa yatırımcının kendisini takvimsel olarak güvende hissettiği günler hafta ortası olan Salı, Çarşamba ve Perşembe günleridir.

Çalışmada incelenen bir diğer anomali haftanın günleri anomalisidir. Analiz sonuçları Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günlerinde işlem hacmi ve işlem miktarı bakımından farklılıklara işaret etmektedir. Sonuçlara göre işlem hacmi en yüksek gün Çarşamba günü olarak görülürken, Cuma günü en düşük işlem hacmine sahip gün olarak bulunmuştur. Bu sonuç daha önceki analiz sonuçlarını destekler niteliktedir. İşlem miktarlarında tekrarlanan analizlerde Pazartesi günlerinin Salı, Çarşamba ve Perşembe günlerinden farklı olduğu görülmüştür. Bu analizin bir başka önemli sonucu da en yüksek işlem miktarını Perşembe günlerinde görülmesidir. Bu sonuçlar yatırımcının güvenli gördüğü hafta ortası günlerde işlem hacmini ve miktarını arttırdığı yönündeki sonuçları desteklemektedir.

Literatürde, piyasalardaki anomaliler başlığı altında incelenen en temel anomalilerden bir diğer Ocak ayı anomalisidir. Bu çalışmada ise literatürden farklı olarak tüm aylar tek tek ele alınmış ve işlem hacmi ile işlem miktarının kendi ay anomalilerini yaratması beklenmiştir. Analiz sonuçları, on iki ay boyunca gerçekleşen günlük işlem hacmi ve işlem miktarlarının istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığını göstermektedir. Özellikle Temmuz ve Ağustos aylarının her ikisinin de işlem hacmi açısından Ekim, Kasım, Mart, Şubat, Nisan, Mayıs ve Ocak ayları ile istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılık göstermesi dikkat çekicidir. Bu durum Temmuz ve Ağustos aylarında işlem hacmi ile ilgili bir anomali yaşandığını düşündürmektedir. İşlem miktarı açısından ise Temmuz ve Ağustos ayları yine benzer aylarda farklılaşmaktadır. Temmuz ayı Aralık, Kasım, Ekim, Mart, Şubat, Nisan ve Ocak ayları ile işlem miktarı açısından farklılaşmıştır. Ağustos ayı ise bunlara ek olarak Mayıs ayı ile işlem miktarı açısından farklılaşmıştır. Bu durum, borsada görülen mevsimsel sapmaların da analizini gerektirir.

Çalışmanın incelediği son anomali mevsimsel anomalilerdir. Yapılan analizler işlem hacmi açısından yaz mevsimini anomalisini gösterir. Diğer mevsimlerden çok daha düşük olan işlem hacmi seviyesiyle yaz mevsimi, yatırımcının borsada yapacağı yatırımlarda çekingen davrandığı mevsim olarak karşımıza çıkmaktadır. İşlem miktarı açısından da benzer sonuçlar tespit edilmiştir. Yatırımcı yaz mevsiminde hacimce gösterdiği çekingenliği miktarca da göstermektedir.

Çalışmanın genel sonucu, literatürde yer etmiş takvim anomalilerinin sadece piyasa veya hisse senedi getirilerinde değil işlem hacmi ve işlem miktarlarında da görüldüğünün ispatlanmış olmasıdır. Yatırımcı davranışının doğrudan izlenebildiği işlem hacmi ve işlem miktarı verileri, piyasaya yön veren temel verilerdir. Dolayısıyla bunlarda saptanacak anomaliler hem yatırımcı davranışını açıklamada hem de piyasa getirisi anomalilerini öngörmede önemli rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agathee, S. U.(2008). Calendar Effects and the Months of the Year: Evidence from the Mauritia Stock Exchange. *International Research Journal of Finance and Economics*, 14, 1450-2887.
- Aggarwal, R. & Rivoli, P. (1989). On the Relationship between the United States and Four Asian Equity Markets. *ASEAN Economic Bulletin*, No. 6, pp. 110-117.
- Arial, R. (1987). A Monthly Effect in Stock Returns. *Journal and Financial Economics*. Vol.18, 1611-1626.
- Atakan, T. (2008). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Haftanın Günü Etkisi ve Ocak Ayı Anomalilerinin ARCH-GARCH Modelleri ile Test Edilmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt/Vol:37, Sayı/No:2, 98-110.
- Ateş, A. (2007). *Finansal Yatırımların Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Muhasebe-Finansman Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Aybar, C. B. (1993). Day of the Week Anomaly: A Contrary Evidence from Istanbul Stock Exchange. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 22(1), 157-168.
- Aytekin, S. & Sakarya, Ş. (2014). Ocak Ayı Anomalisi: Borsa İstanbul Endeksleri Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 10, Sayı 23, 137-155.
- Banz, R. W. (1981). The Relationship Between Return and Market Value of Common Stocks. *Journal of Financial Economics*, No. 9, 3-18.
- Berges, A., McConnell, J. J. & Schlarbaum, G. G. (1984). Turn-of-the-Year Effect in Canada. *Journal of Finance*, NVol. 39, 185-192.
- Bildik, R. (2000). *Hisse Senedi Piyasalarında Dönemsellikler ve İMKB Üzerinde Ampirik Bir Çalışma*, İstanbul: İMKB Yayını.
- Brooks, C. & G. Persaud. (2001). Seasonality in Southeast Asian Stock Markets: Some New Evidence on Day of the Week Effects. *Applied Economic Letters*, 8, 155-158.
- Chang, E., J. Pinegar & R. Ravichandran. (1993). International Evidence on the Robustness of the Day of the Week Effect. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 28, 497-513.
- Corhay, A., Hawawini, G. & Michel, P. (1987). Seasonality in the Risk-Return Relationship: Some International Evidence. *Journal of Finance*, No.42, 49-68.
- Cross, F. (1973). The Behavior of Stock Prices on Fridays and Mondays. *Financial Analysts Journal*, November-December, 67-69.
- Çinko, M. (2008). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Ocak Ayı Etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 47-54.
- Demirelli, E. (2008). Etkin Pazar Kuramından Sapmalar: Finansal Anomalileri Etkileyen Makro Ekonomik Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, Vol. 8, No. 1, 215-241.
- Dubois, M. & Louvet, P. (1996). The Day of the Week Effect: The International Evidence. *Journal of Banking and Finance*, 20, 1463-1485.
- Ege, İ., Topaloğlu, E. E. & Coşkun, D. (2012). Davranışsal Finans ve Anomaliler: Ocak Ayı Anomalisinin İMKB'de Test Edilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:56, 175-190.
- Erdoğan, M. & Elmas, B. (2010). Hisse Senedi Piyasalarında Görülen Anomaliler ve Bireysel Yatırımcı Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2): 1-22.
- Fama, E. F. (1965). The Behaviour of Stock Market Prices. *Journal of Business*. 38, 10, 34-105.
- French, K.R. (1980). Stock Returns and The Weekend Effect. *Journal of Financial Economics*, 8(1), 55-70.
- Givoly, D. & Ovdia, A. (1983). Year-End Tax-Induced Sales and Stock Market Seasonality. *Journal of Finance*, No.38, 171-186.
- Ho, Y. K. (1990). Stock Return Seasonalities in Asia Pacific Markets. *Journal of International Financial Management & Accounting*, Vol.2, No.1, 47-77.
- Jaffe, J. & Westerfield, R. (1985a). Patterns in Japanese Common Stock Returns: Day of the Week and Turn of the Year Effects. *Journal of Financial Quantitative Analysis*, No. 20, 261-272.
- Jaffe, J. & Westerfield, R. (1985b). The Weekend Effect in Stock Returns: The International Evidence. *Journal of Finance*, 41, 433-454.
- Kamara, A. (1997). New Evidence on the Monday Seasonal in Stock Returns. *Journal of Business*, 70, 63-84.
- Karan, M. B. & Uygur, A. (2001). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Haftanın Günleri ve Ocak Ayı Etkilerinin Firma Büyüklüğü Açısından Değerlendirilmesi. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 103-115.
- Karan, M. B. (2001). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Anomalileri. *Ege Academic Review*, Vol 1, No. 2, 83-94.
- Keim, D. B. (1983). Size Related Anomalies and Stock Return Seasonality: Further Empirical Evidence. *Journal of Financial Economics*, No. 12, 13-32.
- Küçüksille, E. (2012). İMKB Endekslerinde Ocak Ayı Etkisinin Test Edilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 129-138.
- Lyrouti, K. & Subeniotis D. (2002). *Market Anomalies In The A.S.E.: The Day of The Week Effect*. SSRN Electronic Library ID-314-394.
- Otluoğlu, E. (2009). *Davranışsal Finans Çerçevesinde Aşırı Güven Hipotezinin Test Edilmesi: İMKB'de Bir Uygulama*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Finans Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pandey, I.M. (2002). Seasonality in the Malaysian Stock Market: 1992-2002. *Journal of Financial Management and Analysis*, 15(2), 37-44.

- Rozeff, M. S. & Kinney, W. R. (1976). Capital Market Seasonality: The Case of Stock Returns. *Journal of Financial Economics*, No.3, 379-402.
- Russel, T. & Thaler, R. (1987). The Relevance of Quasi – Rationality in Competitive Markets. *American Economic Review*, Vol. 77, No.3, 499-501.
- Santesmases, M. (1986). An Investigation of the Spanish Stock Market Seasonalities. *Journal of Business Finance and Accounting*, No.13, 267-276.
- Smirlock, M. & Starks, L. (1986). Day of the Week and Intraday Effects in Stock Returns. *Journal of Financial Economics* 17, 197-210.
- Solnik, B. & Bousquet, L. (1990). Day of the Week Effect on Paris Bourse. *Journal of Banking and Finance*, 14(2–3), 461- 468.
- Thaler, R. & Russell, T. (1987). The Relevance of Quasi-Rationality in Competitive Markets. *American Economic Review*. 77-3, 499-501.
- Turaboğlu, T. T. & Topaloğlu, T. N. (2017). Bir Etkin Piyasa Hipotezi Kavramı Olarak Anomaliler: Borsa İstanbul (BİST) Üzerinden Aylara İlişkin Anomalilere Yönelik Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, 216-230.
- Van Den Bergh, W. M. & Wessels, R. (1985). Stock Market Seasonality and Taxes: An Examination of the Tax-Loss Selling Hypothesis. *Journal of Business and Accounting*, No. 12, 515-530.

GİRESUN'DA TÜRK SU KÜLTÜNÜN İZLERİ*

Geliş Tarihi (Received Date) 10.11.2018

Kabul Tarihi (Accepted Date) 13.12.2018

Fatma KÜRKAN¹

Özet

Bu çalışmada bir kültür bakiyesi olarak, eski Türk tabiat inancının uzantısı olan su kültürünün Giresun örneğindeki izleri ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkler'in dünya görüşü içerisinde yer alan suyun mitolojik yansımaları, günümüzde Giresun kültürü ve halk inançları üzerindeki yaşayan mirasını, izlerini ve inanışlar ve ritüeller temelinde ne gibi değişimler geçirdiğini ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmanın önemini, Giresun'da ki Türk su kültürünün izlerinin ortaya çıkarılması teşkil etmektedir. Sözlü tarih çalışması olması nedeniyle bu çalışmada analitik yaklaşım ve sentetik bakış açısı yöntemi ile sondaj metodu kullanılarak mesele objektif bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda Giresun halkının geçmişten geleceğe Çepni kültürünü, su kültürüyle harmanlayarak günümüze kadar taşıdıkları, fakat su kültürüne ait ritüellerin son yirmi yıl içerisinde çağın getirmiş olduklarıyla unutulmaya yüz tuttuğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mitoloji, Türk Kültürü, Su Kültü, Giresun, Aksu Festivali

THE TRACES OF THE TURKISH WATER CULT IN GİRESUN

Abstract

In this study, the traces of water cult in Giresun example, which is a prolongation of old Turkish nature belief, have been examined as a residual of culture. In this regard the aim of the study is to reveal the mythologic reflection, living heritage on Giresun culture and public beliefs of today, traces of the water that takes part in Turks world perspective and what kind of changes it has undergone based on rituals and beliefs. Revealing the traces of the Turkish water cult constitutes the importance of this study for this purpose. In this study, the issue has been tried to be revealed detachedly by using inquiry method with analytical approach and synthetic perspective due to the fact that it is a verbal historic study. It has been tried to clarify that Giresun people have brought the Çepni culture from past to present by blending water cult, but the rituals belong to water cult have begun to be forgotten because of the new era over the last two decades at the end of this study.

Keywords: Mythology, Turkish Culture, Water Cult, Giresun, Aksu Festival.

GİRİŞ

Tüm canlıların yaşam kaynağı sudur. Suyu, yeryüzündeki bütün yaşam biçimlerinin başlangıcında tutan insanoğlu; tüm canlı yaşamının devamını sağlayan hususiyeti nedeniyle ona üstün değerler vermiş, onu mukaddes bir varlık olarak benimseyerek; şifa, bereket, güç ve kuvvet kaynağı olarak kullanmaya başlamıştır. Nitekim çeşitli kültürlerin yaratılış mitoslarının pek çoğunda karşılaşmış olduğumuz başlangıçta yalnızca suyun olduğu ve ilk canlıların su aracılığıyla yaratılmış olduğu gerçeği verilen önemin kanıtı şeklindedir. Bu minvalde suyun kutsandığı gerçeği evrensel bir inancı, su kültürünü ortaya çıkarmıştır. Dünya mitolojilerinin haricinde Türk mitolojisinde de önemli bir mevkie sahip olan su kültürü, Türklerin sosyal, ekonomik, siyasi hayatı başta olmak üzere inanç sisteminde de her zaman derin izler bırakmıştır.

Şamanlık uygulamalarının da içerisinde yer aldığı İslamiyet öncesi eski Türk inanç sistemindeki yer-su kültürünün bir parçası olan su, arılığın, bereketin, şifanın, haberleşmenin, saygının ve yasaklamanın, mukaddesliğin, sonsuzluğun sembolü konumundadır. Türk halk inanmalarında çeşitli hadiseler vasıtasıyla uygulanan suya ilişkin ritüel ve pratikler, Türklerin göçleriyle birlikte Anadolu'ya taşınmış ve halk inanmalarında yerini almıştır. Anadolu halk inançlarında günlük hayatta sürdürülen İslamiyet öncesi eski Türk su kültürü uygulamaları, bazı yasaklamaları ve sınırlamaları getirdiği gibi arı ve kutlu suya saygı gösterme, onu kirletmeme, ondan şifa bulma, ona adaklar adama, dilekler dileme pratiklerini de aynen muhafaza etmiştir. İslami unsurların da karışmış olduğu bu pratikler, çocuk sahibi olmak isteyen kadınların evliya türbe ve mezarlarında su vasıtasıyla adak veya dileklerde bulunması, kuruyan veya kurumaya yüz tutan sulara saç uygulaması çevresinde kurbanlar

* Bu çalışma Giresun Üniversitesi tarafından tamamlanmış olan SOS-BAP-C-160317-21nolu projedir.

¹ Araştırmacı Tarihçi, (fatmakurkan@hotmail.com).

kesilmesi, nazar veya büyüü bozma, uğursuzluğu gidermek için şifalı olduğuna inanılan sulara gidilmesi, suyun kirletilmemesi, yağmur duasına çıkılması, suyun ölümsüzlüğüne dair olan inanç kapsamında Hıdrellez günü akarsulardan su alınması vb. gibi örnekleri çoğaltabiliriz. Hususiyetle bugün Giresun İlinde yaşayan Çepnilerin, sosyo-kültürel hayatında hâlâ devam eden su kültürü içerisindeki uygulamalar Türk-İslam geleneği çerçevesinde sürdürülmektedir. Giresun Çepnilerinin su inancı etrafında günlük yaşam içerisinde âdet haline getirilmiş bir takım ritüelleri ise; sebil sularında el ve yüz yıkayarak dilek dileme, saygı bağlamında suyun besmele ile içilmesi, suyu ikram eden kişilere suyun ölümsüzlüğüne istinaden “sular gibi ömrün uzun olsun” denilmesi, suyun israf edilmemesi, suların kirletilmemesi şeklinde uygulanmaktadır. Ayrıca Giresun halkı günlük hayatın dışında geliştirmiş oldukları yerel takvim düzeninde kutsal kabul etmiş oldukları sular etrafında diğer su ritüellerini de gerçekleştirmektedirler. Bu sebeple Türklerin Orta Asya’dan günümüze kadar uzanan dini inanışları, uygulamaları ve yaşayışlarının Türk tarihinin bir parçası olarak su kültürünün Giresun Çepni inanç dünyası ve kültür tarihi üzerindeki çeşitli tesirleri ile bunun güncel tezahürleri de incelemeye değer bir konudur. Bu amaçla çalışmamız, Giresun’daki Türk su kültürünün izlerinin ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

A. MİT, İNANÇ VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA SU KÜLTÜ

1. Dünya Mitolojisinde Su Kültü

Mircea Eliade’a göre mit, “*yaratılışın mukaddes öyküsünü anlatır*” (Eliade, 2005:228). Çünkü mitoslar, varlıkların oluşumunu, evrenin nasıl yaratıldığını kozmogoni ve teogoni bağlamında ele almaktadır. Mezopotamya mitolojisi başta olmak üzere diğer antik kültürlerin inançları arasında, yaratılışın ilksel maddesini su oluşturmaktadır. Yani mitlerde yaşam suyla başlar ve yine onunla son bulur. Mitlerde su, arındıran, iyileştiren, yenileyen ve ölümsüzlüğe kaynaklık eden, varlık olarak nitelense de özellikleri bununla sınırlı değildir (Sandalcı ve Intze, 2013:1). Mitolojide su olağanüstü niteliğe sahiptir ve anlatılan olaylar su temelinde izah edilmiştir. Bu sebeple mitlerde su, yaşayan bir varlıktır, koruyucu ruhları ve perileri bulunur. Nitekim Yunan mitolojisinde deniz, göl ve nehirlerin, tanrıların öfkelerini yatıştırmak, onların hoşnutluğunu kazanmak için insanlara yardım ediyor anlayışı hâkimdir. İki nehir arası anlamına gelen Mezopotamya mitolojisinde de kâinatın yaratılışının suların birleşiminden meydana geldiğine dair olan inançlar “Akitu Bayramı” adını verdikleri yeni yıl, evrenin dönemsel olarak yenilenmesi şeklinde kutlanıyordu. Mısır mitolojisinde ise topraklarına hayat veren Nil nehri, yeri ve göğü kuşatan kutsal bir su olarak betimlenmekteydi. Nil’in dönemsel taşması ve geri çekilmesi olayını da yok oluş ve yeniden diriliş hadisesi olarak kabul ettikleri malumdur. İran mitlerinde su, tanrının yaratmış olduğu yedi kutsal varlık içerisinde ikinci sırada yer almış olup, dini törenlerde ateşin yanı sıra sürekli bulundurulması gereken öğelerden birisi olmuştur. İran mitleriyle pek çok konuda benzerlik gösteren Hint inançlarındaki su uygulamalarında ise halk arasında bir testi suyun, kutsal bir gücün temsili için sunulması, hastalıkların suya atılarak kişiden uzaklaşacağı düşüncesi ve suya tapan bir kişinin suda meleklerin bulunduğu, suyun bütün her şeyi kapsadığı, hayatın temelini oluşturduğu inancı mevcuttur. Özel konuları sebebiyle su ile iç içe olan Çin ve Japon mitolojilerinde su kültürü, halkın kurban sunmak için kutsal kabul ettikleri su kıyılarında toplanmalarıyla somutlaştırılıyordu (Erbaş, 2004:244). Tüm bunlardan hareketle Yunan, Mezopotamya, Mısır, İran, Hint, Japon ve Çin mitolojilerinde benzer noktaların varlığı söz konusudur. Bu hususların göze çarpan yönleri özellikle; mitolojilerin var olduğu coğrafyalardaki büyük su kütlelerinin aynı amaç doğrultusunda tanrılaştırılması, su tanrılarının yaratılışı gerçekleştirmesi, su kaynaklarının koruyucu olduğuna inanılarak onları memnun etmek adına onlara kurbanlar kesilmesi, suyun üreme vasıtası olarak görülmesi, ab-ı hayat suyunu bularak ölümsüzlüğe kavuşma isteği, ölü ruhlarının susuzluktan acı çektikleri inancı, Su tanrılarının savaşları sonucu kuraklığın meydana gelmesi ve yine su tanrıları tarafından kuraklığa son verilmesi, tufan olgusunun ortaya çıkış sebepleri ve sonuçları aynıdır. Bu durum bizlere kültürlerin etkileşim içerisinde olduğunu ve mitolojilerin de bunu yansıttığını açıkça göstermektedir.

2. Semavi Dinlerde Su Kültü

Dünya üzerinde etki alanı diğer inançlara göre geniş yer kaplayan Musevilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet’te su kültürüyle ilgili ortak noktaların bulunduğu oldukça aşikârdır. Bu ortak noktalara baktığımız zaman; Musevilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet’in kutsal kitaplarında dünya ve insanlığın

yaratılışının suyla başladığına dair bilgilerin varlığı mevcuttur. Ayrıca Museviliğe gönderilen Musa, Hristiyanlığa gönderilen İsa ve Hak dinini yaymak için gönderilen peygamberlerin su mucizeleri gerçekleştirerek insanlığa doğru yolu göstermek veya onları buldukları kötü vaziyetten kurtarmayı amaçladıkları göz ardı edilemez bir durumdur. Bir başka husus olan günahlardan arınma, ibadete temiz bir şekilde başlama veya abdestli olma mevzularında da suyu vazgeçilmez bulduklarını söyleyebiliriz. Çünkü Musevilik inancını benimsemiş Yahudilerin kutsal kitap külliyatı olan Eski Ahit'te su ile ilgili pek çok bilgiye rastlanmaktadır. Örneğin, ibadete başlamak için almış oldukları abdestin süresi bir saat kadardır ve bu abdest suyunun göl, nehir gibi akarsudan olması şarttır. Ayrıca Tevrat'ta geçen Tathir suyu, Kıskançlık veya Açlık suyu, Elem suyu, En-Hakkore pınarı (diri su), Takdime suyu gibi zikredilen kelimeleri abdestle ilintileyecek olursak Yahudilerin arınmak, temiz olmak, abdestli olmak kavramlarına ne kadar önem verdiğini anlamış oluruz (Pala, 2008:89-90). Hristiyanlık'ta ise İsa peygamber ile ilişkilendirilen ve ruhun günahlarından arınarak yenilenme aracı olarak görülen vaftiz suyu bir dönem kiliseye girişlerde abdest suyu olarak kullanılmış, üstelik bunun için kiliselerde vaftiz tekneleri inşa etmişlerdir (Pala, 2008:89-90). İslamiyet'te de imandan gelen temizlik hususuna dikkat edildiği ve ibadet öncesi arınmak için abdestin alınması şartı göz ardı edilemez konumdadır. Semavi dinlerden Musevilik ve İslamiyet'te gençliğin, ebedi hayatın sembolü konumuna getirilmiş olan hayat suyu diğer bir adıyla ab-ı hayat suyuna olan inancın devam ettiğini görmekteyiz. Yine bu semavi dinlerde yaratılışın sudan meydana geldiği gibi yok oluş hadisesi olan tufanın da sudan geldiğine veya dair inançlar ortak noktada buluşmaktadır. Nitekim âyetlerden anlaşılacağı üzere tufan hadisesi sadece Nuh peygambere bildirilmiştir (Çığ, 2015:27). İlahi dinlerde tarih boyunca tufan hadisesi insanlığın ders alması için gönderilmiş bir su felaketi, suyun yok edici gücünün sembolü olarak hafızalara kazınmıştır.

3. İslamiyet'ten Önce Türklerde Su Kültü

Orta Asya coğrafyasında geniş bir alana yayılmış olan Türkler, pek çok kültür ve inancın etkisi altında kalmıştır. Bu sebeple Gök Tanrı, Atalar kültü, Tabiat Unsurlarını Kutsal Sayma gibi sosyal hayatın içinde birebir sürdürülen dini yaşantıya sahip olmuşlardır. Bunların yanı sıra içerisinde animizm, natürizm ve dini-sihri sitem barındıran Şamanlık sistemi, Türklerin inanç dünyasını şekillendirmiştir. Bunlardan hareketle inanç sisteminde kült olarak yer alan suyun, verilen sözlerin ya da yapılacak eylemlerin temelini sağlamlaştırması amacıyla and içme, bereket ve kuvvet simgesi olarak adak adama, kurban sunma, kutsal olması bağlamında saygı gösterme ritüellerinde, mistik arınmanın temel aracı, ebedi hayatın sembolü, haberleşme ve sağaltma vasıtası olarak kullanılmıştır.

Türk halklarının uyguladıkları and içme çeşitlerinin arasında yer alan suya and içerken; Proto Bulgarlarda, yemin edecek kişinin öncelikle bir bardak suyu yere dökmesi gerekiyordu (Oymak, 2010:41). Antlaşmaların suya and içilerek yapılmadığı durumlarda ırmak, göl, nehir kenarında yapıldığını görmekteyiz. Kutsal olan yer-su bir takım ruhları kaynağında barındırmakta idi. Bu inançla hareket eden Türkler, adak yapılacak ve kurban sunulacak mevkileri genellikle yüksek dağlar ile kutlu pınarlardan seçmekteydi. Hunlardan sonra Orta Asya'da devlet kurmuş olan çeşitli sülaleler hakkında Çin kaynakları, Gök Tanrı'ya, yer-su'ya, güneşe ve aya, kurban sundukları yönünde bilgi vermektedir (İnan, 2013:3-4).

Kurban sunma âdeti Türk toplulukları arasında bir nevi kansız kurban yani saçı saçma şeklinde uygulanmıştır. Bu sebeple eski Türklerde, çocuğu olmayan kadınlar, kurumuş ırmak veya göllere *süci* (şarap) saçarak, oradaki su iyelerinin yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inanıyorlardı (Kalafat, 1999:50). Bu inanç doğrultusunda Dede Korkut hikâyesinde Dirse Han'ın eşinin çocuk sahibi olabilmek için adaklar adayıp; "*kuru kuru çaylara saçu saldım dilek ile Tanrı'dan bir oğul zor ile buldum*", diyerek su ruhlarından yardım istediğini açıkça dile getirdiği bilinmektedir (Çobanoğlu, 1993:295). Dini- ritüel içerikli kurban sunma işleminin Çin kaynaklarından öğrendiğimiz bilgiye göre; T'u-küeler'in, Gök Tanrı'ya kurban sunmak maksadıyla beşinci ayın onuncu ve yirminci günleri arasında Tamir nehri kenarında toplandıkları bilinmektedir (Roux, 2011:101-116).²

Türkler, yüksek dağ, pınar ve gölleri koruyucu ruhların makamı sayarak onları yer-su inancıyla ululamışlardır (Oymak, 2010:38). Bu sebeple İrtiş ırmağı kenarında yaşayan Kimekler, İrtiş'i tanrı gibi

²Türklerin açık renkli göllerini, su ayın yeri kabul ettiklerini şu Uygur metninden anlamaktayız: "*Değirmi, açık renkli, ulu su mandala' sı (ayın yeri)*" (Oymak, 2010:42).

büyük görenek, ona taparlar, secde ederlerdi. Moğolların ise suya saygı gösterisini Wilhelm Von Rubruk şu şekilde anlatmıştır: “Moğollar içmek için toplandıklarında, önce evin reisinin başının üzerine asılan kardeşinin maketine veya suretine, sonra da çadırda yer alan diğer figürlere içeceklerinden bir uşak tasla yurtu sunar ve dizini üç defa yere vurarak içekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak döker...” (Palancı, 2006:68). Bizans yazarlarından Theophylactus, Türklerin havaya ve suya büyük saygı gösterdiklerini, yer-su ruhlarına dua ettiklerini; fakat onlara tapmadıklarını yalnız göklerdeki Tanrıya ibadet ettiklerine vurgu yapmıştır (Roux, 2011:143-144).

İslamiyet öncesi eski Türk inancında tabiat kültü olarak ifade edilen yer-su kavramı imparatorluklar çağında gelişerek “vatan kültü”ne dönüşmüştür (Oymak, 2016:93). Bu sebeple Göktürklerin, “Eçimüz apamız tutmuş yer-sub” ile Orhon kitabelerinde, Bilge Kağan’ın halkına hitabında: “Türk Kağanından, beylerinden, yerinden, suyundan ayrılma” şeklindeki hitabı önemlidir (İnan, 2013:48, Erdemir, 2011:823). Ayrıca yer-su, vatanın korunmasında önemli bir rol oynamakta idi. Nitekim Türk Tengrisi, Türklerin yer-su’larının sahipsiz kalmaması için onlara kağan gönderdiği inancı hâkimdir. Öyle ki Göktürlere ait Kül Tigin kitabesinde geçen şu ifade: “Üze Türk Tengrisi Türk iduk yiri subı inçe itmiş. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolçu tiyin kangım İltiriş Kaganıg, ögüm İlbilge Hatunıg Tengri töpüsünde tutup yügerü kötürmiş erinç...” üzere Türk Tanrı’sı ve kutsal yer-suyu, Türk halkının yok olmaması için İltiriş Kağan ve İlbilge Hatun’u, kağanlığa getirmiştir (Taş, 2002:51).

Türklerin yaratılış mitolojilerine göre; “yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti, yer yoktu, gök yoktu” (Akpınar, 1988:30). Altay yaratılış destanında başlangıçta “dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer, Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer” denilmektedir (Türkyılmaz, 2013:169-170). Nitekim yaratılışın özü sudur inancı doğrultusunda su, ana rahmi ile özdeşleştirilerek kısır kadınların hamile kalması için kullanıldığını ifade ettik. Türkler, suyu temizlik ve arınma vasıtası olarak da benimsemişlerse de arı olan su sadece temizlik unsuru olarak görülmemiş; varlığı önceleyen, yenileştiren, gizli, evrensel güç olarak da benimsenmiştir. Nitekim Dede Korkut’taki hikâyelerde gördüğümüz kadarıyla “arı sudan abdest almak” işlevi bu saydığımız özellikleri kapsayıcı olsa gerekir.³

Bâki olan su, eski Türkler tarafından önce “Bengi su”, Kutadgu Bilig’ de “tiriglik subı (diriliksuyu)”, İslâmiyetle birlikte “Âb-ı Hayat” adını verdikleri hayat suyuna dönüşmüş idi. Çünkü Dede Korkut’a göre “suya ecel gelmez” idi; yani su ölümsüz olarak kabul edilmişti (Yardımcı, 2015:75). Eski Türkler, suyun cennetten gelip, cennete gittiği ve onun cemalini gördüğü inancını taşımaktaydılar. Dolayısıyla Kitab-ı Dede Korkut’ta Salur Kazan’ın evinin yağmalanması hikâyesinde Kazan Han’ın kaybolan ordusu ve ailesi ile çevresinden haber almak için “su, Hakk didârını görmüştür, ben bu suyla haberleşeyim” diyerek önüne gelen suya “Çığnam çığnam kayalardan çıkan su, büyük büyük ağaç gemileri oynatan su, ...Ordumun haberini bilir misin, desene bana, kara başım kurban olsun suyum sana...” şeklindeki sorusu bu inanca örnektir (Ergin, 1971:36).

Orta Asya Türklerinde halk sağaltıcılığı halkın, hastalığın nedenleri konusundaki görüş ve inanışlarıyla yapılan ilaçlar, büyüsel ve geleneksel işlemlerin veya uygulamaların tümü dikkate alınarak yapılıyordu (Çetin, 2013:3). Bu minvalde, İslamiyet öncesi Türk tedavi yöntemlerini; şamanların uygulamış olduğu sihirselsel-büyüsel tedavi ve otacıların yapmış olduğu organik ilaçlar olarak sınıflandırabiliriz. Orta Asya Türklerinin sağlık açısından yararlı buldukları ve tedavi amaçlı kullandıkları diğer yöntem ise ılıca ve kaplıca sularındır. Misal, Göktürkler “çerge” adını verdikleri deriden hamamlar yapmışlar ve böylece şifalı sulardan aktif bir şekilde yararlanmayı başarmışlardır (Bibi, 1956:387).

Türk kültür tarihine bakıldığında zaman hem taş kültü hem de su kültürüyle ortak bir bağ kurması nedeniyle “Yada taşı” farklı bir niteliğe sahip olmuştur. Kâşgarlı Mahmud’un Divânü Lugâti’t- Türk

³BamsıBeyrek, Salur Kazan, Kanturalı, Tepegöz, Uruz’un Tutsak Olduğu Boy, Uşun Koca-oğlu Seyrek Boyu adlı hikâyelerde; “Sayılmak ile Oğuz begleri tükense olmaz!, Hep yettiler!, Arı sudan abdest aldılar!, Ağ alınların yere koydular!, İki rekat namaz kıldılar, Adı Görklü Muhammed’e salavat getirdiler ” ifadesi yer almaktadır (Ögel, 2010:328).

sözlüğünde *yât* veya *yat* biçiminde geçen bu taş, rüzgârı ve yağmuru getirmek için icra edilen bir tür kamlık olarak vasıflandırılmıştır (El-Kâşgarî, 2007:673). Yağmur yağdırmak için taşın okunarak suya konulduğu, atın yelesine asıldığı zaman serin rüzgâr estirdiği, yangına atıldığında ateşi söndürdüğü, bir kabın içerisine kar veyahut su konarak taşı bırakınca kişinin arzu ettiği hava durumu gerçekleştiği bilinmektedir (Uraz, 1994:185-186). Türklerin, yada taşını sadece yağmur yağdırmak için değil, aynı zamanda savaş esnasında düşmanlarına üstünlük sağlamak, barışı tesis etmek, çıkan yangınları söndürmek, ülkenin diğer ülkeler üzerindeki hâkimiyetini temin etmek, hatta kağanların kutunu sağlamlaştırmak adına kullandıkları kayıtlarda mevcuttur.

Türklerde yerleşmiş olan su inancına göre kutlu ve arı olan suyu kirletmek ona karşı yapılan en büyük saygısızlık ve cezalandırılma sebebidir. Her ne kadar suyu arınma vasıtası olarak görseler de su ruhlarının cezasından sakınmak için suya tükürmezler, necaset atmazlar, onu kirletmemeye özen gösterirlerdi. Bu sebeple Orta Asya Türk topluluklarının büyük bir bölümünde, Oğuzlarda, Moğollarda, Sibiryalılarda, Altaylılarda abdest bozarak suyu kirletmek, bazen yıkanmak, çamaşır ve kap kacak yıkamak yasaktır (Roux, 1984:31). Orta Asya Türklerinde suyu kirletmemeye yasağı şaman inanışlarında çok önemli bir yer tutuyordu. Çünkü su iyesi gündüz dinlenir, gece çalışır inancı hâkimdir. Bu sebeple zaruri olmadıkça gece dışarı su dökülmemeli, akan sudan su alınmamalı eğer alınacaksa da suyun akış istikametine doğru alınmalı idi (Kalafat, 2004:63)

4. Anadolu'da Su Kültü ile İlgili İnançlar

Türklerin Anadolu'ya göçleriyle birlikte Türk inanç sistemi içerisinde yer alan bütün unsurların, yer-su kültüründeki fonksiyonlarını eskisi gibi sürdürdüğünü söyleyemsek de, yeni dinin yapı taşlarıyla kaynaşarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Türk toplulukları, muhtelif dinlere girdikleri zaman eski inançlarından yeni dinle çatışmayan öğeleri olduğu gibi, çatışanlarını ise yeni dinden aldıkları motiflerle destekleyerek ona uydurmaya çalışmışlardır (Ocak, 1983:53). Tarihi perspektif içerisinde Türklerin; Atalar kültürü, Tabiat kuvvetlerine inanma, Yer-su inancı, Göktanrı inancı ve kamlık öğretisinin İslâmiyet'e geçişle birlikte eski-yeni âdetlerin, ritüellerin, pratiklerin karışım haline gelerek Anadolu'ya taşındığı günümüzdeki örnekleriyle ortadadır. Türkler, yaşadıkları, vatan tutmuş oldukları Anadolu topraklarında su kültürü ekseninde doğumdan ölüme kadar pek çok uygulamada adak ve dilek dileme çerçevesinde İslami değerlerle bütünleşerek veli, şehit, gazilerin mezar veya türbeleri etrafında bir takım âdet ve ritüeller gerçekleştirmişlerdir. Bunlar ziyaret edilen velilerin, evliyaların türbe veya mezarlarının yanında bulunan pınar, göl veya akarsular kutsal kabul edilip, kendilerince bir kısım hastalıkların tedavisinde, bazı dileklerin gerçekleşmesinde şöhret kazanmış olmasıdır. Örneğin; Adana'da çocuk sahibi olmak isteyenler Cabbar Dede, Bilâl-i Habeşî, Yedi Kardeşler, Durhasan Dede ziyaretine, boğaz hastalığına yakalananlar Süleyman Efendi ziyaretine, akıl hastaları ve görme özürlüler Çoban Dede'ye götürülürken, Çukurova'daki birçok türbe ise ayırım yapılmaksızın çeşitli hastalıkların tedavisinde ziyaret edilmektedir (Çıblak, 2005:10).

Günümüzde suyun şifa vericiliğinden geçmiş uygulamalardan farklı olarak mineral kökenli tedaviler, psikolojik tedaviler, mistik tedaviler ve dinsel yolla yapılan sağaltmalar şeklinde yararlanılmaktadır. Mineral kökenli şifalı kaplıca-ılıca suları, kükürtlü, demirli, asitli, sodalı sular Anadolu'da genellikle cilt ve mide hastalıkları, eklem ağrıları, böbrek hastalıkları gibi çeşitli vücut hastalıklarında kullanılmaktadırlar. Mesela Kayseri'de Bayramhacı, Çiftgöz, Tekgöz ve Hacı Veli kaplıcalarında romatizma başta olmak üzere kadın hastalıkları, mide ve sindirim rahatsızlıkları, kan dolaşımı, kas ağrıları, sinirsel hastalıkların tedavisinde faydalanılmaktadır (Doğrusöz, 2005:214). Kutsal olan şifalı suların bazıları nazar veya büyüü bozma, uğursuzluğu giderme, çocuk sahibi olma veya doğumu kolaylaştırma, korkuyu yok etme gibi sağaltmalarda kullanılmaktadır. Erzurum, Kars, Muş ve Ağrı'da büyü eğer muska ile yapılmışsa onu bozmak için muskayı önce su ile yıkayıp ardından okuyarak suya atmaktadırlar (Çobanoğlu, 1993:296).

Arınmış ve Hakk'ın yüzünü görmüş olan suya saygıda bulunma işlemi Anadolu'da bir nevi saçılma ile yapılmaktadır. Çünkü gelinler koca evine gelirken altından sular akan köprüden geçirilmekte, güvey evine girerken gelinin başına su serpilmekte, ırmağı ilk geçen kişi veya çağlayan sudan geçmek isteyen kişi suya bir şey atmak zorundaydı. Bu minvalde Bingöl, Tunceli, Muş civarında gelin ırmaklardan geçirilerek yeni evine getirilir ve böylece hem kara iyelerden arınmış hem de suya saygıda bulunmuş oluyordu (Kalafat, 2015:87). Saygıda bulunulan arı ve kutsal su inancı dâhilinde

Anadolu'da devam eden bir takım tabulara halk arasında özveriyle uyulmaktadır. Öyle ki gece dışarıya besmelesiz su dökmek, gece su kaplarını açık bırakmak, su güzergâhına tükürmek veya idrar yapmak, ateşi su ile söndürmek, kutsal sularda balık tutmak, suyu israf etmek ve kirletmek, akarı olmayan kaynaktan su içmek, yasaklar arasında bulunmaktadır. Misal; Aydın'ın Koçarlı İlçesi'nde ise yıkanacak kişi veya çamaşırlar dereden su alınıp, suyun biraz ötesinde yıkanması gerektiği, ayakta değil oturarak su içilmesi ve özellikle ezan okunurken su içilmemesi gerektiği, önu akmayan pınardan su içilmeyeceği yönünde inanç ve davranışlar mevcuttur (Abalı, 2011:136-137). Ayrıca Samsun yöresinde kim akan suya (akarsuya) idrarını yaparsa bu kişinin aklının da su ile beraber akıp gideceğine dair bir inanış tespit edilmiştir. Yine bu yörede suya büyük abdestin yapılmasının günah olduğu genel bir kabuldür. (Şişman 1996:574)

Bir durumun gerçekliğini teyit etmek, güvenilir kılmak anlamında kullanılan, uygulandığı belirli geleneklere dayanan yemin etmek, and içmek deyişleri Tunceli'de barışmak amacıyla Munzur çayına gelen ailelerin, aşiretlerin sudan bir yudum içtikten sonra ona birer taş atarak yaptıkları yeminin kabul edilmesi için niyet edilmesi şeklindedir (Akınar, 1988:38). Tabiatın canlandığı, kışın bittiği ve yaz döneminin başladığı Miladi 6 Mayıs günü İslami inançta Hızır ve İlyas peygamberlerin bir araya geldiği gün olarak kabul ediliyordu. Geçmişten Anadolu'ya taşınan Hıdrellez âdet ve ritüelleri: şifa, sağlık, bolluk-bereket, talih, kısmet, mal-mülk isteklerine yönelik uygulanmaktadır. Hıdrellez sabahı yağmur yağarsa o yılın bereketli olacağına inanılır, yağmur suyu şifa niyetine içilir, hayvanlar bu yağmurda dışarı çıkartılarak verimlilikleri artırılmaya çalışılır. Özellikle Hıdrellez gecesi suya girenlerin hastalıklara karşı direnç kazanacağı, saçlarının uzayacağı, gelin gittikleri eve bereket götüreceklerine inanılır (Turan, 2008:95). 6 Mayıs günü güneş doğmadan dere veya deniz kenarına gidilerek esenlik için el, yüz yıkanmakta, kâğıda yazılan dilekler veya küçük taşlar suya atılmakta, kırlara gidilerek çiçek veya otların üzerindeki çiğ damlaları toplanarak ele yüze sürülmekte veya yoğurt mayalanmaktadır.

Türklerin kıtlık ve kuraklıktan kurtulma amacıyla yağmur duasına çıkma geleneği günümüzde “Yada taşı” ile değil, İslami tasavvurla belirlenen yöntemlerle yapılmaktadırlar. Yıl içerisinde Anadolu'ya bolca yağış düşse bile halk şükretmek amacıyla bilhassa ilkbahardan yaz aylarına geçilen Mayıs ve Ağustos ayları aralığında çeşitli seremoniler tahakkuk etmektedir. Bu amaçla Çorum ilinin Boğazkale ilçesinde her yıl rutin bir şekilde devam eden “Nöbeti Baba Yağmur Duası Festivali” yağmurun az yağdığı zamanlarda “bereket duası”, çok yağdığı zamanlarda “şükür duası” için yapılmaktadır.⁴ Anadolu'da yöreden yöreye değişen yağmur yağdırma uygulamalarına baktığımız zaman genellikle eski Türklerde görülen yada taşının kullanımına benzer taş okuma, türbe veya yatırlardan toprak alıp suya atma, eşek başı yıkama, muska gömme, çömçe gelin, kel adam sayma, başa sepet geçirme, ip düğümleme gibi ritüellerin tatbikini görmekteyiz. Yağmur duasının yapılış sırasında icra edilen imitasyon davranışları; yağmurun yağışını sembolize eden ellerin ters çevrilmesiyle avuç içlerinin toprağı göstermesi, duayı aktif hale getirmek ve doğa olayları üzerinde egemenlik kurmak için elbiseyi ters giyme pratikleri şeklinde uygulanmaktadır.

B.TÜRK KÜLTÜR TARİHİ BAĞLAMINDA GİRESUN HALK İNANÇLARINDA SU KÜLTÜNÜN İZLERİ

1. Çepniler

Çepniler, Oğuzlar'ın Üçok koluna bağlı olup, Oğuz Han'ın altı oğlundan biri olduğu kabul edilen Gök Han'ın soyundandır. Kâşgarlı Mahmud'un XI.yüzyılda kaleme aldığı DîvânüLügâti't Türk'te adı geçen Çepniler'in etimolojisiyle ilgili olarak; “*Türkler yirmi kabiledir. Bu kabilelerin hepsi Hz. Nuh'un Yafes adındaki oğlunun oğlu olan Türk'e mensup olduklarını söylerler. Yirmi kabileden her birinin sayılarını Allah'tan başkasının bilemeyeceği kolları vardır.....Oğuz boylarının yirmi ikinci kolu Cebni/Çepnidir....Cebni kabile atasının ismidir*” şeklinde malumat vermektedir (Kaçar, 2010:10). 14.yüzyılda yaşayan Ebu Hayyan da “Kitabul-İdrak li-Lisanil-Etrak” adlı eserinde

⁴ Türklerden önce Anadolu'da varlık gösteren Antik Çağ uygarlıkları, Yada taşıyla yapılan törenlere benzer *Ezen* adını vermiş oldukları “*Yağmur Bayramı ve Gök Gürlemesi Bayramı*”nı yıl içerisinde düzenli bir şekilde icra etmekteydiler. Bu durum Anadolu'da su kültürü bağlamında benzer törenlerin düzenlendiğini, kültürlerarası bir inanış ve uygulamaların olduğunu ispat etmektedir (Gavaz, 2016:580).

Çepnilerden, “Çepni, kabiletünminnet-Türk (Çepni, bir Türk kabilesidir)” şeklinde söz etmektedir (Kadioğlu, 2015:81). Çepni adının anlamına gelince konu hakkında bilgi veren Camiüt-Tevarih’e göre, Çepni; “nerde yağı(düşmanı) görse savaşır” mânasına gelmektedir (Aydın, 1984:25-27). Bu durum Çepniler’in cesur, pehlivan, yiğit, kahraman savaşçı bir boy olduğunu göstermektedir. Çepniler, Anadolu coğrafyasına gelmeden önce tüm Oğuz boyları gibi İç-Asya bölgesinde yaşamaktaydılar. 1071 Malazgirt savaşıyla birlikte Anadolu’yu yurt tutan Türkmenler arasında yer alan Çepniler’in, 12.yüzyıl itibariyle Anadolu, İran, Azerbaycan ve Mısır’ı da içerisine alan çok geniş bir coğrafyaya yayıldıkları bilinmektedir. Çepniler’in Anadolu’nun fetih ve iskânında önemli roller üstlendikleri ortadadır. Çünkü Malazgirt savaşının ardından Trabzon Komnenosları’nı tabiiyeti altına alan Selçuklular, Karadeniz sınırlarının güvenliği ve bu yörenin fethi için Çepni boylarını buraya yerleştirmişlerdir (Kadioğlu, 2015:82). Nitekim 1277 yılında Çepni Türkleri, Trabzon Rum Devleti’ne karşı denizde parlak bir zafer kazanarak, o dönemler Karadeniz için stratejik bir ticaret limanı olan Sinop’un onların eline geçmesine mani olmuşlardır (Karadüzgün, 1999:2). Sonrasında Çepniler’in doğuya doğru ilerleyerek Canik denilen Samsun-Giresun arasındaki bölgenin fethinde etkili oldukları ve Ordu yöresindeki Hacı Emirli Beyliği’ni kurdukları ileri sürülmektedir (Sümer, 1993:269).

XIV. yüzyılda Karadeniz kıyılarına yapılan fetih hareketleriyle Ordu-Ünye, Samsun-Bafra, Giresun, Gümüşhane-Kürtün ve Trabzon-Vakfikebir(Büyükliman) arasında kalan bölgeleri ele geçirmişlerdir (Sümer, 1999:322-329).⁵ Ancak XIV. yüzyılın ortalarına doğru kuzey yönünde ilerleyerek Harşit çayı çevresinde bulunan kışlaklarını yukarı Harşit’e taşıdıkları; fakat Trabzon’un fethinden önce Gümüşhane-Kürtün, Dereli, Giresun, Tirebolu, Eynesil arasını kendilerine yurt edindikleri ve Trabzon Rum Devleti’nin yıkılışında Osmanlı Devleti’ne yardım ettikleri bilinmektedir (Çelik, 1999:17). Böylece Çepni Türkleri günümüzde Anadolu’nun; Bursa, Balıkesir ve çevresi, İç Anadolu’nun Sivas ve Kırşehir, Amasya, Tokat, Çorum havalisi başta olmak üzere, yoğun bir şekilde de Trabzon-Şalpaazarı ve Doğu Karadeniz’in liman kentlerinden olan Giresun vilayetinde yaşamaya başlamışlardır. Türk milletinin, milli kimlik şemsiyesi altında yer alan Çepniler, İslâmiyet’i kabul eden boylar arasında yer almışsa da yerleşik İslam kültürünü tamamıyla benimsememiş ve heterodoks bir inanç sistemine sahip olmuşlardır (Kuruca, 2015:207). Çünkü Çepnilerin bir kısmı Anadolu’ya göç ederken İran Şiiliği’nin etkisi altında kalmıştır. Ancak daha sonra Anadolu’ya gelen ve Karadeniz’i yurt edinen Çepnilerin yerleşik hayata geçerek cami, tekke, zaviye hizmetinde bulunarak Sünnileştikleri görülmüştür. Nitekim Trabzon’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet’in, Türk-İslam nüfusunu bu bölgede çoğaltmak amacıyla uygulamış olduğu iskân politikası sebebiyle naklettiği Türkler’in, bugün Giresun, Tirebolu, Görele ve Trabzon İlinin Vakfikebir yöresinde yaşayan Sünnileşmiş Çepniler olduğu bilinmektedir (Kaçar, 2010:54-57).

2. Giresun Çepni Halk İnançında Su Kültü

Çağlar değişse bile özde var olan inanç ve duygular, olgular verdiğimiz örneklerde görüleceği üzere değişmemiştir. Gerek yazılı gerekse de sözlü kaynaklarda Anadolu’nun farklı yörelerinde yaşayan insanların, halk inançları konusunda önemli benzerliklere sahip olmaları bu durumun açık bir göstergesidir. Mesela yukarıda anlatmış olduğumuz su kültürüyle alakalı benzer uygulamalar günümüzde Doğu Karadeniz bölgesindeki Giresun halkı tarafından etkili bir biçimde sürdürülmektedir. Eski adı Kerasus olan günümüzdeki Giresun şehri, yarımada görüntüsüne sahip, Kuzeyi Karadeniz ile çevrili, Güneyinde Sivas ve Erzincan ile sınır, Doğusunda Trabzon, Gümüşhane İlleri, Batısında Ordu İliyle komşu, iç kesimlere doğru kuzey-güney yönünde uzanmasıyla, Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu arasında bir koridor görevi görmektedir. Doğu Karadeniz’in tek adasına sahip olan Giresun, başlangıçta kale yerleşmesi olarak kurulmuş olup, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren liman kenti olarak gelişme göstermiştir (Bekdemir v.d, 2000:8). Şehrin Hititler döneminde Azzi ülkesinin ve milattan önce IV-V. yüzyılda Pontus’un bir parçası olduğu belirtilirken, M.Ö 670’lerde Karadeniz bölgesinde koloniler oluşturmaya başlayan Miletoslular tarafından kurulduğu ileri sürülür (Emecen, 1996:78). Yunanlı tarihçi Ksenophon’un aktardığı bilgilerle şehirde M.Ö VII. yüzyılın sonlarından itibaren Kimmerler, Miletler, Persler ve Büyük İskender’e bağlı kuvvetlerin egemen olduğu anlatılırken, M.Ö 400 yıllarında bölgede Kolkhlar, Driller, Khalybler ve Tiberenler’in

⁵Bilhassa Giresun-Kürtün ve Vakfikebir arasında yoğun bir şekilde yaşadıklarından dolayı buraya “*Vilâyet-i Çepni*” adı verilmiştir (Çelik, 1999:22).

yaşadığı bilgisi verilmektedir (Demir, 2008:67-85). Ardından şehre sırasıyla Pontoslular, Romalılar ve Malazgirt zaferiyle birlikte Türkler hâkim olmuşlardır. Giresun yöresi, tarihi ve sosyal yapısı yönünden bölgede önemli bir mevki de olup, demografik bakımdan Türk nüfusuna sahip olması, Selçuklu döneminde Anadolu'ya yapılan Oğuz-Türkmen akınları sonrasında kazanılan 1071 Malazgirt ve 1176 Miryakefalon savaşlarına kadar dayanmaktadır. Göçlerle Anadolu'ya gelen Türk boyları, zaman içerisinde yurt tutmuş oldukları bu toprakların gelenek ve göreneklerini, sosyal hayatını kendi maddi ve manevi değerleriyle bütünleştirerek yeni bir sentez meydana getirmiştir. Bu sentezin Doğu Karadeniz bölgesinde yaşatılmasında yadsınamayacak bir değere sahip olan kuşkusuz Çepni Türkleri'dir.⁶ Anadolu'daki varlıkları XII. yüzyıla dayanan Çepnilerin dini, sosyo-kültürel hayatlarının eski Türk topluluklarından farklı olmadığı, doğum, evlilik, bayramlar, ibadetler, ölüm adet ve uygulamalarının Giresun ilinde Türk-İslam geleneği içerisinde devam ettiği aşikârdır. Çepnilerdeki su ile ilgili inanışları gruplandırarak olursak;

- Adak veya dilek sunma
- Suyu saygıda bulunma
- Suyun arı özelliğinden faydalanma
- Su ile haberleşme
- Bengü su çevresinde Hıdrellez uygulamaları
- Etraftaki şifalı suları sağaltıcı olarak kullanma
- Yâda taşının yerine yağmur duasına çıkma
- Su iyelerinden korkma dâhilindeki yasaklamalardır.

2.1. Giresun Çepni Halk İnancında Suyu Adak veya Dilek Dileme

Türkler arasında çeşitli uygulamalarına rastladığımız adak veya dilek dileme hususu Giresun Çepni kültüründe; kutlu görülen pınar, göl, ırmak etrafında evliya, yatır, türbelerin çevresinde saç denilen kansız kurban ya da İslami inancın getirdiği adak kurbanı şeklinde gerçekleştirilmektedir. Örnek verecek olursak: Tirebolu'ya bağlı Özlü köyü (Bada)sınırları içerisinde yer alan Acısu'da bölge halkı bir takım dilekler tutup suyun çevresindeki çalılara, dallara "*derdimi, belamı sana bıraktım*" diyerek renkli iplikler bağlayarak sudan içmekte, ellerini, yüzlerini yıkamaktadırlar (K1). Aynı şekilde Merkez-Batlama Osmaniye köyünde "uçagın(uçuk) etek" veya "gezen su" adını verdikleri sudan besmele çekilerek bir avuç içilir; sıkıntının, belanın orada kalması adına suyun kenarındaki ağaca üzerlerindeki elbiselerden bir bez parçası yırtarak bağlarlardı (K2). Doğankent'in Çatalağaç köyünde bulunan Davud (Avud) velisine yağmur yağması için yine aynı ilçeye bağlı Tepe alan(Şadı) yaylasında bulunan Piri Veled'e geçmişte adaklar adanıp, suya kurban kesilmekteydi (K3). Yağlıdere'nin Tekke köyünde bulunan Hacı Abdullah Halife Tekkesi bölge halkının ziyaret yeri olup, tekkeye ait sudan içilerek Velinin yüzü suyu hürmetine dilekler dilemektedirler (K4). Dereli'ye ait Karagöl dağının üzerinde bulunan Karagöl'e başta çevre illerden olmak üzere yöre halkı, eğlencenin yanı sıra adak ve dilek maksadıyla gitmektedir. Karagöl'de dilek dileyenler, göle eğilip bakınca kendi akislerini görürlerse dileklerinin kabul olacağına inanmaktadırlar. Adak ve dileği gerçekleşmiş olan kişiler Karagöl'ün kenarında koç veya kuzu gibi küçükbaş hayvan kesmektedir. Kesilen kurban eti özellikle gölün suyunda pişirilmektedir (K5).⁷

Orta Asya Türklerinde görülen 12 hayvanlı takvim uygulaması Anadolu'da özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Çepniler arasında kendi yaşayış biçimlerine, kültürel değerlerine

⁶ Çepni Türklerinin, Giresun'da prehistorik dönemde yaşayan adı geçen toplulukların kültürlerinden etkilendiklerine dair bir malumata rastlanılmamakla birlikte Antik Çağ uygarlıkları olan Hitit, Mezopotamya, Mısır, Urartu, Frig, Lid, Milet, Grek kültürlerinden etkilendikleri ve bu kültürlerin su kültü ritüellerinin genelini kapsamayıp sadece Mayıs yedisini olarak bilinen Aksu törenlerinin içerisine nüfuz etmiş olduğu kanaatine vardık. Özellikle Anadolu'nun tamamını etkisi altına alan Kybele-Ana Tanrıça (bolluk, bereket, zenginlik simgesi) kültü, Çepnilerin Orta Asya'dan getirmiş olduğu su kültü inancıyla kaynaşarak bahar, bereket ve üremenin sembolü konumuna gelmiştir (Göncüler, 2009:624).

⁷ Yörede kurban gölü olarak adlandırılan Karagöl, Aksu ırmağının kaynağını teşkil etmektedir. Alevi inancına mensup olan insanlar, Karagöl dağında bulunan Kırklar tepesini kutsal görüp, Karagöl'de dilekler diliyor, kurban kesiyor ve gece orada sabahlıyorlardı (K5). Bu misal bize Manas destanında Yakup Han ve eşi arasında geçen "kutlu pınarlarda geceleme" hadisesinin günümüzde Karagöl'de devam ettiğini göstermektedir.

bilhassa iklim değişikliklerine uyarlanarak hala yaşatılmaktadır. Bu minvalde kansız kurban dediğimiz suyla yapılan saçı uygulaması Çepni takviminde 1 Mart, Hıdrellez, Mayıs 7'sine tekabül eden günlerde gerçekleştirilmektedir. Bu takvime göre 1 Mart; Yılbaşı Bozma, Mart Bozumu, Mart Kıрма adlarıyla anılıp, Miladi takvimde 14 Mart'a, Mayıs 7'si ise 20 Mayıs'a denk gelmektedir. Kışın bitişi, baharın başlangıcı olarak kabul edilen 1Mart-yılbaşı bozma geleneğinde Çepniler, sabahın ilk ışıklarıyla evin dışında akan çeşme, yakındaki herhangi bir göl, dere, deniz veya yedi gözden su alır. Alınan su evin içine, odaların dört bir yanına, evin çatmalarına, ev halkının ve hayvanların üzerine; bereket getirsin, evden huzur eksilmesin, evin içine sıkıntı, hastalık, uğursuzluk girmesin denilerekten saçılmaktadır. Bu uygulama Görele, Tirebolu, Doğankent, Yağlıdere, Dereli, Merkez- Batlama ve Bulancak İlçelerine bağlı köylerde hala tatbik edilmektedir. Burada akarsulardan su alınarak saçı yapılması ve bu suyla dilek dilenmesi Türklerdeki kutsal su anlayışıyla ilgili olup, suyun yaradılıştaki dölleyici, yenileyici, üretici özelliğine gönderme yapılmaktadır (Düzgün, 2014:238) Miladi takvimde 5-6 Mayıs günü yani Hıdrellez'de dilek dilenirken aynen yılbaşı bozumundaki ritüeller uygulanmakta ve yine o yıl eve girecek olan ürünün bol ve bereketli olması için istekte bulunmaktadır. Hıdrellez'de, Hızır peygamberin karadan, İlyas peygamberin denizden gelerek dalgaların bittiği yerde bulduştukları inancı nedeniyle denize gidilmektedir. Giresun'un geleneksel simgesi haline gelen Mayıs 7'sinde ise dilek dileme ritüeli çoğunlukla Karagöl ve Sağrak gölünden çıkararak Giresun Adasının karşısında denize dökülen Aksu ırmağında yapılmaktadır. Giresun için özel bir gün olan "Mayıs Yedisi"nin tarihiyle ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte, kaynak olarak kabul gören bir efsaneye göre: dört bin yıllık bir geçmişe sahip olan Mayıs Yedisi töreninin temelinde, Hitit Tanrıçası Kyble ile Anadolu'nun Bereket Tanrısı Priados adına düzenlenen bahar, bereket, üreme seremonisi yatmaktadır (Göncüler, 2009:623). Diğer bir efsaneye göre de, Mayıs yedisi şenlikleri, Giresun Adası'nda yaşadıkları varsayılan Amazonların yılda bir kez olmak üzere mayıs yedisi günü adadan ayrılarak, Giresun sahillerine gelen erkekleri kaçışıp adaya götürüyor ve birlikte oluyormuş. Bu birliktelikten doğan erkek çocukları denize atıp öldürüyor, kız çocuklarını ise anaerkilliğin devamı için yaşatıyorlarmış (Göncüler, 2009:626). Bunun içindir ki mayıs yedisinde kocalarını bu şekilde kaybetmekten korkan ve denizden başka kötülüklerinde geleceğine inanan yörenin kadınları Aksu ırmağının ağzına gelerek Amazonları lanetlemek, Giresun Adası'ndan gelebilecek kötülükleri kovmak için denize yedi çift bir tek taş atmaktadırlar.

"Çepni Bayramı" olarak da bilinen Mayıs yedisi günü köylerde hasta olanlar, çocuğu olmayan kadınlar, dert ve sıkıntısı olan kişiler sacayaktan geçmek, Hamza taşına gitmek, dilek dilemek için düzenlenen Uluslararası Karadeniz Giresun Aksu Festivali'ne gelmektedirler (Akın, 2014:142). Fakat şunu belirtmek gerekiyor ki, Mayıs yedisinde herkes Aksu ırmağına gelememektedir. Durumu olan ve Aksu havzasında bulunanlar Aksu ırmağına geliyorken, diğerleri buldukları köy, bucak, ilçedeki denize ulaşan ırnak ağzlarında dileklerini dilemektedirler.⁸ 20 Mayıs günü Aksu ırmağının denizle birleşmiş olduğu yere toplanan halk, içlerinden dilekler tutarak ırmağın denizle birleştiği noktaya yedi çift, bir tek taş atar veya kâğıda yazdıkları isteklerini denize bırakırlar.⁹ Bu dilekler genellikle; kısmet bulma, çocuk sahibi olma, karı-koca ilişkilerinin düzelmesi, hastalıkların defi, ev sahibi olma üzerine dilenmektedir. Yaptığımız gözlemlerde tutulan dileklerin Görele'de bekârların iyi bir kısmet bulmak, Doğankent'te yaşayan bir çiftin çocuk sahibi olmak, Dereli'de Acısu'ya gidenlerin şifa bulmak, Merkez-Batlama'da ise kâğıda yazılan dileklerde çocuk, eş, ev sahibi olmak için yerine getirildiğini müşahede ettik (K6, K3, K5, K7). Mayıs yedisinin suya dilek dilemeyle ilgili diğer bir ritüeli ise

⁸ Karadeniz Bölgesinde Giresun haricinde sahil şehirleri olan Ordu, Samsun, Trabzon'un iç bölgelerinde yaşayan köylü halk mayıs yedisinde denize gitmektedir. Bugün Trabzon şehrinde "Alaturbi" adıyla Deniz Bayramı kutlanmaktadır. Giresun'da olduğu gibi özellikle Çepni kökenli olanlar Alaturbi'ye ayrı özen göstermektedirler (K11).

⁹ Mayıs yedisinde denize veya akarsuya yedi çift bir tek taş atılması eski Türklerde yedi sayısının kutsal kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Orta Asya'daki Türk takvimine göre ayın yedisi, Çinliler tarafından "bereket ve dua" günü olarak kabul edilmekteydi (Yıldız, 2009:5). Bu nedenle Aksu şenliklerinde denize atılan taşların yedi çift olması ve yedi dalga üzerinden atlanması veya yedi defa adanın etrafında dönülmesi bu sayının kutsiyetine inanılmasındandır. Tek taş ise dileğin yerini bulması için atılan sonuncu taştır.

adanın etrafını dolaşma geleneğidir.¹⁰ Havanın açık olmasıyla kayıklara binen yöre halkı denize açılarak adanın etrafında üç tur döndükten sonra adaya çıkar ve orada bulunan Hamza taşını dilek tutarak yedi kez dönerler ardından tatlı suyla ellerini, yüzlerini yıkayarak uygulamayı tamamlamaktadırlar. Tirebolu'daki Cin Taşı'na gidenlerin de aynı ritüelleri uyguladıkları; fakat taşın etrafını dönerken dilek tutanlar Cin Taşı'na yumurta veya denize ekmek kırıntıları atmaktadırlar (Düzgün, 2009;150-151). Her yumurta tutulan dileğin kabulü, ekmek kırıntıları ise bereket getireceği inancıyla atılmaktadır. Adayı ve taşı turlama geleneği ise tam manasıyla döllemenin Mayıs ayında gerçekleşmesinden kaynaklı soyun sürdürülmesi amacıyla yapılmaktadır. Örneğin; Görele'nin Gölbaşı köyünde bulunan karı-kocanın “*ileride çocuğumuz olmaz*” diyerek Mayıs yedisinde Tirebolu'daki Cin taşına kayıklarla gidip, taşı 3 defa dolaştıktan sonra yedi çift, bir tek taşı “*Allah'ım bize çocuk ver*” diyerek denize atmaktadırlar (K8). Türklerin akarsuları kutsal kabul etmeleri ve onlarda bir takım gizli güçlerin varlığına dair olan inançları, Giresun Çepnilerince Aksu'ya aktarılmıştır. Bu sebeple Aksu; şifalı, kötülük ve hastalıklardan koruyucu, arındırıcı, hayat verici, dölleyicidir. Çepnilerin adet ve görenekleri dâhilinde bereketin, uğurun gelmesi, kötülüklerin, belaların, hastalıkların defi için dilek tutarak yapmış oldukları diğer pratikler ise saha araştırmamızda tespit ettiğimiz: otçu göçünde suyun üzerinden geçilirken dua edilmesi, gelinin güvey evine girerken ayağıyla eşiğe koyulan suyu dökmesi veya gelin eve girerken güveyin evin dışından bir yerden gelinin üzerine su saçması, yolculuğa çıkacak aile efradının ardından dualar okunarak su dökülmesi, kötü rüyanın defi için suya rüyanın anlatılması, henüz yürümeye başlayan çocuğun ayak bağını kesen kişinin ardından onun gibi yürümesini dileyerek su dökme vb. gibi uygulamalardır (K5, K3, K2, K9, K10).

2.2. Giresun Çepni Halk İnançında Suya Saygı Gösterme

Çepni vilayetinde, Orta Asya'dan gelen ve İslâmiyet sonrası uygulanmaya devam eden bir başka ritüel ise suya saygı sunma pratiğidir. Bu bağlamda elde ettiğimiz verilerde Giresun Çepnilerinin: besmele ile su içme, eve gelen misafirin el ve ayaklarının yıkanması, murdar suyun temizlenmesi, koca evine gelen geline yerin, yurdun ve suyun gösterilmesi, suyu israf etmeme pratiklerini kutsal addettikleri suya saygı ifadesi olarak izah edebiliriz. Pratikler içerisinde müşahade ettiğimiz en dikkat çekici örneğimiz; suyun israf edilmemesi gerektiğine dair inancın Dereli İlçesinin Kızıldaş köyünde namazını eda etmek için ırmağın kenarında kaşıkla abdest alan yaşlı kadının torununa, akıp giden suyu israf etmemek için bu şekilde abdest aldığını anlatması idi (K1). Nitekim, Kurân-ı Kerim'in, A'râf suresinin 7. ayetinde: “*Ey Ademoğulları! Her mescide çıkışınızda /ibadetinizde elbiselerinizi giyiniz; yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz; çünkü Allah israf edenleri sevmez*” şeklinde açıklama yapılmaktadır. İslami gelenek ve sağlık kuralları açısından su içerken; oturarak (dizi yere koyma), sağ eli başın üzerine koyup, besmele çekerek, üç yudumla içtikten sonra “*Elhamdülillah*” demek hem kutsal suya saygıyı hem de İslâmiyet'in suya yüklemiş olduğu manayı göstermektedir. Özellikle Rubruk'un seyahatnamesinde belirtmiş olduğu “*Moğolların dizini üç defa yere vurarak içeceklerini içme davranışları*” ve Çepnilerin suya saygı tezahüratı şeklinde sergilemiş oldukları su içerken oturma eylemi aynı düşüncenin benimsendiğinin kanıtı durumundadır. Giresun geleneklerinde misafiri ağırlama âdeti olarak bayan veya erkek fark etmeksizin eve gelen misafirin el ve ayakları ibrikle yıkanmakta idi. Misal, Tirebolu'nun Yağlıkuyumcu köyünde eve gelen misafirin el ve ayağını yıkama ya da misafire abdest aldırmanın yanı sıra yeni gelinlere ata yerin toprağını, suyunu gösterme (*su köründürü merasimi*) ritüelini yapma, gelinlerin saygının ifadesi olarak kayınbabasının eline su dökme âdeti halen sürdürülmektedir (K10). Buna istinaden Giresun ve Trabzon'un balıkçı aileleri, kıyı güzergâhında karayolu ulaşımının henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde gelinlerini yeni evlerine kendi takaları vasıtasıyla ekmeklerini çıkardıkları deniz yoluyla getirerek bir nevi suya saygı merasimini gerçekleştirmiş oluyorlardı (Aça, 2015:36). Yine saygı çerçevesi dâhilinde Giresun balıkçıların, balık avlayamadıkları gün dahi ona kızmadıklarını ve denize bir şey atmadıklarını araştırmamızda tespit etmiş bulunmaktayız (K12). Suyun azizliğinden kaynaklanan saygı sunma ritüeli, Dereli İlçesinde bulunan Karagöl'de su iyelerinin bulunduğu inancıyla göle ziyarete gidenlerin abdestli olması gerektiğine dikkat çekilmektedir (Karadüzgün, 1999:180). Çünkü kutsal sayılan sulara alelade bir şekilde yaklaşılmazdı..

¹⁰ Ada'nın etrafını dönme uygulaması 2000 yılında Trabzon'un Beşikdüzü İlçesinde yaşanan tekne faciasından sonra yasaklanmıştır. Mayıs yedisine gelenleri tekneye bindirerek Giresun Adası'nı dolaştıran balıkçılar, az da olsa maddi kazanç sağlamaktaydılar (K12).

2.3. Giresun Çepni Halk İnancında Suyun Arı Olması

Kutsal suya saygı göstermeyi bu denli davranışa döken Çepnilerin arıtan, temizleyen ve yenileştiren suyu ibadete başlama aracı olarak kullanması su kültürünün İslâmiyet’le pekişmesinden kaynaklanmaktadır. Giresun yöresinde Mayıs yedisinde dere ile denizin birleştiği yerde yıkanma veya hayvanlarını yıkama, sudan abdest alma, çocuğu ve anneyi kırklama, evlilik öncesi gelin hamamı âdetini uygulama, cenazeleri yıkayarak defnetme vb. uygulamalar eski Türklerdeki arı su inancından gelmektedir. Suyla yıkanarak arınma, yenilenme, tazelenme ritüelinin Giresun halkı tarafından topluca yapıldığı Mayıs yedisi günü Aksu ırmağının denizle birleştiği yerde belalardan, kötülüklerden, hastalıklardan arınıp, kurtulmak için banyo yapmaları, yedi dalgaya ayaklarını sokmaları, yedi dalgadan atlamaları uygulamalar arasındadır. Nitekim eski Türklerde aday şamanın eğitimini tamamlamasının ardından düzenlenen törende veya yılda ya da ayda bir kez olmak üzere suyla yıkanarak arınma işlemini tekrarlaması zorunluydu (Gürsoy, 2013:318). Mayıs yedisinde yapılan arınma ritüeli de bu mistik yıkanmaya dayanmaktadır. Bunun içindir ki Mayıs yedisinde geri dönüşlerde deniz suyundan bir kaba doldurularak evde çocukları yıkamak, boy abdesti almak için alınır. Mayıs yedisinde özellikle Giresun, Trabzon’un Vakfikebir, Beşikdüzü, Şalpazarı köylerinde yaşayan Çepniler’in, ineklerini denize götürerek yıkadıkları böylece kirlerinden arınarak daha sağlıklı, verimli hale geleceklarine inandıkları saptanmıştır. Bu ritüelin aynısı Mayıs ve Temmuz ayında yaylalara topluca yapılacak olan yöreye özel “Otçu Göçü”ne gidecek olanların sabahleyin erkenden kalkıp hayvanlarını yıkayarak, süslemesi ve damgalaması işleminde görülmektedir (K3). Otçu göçünde yaylaya çıkarken hayvanlar köprüden değil, dereden geçirilmektedir. Çünkü yayla sularının el değmemiş, kaynağından çıkan ham su olması nedeniyle bunun hayvanlarına iyi geleceğine böylece daha dinç, sağlıklı, temiz bir şekilde yol alacaklarına inanmaktadırlar (K3). Türklerin günlük yaşamlarında her zaman uyguladıkları ve günümüzde de tatbik etmeye devam ettiğimiz sabah uyanınca el ve yüz yıkama işlemi arı su ile temizlenme, güne arınmış bir şekilde yeniden başlama inancıyla yapılmaktadır. Tıpkı ana rahminden başlayan insan-su ilişkisinin doğum esnası ve doğum sonrası yeni doğan çocuğun ılık ve tuzlu suda yıkanıp yeni hayata arınarak başlaması için Türk boyu olan Çuvaşlarda çocuğun doğumundan sonra doğum yaptıran yaşlı kadının tuzlu su hazırlaması gibi; Giresun’un Görele, Tirebolu, Doğan kent, Güce, Yağlıdere, Dereli, merkez ve Bulancak başta olmak üzere tüm İlçelerinde çocuğun dünyaya gelişinin kırkinci günü hem anne hem de çocuğu kırklanmaktadır.¹¹ Deniz ile hayatları bütünleşen balıkçı ailelerinde de yeni doğan çocuğun balıkçılık mesleğini devam ettirmesi amacıyla kırklama ritüelinde kırklama suyuna deniz suyu kattıkları, suya atılan taşları ise sahilden topladıkları belirlenmiştir (Aça, 2015:32-33).

Türklerdeki sayı uygulamasının somut örneği olan kırklama ritüeli çocuğun doğumunun 7, 10, 20, 30.gününde de yapılip, kırkinci günden farklı olarak suyun içerisine gün sayısı kadar kaşık su, fasulye, taş atılmaktadır (K2). Arınma ritüeli gelin veya damat olacak kızlar ve erkekler içinde uygulanmaktadır. Bu amaçla Giresun merkez ve Tirebolu hamamlarında “gelin ve damat hamamı” âdeti çevresinde gelin ve damat sıcak suyla banyo yaptırılarak üzerlerindeki büyü, nazar, uğursuzluk gibi kötü güçlerin uzaklaştırıldığı yeni bir hayata arınmış, temiz bir şekilde başladıkları inancı vardır. Çepniler, Orta Asya Türkleri’nin arı suya karşı yapmakta sakındıkları idrar yapma eylemini, suyu kirletmeme, cünüplükten ve diğer nedenlerden dolayı yıkanmama, tuvalet ihtiyacında suyu kullanmama gibi tabuları İslam geleneği içerisinde dönüştürmüşlerdir. İslâmiyetin farz kıldığı namazın şartları anlatılırken “*hadesten taharet ve necasetten taharet*” durumları doğrudan maddi ve manevi temizleyiciliği, arınmayı konu edinmektedir. Bu minvalde İslam’daki dini temizlik vasıtası olan namaz ve gusül abdestini, eski Türklerdeki suyun arı olma inancıyla kolayca kaynaştırmışlardır. Böylece onlar, “*temizlik imandandır, imanın yarısıdır*” hadis-i şerifleriyle suyun arı olması inancını, temel ihtiyaçları olan tuvalet gereksinimi ve İslamın yapılmasını zorunlu kıldığı abdest uygulaması ile yaşantılarına sentez yapmışlardır. Bedeni temizliği farz kılan İslâmiyet, uhrevi âleme geçiş yapmış ölüleri yıkadıktan sonra abdest aldırarak ebediyete uğurlama teamülünü de zorunlu kılmıştır. Nitekim Orta Asya’daki Türk topluluklarından olan Oğuzlar’ın cenaze merasimlerinde ölü ruhunun ebediyette tekrar hayat bulması, yeniden yaratılması ve doğması için cenazeyi suya atmaları, Batı Hun

¹¹ Bu ritüel ile kırk gün kirli kabul edilen anne ve çocuğun suyla arındırıldığı ve ikisine de konulan yasaklamaların sona erdirildiğine kanaat getirildiği pratiktir. Birde *Gırklama* denilen uygulama vardır ki bunda istenmeyen kişilerin kullandıkları eşyalar yıkanır bir nevi beğenmeme, küçümseme durumudur. (Aça, 2008:26).

Türkleri'nin kağanı Attila'nın rivayetlere göre, bir ırmağa gömülmesi, İslâmiyet'in ölü defnetme hükümlerini Çepniler'in hem eski Türk inançlarının devamı hem de İslâmiyet'in gerekliliklerine riayet ettiklerini göstermek adına ölü çıkan evi temizlemeleri, ölüyü defnetmeden önce yıkayıp, abdest aldırarak kefenlemeleri ikili inanç sentezini başarıyla tamamladıklarını kanıtlamaktadır

2.4. Giresun Çepni Halk İnancında Suyun Ölümsüz Olması

Su, İslâmiyet öncesi eski Türk dininde mukaddesdir, arıdır, temizdir, uzun ömürlüdür, ölümsüzdür. Kurân-ı Kerim'de kıssalarla dolaylı yünden anlatılan suyun ölümsüz olması inancı sonsuz yaşama işaret etmektedir. İslâmiyetle pekişen bu inanca göre suyun sürekli ve sonsuzluğa akması, insanların ihtiyaç duyduğu ölümsüzlüğün veya uzun ömürlülüğün suda bulunduğu inancını kuvvetlendirmektedir. Nitekim halk arasında suyun ömrünün uzunluğu gibi insan ömrünün de uzun olması için su veren kişilere iyi dileklerde bulunulur. Türklerdeki “ebedi su” öğretisi etrafında Giresun Çepnileri kendilerine su ikramında bulunanlara “*ölmüşlerinin silsilesine rahmet olsun, ölmüşlerinin ağzında zezem suyu olsun, su verenin çok olsun*” gibi dualar etmektedirler (K1,K26). Yapılan dualardan anlaşılacağı üzere ömrün uzun ve ölümlerinin ruhuna şefaathçi olması için su verme, mezarın üzerine su dökme, mezarın ayak ucuna hayvanların içmesi ve ölüye rahmet okumaları için sulak (sebil) yeri bırakma ritüelleri, Orta Asya'ya özgü kamlık sistemi inancındaki ruhun reenkarnasyonuna yardımcı olma; İslami anlayışa göre de ruhun rahmet bulması, günahlarının affına muavenet etmesi adına yapılmaktadır. Giresun'un Görele, Çanakçı, Tirebolu, Güce, Doğan kent, Espiye, Yağlıdere, Dereli, Merkez-Batlama ve Bulancak İlçelerinde aynı şekilde devam eden şefaath ritüeli, balıkçı aileler tarafından da ölen kişinin ruhunun sırat köprüsünden hızlıca geçerek cennetin sularına ulaşsın düşüncesiyle cenazenin parmakları bir kaba konulan deniz suyuna bir kez batırılarak tatbik edilmektedir (Aça, 2015:37). Anadolu halk takviminde Hıdrellez kutlamaları şeklinde yerini alan bengi su inancı ise Giresun Dereli ilçesinin Kızıltaş-Sarıyakup köylerinde yeşillik koparılmadığı, eve yakın akarsulara gidilerek, evde kullanmak için su alındığı (K5, K1); Tirebolu'nun Özlü köyünde hayvanları denize götürerek yıkadıkları, kendilerinin de suya girdikleri (K14), Doğan kent'in Çatalağaç köyünde ise kapıda salıncakta sallanan çocuklara su içirdikleri ve bir gün sonrasında su döktükleri (K3), Espiye ilçesinde kayıklarla denize çıkılarak tatbik edilmektedir. Giresun Çepnilerinde Hıdrellez kutlamaları tatbik edilirken inancın temelinde yer alan Hızır-Ilyas'ın suyla ilişkisine ve baharın gelişine gönderme yapılır.

2.5. Giresun Çepnilerinde Su İle Haberleşme

İslamiyet öncesi Türk kültürünün uzantısı olan inançlarda suyun hakkın yüzünü görmüş olması, İslamlaşma sürecinde ise Hasan ile Hüseyin'in hasreti, Ayşe ile Fatıma'nın nikâhını vuku buldurması su ile haberleşme inancını devam ettirmeyi sağlamıştır. Tanrı katından gelip yine tanrı katına giden suyun genişliğinin, göğü yansıtan bir aynaya benzetilerek bilinmeyenden haber alma vasıtası olarak kullanılmasına neden olmuştur. Suyun Türk mitolojisinde yaratılıştaki ilk unsur olması, yaratıcının yaratma anına şahitlik etmesi ve İslami tefsirde arştan sonra ilk yaratılanın su olması, onun hak yüzünü görmüş olması inancını kuvvetlendirmektedir. Haberleşme inancının Anadolu'ya geçişini somutlaştıran velâyetnâmelerde; “ey didar görmüş tertemiz, arı-duru su” diye hitap edilmiş, Giresun yöresinde de evliya, veli olarak kabul edilen kişilerin âsalarını kullanarak taştan su çıkarma veya düzlük bir alanda topraktan su çıkarma kerametleri olduğunu söyleyebiliriz. Yağlıdere'nin Tekke Köyünde husul eden Hacı Abdullah Halife kerametinde; suyu çıkmayan ve kuru bir obuz durumunda olan şimşirlik denilen yerde değirmen yapan ve değirmenin anacına denk gelecek çayıra yönelerek esasını üç defa yere vurduktan kısa bir süre sonra buradan su fişkırmaya başlayınca Halife'nin suya neden geç kaldığını sorması, suyun dile gelerek “*yedi dağı delerek geldim*” cevabını vermesi su ile haberleşmenin göstergesidir (Fatsa ve İltar, 2016:35). Başka bir haberleşme rivayeti de Doğan kent'in Yeni Mahallesinde derlemiş olduğumuz “*Olukyanı suyu*”na aittir. Yeni Mahalle'de olan bir Şih, eşi veya annesinin susuzluktan serzenişte bulunmasıyla evinin 100 metre Güneyinde kalan Soğuksu denilen yere gelir. Asasını oradaki taşta iki kez vurarak “*ya mübarek gel*” diyerek suya seslenmiş fakat su gelmemiş. Üçüncü kez asasını taşta vurduktan sonra “*ya mübarek gel*” deyince bu kez taştan bir değirmeni çevirecek kadar su akmaya başlamış. Şih, suya “*ya mübarek geç kalmadın mı?*” sorusunu sorunca, suyun “*biz Sis Dağı denilen yerde ikiye ayrıldık, helalleştik, o sebeple geç kaldım / Sis Dağı*

geçit vermedi, biz de dağı dolandık geldik” şeklinde iki türlü cevap verdiği halk arasında anlatılmaktadır. Suyun gelmesiyle eşi veya annesine seslenen Şih “*bu su bize yeter mi*” diyerek soruyor, annesi “*oğlum ihtiyacı olanlar vardır*” cevabını verince su geri çekilerek iki oluk kadar yani bugünkü halini almıştır (K15). Olukyanı suyuna halk arasında *Şih suyu* da denilmektedir. Su mahalle halkı tarafından çeşme yapılarak bugün dahi kullanılmaktadır.

Anlatılardan yola çıkarsak eski Türklerdeki suyla haberleşme inancının ve suyun mistik gücünün, İslâmiyet’ten sonra veli kişilerin kerametleriyle kullanılmaya devam edildiği kanaatindeyiz. Gelecekte haber veren, halk inancında parlak geleceğin simgesi olan su, İslamiyet öncesi Kamlar, İslâmiyet sonrası ise mistik güce sahip olduğu düşünülen bir takım kişiler tarafından gaipten haber almak için kullanılmıştır. Örneğin Merkez-Batlama’nın Osmaniye köyünde eskiden su falı bakan kişilerin olduğunu ve bu kişilerin fal bakarken, suyun içine iğne atıp iğnenin ters dönmesi durumunda kötü, düz dönmesi halinde iyi şeylerin olacağına dair yorumlar yaptıklarını tespit ettik (K2). Osmaniye köyünde derlediğimiz bir diğer su falında ise tabağa koyulan suya falı bakılacak kişinin saçından bir tutam alınıp atılır sonrada kişinin geleceğine bakılarak açıklama yapılıyordu (K2). Bulancak İlçesi’nde de su falı bakılırken suyun içine demir para veya herhangi bir madde, iğne atıldıktan sonra suya okunup, üfleniyor ve suyun hareketlerine göre yorumlar yapılıyordu (K16). Tüm bunlardan hareketle yaratılışından itibaren geçmiş ve geleceğini merak eden insanoğlu suyun mistik gücünü vasıta aracı görüp bilinmeyeni, bilinir hale getirmek istemektedir.

2.6.Giresun Çepni Halk Hekimliğinde Su Kültü

Fizikötesi kutsal güce sahip olan su aynı zamanda bir tedavi yöntemi ve aracı olarak kullanılmıştır. Orta Asya Türk tıbbı, şamanların uyguladıkları sihirselsel-büyüsel tedavi yöntemlerini büyücü hekimler yoluyla icra etmek veya otacıların yapmış olduğu ilaçlar ya da diğer tedavi yöntemlerini tatbik etmek şeklindeydi. Günümüzde de Çepni halk hekimliğinde hastalıkların teşhisi veya sağaltılması amacıyla başvurulmuş yöntem ve tekniklerin temelinde Orta Asya tıbbı yer almaktadır. Giresun halk hekimliğinin tedavi yollarını Acıpayamlı’nın sağaltma türleri olan: ırsava (psikolojik), parpılama (sihirselsel-büyüsel), dinsel, bitkisel, madensel ve mineral kaynaklı tedavi yöntemlerinin olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız (Acıpayamlı, 1989:54). Yaygın olarak uygulanan psikolojik tedaviler; cinlenme, ruh ve sinir hastalıkları çevresinde ele alınmaktadır. Genellikle yeni doğmuş bebek ve doğum yapmış kadınlarda, gece dışarıda korkan kişilerde, sara (epilepsi) hastası olanlarda görülen cinlenme hadisesi Giresun Çepnilerinin inançları dâhilinde bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Bu tür rahatsızlıkları gidermek için “*nefesi keskin hoca*” olarak tabir edilen kişilerin okumuş olduğu suyu, şifalıdır denilerekten 3, 5 veya 7 kez içirmekte yahut okunmuş suyla hasta kişiyi yıkamaktadırlar (K1). Örneğin; Batlama havzasındaki Burhaniye, Osmaniye, Melikli köylerinde gece değirmen kenarından geçerken çarpılan kişilere kötü ruhlardan arınması için tavadan su içirmektedirler (K2, K7). Güce İlçesi’nin Yukarıboynuyğun köyünde ecinnilere karışmış olan kişiler için değirmenin dönen çarkından su alınır, caminin kilidine o su dökülür, alttan tutulur. Kilitten geçirilen su hasta olan kişiye hemen içirilir. Ruhsal bozukluk yaşayan insanların hastalığı ise hocaların reçetesiyle yedi dere ağızdan tekneyle geçilmek suretiyle veya Giresun’dan başka bir şehre deniz yoluyla gidilirse sona ereceği önerisini hastaların balıkçılarla anlaşarak uyguladıklarını öğreniyoruz (K12).

Nefesi keskin hoca veya üfürükçü-okuyucu kişilerin verdiği diğer malumatlar ise; yedi gözeden alınmış suyu okunduktan sonra içme ve yıkanma, dua yazılan kâğıdın suda çözümlendikten sonra suyunu içme, denizin dalgasından, değirmenin çarkından akan sudan alınan 41 kaşık suyu karışım yaparak yıkanma, değirmenin su çarkından 7 kez geçirme terapileridir. Nitekim Tirebolu’nun Özlü köyünde hasta olan çocuğu iyileştirmek için denizin dalgasından, yedi farklı değirmenin çarkından akan sudan 41 kaşık su, yedi kapıdan odun parçası alınarak işlemin uygulanması gerekmektedir (K14).¹² Görele’nin Gölbaşı köyünde, anne ve oğul arasını açmak için yapılan muskanın suya bırakılarak büyüünün bozulacağına kanaat getiriyorlardı (K8). Ayrıca dünyaya yeni gelen bebeğin kötü ruhların (al basması, ecinni) eline geçmemesi, onu sağlıklı bir şekilde büyütme isteği ile Çepniler, çocuğun ve aynı zamanda annenin banyo suları dışarı dökülmemektedir (Çelik, 2005:207-208). Suyu

¹² Yapılan işlemde ev sahibinin duymadan yedi kapıdan alınan odun parçaları suyu ısıtmada kullanıldığı gibi ritüel uygulanırken kişiyle konuşulmama, işlemi gece yapma zorunluluğunun yanı sıra gün ışımadan işlemin bitirilmesi gerekmektedir (K1).

dışarı dökmedikleri gibi henüz kırkı çıkmamış bebeğin bulunduğu eve gece dışarıdan su getirilememekte; aksi takdirde suyla birlikte kötü ruhların gelip çocuğa sahip olabileceğine inanılmaktadır (Altınkaynak, 2008:222). Aynı zamanda Al basan çocuğun, al evine götürülüp yıkanmasıyla o evden un (bereket), kül (ocak), su (şifa) alınır ve alınan malzemelerin kullanıldıktan sonra iyileşeceğine inanılmaktadır. Öyle ki Al Ocağına ait değirmenin çarkında gece çok ağlayan veya rahatsız olan bebeklerin 7 defa yıkandıktan sonra 7 yahut 3 İhlas, 1Fatıha suresinin okunmasıyla şifa bulunduğu anlatılmaktadır (K1). Örneğin; Dereli İlçesi'nin Kızıлтаş Köyünde Hacıİbrahimoglu sülalesinin kurucusu olan Hacı İbrahim, bir gün balık tutmak için Göcü mahallesinde bulunan Hacı İlyas Değirmeni' ne su sağlayan Geyik Gölü'ne gider ve burada yakaladığı peri kızı ile evlenir. Ancak bu evlilikten doğan çocukların hiçbiri yaşamaz ölür. Peri kızına ait bir mendili, kaçmaması için sürekli gizli tutan Hacı İbrahim, bunu unuttunca peri kızı mendilini alır ve Hacı İbrahim'e yakalandığı göle döner. Durumu fark eden Hacı İbrahim, peri kızının suya dalmasını engelleyemez. Ancak peri kızı suya dalmadan önce Hacı İbrahim'e dönerek "*benim evim al ocağı olsun*" diye vasiyette bulunur. Bu sebeple Al Ocağı olarak kabul edilen ev bölge halkının şifa bulmak için ziyaret ettiği mekân olmuştur. (Fatsa, 2015:112).

Sihri-büyüsel esaslara dayalı olan parpılama yönteminde ise inanç pratikleri dinsel tedavi yöntemiyle kaynaşmıştır. Bu durum genelde; çocuk sahibi olmak, çocuklardaki gelişim bozukluklarını gidermek, vücut uzuvlarının ağrılarını izale etmek, çeşitli hastalıkları def etmek isteyenlerin başvurdukları yöntemdir. Tedavi için okuyucu ve ocaklı kişilerden, ocaklar, değirmenler, evliyalı, türbeler etrafındaki suların medet umulmaktadır. Giresun Çepnileri, soyun sürdürülmesi ve ailenin devamını sağlayacak olan çocuğa sahip olmak için okuyucu kişilerin vermiş olduğu; yedi tane horoz sesi işitmeyen gözeden bir şişe suyu tamamlamaları ardından sudan yapılan üç muskadan birinci muskayı yakarak dumanını içine çekmeleri, diğerini su dolu kovanın içine atarak yıkanmaları, son muskayı da su dolu bardağın içine koyarak 3 gün bekledikten sonra içmeleri yönündeki tedavileri uygulamaktaydılar (K1). Şifalı olmasından ziyade dini tesirinden dolayı önemli bir mevki işgal eden ocak, evliya, türbe ve tekke suları da Çepnilerin çocuk sahibi olmak için başvurdukları tedavi yöntemleri arasındadır. Misal, Güce'nin Yukarıboynuyuş köyünde bulunan Kasım Dede Tekkesi'ne ait ocak suyu yöre halkı veya uzaktan gelenler tarafından şifa isterlerse şifa niyetine, çocuk isterlerse çocuk niyetine içilmektedir (K17). Aynı şekilde Mayıs yedisinde Dereli'nin Kızıлтаş köyünde bulunan Hamza Şih türbesine yakın olan Acısu'dan çocuk sahibi olmak isteyenler su içer, elini, yüzünü yıkar, namaz kılarlar (K18).

Çepni inançları doğrultusunda ziyaretine gidilen kutsal suların hepsi şöhret kazandıkları hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Örneğin; Doğankent'in Güdül Köyü ile Kozköy arasında kalan Çöngge evliyasının karşısında Oyraca denilen bir mahal bulunmaktadır. Oyraca'ya Hasan Şih denilen bir yatırdan su gelmektedir. Her yıl mayıs yedisinde Oyraca suyuna gidip şifa bulmak için elini, yüzünü yıkar ve geriye dönerlerdi (K19). Dereli'nin Sarıyakup köyünde bulunan Hamza Şeyh'in ocağına şifa uman insanların abdest alarak gelip, yattıkları aşikârdır. Nitekim Batlama' nın Osmaniye köyünde Hıdrellez günü başı ağrıyan yaşlı bir kadın torunuyla birlikte Hamza Şeyh'in ocağına gitmiş oradaki Hacı İlyas değirmeninin çarkından hem kendisi hem de torununu geçirmiş sonrasında Allah rızası için iki rekât namaz kılarak şifa bulmak istemiştir (K20). Yağlıdere'nin Tekke köyünde bulunan Sarı Halifinin âsa suyu, nazar suyu olarak isimlendirilirken sudan içenlerin Kâbe suyundan içmiş gibi şifa bulunduğu inancı yaygındır (K4). Tirebolu'nun Kovanpınar köyünde bulunan Ocak Dede yatırına abdest alınarak gidilir ve orada iki rekât namaz kılınıp, uyuduktan sonra kişide bulunan hastalığın yok olacağına inanılırdı (K21). Doğankent'te köylerde yatırlara ait kutlu suların Harşit çayına ulaşmasıyla yöre halkı "*Harşit suyu şifalıdır*" inancıyla akli dengesi yerinde olmayanları, uyuz hastalığına yakalananları, sihir ve büyü yapılanları Harşit'e götürüp yıkamaktaydılar (K19). Dölleyici olarak gördükleri Nisan yağmurundan faydalanmak için içi boş olan yumurta kabuğunu dışarıya bırakırlar sonrasında hamile kalacak olan kadına içirirler. Merkez-Batlama'nın Osmaniye köyünde hamile kalamayan bayanlara evin saçaklarından yağın Mayıs yağmurunu kap içerisine alıp bir yıl beklettikten sonra günlük bir çay bardağı şeklinde bitene kadar içiriliyordu(K2). Osmaniye'nin köy halkı Hıdrellez gününde Dereli'nin Kızıлтаş köyündeki Hacı İlyas değirmenine gider burada çocuğu olmayan kadınları şifa niyetine değirmenin su çarkına tutarlardı (K20). Günümüzde yapılmayan fakat geçmişte Giresun'da çocuk sahibi olmak isteyen kadına uygulanan iğelik adı verilen kaynar su kazanına sokulma, su içirmeme, baharatlı maddeler yedirmeme vs. gibi pratikler uygulanmaktaydı.

Mineralli sular bakımından zengin bir coğrafyaya sahip olan Giresun ili Dereli ilçesi başta olmak üzere demirli, kükürtlü, sodalı maden ve kaynak sularıyla oldukça meşhurdur. Yöre halkı bu sulardan sedef, egzama, mantar, uyuz, çıban, deri çatlakları gibi cilt hastalıklarının tedavisi yanında mide, bağırsak, böbrek taşları, karaciğer, safra kesesi ve idrar yollarındaki kumlar ve bu rahatsızlıklardan doğan sancıları yok etmek için faydalanmaktadırlar. Şunu da belirtmek gerekir ki, maden sularından şifa niyetine içilirken, şifanın vücuda tesir etmesi için inanç gereği belirli surelerin okunduğu ve iyileşmenin su iyelerinden ziyade ilahi vesileden beklendiği apaçık ortadadır. Çünkü iye inancı yerini İslâmiyet ile ilahi güce bırakmıştır. Örneğin; Görele Akköy’de bulunan yerden kaynak yeşilimsi renge sahip şifalı suyu, yaralanan kişilerin ilaç niyetiyle yaralarına sürmeleri sonucunda iyileşme görüldüğü biliniyorken (K6); Yeşilköy köyünde Karamustafa denilen yerde bir taşın altından çıkan suyun ise şifa niyetine besmele çekilerek İhlas duasıyla içildiğini tespit etmiş bulunuyoruz(K22). Tirebolu’nun Kovanpınar köyünde kanser hastası olan bir kişiye daha sonra böbreklerinde taş çıkması nedeniyle Çanakçı İlçesinin Karabörk köyünde bulunan Acısu’dan içirilerek taşın düşürüldüğü, Özlü (Bada) ve Espiye’de Kızılçay adındaki Acısular böbrek taşı, sedef hastalığı olan Çepnilerin ziyaret ettiği yerler arasındadır (K21, K14). Güce’de yayla sularından şifa umulurken, Dereli’nin Tamdere köyündeki maden suyunun kaynağından bir gün boyunca içilmesinden sonra böbrekteki bütün taşları döktüğü halk arasında bilinmektedir (K17, K5). İçerisinde demir kokusunu barındıran ve içilmesi zor olan bu maden suyunun özelliği: yarım saatte, bir saatte bir içilebildiği kadar kaynağından bir gün boyunca içilerek böbrek taşı düşürdüğü ancak yerinden içilmediği takdirde etkisinin olmayacağı yönündedir. Nitekim Merkez-Batlama’nın Osmaniye köyünde böbrek taşı olan bir kişinin bu maden suyunu yerinde bir gün boyunca içtikten sonra taşını düşürdüğünü tespit ettik (K7). Ayrıca Osmaniye köyünde bulunan Çaldağ maden suyu da midesi ağrıyanların, böbrek taşı olanların içtikleri su olup, Maftali (Ayşem Suyu) adını verdikleri demirli sudan egzaması olanlar tedavi amaçlı faydalanmaktadırlar (K7, K20).¹³ Öyle ki Osmaniye köyünde *GırmadaPuar* adını verdikleri suyun kişideki hâlet-i ruhiyeyi değiştirdiği, şifa verdiği teyit edilmiştir (K7). *GırmadaPuar*(Pınar) adını verdikleri suyun hikâyesine göre: “Osmaniye köyünde seferberliğe giden bir kadının oğlunun şehit düşmesiyle annesinin bu acıya dayanamayarak gün boyunca ağlıyor ancak uykuya dalınca gözyaşları duruyormuş. Keza devamlı ağlama halindeymiş. Bu ağlamalar böyle devam ederken rüyasında bir gün biri ona diyor ki; “*sen Gurma’ya git, senin yüreğine orada bir ferahlık düşecek. Puarın yanına var, orada namazını kıl, su iç, dinlen*”. Rüya üzerine *Gırmadakuvara* giden kadın denileni yapıyor. Orada otururken uykuya dalıyor. Uyuduğu günden sonra şifa mıdır bilinmez şehit oğluyla ilgili yüreğine bir esenlik geliyor bir daha hiç ağlamıyor.

Osmaniye Köyü’nün merkezinden 500m aşağıdaki Pinişle değirmenin yanındaki Acısu’dan çıban tedavilerinde faydalanılmaktaydı (K23). Dereli’ye bağlı Pınarlar köyünde bulunan kükürt ve demir oranı yüksek olan maden suyu, vücuttaki yaraları, egzama, uyuz türündeki rahatsızlıkları sağaltma tedavisinde istimal edilmektedir (K5). Dereli-Şebinkarahisar yolu üzerinde Alancık köyüne bağlı Kuzalan tabiat parkı mevkiinde renkleriyle dikkat çeken Aksu ve Göksu deresi, Mayıs yedisinde Giresun’a gelemeyenlerin şifa bulmak için uğradıkları yerler arasındadır. Aksu’nun berrak, Göksu’nun turkuaz mavisi renklere sahip olup birbirlerine karışmaları Çepniler başta olmak üzere gezi amaçlı Giresun’a gelenleri şifa bulmak inancıyla kendilerine çekmektedir. Ayrıca Kuzalan tabiat parkında bulunan şelaleler, demirli ve kükürtlü suların oluşturduğu travertenler, maden suları, hem turizme hem de sağlık tedavilerine imkân sunmaktadır.

Şifalı suların bol olduğu Giresun ili, kaplıca-ılıca suları bakımından fakirdir. Bu sebeple kömürle ısıtılan doğal su sisteminin geliştirildiği hamam sularından; bel fıtığı, kireçleme, boyun ağrıları gibi romatizmal hastalıkların tedavisinde faydalanılmaktadır. Giresun Debboy mevki başta olmak üzere Tirebolu merkez ve Bulancak’ta bulunan hamamlarda bu tür hastalara öncelikle doğal olarak ısıtılan sıcak suyla yoğun bir terapi uygulanmakta ardından yapılan masajlarla kan dolaşımını

¹³ Osmaniye köyünde bulunan demirli suya Maftali (Ayşem suyu) denilmesi, geçmişte Ayşe adındaki bir kadının çocuğundaki egzamanın bu suyla yıkayınca iyileşmesi nedeniyle. Böylece su, halk tarafından Ayşem suyu olarak adlandırılmış günümüze kadar ulaşmıştır (K20).

dengede tutup vücudun rahatlatılması sağlanmaktadır (K13).¹⁴Nisan ve Mayıs ayları Çepniler bakımından bereket ayları olarak kabul edilir. Öyle ki halk arasında bu aylarda yağın ilk yağmurların şifalı olduğuna ve bu yağmurlarda kesinlikle ıslanılması gerektiğine inanılmaktadır. Durumun gerçekliğine istinaden araştırma yapmış olduğumuz Merkez-Batlama'nın Osmaniye köyü, Doğankent İlçesi'nin Çatalağaç Köyünde bunun özellikle çocuklar üzerinde uygulandığına kanaat getirdik. Şebinkarahisar'da Nevruz sabahı akarsularda yıkanıldığı zaman kuvvet ve sağlık kazanılacağına inanılmaktadır. Tüm bu sağaltmaların yanında suyla yapılan bir başka tedavi göbek çekme yöntemidir. Buna göre küçük bir tabağa koyulan suyun içerisine boncuk iğnesi atılır ve bir parmağın sudaki iğnenin üzerine koyulup Kalem Suresi'nin son ayetinin son sırasındaki dua 7 kere okunarak suya üflenir. Eğer iğne ele yapışırsa göbek yerine gelmiş olur, yapışmazsa göbeğin düşmediği anlaşılıyordu. Göbek çekme işlemi Giresun'un genelinde günümüzde dahi uygulanmaktadır. Bunun haricinde suyla ilgili şifa pratiklerinde sınava gidenlere okunmuş su vererek heyecanı bastırma veya ani gelen felç travmalarında hastaya hemen su içirme ya da doğum yaparken felç geçirme tehlikesine karşı ineklerin başına su dökme, kırklama işleminde çocuğun terinin kokmaması için koltuk altı, boyun bölgesi ve bileklerine tuzlu su sürülmesi suyun şifalı olduğu inancını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

2.7. Giresun Çepnilerinde Yağmur Yağdırma Ritüelleri

Çepniler arasında İslami bir kisveye bürünmüş olarak yaşatılan diğer bir su kültü ritüeli ise yağmur yağdırma törenidir. *Yada* taşının işlevlerini günümüzde başka pratiklere aktaran Çepniler, Mart'ın birinden başlayarak gün tutma, akarsuları taşlama, çömçe gelin oyunu, duaya çıkma, okunmuş taşları akarsuyun kenarına bırakma, evliya türbesinden toprak alıp suya bırakma, veli kişilerin kabri başında dua etme gibi çeşitli ritüelleri uygulamaktadırlar. Giresunluların kendi yerel takviminde Rumi 9 Mart'tan itibaren 12 gün sayılır ve bu günlere bağlı olarak yıl içerisinde hangi ayın yağmurlu, hangi ayın kurak geçeceği belirlenmiş olur. Örneğin; Doğankent'te gün sayma ritüelini devam ettiren yöre halkı, %70-75 olan oranının son yirmi yılda iklim şartlarının değişmesi nedeniyle % 40-30'lara düştüğünü belirttiler (K24). Hava tahminlerinin tutmadığı yağmurun çokça yağdığı veya hiç yağmadığı kuraklık döneminde Çepniler özellikle Cuma namazının ardından toplu duaya gitmektedir. Kurak mevsimlerde hocalar, ihtiyarlar, çocuklar, kadınlar hep birlikte dağ tepesine veya yüksekte bulunan geniş düzlük alanlara çıkarak burada öncelikle imam ile birlikte namaz kılarlar, ardından yağmur duasına geçilir ve yukarı çevrilen eller yağmurun yağışını simgelemek için âmin sırasında ters çevrilerek duaya başlanır. İmam âmin sırasında Kuran-ı Kerim'de geçen yağmur sureleri olan Bakara suresinin 19, 22, 264,265, Nisa suresinin 102, Neml suresi 58, Şura suresi 28, Ahkaf suresi 24, Ra'd suresi 12, Nur suresi 43, Şuara suresi 173, Rum suresi 48, 49, Lokman suresi 34, Hadid suresi 20, Hud suresi 52, Furkan suresi 40, En'am suresi 6, Yusuf suresi 49, Nuh suresinin 11. ayetlerini okur. Duanın yapıldığı mekânlardan bir diğeri olan camilerde, topluca edilen duanın ardından imam ve cemaat birlikte dere kenarına gelerek akarsuya taş atılmaktaydı.

Taşlama işlemi özellikle niyet bakımından saf ve temiz olan çocuklara yaptırılarak duanın kabul edilmesi amaçlanırdı. Bu minvalde Buluncak İlçesinde yağmur duasına çıkılırken aralarında üç günden fazla küslük bulunanlar, fesatçı kötü niyetli kişiler veya namaza hiç gelmeyenler götürülüyordu Merkez-Batlama'nın Burhaniye köyünde yağmur töreni için yüksek bir tepeye abdestli olarak çıkılır ve dua edilirdi (K9). Melikli köyünde ise namaz sonrası imam, cemaati dere kenarında toplatır ve dereye taş atılırdı (K23). Güce'nin Yukarıboynuyoğun köylüleri Galivera' da bulunan hacı olan bilir bir kişi ile Karaovacık (Kırpazarı) denilen mevkide elleri ters çevirerek yağmur duasını telkin etmişlerdir (K25). Yağlıdere'nin Akköy ve Tekke köyünde ise camide yapılan duada eller ters çevrilmekteydi (K26). Doğankent'in Çatalağaç köyünde ise Piri Veled evliyasının mezarından toprak alınır ve bir beze sarılır Harşit Çayı'na atılırdı. Bu toprağın ıslanmasıyla yağmurun yağdığına şahit olunuyordu. Eğer yağmur çok yağarsa atılan toprak geri alınır yağmur kesilirdi (K3). Çocukların, yağmur yağış ritüellerini uzunca bir süpürge sap kısmından yaptıkları süpürge gelin adını verdikleri oyuncaklarıyla folklorik bir tören haline getirdikleri belirlenmiştir (K3). Çepniler' in Çömçe, Kepçe gelin adını verdikleri bu oyun çocukların "*gelin gelin ne ister, kaşık kaşık un ister, kepçe kepçe yağ ister, Allah'tan sulu sulu yağmur ister*" tekerlemesini kapı kapı dolaşarak

¹⁴ Cilt hastaları için suyun içerisine herhangi bir madde atılmadığı veya ilaç kullanılmadığı gibi bu tür işlemlerin yasak olduğunu beyan eden hamam işletmecisi, uygulanan yöntemin sadece sıcak su ve özel bitkisel yağ masajlarından oluştuğunun üzerinde önemle durmuştur (K13).

söylemesiyle yağmur yağması için dua ettikleri gerçeğini ortaya koymaktadır. Giresun Çepni inançlarında derelere taş atılırsa, bebekler tükürürse, göz seğirirse, kuyular aniden kokmaya başlarsa, topraktan çokça karınca ve solucan çıkarsa, ölmüş yılan ağaca asılırsa veya dereye atılırsa yağmur yağacağına inanılır. Nitekim Batlama merkezde kuraklık zamanında derenin taşlanması veya okunmuş taşların dere kenarına bırakılması, ölü yılanın ağaca asılması, ölüünün çamaşırının dışarıda kalması yağmuru getirir inancı taşınırken; Güce’de dereye ölü yılanın atılması yağmurun kesilmeyeceği, Bulancak’ta ise kötü niyetli kişilerin duaya katılması yağmurun yağmayacağı düşüncesini taşımaktadır (K9, K17).

2.8. Giresun Çepni Halk İnancında Su Tabuları

Suyun kutsallığı fikrini belli davranış kalıplarına döken Çepnilerin, suya herhangi bir kötü maddenin atılmaması, necaset yapılmaması, gece dışarıya veya ateşe su dökülmemesi, kadınların hayızlı durumlarında bilindik sulara yaklaşmaması, denize ıslık çalınmaması, akmayan sudan abdest alınmaması, âsa sularının her yerde kullanılmaması, suyun israf edilmemesi, kutsal sulara balık tutulmaması, cenaze sularının ağzı kapalı tutulması, suyun kaynatılmaması gibi yasaklamaları mevcuttur. Tespit edilen bu ritüeller İslâmiyet öncesinden gelip, İslâmiyet sonrasına taşınan, arı ve kutlu bir ruh veya ruhun makamı sayılan suyu kirliletmekten çekinme veyahut sakınma tamamıyla su iyelerine dair olan inançtan kaynaklanmaktadır. Çünkü insanlar bilirler ki kutsal olana zarar verilirse bunun karşılığında ceza görürler. Bu sebepten olsa gerek Evliya türbesi etrafında veya adak yerlerinde bulunan sulara kutsal telakkisiyle bakan Çepniler şifalı olmasının yanında dini tesirinin önemli bir mevki işgal etmesi dolayısıyla ziyaret sularını Zemzem suyu ile eşdeğer kabul etmekte ve onu alelade yerlerde kullanmamaktadırlar. Örneğin; Tekke köyünde bulunan Hacı Abdullah Halife’ye ait su, baraj yoluyla Espiye merkeze alınmak istenmiş fakat suyun her yerde kullanılmayacağı raporu çıkmıştır (K4). Bu durum tekke suyunu halkın kendi inancı doğrultusunda kutsal kabul etmesinin ve bilimsel olarak da zemzem suyuna benzerliğini ispatlamış oluyordu. Hakikaten bu yasaklara uyulmadığı zaman su iyelerinin insanları çarptığını, korkuttuğunu anlattıkları hikâyelerden anlamış bulunmaktayız. Mesela Görele Gölbaşı, Tirebolu’nun Yağlıkuyumcu, Kovanpınar ve Özlü, Doğankent merkez ve Çatalağaç, Güce’nin Yukarıboynuyoğun, Yağlıdere’nin Tekke, Dereli’nin Kızıлтаş ve Sarıyakup, Merkez-Batlama’nın Burhaniye, Osmaniye, Melikli, Bulancak’ın Bahçeli köylerinde gece dışarıya, damlalıklara su, bebek idrarı, kırkı çıkmamış çocuğun banyo suları dökülmemektedir. Bu sebeple subaşlarının sahipli olduğu gerekçesiyle çocukların bu mekânlarda oynatılmadığı, gece subaşından geçmenin tekin olmadığı inancı Çepniler arasında var olagelmıştır.

Giresun genelinde yapmış olduğumuz araştırmada suya küçük veya büyük abdestin yapılmaması gerektiğinin, eğer yapılırsa kişinin aklının da suyla akıp gideceği üzerinde durulmuş dinimizde de mekruh sayılabilecek davranışlar arasında olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmamız esnasında kutsal olan sulara yaklaşma hususunda “geri çekilme” denilen olayın meydana geldiğini tespit ettik. Şöyle ki kadınların hayızlı durumlarında bilindik sulara yaklaştıkları zaman akan suyun akmaz duruma geldiği veya kutsal kabul edilen suların başında içki içildiğinde o suyun kaybolduğu inancı söz konusudur. Örneğin, Doğankent’te bulunan Şih suyundan hayızlı kadının içmesi durumunda bugün dahi kuruyabileceği ancak suya selânın okunmasıyla tekrar geri geleceği, Dereli’nin Kızıлтаş köyünde bulunan Acısu’yun hayızlı kadınlar tarafından kullanıldığı zaman geri çekilerek kaybolduğu, kadınların gitmesiyle tekrar geri geldiği ifade edilmektedir (K3). Merkez-Batlama’ya bağlı Çukurköy köyünde ve Çaldağ yaylasında bir sübyan mektebinin yanında bulunan su gözesinin yakınında içki türü şeyler içildiğinde suyun geri çekilerek gözden kaybolduğu anlatılmaktadır (K7). Bundan başka Batlama havzasındaki Osmaniye Köyü’nde gençken birinin suya küçük abdestini yapmasıyla çarpıldığı ve ceza olarak da çocuğunun olmadığını, Alınca köyündeyse bir kadının her akşam bulaşıklarının suyunu incir ağacının dibine dökmesi neticesinde cinlere, perilere karıştığını sara hastalığına yakalandığını teyit ettik (K20, K9). Görele’den Karagöl’e balık tutmaya giden bir kişinin balıkları tutup, sattıktan sonra felç geçirdiği ve halk arasında bu olayın cezalandırmaya yorumlandığını, Giresun’un bir ilçesi olan Çanakçı’da oturan yaşlı bir kadın 30-40 yıl öncesinde evinin yanındaki akarsuda taşla balık avlanabildiğini fakat lağımın derelere bağlanmasıyla suyun kirlendiği ve ceza olarak derelerin kurduğunu, balıkların yok olduğunu derledik (K22). Aynı şekilde uğursuzluk getireceğine inanılan denize ıslık çalınmaması gerektiği inancı balıkçılarda,

Çarşamba günleri, Hıdrellez günün de ve özellikle yöresel takviminde yer alan Çürüklük ayında çamaşır yıkanmaması gerektiğine dair inançlar Çepniler arasında halen sürdürülmektedir.¹⁵

SONUÇ

Anadolu Türkleri arasında günümüzde yaşatılmakta olan su kültü ile ilgili belli başlı inanç ve pratiklerin Giresun yöresinde de aynı canlılıkta devam ettiğini sözlü ve sosyal tarih perspektifi ekseninde ortaya koymaya çalıştık. Giresun Çepnileri'nin su kültürüne dair inanma ve adetlerinin henüz gün ışığına çıkarılmamış yönlerinin bulunduğu gibi unutulmaya yüz tutmuş inanmalarının da olduğunu tespit ettik. Bu inanç ve ananelerin aydınlığa çıkarılmamış ritüelleri; Mart'ın birinde(yılbaşı bozumu)akan suların durduğuna inanılması, Mayıs ayında düşen cemreden alınarak yoğurt mayalanması, büyük akarsuların kutsal kabul edilmesi, gelinlere su gösterme ritüelinin yapılması, evde günlük kullanılacak suların keramet sahibi kişilerin اساسıyla bulunması çerçevesinde su ile haberleşme işleminin gerçekleşmesi, suyun uyurken görülmesi, Mayıs yağmurunun şifalı kabul edilmesi, korkmuş kişilere şifa niyetine tavadan su içirilmesi, hasta olan kişilerin akarsulardan geçirilmesi, su iyelerinden faydalanmak için sihir ve büyüü bozmak adına yapılan muskaları denize atmaları, göbeği su ile yerine getirme tedavisi, denize ılık çalmanın uğursuzluk getireceği inancı, kutsal bilinen sulara dinen mekruh sayılan durumlarda yaklaşılmasıyla suyun geri çekilme eylemini göstermesi, kaşıkla abdest alınarak su israfının önlenmesi şeklindeki pratiklerin olduğunu söyleyebiliriz. Yörede tespit edilen bu ritüellerin temelinde İslamiyet öncesi eski Türk inanç siteminde yer alan atalar kültü, tabiat kültürleri, Gök Tanrı İnancı ve Şamanlık uygulamalarının olduğu ancak bu inanmaların İslâmiyetle bağdaştırılarak sürdürülmeye devam edildiğini açıkça ifade edebiliriz.

Çepnilerde değişime uğrayarak unutulmaya yüz tutmuş su kültü ritüellerini sıralayacak olursak; İklim değişikliklerine istinaden yılbaşı bozumunda yapılan hava tahminlerinin eskiye oranla %70-75 civarında tutmuyor olmayışı, Harşit çayında şifa niyetine yıkanılırken üzerine baraj kurulması nedeniyle bu ritüelin son bulmuş olması, değirmenler etrafında yapılan sağaltmaların uygulanmaması, şehirleşmenin getirmiş olduğu yozlaşmanın kırklama ritüeline son vermiş olması, örf ve adet uygulamaları etrafında yapılan eve gelen misafirin el ve ayaklarının yıkanması işlemi yeni çağın getirmiş olduğu ev dekorasyonu artık yapılmıyor olmayışı, teknolojinin getirmiş olduğu yeniliklerle ev dışındaki akarsularda çamaşır yıkama işleminin son bulmuş olması, ayrıca su iyelerinin cezasına çarptırılma inancı gereğince akarsulara bağlanan kanalizasyon şebekesinin suları kirletmesi neticesinde kaynak sularında azalma veya yok olmanın görülmesi, hava olaylarının değişmesiyle önceleri topluca yapılan yağmur duasına çıkılmaması, Giresun kültürünün simgesi durumuna gelen *Mayıs Yedisii/Aksu Festivali* çerçevesindeki uygulamaların suyla ilgili diğer inanç ve pratikler gibi son yirmi yılda kentleşmenin ve teknolojinin getirmiş olduğu kopuşa mahkûm olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayız.

Heterodoks bir inanç sistemine sahip Giresunlu Çepnilerin köylerinde, İslamiyet öncesi eski Türk inancının izlerini sıklıkla görmek ve inanmaların günlük hayattaki etkilerini gözlemlemek verilen örneklerden anlaşılacağı üzere somutlaştırmak mümkündür. Bunlar su kültü inancı ve uygulamaları etrafında günlük yaşam içerisinde âdet haline getirilmiş ve hâlâ devam etmekte olan; Mart bozumu ve Mayıs yedisii geleneğini, otçu göçünü, Hıdrellez uygulamalarını, evliya, veli türbeleri etrafında dilek dileme, suya saygı ritüelleri olan evin eşiginden geçerken geline su döktürmeleri ve su gösterme merasimini düzenlemeleri, ebedi hayatın inancı çerçevesinde mezarın üzerine su dökmeleri, suyun akışı gibi hızlı olunması niyetiyle giden kişinin ardından su dökmeleri, şifa bulmak amacıyla yayla sularını kullanmaları, arı ve kutlu olan suyun koruyucu iyelerinden yararlanmak için Mayıs yedisinde Aksu'ya giderek vücutta bulunan hastalıklardan kurtulmak amacıyla denize taş atmaları, yedi dalgaya ayaklarını sokmaları, yedi dalgadan atlamaları, okunmuş suları kullanma ve nefesi keskin kişilerin verdiği su tedavilerini uygulama, suyla göbek çekme, demirli, kükürtlü, sodalı maden ve kaynak sularını sedef, egzama, mantar, uyuz, çiban, deri çatlakları gibi cilt hastalıklarının tedavisi yanında mide, bağırsak, böbrek taşları, karaciğer, safra kesesi ve safra yolları, idrar yollarındaki

¹⁵Çürüklük ayı: Çepniler'in 14 Ağustos ile 13 Eylül arasında oluşan hava durumuna verdikleri addır. Bu ayda sürekli yağın yağmurlar sebebiyle dışarı da çamaşır yıkanmamakta veya dışarıya çamaşır asılmamaktadır (Karadüzgün, 2014:251).

kumlar ve bu rahatsızlıklardan doğan sancıları yok etme tedavisinde kullanmaları, yasaklamalar dâhilinde suyu temiz tutma ve israf etmemeleri, gece dışarıya su dökmemeleri bu kültürün halkın yaşamındaki en küçük ayrıntıya kadar yerleştiğini ve bu davranışlarını açıklarken de “eskilerimizden böyle gördük, biz de gelecek kuşaklara aktarıyoruz” ifadelerini kullanmaları su kültürünün ilerleyen zaman zarfında da devam edeceğini işaret etmektedir. Bu hususta bilhassa Giresun Belediyesi’nin yapmış olduğu kültürel çalışmalar yadsınamayacak derecede önem arz etmektedir.

İşte bu çalışmada Orta Asya’daki Türk su inancı çeşitli cepheleriyle ortaya konularak, su kültürünün geçmişten günümüze hangi evrelerden geçip, hangi ritüellerinin gizli kalmış, unutulmuş veya bozulmaya uğramış olduğu, Giresun kültürü ve halk inançları ekseninde ne gibi değişimler geçirdiği, yaşayan mirasın, inanışların ve ritüellerin halkın sosyo-kültürel hayatında ne şekilde devam ettiği veya edemediği tüm yönleriyle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde su kültürünün, Orta Asya’dan Anadolu’ya, Anadolu’dan Giresun Çepnilerine kadar gelen süreçte sosyo-kültürel ve en önemlisi de dini tesirlerin etkisinde kalmış olduğu, zamanın koşullarına göre yozlaşmaya ve unutulmaya yüz tuttuğu kanaatindeyiz. Nitekim yapılan sözlü tarih araştırmasında kaynak kişilerden derlemiş olduğumuz bilgilerin ve Giresun Aksu Festivali’ne azalan ilginin ortaya koymuş olduğumuz hipotezimizi güçlendirdiğini açıkça ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abalı, İsmail. (2011). *Koçarlı Halk Kültürü*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Acıpayamlı, Orhan. (1989). *Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi*, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aça, Mustafa. (2015). Doğu Karadeniz Balıkçılarında Yerleşim Aile ve Gündelik Hayat, *Uluslararası Karadeniz Havzası Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 1, ss. 19-42.
- Aça, Mustafa. (2008). Trabzon-Şalpaazarı Çepnileri ile Çuvaş Türklerinin Doğum Sonrası Etrafındaki İnanış ve Uygulamaları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 1, ss. 21-34.
- Akın, Cavit. (2004). *Giresun Tarihi ve Kültürel Değerleri*, 1.Baskı, Gece Kitaplığı, Giresun.
- Akpınar, Turgut. (1988). Eski ve Bugünkü Türklerde Su Kültü ve Adetler, IX. Cilt, *Tarih ve Toplum ve Yeni Yaklaşımlar*, Sayı. 49, ss. 30-39.
- Altınkaynak, Erdoğan. (2009). Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi Örneğinde Giresun Kültür Araştırmaları Merkezi, *ZeitschriftFürDieWelt Der Türken Journal World Of Turks*, Vol: 1, No. 1, ss. 21-32.
- Aydın, Mehmet. (1984). Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi, 1.Baskı, Hatipoğlu Yayınevi, Ankara.
- Bekdemir, Ü., Ertürk, M. Ve Güner, İ. (2000). Giresun’un Tarihi Coğrafyası, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, Erzurum, ss. 1-18.
- Bibi, İbni. (1956). *El-Evâmîrü'l-‘ Alâ’iyyeFi'l-Umuri'l-‘ Alâ’iyye*, (Çev.): A.S. Erzi, T.T.K Yayınları, Ankara.
- Çelik, Ali.(1999). *Trabzon-Şalpaazarı Çepni Kültürü*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon.
- Çelik, Ali. (2005). *Trabzon Çaykara Halk Kültürü*, Doğu Kütüphanesi, Yayınları, İstanbul.
- Çetin, İsmet. (2013). Kutsal, Su ve Tedavi, *Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu*, Tekirdağ, ss. 1-9.
- Çıblak, Nilgün. (2005). Çukurova’da Halk Hekimliği ve İlgili Uygulamalarda Eski Türk İnançlarının İzleri, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 507-508, Ankara, ss. 199-214.
- Çığ, Muazzez İlmiye. (2015). *Sümerlilerde Tufan Tufan’da Türkler*, 10. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çobanoğlu, Özkul. (1993). Türk Kültür Tarihinde Su Kültü, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 361, Ankara, ss. 32-42.
- Demir, Muzaffer. (2008). Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler, *Uluslararası Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu(09-11Ekim)*, Giresun, ss.67-85.
- Doğrusöz, Mahmur. (2005). *Kayseri ve Çevresinde Su ile İlgili İnanç ve Uygulamalar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri.
- Eliade, Mircea. (2005). *Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, (Çev.): Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya.
- El-Kâşgarî, Mahmûd. (2007). *Divânü Lugâti’t Türk*, (Çev.): Serap Tuba Yurteser, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Emecen, Feridun. (1996). Giresun, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XIV. Cilt, İstanbul, ss.78-84.

- Erbaş, Ali. (2004). Muhtelif Dinlerde Su Motifi, *Ekev Akademik Dergisi*, Sayı 20, ss. 241-258.
- Erdemir, Hatice Palaz. (2011). “Eski Türklerde Su ve Su Ulaşımı, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History Turkish or Turkic*, Volume 6/2, ss. 819-836.
- Ergin, Muharrem. (1971). *Dede Korkut Kitabı*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Fatsa, Mehmet. (2015). *Geçmişten Günümüze Dereli*, Dereli Kaymakamlığı Yayınları-1, Giresun.
- Fatsa, M.,&İltar, G. (2016). *Hacı Abdullah Halife Tekkesi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Gavaz, Özlem Sir. (2016). Hititlerden Günümüze Yağmur Duası, I. Cilt, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*, Çorum.
- Göncüler, Fatma Jale Gül, (2009). Halkbilimsel Unsurlar Açısından Aksu Festivali'nin Değerlendirilmesi, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, II. Cilt, Ankara. ss. 622-635.
- Gürsoy, Ahmet. (2013). Giresun Mayıs Yedisini Geleneklerinde Sembollerin Dili, (Ed.) M. Fatsa, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dini ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, Giresun İl Özel İdaresi Serisi-2, İstanbul.
- İnan, Abdulkadir. (2002). Türk Boylarında Dağ, Ağaç(Orman)Kültü, Yer-Su Tanrıları, *Orman ve Av Dergisi*, Sayı 79, ss. 20-25.
- İnan, Abdulkadir.(2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm; Materyaller ve Araştırmalar*, 8. Baskı, T.T.K Yayınları, Ankara.
- Kaçar, Betül Zahide.(2010). *Çepnilerde Din ve Sosyal-Kültürel Hayat(Giresun Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Kadioğlu, Serap.(2015). Çepniler: Giresun'un Sosyolojik Kökenine Dair, *Geçmişten Günümüze Giresun*, Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi-4, İstanbul.
- Kalafat, Yaşar.(1999). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kalafat, Yaşar. (2004). *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Kalafat, Yaşar. (2015). *Türk Kültürlü Halklarda Mitik-Mistik Kavşakta Su*, (Ed.) Mustafa Aksoy, Türk Halkbilim Araştırma Stratejisi Kültür Merkezi Dizisi;XXXIII, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Karadüzgün, Ülkü.(1999). *Giresun'da Adak İnanç ve Adak Yerleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Master Tezi, Ankara.
- Karadüzgün, Ülkü.(2009). Giresun Adak Yerlerinde Tespit Edilen Çeşitli Uygulama, İnanış ve Efsaneler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/7, 133-153.
- Karadüzgün, Ülkü. (2014). Giresun Halk Takvimi, Sayılı Günler ve Bunlara Bağlı İnanış ve Uygulamalar, *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 6, Karadeniz Özel Sayısı, Giresun, ss. 233-256.
- Korkmaz, Ramazan. (2006). Dede Korkut Hikâyelerindeki Su Kültürünün MitikYorumu,*Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 418, ss. 91-98.
- Köse, Nerin.(1991). Türk Halk Hikâyelerinde And, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* VI, İzmir. ss. 169-182.
- Kuruca, Nazım.(2015). Çepnilerde Dini Hayat ve Bazı Dini Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Karadeniz Havzası Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 3, Trabzon, ss.193-226.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1983). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin. (1997). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II. Cilt, MEB Yayınları, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin. (2010). *Türk Mitolojisi*, 4. Baskı, II. Cilt, T.T.K, Ankara.
- Oymak, İskender. (2010). Anadolu'da Su Kültürünün İzleri, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV. Cilt, , Sayı 1, ss. 35-55
- Oymak, İskender. (2016). *Türk Mitolojisinde Su Kültü*, 2. Baskı, (Ed.) F. A. Turan & M. Ozan: Türk Mitolojisine Giriş, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Pala, İskender. (2008). *Dört Güzeller Toprak, Su, Hava, Ateş*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Palancı, Beyhan. (2006). *Ortaçağ Seyahatnamelerine Göre Türk Dünyasında Gelenek ve Görenekler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Roux, Jean-Paul. (1984). Türkler ve Moğollarda Su Kutsaldır, (Çev.) Türker Acaroğlu, *Folklor Halkbilim Dergisi*, Sayı 38, ss. 31-35
- Roux, Jean- Paul. (2011). *Türkler ve Moğolların Eski Dini*, 2. Baskı, (Çev.) M. Yaşar Sağlam, Kabalcı Kitabevi, İstanbul.
- Sandalcı, S.,Intze, P. (2013). Yunan Mitolojisinde İlyada Destanında Su, *Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu*, Tekirdağ. ss.1-10.

- Sümer, Faruk. (1993). Çepni, *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*, VIII. Cilt, s. 269-270.
- Sümer, Faruk.(1999). *Oğuzlar(Türkmenler)*, 5. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Şeşen, Ramazan. (2016). *İbnFadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Şişman, Bekir. (1996). Eski Türk İnançlarının Samsun Yöresindeki İzleri, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 401, Ankara, ss.563-574
- Taş, İsmail. (2002). *İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni, Kozmoloji*, Kömen Yayınları, Konya.
- Turan, F. Ahsen. (2008). Anadolu'da ki Hıdrellez Kutlamalarına Dair İnanmalar, Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırma Dergisi*, Sayı 2, ss.101-111.
- Türkyılmaz, Atıla. (2013). *Anadolu Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüzdeki Yansımaları*, ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: VIII, Ankara, ss.169-184.
- Unver, A. Sühely. (1953). Yağmur Taşı Hakkında, *Tarih Dergisi*, IV Cilt, Sayı 7, İstanbul, ss. 77-84.
- Uraz, Murat. (1994). *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.
- Yardımcı, Mehmet. (2015). Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Su, *Kültür Evreni*, Sayı 8, ss. 75-85.
- Yıldız, Adnan. (2009). Mayıs Yedisi, Erişim: <http://www.serander.net/karadeniz-kültürü/halkbilim-folklor/701/yayın>. htm (22.05.2018)

SÖZLÜ KAYNAKLAR

- K1: Kemal Özdemir, 1952 Dereli/Kızıлтаş Köyü doğumlu, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Görüşme yeri: Kızıлтаş Köyü, Görüşme tarihi: 03.08.2017.
- K2: Hatice Yazar, 1957 Batlama/Osmaniye Köyü doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Görüşme Yeri: Osmaniye Köyü, Görüşme Tarihi: 04.08.2017.
- K3: Seyid Güvendi, 1955 Doğankent/Çatalağaç Köyü doğumlu, Üniversite, Emekli Öğretmen, Görüşme Yeri: Doğankent Belediyesi, Görüşme Tarihi: 24.07.2017.
- K4: Ömer Şen, 1954 Yağlıdere/Tekke Köyü doğumlu, İlkokul, Köy Muhtarı, Görüşme Yeri: Hacı Abdullah Halife Tekkesi, Görüşme Tarihi: 12.07.2017.
- K5: Metin Koç, 1962 Dereli/Sarıyakup Köyü doğumlu, Lise, Makine Teknikeri, Görüşme Yeri: Giresun Orman ve Su İşleri Şubesi, Görüşme Tarihi: 02.08.2017.
- K6: Döndü Kostak, 1946 Çanakçı/Yeşilköy Köyü doğumlu, Okur-Yazar değil, Ev Hanımı, Görüşme Yeri: Çanakçı, Görüşme Tarihi: 28.06.2017.
- K7: Hamza Özcan, 1964 Batlama/Osmaniye Köyü doğumlu, Lise, Memur, Görüşme Yeri: Giresun Orman ve Su İşleri Şubesi, Görüşme Tarihi:04.08.2017.
- K8: Feyime Bayraktar, 1935 Görele/Gölbaşı Köyü doğumlu, Okur-Yazar değil, Ev Hanımı, Görüşme yeri: Gölbaşı Köyü, Görüşme Tarihi: 28.06.2017.
- K9:Semiha Hisarkaya, 1947 Batlama/Burhaniye Köyü doğumlu, İlkokul, Ev Hanımı, Görüşme Yeri: Burhaniye köyü, Görüşme Tarihi: 29.06.2017.
- K10: Fatma Sarıcı, 1943 Tirebolu/Kovanpınar Köyü doğumlu, Okur-Yazar değil, Ev hanımı, Görüşme Yeri: Kovanpınar Köyü, Görüşme Tarihi: 06.07.2017.
- K11: Emine Kürkan, 1974, Vakfikebir/Çavuşlu Köyü, İlkokul, Ev Hanımı, Görüşme yeri: Çavuşlu Köyü, Görüşme Tarihi: 27.06.2017.
- K12: Murat Gül, 1965 Giresun/Merkez doğumlu, Ortaokul, Balıkçı, Görüşme yeri: Merkez Limanı, Görüşme Tarihi: 11.08.2017.
- K13: Murat Atalay: 1979 Trabzon/Tonya İlçesi doğumlu, Lise, Hamam İşletmecisi, Görüşme Yeri: Giresun Debboy Mevkii, Görüşme Tarihi: 11.08.2017.
- K14: Kemal Hekim, 1937 Tirebolu/Öztlü Köyü doğumlu, Lise, Emekli Kaptan, Görüşme Yeri: Öztlü Köyü, Görüşme Tarihi: 09.08.2017.
- K15: Hacı Ali Sarı, 1946 Doğankent/Merkez doğumlu, Okur-Yazar değil, Kaynakçı, Görüşme yeri: Doğankent Merkez, Görüşme Tarihi:06.07.2017.
- K16: Mustafa Çiçek, 1958 Bulancak/Bahçeli Köyü, İlkokul, Emekli Belediye İşçisi, Görüşme Yeri: Bulancak Belediyesi Konferans Salonu, Görüşme Tarihi:07.31.2017.
- K17:Gülhanım Güven, 1954 Güce/Yukarıboynuyoğun Köyü doğumlu, Okur-Yazar değil, Görüşme Yeri: Yukarıboynuyoğun Köyü, Görüşme Tarihi: 09.08.2017.

- K18: İlyas Dizdar, 1941 Dereli/Kızıлтаş Köyü doğumlu, İlkokul, Köy Esnafı, Görüşme Yeri: Kızıлтаş Köyü'ndeki iş yeri, Görüşme Tarihi: 03.08.2017.
- K19: İsmail Tekin, 1938 Doğankent/Merkez doğumlu, Okur-Yazar değil, Emekli Fırıncı, Görüşme Yeri: Doğankent, Görüşme Tarihi: 06.07.2017.
- K20: Abdullah Aşık, 1958 Batlama/Osmaniye Köyü doğumlu, İlkokul, Köy Muhtarı, Görüşme Yeri: Osmaniye Köyü, Görüşme Tarihi: 04.08.2017.
- K21: Hayriye Sezgin, 1950 Tirebolu/Kovanpınar Köyü doğumlu, Okur-Yazar değil, Ev Hanımı, Görüşme Yeri: Kovanpınar Köyü, Görüşme Tarihi:07.07.2017.
- K22: Salih Takır, 1932 Çanakçı/Yeşilköy Köyü doğumlu, İlkokul, Emekli Memur, Görüşme Yeri: Yeşilköy Köyü, Görüşme Tarihi: 28.06.2017.
- K23: Dursun Yağmur, 1954 Batlama/Melikli Köyü doğumlu, İlkokul, Serbest Meslek, Görüşme Yeri: Melikli Köyü, Görüşme Tarihi: 04.08.2017.
- K24: Şenol Tekin, 1943 Doğankent/Merkez doğumlu, Ortaokul, Emekli Belediye Başkanı, Görüşme Yeri: Doğankent/Merkez, Görüşme Tarihi:06.07.2017.
- K25: Hüseyin Güvendi, 1938 Güce/Yukarıboynuoğun Köyü doğumlu, Okur-Yazar değil, Çiftçi, Görüşme Yeri: Yukarıboynuoğun Köyü, Görüşme Tarihi: 09.08.2017.
- K26: Mehmet Şendik, 1942 Yağlıdere/Tekke Köyü doğumlu, İlkokul, Çiftçi, Görüşme Yeri: Tekke Köyü Camii, Görüşme Tarihi: 12.07.2017.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNE GEÇİŞTE 24 HAZİRAN 2018 SEÇİMİ ADAYLARININ TWEETLERİNİN ANALİZİ

Geliş Tarihi (ReceivedDate) 05.07.2018

Mustafa Ali ÖZAY¹

Kabul Tarihi (Accepted Date) 25.09.2018

Özet

24 Haziran 2018 seçimleri Türkiye'nin yönetim sistemine yenilik getiren önemli bir dönüm noktasıdır. Yeni sistemle birlikte yürütmenin başı Cumhurbaşkanı olmuş ve sistemin adı da Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olmuştur. Bundan dolayı bu seçimde adayların ne yaptıkları, nelerin üzerinde daha çok durdukları seçmenler ve seçmenlerin kararları açısından önemlidir. Bu doğrultuda seçime katılmış olan adayların yapmış oldukları twitter paylaşımları bu çalışmada analiz edilmiştir. Sosyal medya olarak twitter'ın seçilmesinin nedeni ise burada yapılan paylaşımların kitlelere ulaşma süresinin daha hızlı ve kolay olduğunun düşünülmesidir. Adayların duygu ve düşüncelerine tercüman olan tweetler nitel veri analizine tabi tutulmuş ve sınıflandırılmıştır. 8 Ana Kod ve 13 Alt Kod ile yapılan bu sınıflandırma sonuçları bu çalışmada değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 24 Haziran 2018, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Seçim, Nitel Analiz, Twitter

ANALYSIS OF THE TWEET OF THE CANDIDATES FROM THE 24 JUNE SELECTION

Abstract

June 24, 2018 elections is an important milestone in bringing innovation to Turkey's administrative system. The head of the executive with the new system will be the President and the name of the system will be the Presidential Government System. Therefore, in this election, what the candidates are doing is important in terms of voters and voters' decisions about what they are more concerned about. In this direction, the twitter shares of candidates who have participated in the election have been analyzed in this research. The reason for choosing twitter as social media is to think that the time it takes to reach the masses is faster and easier. Tweets that are interpreters of the candidates' feelings and thoughts have been subjected to qualitative data analysis and classified. The results of this classification with 8 Main Codes and 13 Sub Codes were evaluated in this study.

Keywords: June 24, 2018, Presidential Government System, Elections, Qualitative Analysis, Twitter

GİRİŞ

Sosyal medya kullanım popülizminin kullanıcılar arasında sürekli artmakta olduğu günümüz dünyasında insanlar artık sosyal medyanın gücünü de fark etmeye başlamışlardır. Sivil kullanıcıların haricinde sivil toplum kuruluşları, sendikalar, vakıflar, dini liderler, spor kulüpleri, siyasi parti liderleri hızla bu sürece adapte olmakta ve bu platformu en etkili şekilde kullanıp destekçilerini arttırmaya ve mevcut destekçilerine daha kolay ulaşmaya çalışmaktadırlar. Sosyal medyanın kitleleri etkileme oranı günümüzde yadsınamaz bir gerçeklikte hızla artmaktadır. Bir aktris oluşturmak istediği sosyal sorumluluk projelerini sosyal medya aracılığıyla yayıp çok hızlı bir şekilde sivil toplum kuruluşları ve insanları arkasına veya karşısına alabiliyor. Herhangi bir ülkenin siyasi liderinin söyledikleri ise ülkesini finansal krize sürükleyebiliyor. İnsanlar yapmış oldukları hukuksuz paylaşımlarla hukuki yaptırımlarla karşılaşabilirken, göstermiş oldukları duyarlılıklarla da toplum ve basın tarafından ödüllendirilebiliyorlar. Yani sosyal medya hayatın her alanına entegre olmuş, kanunlarla sınırları çizilmiş, insanların ve ülkelerin kaderini etkileyen ya da belirleyen bir mecra konumuna gelmiştir.

1. Türkiye'de Sosyal Medya Kullanım Oranı

Türkiye nüfusu toplam 80 milyon 810 bin kişidir. (<https://www.nufusu.com-25/06/2018>) Toplam nüfusun yaklaşık olarak yüzde 67'si olan 54 milyon 330 bin kişi internet kullanımına erişebiliyor. Aktif sosyal medya kullanıcısı ise 51 milyon, yani toplam nüfusun yaklaşık olarak yüzde 63'ü sosyal

¹ Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, mustafaaliozay@hotmail.com

medya kullanıyor. Türkiye’de en çok kullanılan sosyal medya platformları, başta YouTube olmak üzere Facebook, Instagram ve Twitter’dan oluşmaktadır. Nüfusun yüzde 55’i olan 44 milyon 731 bin 500 kişi YouTube, yüzde 53’ü olan 41 milyon 478 bin 300 kişi Facebook, yüzde 46’sı olan 37 milyon 411 bin 800 kişi Instagram, yüzde 36’sı olan 29 milyon 278 bin 800 kişi ise Twitter kullanıyor. (www.sosyalmedyahaber.com-25/06/2018)

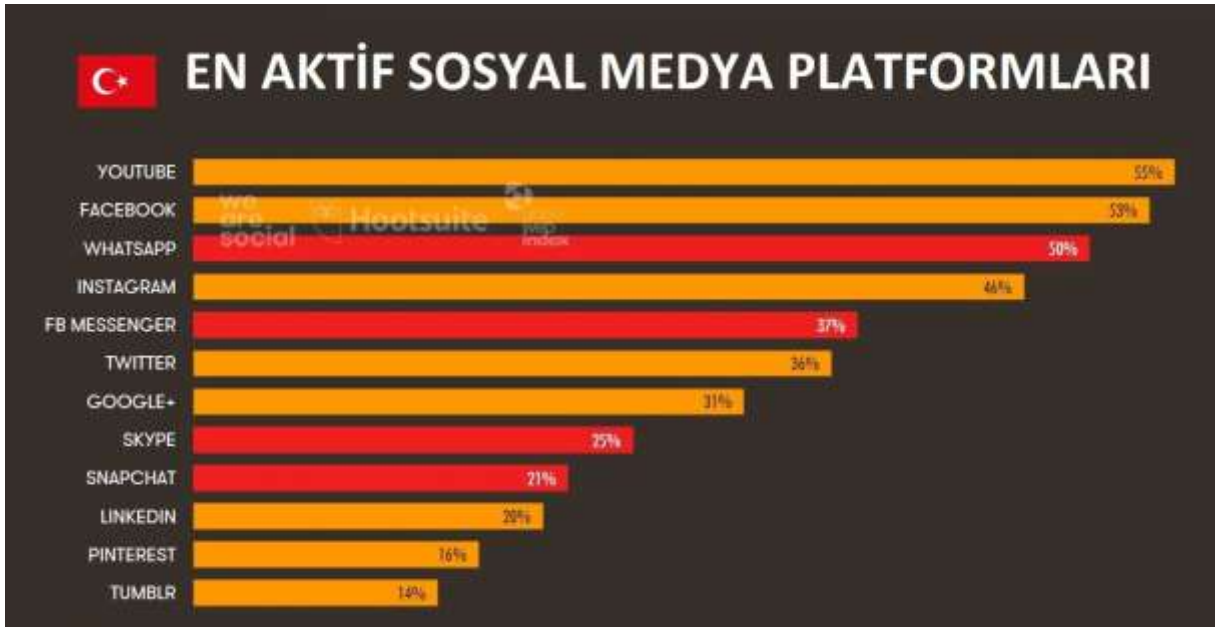
Türkiye’de insanlar:

Günde ortalama 2 saat 48 dakikalarını sosyal medyada

Günde ortalama 2 saat 44 dakikalarını ise televizyon başında geçiriyor. (www.dijilopedi.com-25/06/2018)

Ocak 2018 itibariyle We Are Social ve Hootsuite’ten alınan verilere göre sosyal medya paylaşım siteleri arasında twitter Türkiye’de en çok kullanılan 4. platformdur. Youtube, Facebook ve Instagram’da doğrudan bir düşüncenin kitleler arasında paylaşımının zor olmasından dolayı bizde çalışmamızda Twitter’ı tercih etmekteyiz. (Resim 1.)

Resim 1. Türkiye’de En Aktif Kullanılan Sosyal Medya Platformları

Kaynakça: <https://wearesocial.com/> - 25.06.2018

2. Seçimlerde Kitle İletişimi ve Sosyal Medya Kullanımı

Yıllar boyunca politikacılar politik kampanyalarında avantaj elde etmek için farklı medya araçlarını kullanmayı denemişlerdir. Thomas Jefferson gazeteleri kullandı, Franklin D. Roosevelt radyonun gücünü tanıdı ve John F. Kennedy televizyonun politik potansiyelini anlayan ilk başkan oldu. Barack Obama sosyal medyanın gücünü keşfetti. 2008'deki Obama kampanyası, sosyal medyanın seçmenleri etkilemek ve onlara müdahale etmek için başarılı bir kampanya aracı olarak nasıl kullanılabileceğini göstermiştir. (Birgisdóttir, 2014:7)

Obama 2008 seçimlerinde sosyal medya sayesinde taraftarlarını hevesli savunuculara, bağışçılara ve gönüllülere dönüştürmeyi başardı (Aaker, Chang, 2009:1-19).

Malezya’da 2008 yılında yapılan seçimlerde Barisan Nasional hükümeti Demokratik Hareket birliği karşısında çok büyük bir kayıp yaşadı. Bu seçim sürecinde sosyal medyayı çok iyi yöneten Demokratik Hareket birliği Malezya’nın çoğu büyük şehrinde seçimleri önde tamamlayan parti oldu.

Dönemin başbakanı Tun Abdullah'ta sosyal medyanın yıkıcı gücünü görmüş ve bunu kabul etmişti. (Fauziah Ahmad, et al. , 2012: 71-76; Mohd Azizuddin Mohd Sani, Knocks Tapowa Zengeni:2010).

Aragon'un (2013) 2011 İspanya ulusal seçimleriyle ilgili Barselona çalışması, siyasi adayların Twitter faaliyetleriyle seçim sırasında ki tartışmaları ve seçim günündeki önemli olayları yakından takip ettiğini ortaya koydu.

Siyasal iletişim, interneti güçlü bir iletişim aracı olarak kullanmakta ve siyasi aktörlerin internet ve sosyal medyada varlık göstermeleri hızla artan bir öneme sahip olmaktadır (Eray,2016: 112). Medya, siyasi örgütlerle vatandaş arasında haber, röportaj, yorum, inceleme ve araştırma türleri ile siyasi mesajları örgütlerden vatandaşa, vatandaştan gelen tepkileri ise yine bu tür yöntem ve tekniklerle siyasi örgütlere iletirler. (Aziz Aysel, 2003:8)

Norveç'te 2013 yılında yapılan seçimler esnasında siyasi partilerin özel kanallara ve devlet kanallarına reklam vermesi ve seçim propagandası yapması yasaklandı. Bunun üzerine bazı partiler seçim çalışmalarını hızla sosyal medyaya taşıdılar ve reklam videolarını Youtube üzerinden taraftarlarına ulaştırdılar.(Bente Kalsnes, 2016:34)

Sokhan'ın (2014) 2013 yılındaki Kamboçya'da yapılan seçimlerle alakalı yapmış olduğu araştırmalar Kamboçya halkındaki sosyal medya kullanıcılarının büyük bir çoğunluğunun seçim sürecinde sosyal medyaya güvendiğini ve oy verme eğilimlerini sosyal medya paylaşımlarına göre şekillendirdiklerini ortaya koyuyor. Ayrıca, seçmenlerin destekledikleri kişilerin paylaşımlarını diğer insanlara aktarmak için en çok sosyal medyayı kullandıklarını ortaya koydu. (Sereyvisith Sokhan, 2014:12)

Muntean (2015) tarafından Romanya'nın 2014 seçimlerinde sosyal medya kullanımının siyasi katılıma olan etkisini ölçmek amacıyla yapılan araştırmada özellikle genç seçmenlerin bundan en fazla etkilenen grup olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca araştırma sosyal medyanın siyaset arenasında ilk defa bu kadar büyük önem kazandığını da ortaya koymuştur. (Alina Muntean, 2015:82-83)

Aindrila Biswas v.d.(2014) tarafından yapılan bir diğer araştırmada Hindistan'da ki durum ortaya konulmaktadır. Buna göre sosyal medyanın genç seçmenler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Siyasi partiler daha çok metropol ve gelişmiş şehirlerde insanlara sosyal medya aracılığıyla kolay bir şekilde ulaşabilmektedirler. Merkeze uzak taşrada ise seçmenlere ulaşmak için hala geleneksel metotlardan olan seçim broşürleri ve posterler kullanılmaktadır. Siyasi partiler sosyal iletişim araçlarının seçmenlere ulaşmada en hızlı ve en az maliyetli yol olduğunun farkındadırlar. Teknolojiden yararlanma bilgi kirliliklerini ortadan kaldırmak için ilk ağızdan hızlı bir cevap verebilmek için hayati bir önem taşımaktadır.

PenplusByte.org (2017) sitesince Gana'da ki 2016 seçimlerinde sosyal medyanın gücü ölçülmek istenmiştir. Buna göre seçim süresince parti liderlerinin paylaşımları ve bunlara yapılan geri dönüşler incelenmiştir. Bu seçimlerde önceki seçimlerde görülmeyen bir sosyal medya kullanımı olduğu fark edilmiştir. Seçmenler bu platformları çok yoğun bir şekilde kullanmıştır. Seçim süresince, ucuz bir propaganda aracı olması ve hızlı olması bakımından tüm adaylar tarafından tercih edilmiştir. Gana'da özellikle seçmenler tarafından politik doğru bilgiye ulaşmak açısından Facebook, Twitter ve Youtube bolca tercih edilmiştir.

3. Yöntem

Bu çalışmada 24 Haziran 2018 seçiminde aday olan 6 ismin seçim süresince twitter aracılığıyla paylaşmış oldukları tweetlerin nitel bir çalışma ile içeriksel olarak analizi yapılmıştır. Erken seçimin yapılmasının belli olduğu 18 Nisan tarihi ile seçim çalışmalarının son günü olan 23 Haziran 2018 tarihleri arasında adaylar tarafından atılan mesajlar twitter üzerinden alınmış ve veriler belge haline getirilmiştir.

Daha sonrasında bu belgeler MAXQDA 2018 programına yüklenmiştir. Programda oluşturulan kodlar aracılığıyla adaylar tarafından atılan tüm tweetler tek tek incelenerek çalışmanın şartlarına uygun olanların tamamı sınıflandırılmıştır.

Bu çalışma sonucunda Tablo 1’de gösterildiği üzere toplamda 2239 tweet incelenmiştir. Bu tweetler içerisinde kodlamaya uygun olan 1052 tweet bulunmuştur. Geriye kalan tweetlerden 1187 tweet ise araştırmaya dahil edilmemiştir. Bunun sebepleri ise paylaşılan tweetlerin herhangi bir sınıflandırma konusuna dahil edilememesi, farklı dillerde atılan tweetlerin olması, takipçilerin sorulara cevap niteliğindeki tweetler ve benzer içerikli tweetlerin olmasıdır.

Tablo 1: Toplam İstatistiksel Sayılar

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Seçimi Adayları	Seçim Süresince Paylaştığı Toplam Tweet Sayısı	Kodlamaya Uygun Tweet Sayısı
Doğu Perinçek (@Dogu_Perincek)	164	122
Meral Akşener (@meral_aksener)	655	369
Muharrem İnce (@vekilince)	420	198
Recep Tayyip Erdoğan (@RT_Erdogan)	215	124
Selahattin Demirtaş (@hdpdemirtas)	491	119
Temel Karamollaoğlu (@T_Karamollaoğlu)	294	120

Not: Adayların sıralaması alfabetik sıralamaya göre yapılmıştır.

4. Çalışmanın Amacı, Metodolojisi, Önemi ve Literatüre Katkısı

Araştırmada adayların sosyal medyayı daha çok hangi amaçla kullandıkları ve hangi konu hakkında ki fikirlerini daha fazla paylaştıkları ele alınmak istenmiştir. Adayların önem atfettiği öncelikli konular belirlenmiştir. Ayrıca seçim süresince gündemde en fazla yer işgal eden konular (aşağıda hepsi açıklanmıştır) seçilerek adayların bu konu hakkında ki düşünceleri de tasnife dâhil edilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda liderlerin yapmış oldukları paylaşımlar MAXQDA 2018 programı ile nitel bir analize tabi tutulmuştur. Bu analiz sırasında yapılan kodlamalar sayesinde tweetlerin içerikleri tasnif edilmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan kodlar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Oluşturulan Kodlar (Ana Başlıklar ve Alt Başlıklar)

ANA BAŞLIKLAR	ALT BAŞLIKLAR					
A. Gündem Değerlendirmesi	Askeri Harekatlar	Ekonomik Değerlendirmeler	İşsizlik	İsrail-Filistin Gerginliği		
B. Tamam-Devam Meselesi						
C. Diğer Adaylara Yönelik Eleştiriler	Doğu Perinçek’e Yönelik	Meral Akşener’e Yönelik	Muharrem İnce’ye Yönelik	Recep Tayyip Erdoğan’a	Selahattin Demirtaş’a Yönelik	Temel Karamollaoğlu’na Yönelik

				Yönelik		
D. Seçim Güvenliği						
E. Seçim Ziyaretleri						
F. Seçim Vaatleri						
G. 15 Vekil Olayı						
H. Kutlamalar ve Yıldönümleri	Kutlamalar	Taziyeler		Yıldönümleri		

Tablodan da anlaşıldığı üzere toplamda 8 ana başlık (Kod) bulunmaktadır. Bu ana başlıkların bazıları ise alt başlıklara (Kod) ayrılmıştır. Bu alt başlıkların toplamı da 13 tanedir. Yani toplamda 21 tane başlık (Kod) belirlenmiştir. Alt başlıkları oluşturma eylemi yapılırken öne çıkan alt başlıklar tercih edilmiştir. Alt başlıkların çok fazla olması karışıklığa sebep olabileceğinin düşünülmesinden dolayı alt başlığa uygun olmayan tweet içerikleri ana başlığın içine atılmıştır. Kodlara göre tasnif işlemi gerçekleştirilmiştir. Paylaşımların içeriği, ilgili başlıklar (Kod) ile ilişkilendirilmiştir.

Böylece 24 Haziran 2018 başkanlık seçimlerinde adayların hangi konularda daha fazla paylaşım yaptıkları ortaya konulmuştur. Çalışmanın içeriksel olarak sosyal medya paylaşımlarını analiz ediyor oluşu, yaptığı kodlamalar ve izlediği yöntem bilim literatüre yapmış olduğu katkıdır.

4.1. Kodların Açıklamaları

Askeri harekâtlar ile ilgili yapılan paylaşımların temeli Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 20 Ocak 2018 tarihinde başlatmış olduğu Zeytin Dalı Harekâtı ile Suriye'nin kuzeyinde bulunan Afrin bölgesinin terör oluşumlarından 2 aydan daha az bir sürede temizlenmesidir. Bir diğer harekât ise Irak'ın kuzeyinde bulunan Kandil bölgesinin teröristlerden temizlenmesi amacıyla Haziran 2018 tarihiyle Türk Askerinin bölgeye girmesidir. Bunlardan dolayı adaylar bazı paylaşımlarında bu konulara değinmişlerdir.

İsrail-Filistin gerginliğiyle alakalı atılan tweetlerin sebebi ise ABD'nin İsrail büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıma kararıyla birlikte Filistin ile İsrail arasında gerginliğin en üst düzeye çıkmasıdır. Bundan sonraki süreçte Filistin halkı uzun süre direniş yapmıştır. Bu olaylarda yüzlerce Filistin vatandaşı ölmüş, binlercesi yaralanmış ve hapse atılmıştır.

Tamam-Devam meselesinin altında yatan sebep ise Recep Tayyip Erdoğan'ın 8 Mayıs 2018 tarihinde ki grup toplantısında "Bir gün milletimiz tamam derse ancak biz o zaman kenara çekiliriz" demesinden sonra özellikle sosyal medyada bu konuyla alakalı birçok "Tamam" paylaşımlarının yapılmasıdır.

15 Vekil Olayında ise CHP'den 15 milletvekili partilerinden istifa edip İYİ Parti'ye geçmiştir. Burada ki amaç mecliste 5 vekili bulunan İYİ Parti'nin 20 vekil elde edip kendi parti grubunu mecliste kurabilmesidir. Böylece 100 bin imzaya gerek kalmaksızın Meral Akşener'in adaylığının sağlanabilmesidir. Ancak daha sonrasında 15 vekil geriye dönmüş ve YSK tarafından toplanan imzalarda Meral Akşener yeterli imza sayısını toplamıştır.

Seçim ziyaretleri ile ilgili yapılan paylaşımların içine mitingler, e-mitingler, TV programları ve radyo kanalı ziyaretleri dâhil edilmiştir. Aynı il içerisindeki farklı ilçelerde yapılan mitingler ayrı ayrı olarak değerlendirmeye alınmışlardır.

Ekonomik Değerlendirmelerde ise Türk lirasının seçim öncesinde diğer dünya paraları ile birlikte ama onlara nazaran döviz karşısında daha fazla değer kaybetmesinden kaynaklanmaktadır. Seçim öncesinde dolar ve Euro gibi para birimleri Türk Lirası karşısında rekorlar kırarak yüksek değerler elde etmiştir. Merkez bankasının faiz artırımı kararları ve Ekonomi Bakanı Mehmet Şimşek ile Merkez Bankası Başkanı Mehmet Çetinkaya'nın Londra'ya yapmış olduğu ziyaretler Türk Lirasının bir nebze değer kazanmasını ve döviz karşısında ateşinin sönmelerini sağlamıştır.

5. Bulgular

Tablo 3. Kodların Oluşturulan Belgelerde Vurgulanma Sayıları

KOD SİSTEMİ	Doğu Perinçek	Meral Akşener	Muharrem İnce	Recep Tayyip Erdoğan	Selahattin Demirtaş	Temel Karamollaoğlu	TOP LAM
Askeri Harekâtlar	1			1			2
Ekonomik Değerlendirmeler	5	12		3	5	6	31
İşsizlik		1					1
İsrail-Filistin Gerginliği	2	2	1	5	4	8	22
Tamam-Devam Meselesi		2	6		1	6	15
TK'ye Yönelik Eleştiriler	1						1
SD'ye Yönelik Eleştiriler	3						3
RTE'ye Yönelik Eleştiriler	2	13	7		25	1	48
Mİ'ye Yönelik Eleştiriler	7						7
DP'ye Yönelik Eleştiriler					1		1
MA'ya Yönelik Eleştiriler	1						1
Seçim Güvenliği			3		6	1	10
Seçim Ziyaretleri	18	130	115	66	2	42	373
Seçim Vaatleri	69	136	40	34	71	21	371
15 Vekil Olayı		1					1
Yıldönümleri	6	13	6	6		10	41
Taziyeler	2	27	4	1	1	11	46
Kutlamalar	5	31	16	8	3	14	77
TOPLAM	122	368	198	124	119	120	1,051

Tablo 3'e göre Doğu Perinçek'in en çok seçim vaatleri (69) ile ilgili paylaşım yaptığı görülüyor. Arkasından önem verdiği diğer konular ise seçim ziyaretleri, kutlamalar ve yıldönümleri, diğer adaylara yönelik eleştiriler (en çok Muharrem İnce) ve gündem değerlendirmeleri (8) gelmektedir. Doğu Perinçek işsizlik, 15 vekil olayı, tamam devam meselesi ve seçim güvenliği ile alakalı bir paylaşım yapma gereği duymamıştır.

Adaylar arasında en çok paylaşımı (655) yapan Meral Akşener daha çok seçim vaatlerine (136) önem vermiştir. Bu sayı toplam paylaşımlarının yaklaşık %36'sını oluşturmaktadır. Yurdun hemen her bölgesinde miting yapan Meral Akşener'in en çok yaptığı ikinci paylaşım seçim ziyaretleriyle alakalıdır. Daha sonrasında sırayla kutlamalar ve yıldönümleri, Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik eleştiriler(13), ekonomik değerlendirmeler konusunda paylaşımlar yapmıştır. Meral Akşener seçim güvenliği ve askeri harekâtlar konularında herhangi bir paylaşım yapmamıştır.

24 Haziran'da yapılan seçimlerin sonucuna göre en çok ikinci oyu alan Muharrem İnce ise twitterı daha çok seçim ziyareti duyurularını yapmak için kullanmıştır. Tweetlerinin sadece %20lik kısmını vaatlerine ayırmıştır. Diğer adaylara yönelik eleştirilerinde en çok eleştiriyi Recep Tayyip Erdoğan almıştır (48 Tane). 15 vekil olayı, işsizlik, ekonomik değerlendirmeler, askeri harekâtlar gibi konularda ise bir paylaşımı bulunmamaktadır.

Seçimin kazanan ismi Recep Tayyip Erdoğan en çok seçim ziyaretlerini duyurmak için paylaşım yapmıştır. Paylaşımlarının %27'lik bir kısmı seçim vaatlerinden oluşan Erdoğan aynı zamanda adaylar arasında en az paylaşım yapanıdır. Mitinglerinde Tamam-Devam meselesine en çok değinen Erdoğan bu konuyla alakalı hiçbir paylaşım yapmamıştır. Recep Tayyip Erdoğan seçim güvenliği, 15 vekil olayı ve diğer adaylara yönelik eleştiriler bakımından herhangi bir paylaşım yapmamıştır.

Seçim çalışmalarını Edirne'de bulunan cezaevinden sosyal medya aracılığı ile yürüten Selahattin Demirtaş ise en çok paylaşım yapan ikinci isimdir. Yaptığı paylaşımların yaklaşık %59'unu seçim vaatleridir. Bu oran diğer adaylar arasında en yüksek oran olarak göze çarpmaktadır. Paylaşımlarının %21'lik bölümünde ise Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik eleştiriler yapmıştır. Önem verdiği üçüncü konu ise seçim güvenliği olmuştur ve bu konuda 6 paylaşım yapmıştır. 15 vekil olayı ve askeri harekâtlar konularında ise herhangi bir paylaşım yapmamıştır.

Değerlendirmemiz içerisinde ki son aday Temel Karamollaoğlu ise en çok seçim ziyaretlerini duyurmak için paylaşım yapmıştır. İkinci olarak ise seçim vaatleri konularında paylaşım yapmıştır ki bu diğer adaylar arasında ki en küçük (%17) orandır. Temel Karamollaoğlu işsizlik, 15 vekil olayı ve askeri harekâtlar konularında bir paylaşım yapmamıştır.

Bütün adayların yapmış oldukları paylaşımların toplamının bir değerlendirmesi Tablo 4'te yapılmıştır.

Tablo 4. Bütün Adayların Paylaşımlarının Kodlar Arasındaki Dağılımı

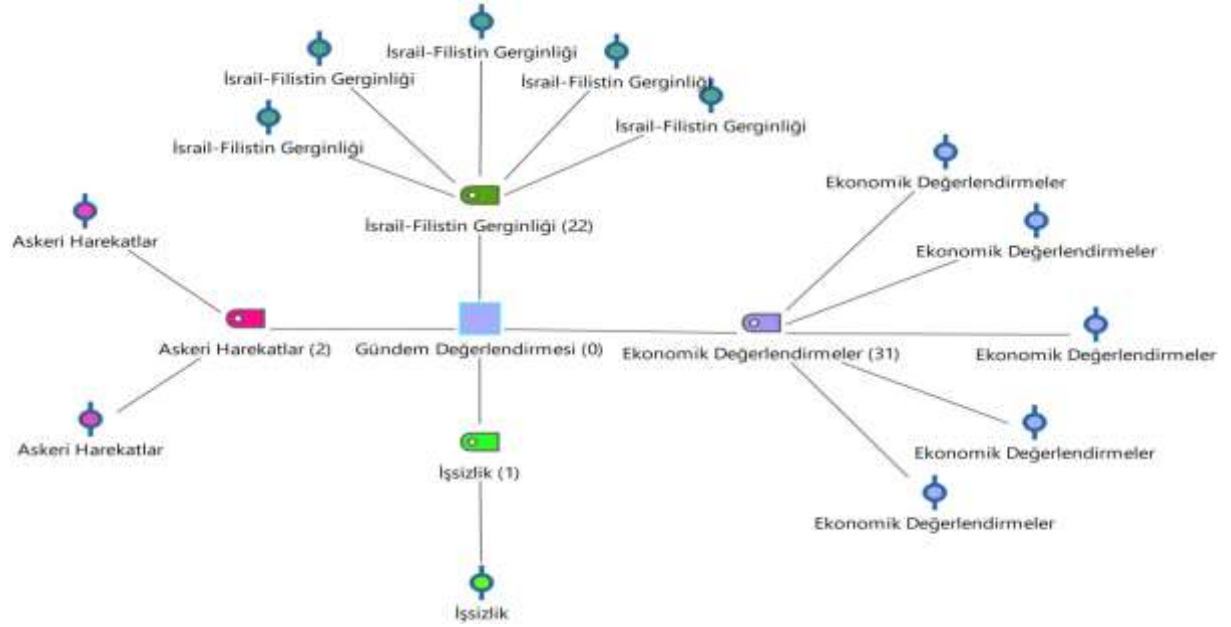
KOD	Frekans	Yüzde
Seçim Ziyaretleri	373	35,5%
Seçim Vaatleri	371	35,3%
Kutlamalar ve Yıldönümleri	77	7,3%
\Kutlamalar		
Diğer Adaylara Yönelik Eleştiriler	48	4,6%
\Recep Tayyip Erdoğan'a Yönelik		
Kutlamalar ve Yıldönümleri	46	4,4%

\Taziyeler		
Kutlamalar ve Yıldönümleri \Yıldönümleri	41	3,9%
Gündem Değerlendirmesi \Ekonomik Değerlendirmeler	31	2,9%
Gündem Değerlendirmesi\İsrail- Filistin Gerginliği	22	2,1%
Tamam-Devam Meselesi	15	1,4%
Seçim Güvenliği	10	1,0%
Diğer Adaylara Yönelik Eleştiriler \Muharrem İnce'ye Yönelik	7	0,7%
Diğer Adaylara Yönelik Eleştiriler \Selahattin Demirtaş'a Yönelik	3	0,3%
Gündem Değerlendirmesi\Askeri Harekâtlar	2	0,2%
Diğer Adaylara Yönelik Eleştiriler \Temel Karamollaoğlu'na Yönelik	1	0,1%
15 Vekil Olayı	1	0,1%
Gündem Değerlendirmesi\İşsizlik	1	0,1%
Diğer Adaylara Yönelik Eleştiriler \Doğu Perinçek'e Yönelik	1	0,1%
Diğer Adaylara Yönelik Eleştiriler \Meral Akşener'e Yönelik	1	0,1%
Kutlamalar ve Yıldönümleri	1	0,1%
Toplam(Geçerli)	1052	0,1%
Kayıp	0	0%
TOPLAM	1052	100%

Buna göre adaylar en çok seçim ziyaretlerini duyurmak için bilgi vermişlerdir. Daha sonrasında en çok oranı alan ikinci paylaşım türü seçim vaatleri olmuştur. Adayların en önem verdikleri bir diğer konu ise kutlamalar ve yıldönümleridir. Şehitler, gaziler, doğal afet kazaları, ölümler, ölüm yıl dönümleri, olay yıldönümleri, milli ve dini bayramlar, özel gün ve geceler, şampiyonluklar, sporcu başarıları gibi konular adaylar tarafından unutulmamış ve bu konuda paylaşımlar yapılmıştır.

Tüm bu değerlendirmelerin haricinde 2 tane Ana Kod-Alt Kod analizi yapılmıştır. Bu analizlerden ilki görsel 1’de gösterildiği üzere Gündem Değerlendirmelerinin dağılımı ile ilgilidir.

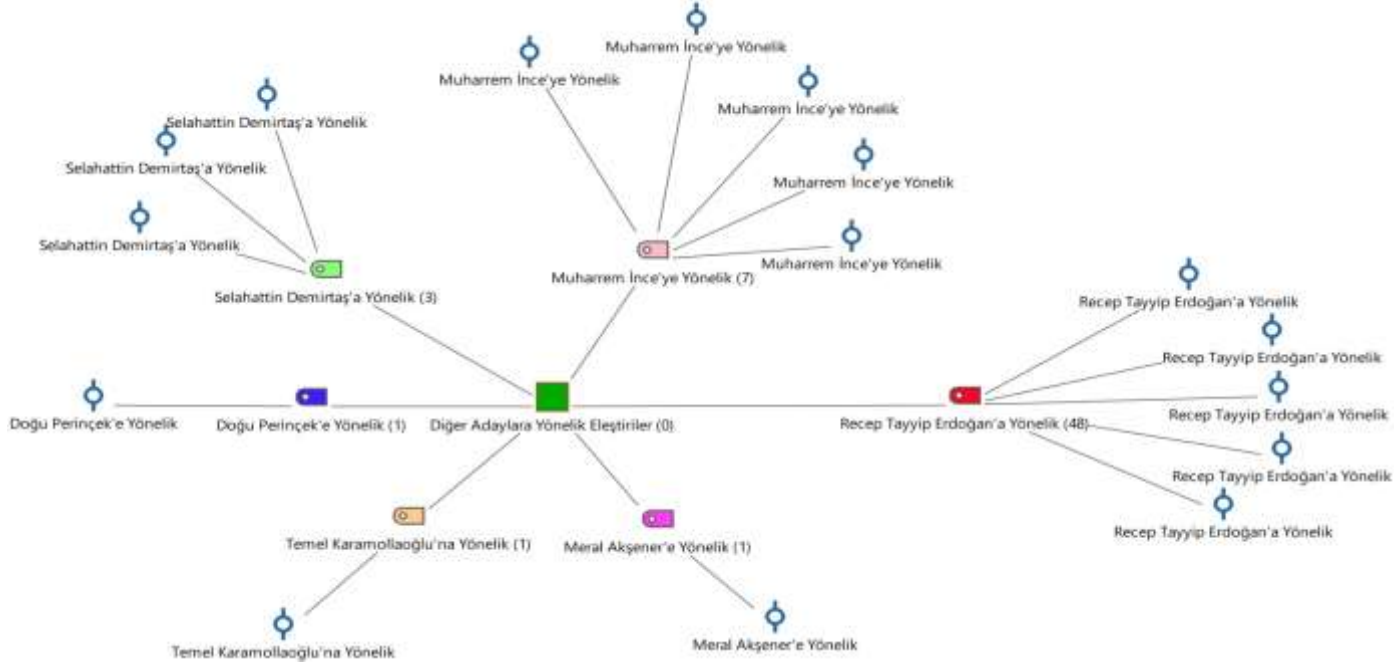
Görsel 1. Adayların Gündem Değerlendirmesi Paylaşımları

Görsel 1’e göre gündem değerlendirmelerinde adaylar en çok ekonomik değerlendirmeler yapmışlardır. 31 paylaşımın 12 tanesi Meral Akşener tarafından paylaşılmıştır. Bir diğer önem verilen konu ise İsrail-Filistin gerginliği olmuştur. Bu konuda en çok paylaşımı yapan ise Temel Karamollaoğlu’dur. Sırasıyla askeri harekâtlar hakkında 2, işsizlik hakkında ise 1 paylaşım yapılmıştır. İşsizlik hakkında atılan tek tweetin sahibi ise Meral Akşener’dir.

Bir diğer Üst Kod-Alt Kod analizi Diğer Adaylara Yönelik Eleştiriler kodu için yapılmıştır (Görsel 2). Adayların birbirlerine olan eleştirileri ile ilgili yapmış oldukları paylaşımlar bu kod içerisinde dağıtılmıştır.

Görsel 2. Diğer Adaylara Yönelik Eleştirilerin Olduğu Paylaşımlar

Görsel 2'ye göre adaylar içerisinde en çok eleştiriyi alan aday Recep Tayyip Erdoğan'dır. Toplamda yapılan 61 eleştirinin 48'i Erdoğan için yapılmıştır. Daha sonrasında en çok eleştiri alan aday Muharrem İnce olmuştur. Üçüncü en çok eleştiri alan ismi ise Selahattin Demirtaş olmuştur. Diğer adaylar ise sadece 1'er eleştiri paylaşımı almışlardır.

SONUÇ

Dünya genelinde yapılan seçimlerde, referandumlarda sosyal medya araçlarının kullanımının sürekli arttığını görmekteyiz. Seçime katılan adayların en güçlü enstrümanlarından birisi olan sosyal medyanın gücü bütün adaylar tarafından bilinmektedir. Adayların birbirlerine cevap verip soru yönelttiği bir platform tabii ki de birçok medya kuruluşu tarafından da ciddiye alınmakta ve haberleri yapılmaktadır. Duygu, düşünce ve fikirlerin ilk ağızdan en doğru şekilde yayılmasını sağlayan sosyal medyayı siyasi temsilcilerin günden güne daha fazla kullandığı aşîkârdır.

Seçmenlere ulaşmayı hızlı, kolay, ucuz ve doğrudan sağlayan sosyal medya kolaylıkla kitleleri harekete geçirme imkânı da sağlamaktadır. Saniyeler içinde reaksiyon alınabilen bir mecra da kullanılan dil ve düşüncenin açıklığı da en üst seviyede olmalıdır. Yanlış kullanılan bir sözcük veya dikkatsiz yapılan bir paylaşım geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurabileceği gibi adaylara seçimi kazandırabilir veya kaybettirebilir. Böyle önem verilen bir mecra kesinlikle alelacele kullanılmamalı sosyal medya uzmanlarına bu görev tevdi edilmelidir.

6 adayın yarıştığı 24 Haziran 2018 seçimlerinde adayların yaptıkları paylaşımlar incelenmiştir. En çok önem verdikleri konular ayrıştırılmış ve sınıflandırılmıştır. 8 Ana Kod ve 13 Alt Kod ile yapılan bu sınıflandırmanın sonuçlarına bakıldığından adayların genel olarak mensubu oldukları siyasi geleneğin düşünceleri ile paralel söylemler içerisinde buldukları söylemek yanlış olmayacaktır.

Yapılan seçimin kısa bir özetini sunan bu çalışma gelecek yıllarda yapılacak olan seçim analizi çalışmalarına ışık tutabilecek niteliktedir. Tüm bunlara ek olarak bu çalışmanın sağlayacağı bir diğer fayda, özelliği bakımından bir ilk olan 24 Haziran 2018 seçimlerinin gelecekte kolayca değerlendirilmesini açısından önem taşımaktadır. Seçim sürecinde yaşanan olayların kolayca hatırlanabilmesi açısından olaylar kısa açıklanmıştır. Böylece ileride yapılacak araştırmalarda araştırmacılara kolaylık sağlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Birgisdottir, Lilja Kristín, (2014). The rising influence of social media in politics: How Barack Obama Used Social Media as a Successful Campaign Tool in the 2008 and 2012 Elections, Yüksek Lisans Tezi, University of Iceland.
- Aaker, J., Chang, V. (2009). Obama and The Power of Social Media and Technology, Case Study, M-321, ss.1-40.
- Fauziah, A., Chang, P., Normah, M., Faridah, I., Wan, A. ve Wan, M. (2012). Information Propagation and the Forces of Social Media in Malaysia, Asian Social Science, Cilt: 8, Sayı: 5, ss. 71-76.
- Sani, M., Azizuddin, M. (2010). Democratisation in Malaysia: The Impact of Social Media in the 2008 General Election, 18th Biennial Conference of the Asian Studies Association of Australia in Adelaide, ss.1-16.
- Aragon, P., Kappler, K., Kaltenbrunner, A., Laniado, D. ve Volkovich, Y. (2013). Communication dynamics in Twitter during political campaigns: The case of the 2011 Spanish national election, Policy & Internet, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 183-206.
- Eray, T., Aslan A. (2016). Türkiye’de Siyasal Partilerin Web Sayfalarının Diyalojik İletişim Açısından İncelenmesi, İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, ss.112-113.
- Aziz, A. (2003). Siyasal İletişim, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Kalsnes, Bente. (2016). The Power Of Likes: Social Media Logic and Political Communication, Doktora Tezi, University of Oslo.
- Güncel Kullanıcı Sayıları. (2018). <http://www.sosyalmedyahaber.com/2018/03/2018-guncel-sosyal-medya-kullanici-sayilari/> (25/06/2018).
- Türkiye’de Sosyal Medya İstatistikleri. (2018). <https://dijilopedi.com/2018-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/> (25/06/2018).
- <https://www.wearesocial.com/> (25/06/2018).
- Sokhan, Sereyvisith (2014). Social Media and its Political impact: A Case Study of Cambodia 2013 Election, Proje Ödevi, s.12.
- Muntean, Alina. (2015). The Impact of Social Media Use of Political Participation, Yüksek Lisans Tezi.
- Biswas, Aindrila., Ingle, Nikhil. ve Roy, Mousumi. (2014). Influence of Social Media on Voting Behavior, Journal of Power, Politics & Governance, s.153.
- Penplusbyte.org, (2017), Social Media and Political Campaigning in Ghana, İnternet Yazısı, s.15.

ÜSTÜN YETENEKLİ ÖĞRENCİLER İLE NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN ÖĞRENCİLERDE DUYARLI SEVGİ, SOSYAL GÜVEN VE MEMNUNİYET^{1,2}

Geliş Tarihi (Received Date) 25.08.2018
Kabul Tarihi (Accepted Date) 17.12.2018

Adnan ÖZBEY³
Hakan SARIÇAM⁴

Özet

Bu çalışmada, üstün yetenekli ve normal öğrencilerin duyarlı sevgi ve sosyal güven düzeylerinde bir karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca üstün yetenekli öğrencilerde duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmada veri toplamak amacıyla Balıkesir ve Manisa illerinde uygun örnekleme ile seçilmiş 200 normal öğrenci ve 200 üstün yetenekli BİLSEM öğrencisinden faydalanılmıştır. Normal öğrencilerin 102'si kız, 98'i erkektir. Üstün yetenekli öğrencilerin 108'i kız, 92'si erkektir. Öğrencilerin duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet düzeylerini belirlemek için Duyarlı Sevgi Ölçeği ile Sosyal Güvende Hissetme ve Memnuniyet Ölçeği kullanılmıştır. Sonuç olarak, üstün yetenekli öğrencilerin duyarlı sevgi ve sosyal güven düzeylerinin normal akranlarından daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Sosyal güven ve memnuniyet düzeyindeki bu farklılığın duyarlı sevgi düzeylerinin yüksek olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Anahtar kelimeler: duyarlı sevgi, sosyal güven ve memnuniyet, üstün zekâlı/yetenekli öğrenciler

COMPASSIONATE LOVE, SOCIAL SAFENESS AND PLEASURE IN GIFTED STUDENTS AND NORMAL STUDENTS

Abstract

In the current study, a collation was made between gifted students and their normal peers in terms of their compassionate love and social safeness levels. Also, the relationship between compassionate love and social safeness in highly gifted students was examined. In the study, relational search model was used. 8th grade normal students (N=200) from Balıkesir and Manisa (Turkey) and highly gifted students (N=200) of BILSEM were selected with convenience sampling to gather data. 102 normal students (51%) were female, while 98 were male (49%). 108 gifted students were female (54%) and 92 gifted students were male (46%). In this survey, Compassionate Love Scale and, Social Safeness and Pleasure Scale were applied in order to define the compassionate love, social safeness and, pleasure levels of the students. In conclusion, the highly gifted students were observed to have higher levels of social safeness and compassionate love compared to their normal peers. The reason for this difference between social safeness and pleasure levels can be explained by the students' higher compassionate love levels.

Keywords: compassionate love, social safeness and pleasure, gifted /talented students

1. GİRİŞ

Değişim hızının önceki asırlara göre inanılmaz seviyeye ulaştığı, sosyal yaşamın giderek zorlaşp karmaşık bir hal aldığı günümüzde insanlar, birbirleriyle iletişim kurmaya, birbirlerini tanımaya ve anlamaya tüm zamanlara kıyasla daha çok ihtiyaç hissetmektedir. Toplumsal huzur ve barışın kurulması, kişinin kendisi ve çevresiyle barışık olması, insanlara ve olaylara duyarlı, önyargısız ve hoşgörülle yaklaşabilmesi, olayları diğer insanların açısından değerlendirebilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda duyarlılık, sevgi, hoşgörü, affetme, merhamet gibi duyguların toplumca benimsenmesi ve yayılması çok önemlidir (Özbey ve Sarıçam, 2016).

Alanyazında merhamet olarak da bilinen duyarlılık (compassion), insanlara merhamet hisleriyle yaklaşmayı ve yardım etmeyi gerektiren duygusal bir tepkidir (Akdeniz ve Deniz, 2016; Goetz, Keltner ve Simon-Thomas, 2010). İnsana iç huzuru veren, zihinsel karışıklığı gideren ve insani duygusal yıkımlardan koruyan bir güç olarak kabul edilmektedir. Duyarlılık, insandaki sevgi ve merhamet içeren düşünceleri, bireyin kendi mutluluk ve refahını desteklerken diğer yandan kötülük,

1 Bu çalışma ilk yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinden üretilmiştir.

2 Bu çalışma 12-14 Mayıs'ta Konya'da gerçekleştirilen 14th International JTEFS/BCC Conference Sustainable Development, Culture, Education başlıklı konferansta sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

³ Dr., New Jersey, USA, adnanozbey@hotmail.com

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kütahya, hakan.saricam@dpu.edu.tr

kıskançlık gibi duyguların zihinde yer bulmasının da önüne geçmektedir (Makransky, 2012). Yakın çevreye, dostlara, ihtiyaç sahiplerine, yabancılara, çocuklara karşı gösterilen duyarlılık, insanı yücelttiği gibi aynı zamanda insan ruhuna incelik de kazandırmaktadır (Post, 2010). Kavramı kuramsal olarak inceleyen Neff (2003) ve Pommier (2011) duyarlılığın: Sevecenlik, umursamazlık, paylaşımların bilincinde olma, bağlantısızlık, bilinçli farkındalık ve ilişki kesme olmak üzere altı bileşenden, Gilbert (2005; 2010) motivasyon, hassasiyet, sempati, tahammül, empati, kınamamak ve yargılamamak olmak üzere yedi bileşenden oluştuğunu aktarmışlardır. Demirci Seyrek, Eranlı ve Tunç (2016) ise duyarlılığın merhamet, anlayış, duygudaşlık ve insaniyet şeklinde dört alt boyutunun olduğunu belirlemişlerdir.

Duyarlılık, insanın yaşamını anlamlı hale getirmektedir. Çünkü insan, mükemmel yaratılmış, birçok zenginliğe sahip çok değerli bir varlıktır. Bunu derinlemesine kavrayan birey, başkalarının yararını göz önünde bulunduran bilinçli bir yaşamı benimsemektedir (Rinpoche, 2006). Böylece kişi, bütün insanlara kalbini sınırsızca açmakta, sevgisini herkesle paylaşmaktadır. Hatta duyarlılık ile gerçekleşen duygu paylaşımı, insanlar arasındaki sınırları kaldırmakta, bireyin kendini diğerlerinde üstün görmesinin önüne geçmektedir (Bodian, 2006).

- Duyarlılık gibi sevgi de bireysel ve toplumsal huzura, çevreyle uyumlu ilişki kurulmasına hizmet eden duygulardandır. Hatfield, Rapson ve Martel'e (2007) göre sevgi, doğumdan ölüme kadar devam eden önemli bir insani özelliktir. Sevgi, insanın kendi bireyselliğini ve bütünlüğünü koruyarak diğer bireylerle gerçekleştirdiği birlikteliklerdir. Sevgi, insanın yalnızlık ve ayrılık duygusundan kurtulmasına yardımcı olan ve kendisi olarak kalmasına imkân tanıyan güçlü bir duygudur (Fromm, 2004).

Sevgi ve duyarlılık kavramları, her çağda önemli olmakla birlikte teknolojinin yıkıcı etkilerini en çok yaşayan gelişmiş toplumlarda bu yapılar çok kritik rollere sahiptir (Fehr ve Fischbacher, 2004; Weng ve diğ., 2013). Bu yapıları içeren davranışlar, toplumsal bütünlüğün sağlanmasına, korunmaya ihtiyaç duyan insanların mutluluğuna katkıda bulunmaktadır. Sevgi ve duyarlılık ile insan, diğer canlılardan ayrılmakta, erdemli davranış sergilemekte ve etik ilkelere göre yaşamaktadır (Bodhi, 2005). Sevgi ile duyarlılığı içeren ve bütün insanlığa sunulan bir sevgi türü de duyarlı sevgidir (Özbey ve Sarıçam, 2016).

Duyarlı sevgi, kendi yakınlarına hissedildiği gibi başkalarına da hissedilen, topluma hatta tüm insanlığın iyiliğine destek sağlayabilecek bir sevgi türüdür (Post, Underwood, Schloss & Hurlbut, 2002). Bütün insanlara karşı bir tutum olarak adlandırılan duyarlı sevgi, aynı zamanda bilinçli bir duygudur. Diğer insanları anlamayı, destek olup yardım etmeyi, şefkati ve insanlar için endişe içeren davranışları kapsamaktadır (Sprecher & Fehr, 2005). Nitekim Giesbrecht (2009), Omoto, Malsch ve Baraza (2009), Smith (2009) duyarlı sevginin, gönüllü olarak bütün bireylere ilgi duymayı ve insanlığa hizmet etmeyi esas aldığı ifade etmiştir.

Duyarlı sevgi, diğer insanların iyiliği üzerine yoğunlaşan özel bir sevgidir. Bu sevgi insanlar tarafından o kadar benimsenir ki adeta insanın benliğiyle bütünleşmektedir. Hatta başkalarına duyuldukça tükenmek bir yana çoğaldığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda duyarlı sevgi, kesintisiz olma gibi bir niteliğe de sahiptir (Underwood, 2009). Duyarlı sevgi; diğergamlık, empati, şefkat, ilgi gibi kavramlarla benzer yönere sahip olsa da farklı bir kavramdır. Bu farklılıklara bakıldığında örneğin diğergamlık, alışkanlık ya da zorunluluktan dolayı olabilmektedir. İnsanlara karşı ilgi, şefkat, merhamet hisleri duyulabilir ya da herhangi bir durumdan dolayı zorda kalan bir insana acıma duygusuyla yönelme olabilir. Ancak bu durum her zaman birebir ilgilenmeyle neticelenmeyebilir. Hâlbuki duyarlı sevgi, bütün insanlara duyulmayı ve insanlarla birebir ilgilenmeyi gerektirmektedir (Underwood, 2002).

Toplumsal bütünlüğü sağlayan önemli unsurlardan bir diğeri güven duygusudur. Güven, toplumsal hayatta bireyler arasındaki ilişkileri sağlamlaştırdığından, sosyal hayatın bütün katmanları için önem arz etmektedir (Gibbons, 2004). Sarıçam (2016) kendisini sosyal olarak güvende hissetme duygusunun bebeklik döneminde temellerinin atıldığını ve ilerleyen dönemlerde şekillendiğini; hatta sosyal güven ve memnuniyet duygusunun iş ve akademik hayatı etkilediğini vurgulamıştır. Sosyal güven; huzur, güven ve sıcak ilişkilerin yerleşmiş olduğu toplumlarda yaşayan bireylerin, ait olma ve toplumun fertleri tarafından kabul görme duygusuyla deneyimlediği sonuçtur (Gilbert, McEwan,

Mitra, Richter, Franks ve Mills, 2009). Sosyal güven duygusunu yaşayan insanlar yapıcı düşünmekte, sorunlarla daha iyi mücadele etmekte ve topluma karşı daha duyarlı davranmaktadır (Gilbert, 2005).

Sosyal güvenin, yaşam memnuniyeti/mutluluk ve insan sağlığı üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Özcan ve Zeren, 2013). Yaşam memnuniyeti daha çok bireyin refahı ile ilgili bir durum veya bireyin kendi seçtiği ölçütlere göre yaşamının niteliği hakkındaki genel değerlendirmesi olarak kabul edilmektedir (Dost, 2007). Kula ve Çakar (2015) yaşam doyumunun sadece belli bir alandaki doyumuna ilişkin değerlendirme olmadığını, bireyin genel olarak tüm yaşamını kapsayan fiziksel ve sosyal boyutlardaki beklenti, ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasına ilişkin bütün durumları içerdiğini bildirmiştir.

Duyarlılık, sevgi, hoşgörü, affetme, merhamet gibi duyguları yoğun şekilde taşıyan önemli bir kesim de üstün yetenekli öğrencilerdir. Üstün yetenek, bir yetenek alanındaki dağılımın üst ucunda bulunan, diğer bireylerle kıyaslandığında yüksek düzeydeki üretim ve performans olarak tanımlanır (Subotnik, Olszewski-Kubilius & Worrell, 2011). Üstün yetenekli öğrenciler genellikle bir veya birden fazla alanda olağandışı bir yeteneğe sahiptir. Genel zihinsel yetenek, özel akademik yetenek, yaratıcı veya üretken düşünce, liderlik yeteneği, güzel sanatlarda yetenek, psikomotor yetenek üstün yetenek alanları olarak kabul edilmektedir (George & Shari, 2012).

Üstün yetenekli çocuklar için ifade edilen birçok karakteristik özellik vardır; ancak hassasiyet, mükemmeliyetçilik, yoğunluk ve içe dönüklük; gelişimsel, psikolojik ve sosyal yönü olan özelliklerdir (Silverman, 1994). Bazı kişisel ve çevresel faktörlerin, normal öğrenciler üzerinde etkisi olmazken üstün yetenekli öğrencilerde sosyo-duygusal sorunlara neden olduğu da bilinmektedir (Gross, 1999). Bununla birlikte ilgili alandaki birçok araştırmacıya göre koşullar (aile, okul ve arkadaş) elverişli olduğunda üstün yetenekli bireyler, akranlarına oranla sosyal ve duygusal açıdan çok büyük gelişim göstermektedir (Gallagher, 2003; Özbey, 2016).

1.1. Araştırmanın önemi ve amacı

Duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet, şüphesiz toplumun bütün kesimleri için önemlidir. Ancak sahip oldukları potansiyel ve topluma sağlayacakları fayda ile üstün yetenekli öğrenciler adına ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü üstün yetenekli öğrencilerin hem bireye ve topluma hem de diğer canlılara karşı aşırı duyarlılık taşıdıkları bilinmektedir. Diğer bir anlatım ile nitelikli üstün yetenekli öğrencilerde duyarlılık evrensel niteliklere sahiptir (Özbey, 2016). Nitekim Silverman'ın (1994) bildirdiğine göre üst düzeyde duyarlılık, üstün yetenekli öğrencilerin önemli bir özelliğidir. Üstün yetenekli çocuklar dünyayı ilgilendiren problemlere ve diğer insanların duygularına karşı yoğun ilgi duymakta ve normalin üstünde merhamet duygusu taşımaktadır. Üstün yetenekli öğrenciler, duygularını yoğun ve derin bir şekilde yaşamaktadır. Başkaları için endişelenme, yüksek sağduyu, haksızlık, adaletsizlik ve ikiyüzlülük karşısında hassasiyet, empati, sorumluluk ve güvenilirlik duygusu ile kendi kendini sorgulama yönleri oldukça gelişmiştir (Dabrowski, 1979; 1994).

Üstün yetenekli bireyler, çok güçlü duygulara sahiptir ve duyguları yoğun şekilde yaşamaktadırlar (Clark, 2002). Normal bireylerden duygusal yönden daha hassas ve daha duyarlı olan üstün yetenekliler (Dabrowski, 1972; Gallagher, 1985; Piechowski ve Colangelo, 1984; Roeper, 1982); sahip oldukları merhamet ve başkalarının iyiliğini düşünme duygusuyla doğanın tahrip edilmesi, canlıların yok edilmesi, insanların haksızlığa uğraması, çevrenin kirletilmesi, savaş ve şiddet gibi durumlara daha yüksek düzeyde tepki göstermektedirler (Özbey ve Sarıçam, 2016). Üstün yeteneklilerin sahip olduğu bu aşırı duyarlılık hali doğru anlaşılmalıdır. Aksi halde duyarsız ortamlarda bulunmaları ve anlaşılama durumunda üstün yetenekli bireylerin duygusal yönden çok etkilenmeleri ve duygularının körelmesi muhtemeldir (Lovecky, 1997; Loye, 1990; Roeper, 1990).

Bilişsel, duyuşsal, akademik hatta fiziksel gelişmeleri akranlarından daha hızlı olan üstün yetenekliler, bundan dolayı çevreleri ile uyum sorunu yaşamaktadırlar. Neihart, Reis, Robinson ve Moon (2002) üstün yetenekli öğrencilerin en az normal gelişim gösteren bireyler kadar uyum sağlayabileceklerini ifade etmiştir. Ancak bu, üstün yetenekli bireylerin yeteneklerini geliştirmelerini sağlayan faktörlerin bir araya gelmesi ile gerçekleşmektedir. Üstün yetenekli bireylerin sosyal uyumları sağlayacak şartların sağlanamaması, üstün yeteneklilerin sahip oldukları yüksek potansiyelin erimesine neden olduğu gibi sosyal ve duygusal yönden sorun yaşamalarına da yol açmaktadır

(Robinson, 2002; Sarıçam ve Çetinkaya, 2017). Bu çalışma, konuyla ilgili henüz kayda değer metodlu bir bilimsel araştırmanın yapılmadığı gözlenen Türkiye’de, üstün yetenekli öğrenciler için tasarlanacak özel eğitim programlarının üstün yetenekli bireylerin sosyal ve duygusal özellikleri yönüyle daha etkin ve verimli şekilde düzenlenmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Fakat yapılan bu çalışma, normal gelişim gösteren öğrencilerin ihtiyaçlarını göz ardı etme ya da onların eksikliğini vurgulama değil; üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin psiko-sosyal ihtiyaçlarını tespit etme gayesini taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı üstün yetenekli çocuklar ile normal akranları arasında duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet düzeylerini karşılaştırmaktır. Çalışmanın alt amacı ise üstün yetenekli çocuklarda duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçlara ulaşmak için aşağıdaki hipotezler iddia edilmiştir.

H₁ Üstün yetenekli öğrencilerin duyarlı sevgi düzeyi normal öğrencilerden istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksektir.

H₂ Üstün yetenekli öğrencilerde sosyal güven ve memnuniyet düzeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde normal öğrencilere göre daha yüksektir.

H₃ Üstün yetenekli öğrencilerde duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet istatistiksel olarak ilişkili çıkacaktır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modelinin bir alt türü olan ilişkişel tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modelleri çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir. Genel tarama modelleri ile tekil ya da ilişkişel taramalar yapılabilir (Karasar, 2008). İlişkişel tarama modeli, iki ve daha çok değişken arasındaki ilişkiyi yani değişkenlerin birbirini etkileyip etkilemediğini, etkinin derecesini belirlemeyi sağlayan araştırma modelidir (Büyüköztürk ve diğ. 2015). Bu çalışmada üstün yetenekli ve normal öğrencilerde duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri karşılaştırılmış; üstün yetenekli öğrencilerin sosyal güven ve memnuniyet düzeyinin yüksek olmasında duyarlı sevgi düzeyinin yüksek olmasının etkili olup olmadığı test edilmiştir.

2.1. Çalışma grubu

Veri toplamak için uygun örnekleme tercih edilmiştir. Bu yöntemle Balıkesir Mehmetçik Ortaokulu (56 kız ve 53 erkek) ve Manisa Ali Rıza Çevik Ortaokulu’nda (46 kız ve 45 erkek) 8. sınıfta okuyan 200 normal öğrenci ile aynı illerde BİLSEM’e devam eden 8. sınıf 200 üstün yetenekli öğrenciden yardım alınmıştır. Normal öğrencilerin 102’i kız, 98’i erkektir. Üstün öğrencilerin ise 108’i kız, 92’si erkektir.

2.2. Veri toplama araçları

2.2.1. Duyarlı Sevgi Ölçeği (Compassionate Love For Humanity Scale): Sprecher ve Fehr (2005) tarafından geliştirilen ölçek, 21 maddeden oluşan (Ör: “Yaşamıma en çok anlam katan işlerden biri, ihtiyacı olduğunda yaşamımdaki herkese yardım etmektir”, “İhtiyacı olan insanlara karşı çoğu kez duyarlı duygulara sahibimdir”) 7’li likert tipi ölçektir [(1) Benim için hiç doğru değil-(7) Benim için tamamen doğru]. Akın ve Eker tarafından (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçeğin yapı geçerliği için yapılan DFA’da Ki-kare değerinin ($\chi^2=577.16$, N=356, sd=181, p=0.0000) anlamlı olduğu görülmüştür. Uyum indeksi değerleri ise RMSEA=.079, NFI=.94, CFI=.96, RFI=.93 ve SRMR=.063 olarak bulunmuştur. Bu uyum indeksi değerleri tek boyutlu duyarlı sevgi modelinin iyi uyum verdiğini göstermektedir. Maddelerin faktör yükleri .41 ile .78 arasında sıralanmaktadır. Duyarlı Sevgi Ölçeğinin güvenirlik analizlerinde iç tutarlılık Cronbach α güvenirlik katsayısı .89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin madde-test korelasyonlarının ise .28 ile .70 arasında sıralandığı görülmüştür. Bu çalışmada Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .94 olarak hesaplanmıştır.

2.2.2. Sosyal Güvende Hissetme ve Memnuniyet Ölçeği (SGHMÖ - Psychometric properties of Social Safeness and Pleasure Scale): Bireyin sosyal dünyasını güvenli, sıcak ve sakinleştirici olarak algılayıp algılamadıklarını yordamak amacıyla Gilbert ve diğerleri (2009), sosyal güvende hissetme ve memnuniyet kavramını öne sürmüş ve SGHMÖ’yi geliştirmişlerdir. 11 maddeden oluşan bu ölçme

aracı 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir ("0" Hiçbir zaman- "4" Her zaman). Ölçekte bir işinin alabileceği puanlar 0 ile 44 arasında sıralanmaktadır. Ölçeğin Türk kültürüne adaptasyonu Akın, Uysal ve Çitemel (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde 11 maddeden oluşan tek boyutlu modelin iyi uyum verdiği görülmüştür ($\chi^2=71.82$, $sd=40$, $p=0.00149$, $RMSEA=.048$, $NFI=.96$, $CFI=.98$, $IFI=.98$, $RFI=.95$, $GFI=.96$, $SRMR=.042$). Ölçeğin faktör yükleri .41 ile .74, madde toplam korelasyon katsayıları ise .34 ile .61 arasında sıralanmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .82 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .86 olarak hesaplanmıştır.

2.2.3. İşlem

Araştırmanın yapılması için öncelikle gerekli resmi izinler (SAYI:27250534/605/4303141) alınmıştır. Ölçeklerin uygulanması için hem BİLSEM'ler hem de normal okullarla resmi yazışmalar yapıldıktan sonra okullara tek tek gidilmiş ve kurum müdürlerinin verdiği randevu saatlerinde formlar araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Uygulamalar yapılmadan önce öğrencilere çalışmanın amacı anlatılmış ve uygulama sonucunda hediyeler verilmiştir. 40 dakikalık uygulamadan sonra formlar toplanmış ve veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Değişkenler arası farklılıkları tespit etmek için normal dağılım gösteren verilere Bağımsız Örneklem t Testi ve değişkenler arası ilişkileri saptamak için Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi kullanılmıştır. Test önem düzeyi güven aralığı % 99 ($p<.01$) alınmıştır.

3. BULGULAR

Üstün yetenekli öğrencilerin duyarlı sevgi düzeyleri ile normal öğrencilerin duyarlı sevgi düzeylerini karşılaştırmadan önce verilerin normal dağılımına ilişkin testler yapılmış ve özet değerler Tablo 1'de gösterilmiştir.

3.1.Tablo 1. Duyarlı Sevgi Ölçeği İçin Özet Değerler

Öğrenci	N	Min	Maks	Ortalama (Ss)	Medyan	Mod	Çarpıklık (S.Hata)	Basıklık (S.Hata)
Normal	200	35	147	98.18 (22.88)	99	90	-.14 (.09)	-.47 (.17)
ÜY	200	32	147	101.10 (21.80)	102	118	-.17 (.09)	-.42(.18)

Tablo 1'de görüldüğü üzere, duyarlı sevgi değişkeni 32 ile 147 arasında değişen bir dağılıma sahip olup, normal çocuklarda ortalama 98.18 iken üstün yetenekli çocuklarda ortalama duyarlı sevgi değeri 101.1'dir. Her iki grubun da basıklık ve çarpıklık katsayıları düşük olup, standart hata ile birlikte değerlendirildiğinde önemli bir normallik problemi olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı üstün yetenekli öğrencilerin duyarlı sevgi düzeyleri ile normal öğrencilerin duyarlı sevgi düzeylerini karşılaştırmak için parametrik testlerden bağımsız örneklem t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

3.2.Tablo 2. Üstün Yetenekli ve Normal Öğrencilerin Duyarlı Sevgi Düzeylerinin Karşılaştırılmasına İlişkin T Testi Değerleri

Öğrenci	N	Ort.	Ss	t	p
Normal	200	98.18	22.88		
Üstün Yetenekliler	200	101.12	21.80	4.77	.000

* $p<.01$

Tablo 2 incelendiğinde üstün yetenekli öğrencilerin duyarlı sevgi puan ortalamaları ($\bar{X}=101.12$) normal öğrencilerin duyarlı sevgi puan ortalamalarından ($\bar{X}=98.18$) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksektir ($t=4.77$, $p<.00$). Bir başka ifade ile üstün yetenekli öğrenciler daha duyarlıdır denilebilir.

Üstün yetenekli öğrencilerin sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri ile normal öğrencilerin sosyal güven ve memnuniyet düzeylerini karşılaştırmadan önce verilerin normal dağılımına ilişkin testler yapılmış ve özet değerler Tablo 3'te gösterilmiştir.

3.3.Tablo 3. Sosyal Güven ve Memnuniyet Ölçeği Özet Değerler

Öğrenci	N	Min	Maks	Ortalama (Ss)	Medyan	Mod	Çarpıklık (S.Hata)	Basıklık (S.Hata)
Normal	200	10	44	29.35 (7.89)	29	32	-.21 (.09)	-.642 (.17)
ÜY	200	13	44	32.55 (7.3)	33	33	-.42 (.09)	-.545(.18)

Tablo 3'te görüldüğü üzere, sosyal güven ve memnuniyet indeksinin 10 ile 44 arasında değişen değerler aldığı, basıklık ve çarpıklık açısından her iki grupta da hafif negatif çarpıklık olduğu fakat bu çarpıklık ve basıklığın standart hata puanları da göz önüne alındığında parametrik testler için kabul edilebilir sınırlarda olduğu (George & Mallery, 2010) gözükmemektedir.

Üstün yetenekli öğrencilerin sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri ile normal öğrencilerin sosyal güven ve memnuniyet düzeylerini karşılaştırmak için bağımsız örneklem t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

3.4.Tablo 4. Üstün Yetenekli ve Normal Öğrencilerin Sosyal Güven ve Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılmasına İlişkin T Testi Değerleri

Öğrenci	N	Ort.	Ss	t	p
Normal	200	29.35	7.89		
Üstün Yetenekliler	200	32.55	7.32	5.32	.000

*p<.01

Tablo 4 incelendiğinde üstün yetenekli öğrencilerin sosyal güven ve memnuniyet puan ortalamaları ($\bar{X}=32.55$) normal öğrencilerin sosyal güven ve memnuniyet puan ortalamalarından ($\bar{X}=29.35$) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksektir ($t=5.32$, $p<.00$). Bir başka ifade ile üstün yetenekli öğrenciler yaşadığı topluma daha fazla güvenip; toplumdan daha fazla memnun olduğu söylenebilir.

3.5.Korelasyon Bulgusu

Üstün yetenekli çocuklarda insani değerler alt boyutları ile duyarlı sevgi arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek için Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

3.5.1.Tablo 5. Üstün Yetenekli Öğrencilerin Duyarlı Sevgi İle Sosyal Güven ve Memnuniyet Değişkenleri Arasındaki Pearson Momentler Çarpımı Bağlantı Sonuçları

Değişkenler	DS	SGM	\bar{X}	Ss	Cronbach α
1. Duyarlı sevgi	-	.31**	101.11	21.80	.94
2. Sosyal güven ve memnuniyet		-	32.55	7.32	.86

*p<.01

Yukarıdaki Pearson korelasyon matrisinde görüleceği üzere her iki değişken arasında pozitif ve $p<.001$ eşliğinde anlamlı korelasyonlar mevcuttur. Buna göre, sosyal güven ve memnuniyetle ile duyarlı sevgi arasında korelasyon .31 olarak görülmektedir. Genel olarak aradaki bağlantının istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde olduğu söylenebilir (Cohen, 1988).

Öğrencilerin üstün yetenekli olup olmaması kontrol edilerek kısmi korelasyon katsayısı hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

3.5.2.Tablo 6. Duyarlı Sevgi İle Sosyal Güven ve Memnuniyet Değişkenleri Arasındaki Kısmi Korelasyon Sonuçları

Kontrol değişkeni	Değişkenler	DS	SGM
Üstün yetenekli olup olmama	1. Duyarlı sevgi	-	.21**
	2. Sosyal güven ve memnuniyet		-

*p<.01

Tablo 6'da görüldüğü üzere öğrencilerin üstün yetenekli olup olmaması kontrol edildiğinde kısmi korelasyon katsayısı $r=.21$ olarak çıkmıştır. Bir başka ifadeyle üstün yetenekli olma duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet arasındaki ilişkiyi arttırdığı söylenebilir.

4.TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmada üstün yetenekli öğrenciler ile normal öğrencilerin duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet düzeyini karşılaştırmak amaçlanmıştır. Bu amaçla üç alt hipotez oluşturulmuştur. Birinci hipoteze göre üstün yetenekli öğrencilerin duyarlı sevgi puanı daha yüksek çıkması beklenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda üstün yeteneklilerin duyarlı sevgi puanları normal öğrencilerin puanlarından istatistiksel olarak daha yüksek çıkmıştır. Grandell (2016) öz-duyarlılığın (self-compassion) üstün yetenekli öğrencilerin karakteristik bir göstergesi olduğunu iddia etmiştir. Cetinkaya ve Kıncal (2015) yaptıkları bir çalışmada üstün yetenekli öğrencilerin duyarlı sevgi düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Topçu (2015), sevgi, anlayış, hoşgörü, paylaşımcı ve iyi insan olmanın üstün yetenekli öğrencilerin için yaşama yön veren öncelikli değerler olduğunu gözlemiştir. Diğer bir araştırmada Kurnaz, Çiftci ve Karapazar (2013), üstün yetenekli öğrencilerin şefkat, doğayı sevme, dostluk, merhamet ve bağışlama duygusunun güçlü olduğu sonucuna varmıştır. Nitekim ilgili alandaki birçok araştırmacı (Gökdere ve Çepni, 2004; Mendaglio, 2002; Piechowski, 1997; Silverman, 1993) bahsedilen değerlerin üstün yetenekli öğrencilerin kişisel özelliklerinden olduğunu kabul eder. Kitano (1990), Lovecky (1990; 1992) üstün yetenekli çocukların sosyal-duygusal özelliklerini sıralarken yüksek düzeyde duyarlı ve hassas olduklarını vurgulamışlardır. Galbraith (1985) 400 üstün yetenekli öğrencinin dâhil olduğu araştırmasında, öğrencilerin % 80'nin akranları ile kıyaslandığında dünyada yaşanan olaylar ve problemlere daha büyük ilgi gösterdiği ve endişe duyduklarını gözlemiştir. Bu çocukların ilgi duydukları problemlere bakıldığında dünyada açlık ve sefalet içinde olan insanlar, nükleer savaşlar ve olumsuz sonuçları, çevre kirliliği, tabiatın yok olması ve uluslararası ilişkiler önde gelmektedir. Üstün yetenekli bireyler, yaşadıkları dönemin ötesinde bir derinlik ve yaklaşımla siyaset, din, savaş ve çevre kirliliği gibi sorunlarla yakından ilgilenebilirler (Farrall & Henderson, 2015). Erken yaşlarda başlayan bu duyarlılık, birçok üstün yetenekli çocukta gözlenir. İnsanlar ve diğer canlılar, onlar için çok önemlidir. Zorda olan insanların sorunlarını çözmek, acı ve ıstıraplarını hafifletmek isterler. Bunun için de ileri düzeyde empati kurma ve eyleme geçme yeteneğine sahiptirler (Lovecky, 1997). Bu ifade ve bulgulardan hareketle çalışmanın ilk hipotezinin doğrulandığı söylenebilir.

İkinci hipoteze göre üstün yetenekli öğrencilerin sosyal güven ve memnuniyet puanı daha yüksek çıkması beklenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda üstün yeteneklilerin sosyal güven ve memnuniyet puanları normal öğrencilerin puanlarından istatistiksel olarak daha yüksek çıkmıştır. Kanlı (2011) üstün yetenekli olmanın, bu bireylerde sosyal-duygusal problemler yaşamasında etkili bir neden olmadığını savunmuştur. Sosyal güven ve memnuniyet çevre kaynaklı oluşan bir duygudur. Diğer bir ifadeyle bireyler çevrelerinden aldıkları geri dönütlerle bu duyguyu hissedebilir (Sarıçam, 2016). Birey çevresindekilerden baskı, kural, sınırlama hisseder ise sosyal güven ve memnuniyet duygusu azalacaktır. Hatta bu durum üstün yetenekli çocuklarda sosyal kaynaklı mükemmeliyetçiliğe neden olmaktadır (Leana-Taşcılar ve diğ., 2014). LoCicero ve Ashby (2000) çalışmalarında üstün yetenekli öğrencilerin uyumlu mükemmeliyetçilik puanlarının normal yaşlılarından daha yüksek olduğu gözlemlerken uyumsuz mükemmeliyetçilik puanlarının ise daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Bir başka anlatımla üstün yetenekli öğrencilerin uyumlu mükemmeliyetçi olması kendilerinin başarıya ulaşmak için kullandığı bir kişilik özelliği olup, başkalarıyla ilgili standartlara karışmazlar. Böylece çevresiyle ilgili memnun edici ilişkiler gerçekleştirirler. Dolayısıyla yukarıdaki çalışma bulguları, mevcut araştırmanın bulgusunu desteklemektedir. Bundan dolayı araştırmanın ikinci hipotezinin doğrulandığı söylenebilir.

Üçüncü hipoteze göre üstün yetenekli öğrencilerde duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet arasında pozitif bir ilişki çıkması beklenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda üstün

yetenekli öğrencilerde duyarlı sevgi düzeyi arttıkça sosyal güven ve memnuniyet düzeylerinin de arttığı tespit edilmiştir. Kelly ve Dupasquier (2016) yapmış oldukları çalışmada sosyal güven ile algılanan duyarlılık ve öz-duyarlılık arasında pozitif ilişkiler bulmuşlardır. Kıyaslama kaynaklı oluşan olumsuz mükemmelliyetçilikleri yüzünden üstün yetenekli öğrenciler sosyal dışlanmaya maruz kalabilir (Neihart, 1999), dolayısıyla bu durum onların sosyal uyum ve doyumunu olumsuz etkileyebilir. Duyarlı sevgi duygusu yüksek olan bireyler her insanın hata yapabileceği ve kimsenin mükemmel olmadığı düşüncesiyle başkalarıyla sevecen ve samimi bir şekilde etkileşime girebilir (Pommier, 2011). Yüksek öz-duyarlılık ve affetme özelliğine sahip bireylerin genel mutluluk düzeyleri de yüksektir ve bu bireyler daha az psikolojik sorun yaşamaktadırlar (Asıcı ve Karaca, 2014). Uysal (2014) ise iyilik hali arttıkça sosyal güven ve memnuniyetin de arttığını belirtmiştir. İlgili alanda gerçekleştirilen bu çalışmalar, mevcut araştırmanın bulgusuyla paralellik göstermektedir, dolayısıyla çalışmanın son hipotezinin de doğrulandığı söylenebilir.

Sonuç olarak, araştırmanın 3 hipotezinin de doğrulanmasına dayanarak ilişkisel tarama modeli ile tasarlanmış bu çalışmada, üstün yetenekli öğrencilerde duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet duygusunun normal akranlarından daha yüksek olduğu, üstün yetenekli öğrencilerde duyarlı sevgi ile sosyal güven ve memnuniyet duygusu arasında pozitif bir ilişki olduğu, son olarak üstün yetenekli öğrencilerin kendilerini sosyal güvende hissetme ve memnuniyet düzeylerinin normal akranlarına göre yüksek çıkmasının duyarlı sevgiden kaynaklanabileceği tespit edilmiştir. Üstün yetenekli öğrenciler normal akranları içinde yetenek ve özelliklerinden dolayı aykırı kişiler olarak görülürler, bundan dolayı sosyal dışlanma riski ile karşı karşıyadırlar. Bu riske karşı üstün yetenekli öğrencilerin sosyal güven düzeylerinin düşük çıkması beklenen bir durumdur (Özbey, 2016). Fakat durumun aksine sosyal güven ve memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu gözlenmiştir. Çalışmada bu farklılığın nedeni duyarlı sevgi değişkeni ile açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat öğrenciler ya da öğrencilerin zeka puanları katogerilere ayrılıp, duyarlı sevgi puanı kontrol edilerek sosyal güven ve memnuniyet puanlarının karşılaştırılması kovaryans analizi ile test edililirse iddianın doğrulanması daha muhtemel olacaktır.

Üstün yetenekli çocuklarda merhamet duygusu potansiyel olarak normal akranlarına nazaran daha güçlü düzeyde vardır (Silverman ve Ellsworth, 1981), sosyal uyum ve yaşam uyum becerileri daha yüksektir (Neihart,1999). Fakat üstün yetenekli çocuklar bu bağlamda desteklenmez ise misilleme yapabilme kapasitesi normal akranlarına göre daha ileri olduğu iddia edildiğinden (Sarıçam ve Çetinkaya, 2018); intikam duygusuyla birleşerek saldırganlık ve zorbalık davranışlarının ortaya çıkma riski daha fazladır (Oğurlu & Sarıçam, 2018; Sarıçam ve Çetinkaya, 2018). Üstün yetenekli ve zekalı çocuklardaki bu risk normal akranlarında da vardır. Fakat risk ortadan kalkıp olumsuz davranış meydana geldiğinde gerek bireysel gerekse toplumsal boyutlarda yıkıcı etkileri üstün yetenekli ve zekalı çocuklar için daha fazladır. Dolayısıyla üstün yetenekli öğrencilere sunulan akademik beceriler, yetenek geliştirme vb desteklerinin yanı sıra BİLSEM’lerde sosyal duygusal ihtiyaçlarına yönelik imkan ve hizmetler arttırılmalıdır. Benzer bir öneri normal gelişim gösteren çocuklar için de yapılabilir. Fakat Sarıçam, Adam Karduz, Özbey ve Çelik’in (2017) çalışmalarında vurguladığı gibi BİLSEM’ler sadece akademik bilgi ve beceri depolama kurumları değildir ya da bu kurumlara devam eden öğrenciler de süper mekanik robotlar değildir. Sosyal duygusal ihtiyaçlarına yönelik eğitimler verilirken çalışma bulgusunda vurgulanan risk göz önüne tutulmalıdır.

Üstün zekâlı ve yetenekli bireylerin akranları ve toplum tarafından etiketlenme ve buna bağlı olarak ostrasizm (psiko-sosyal dışlanma) olasılığı yüksek olduğundan (Oğurlu, 2015), ayrıca daha kırılgan ve alingan olduklarından dolayı (Özbey, Sarıçam, & Adam Karduz, 2018; Schwean vd., 2006) sosyal güven duygusu ve sosyal memnuniyet için sosyal

desteğin önem derecesi büyüktür. Bu bağlamda üstün yeteneklilerin normal okullarda ve BİLSEM’lerde öğretmenleri ile iyi iletişim kurabilmeleri, fikirlerinin dikkate alındığını hissetmeleri sosyal ve duygusal gelişimlerini etkileyecektir. Özbey, Sarıçam ve Adam Karduz’a (2018) göre üstün zekâlı ve yetenekli topluluk hissi arttıkça toplumsal değerlere bağlılık artacaktır.

Bu çalışmanın en büyük sınırlılıklarından biri ortaokul 8. sınıf öğrencileriyle ve birkaç okulda yapılmış olmasıdır. Farklı bölgelerdeki okullar ve öğrenim düzeyindeki öğrenciler dahil edilerek daha büyük örneklemeleri kapsayacak şekilde yapılması bulguların genelleştirilebilir olması bağlamında önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, S., & Deniz, M. E. (2016). Merhamet Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(1), 50-61.
- Akın, A., & Eker, H. (2012). Duyarlı Sevgi Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirliği. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 2012, 75-85
- Akın, A., Uysal, R., & Çitemel, N. (2013). Sosyal Güvende Hissetme ve Memnuniyet Ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 34-40.
- Asıcı, E., & Karaca, R. (2014). Öğretmen adaylarında affetme özelliği ve özduyarlılık. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 27, 489-505. Doi: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2428>
- Bodhi, B. (2005). *In the Buddha's words: An anthology of discourses from the pali canon*. Boston: Wisdom Publications.
- Bodian, S. (2006). *Meditation for dummies*. Indiana: Wiley Publishing Inc.
- Büyükköztürk, S., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri (19. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cetinkaya, C., & Kınca, R. Y. (2015). Üstün zekâlı ve yetenekli çocukların demokrasi eğitimi. *Üstün Yetenekliler Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi (UYAD)*, 3(1), 1-22.
- Clark, B. (2002). *Growing up gifted. Developing the potential of children at home and at*. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dabrowski, K. (1979/1994). The heroism of sensitivity. (E. Hyzy-Strzelecka, Trans.). *Advanced Development*, 6, 87-92.
- Demirci Seyrek, Ö., Ersanlı, K., & Tuğç, T. (2016). Duyarlılık Ölçeği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(56), 284-294.
- Dost, M. T. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(22), 132-143.
- Farrall, J., & Henderson, L. (2015). Supporting your gifted and talented child's achievement and well-being: A resource for parents. *ASSA & Flinders University*.
- Fehr, E., & Fischbacher, U. (2004). Third-party punishment and social norms. *Evolution and human behavior*, 25(2), 63-87. [https://doi.org/10.1016/S1090-5138\(04\)00005-4](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(04)00005-4)
- Fromm, E. (2004). *Sevme sanatı*. İzmir: İlyas İsmir Yayınevi.
- Galbraith, J. (1985). The eight great gripes of gifted kids: responding to special needs. *Roepers Review*, 8(1), 15-18. <http://dx.doi.org/10.1080/02783198509552920>
- Gallagher, S. A. (1985). A comparison of the concept of overexcitabilities with measures of creativity and school achievement in sixth-grade students. *Roepers Review*, 8(2), 115-119. <http://dx.doi.org/10.1080/02783198509552950>
- Gallagher, J. J. (2003). Issues and challenges in the education of gifted students. *Handbook of gifted education*, 3, 11-23.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple study guide and reference, 17.0 update, (10a ed.)*. Boston: Pearson Education.
- George, R., & Shari, B. (2012). Role of emotional intelligence on stress and coping of gifted adolescents. *International Journal of Physical and Social Sciences*, 2(9), 524-538.
- Gökdere, M. ve Çepni, S. (2003). Üstün yetenekli çocuklara verilen değerler eğitiminde öğretmenin rolü. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (2), 93-107.
- Gross, M. U. M. (1999) *From "the saddest sound" to the D Major chord: The gift of accelerated progression*. Keynote address presented at the 3rd Biennial Australasian International Conference on the Education of Gifted Students, Sunday, 15 August, 1999, Melbourne, Australia.
- Gibbons, D. E. (2004). Friendship and advice networks in the context of changing professional values. *Administrative Science Quarterly*, 49(2), 238-262. <http://www.jstor.org/stable/4131473>
- Gilbert, P. (2010). *The compassionate mind*. London: Constable Robinson and USA: New Harbinger
- Gilbert, P. (2005). *Compassion: Conceptualizations research and*. London, England: Brunner-Routledge.
- Gilbert, P., McEwan, K., Mitra, R., Richter, A., Franks, L., & Mills, A. (2009). An exploration of different types of positive affect in students and patients with bipolar disorder. *Clinical Neuropsychiatry*, 6(4), 135-143.
- Goetz, J. L., Keltner, D., & Simon-Thomas, E. (2010). Compassion: an evolutionary analysis and empirical review. *Psychological bulletin*, 136(3), 351-374. doi: 10.1037/a0018807
- Grandell, R. (2016). Self-compassion and giftedness. Available at: <http://intergifted.com/wp-content/uploads/2016/03/Self-Compassion-and-Giftedness-Handout-1.pdf>

- Hatfield, E., Rapson, R. L., & Martel, L. D. (2007). Passionate love and sexual desire. In S. Kitayama, & D. Cohen (Eds), *Handbook of cultural psychology*. New York: Guildfod Press.
- Kanlı, E. (2011). Üstün zekâli ve normal ergenlerin mükemmeliyetçilik, depresyon ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*(33), 103-121.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar-ilkeler-teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kelly, A. C., & Dupasquier, J. (2016). Social safeness mediates the relationship between recalled parental warmth and the capacity for self-compassion and receiving compassion. *Personality and Individual Differences*, 89, 157-161. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2015.10.017>
- Kitano, M. K. (1990). Intellectual abilities and psychological intensities in young children: Implications for the gifted. *Roeper Review*, 13(1), 5-10. <http://dx.doi.org/10.1080/02783199009553296>
- Kula, S., & Çakar, B. (2015). Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında toplumda bireylerin güvenlik algısı ve yaşam. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(2), 191-210.
- Kurnaz, A., Çiftci, Ü., & Karapazar, H. (2013). Üstün zekâli ve yetenekli öğrencilerin değer algılarının betimsel bir analizi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 185-225.
- Leana-Taşcılar, M. Z., Özyaprak, M., Gücyeter, Ş., Kanlı, E., Camcı-Erdoğan, S. (2014). Üstün zekâli ve yetenekli çocuklarda mükemmeliyetçiliğin değerlendirilmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11-1(21), 31-45.
- LoCicero, K. A., & Ashby, J. S. (2000). Multidimensional perfectionism in middle school age gifted students: A comparison to peers from the general cohort. *Roeper Review*, 22(3), 182-185. <http://dx.doi.org/10.1080/02783190009554030>
- Lovecky, D. V. (1997). Identity development in gifted children: Moral sensitivity. *Roeper Review*, 20(2), 90–94. <http://dx.doi.org/10.1080/02783199709553862>
- Lovecky, D. V. (1992). Exploring social and emotional aspects of giftedness in children. *Roeper Review*, 15(1), 18-25. <http://dx.doi.org/10.1080/02783199209553451>
- Lovecky, D.V. (1990). Psychotherapy with gifted children. In P.A. Keller, & S.R. Heyman (Eds.), *Innovations in clinical practice: A source book* (Vol. 9) (pp. 119- 130). Sarasota, FL: Professional Resource Exchange, Inc.
- Loye, D. (1990). Moral sensitivity and the evolution of higher mind. *World Futures: The Journal of General Evolution*, 30(1-2), 41-52. <http://dx.doi.org/10.1080/02604027.1990.9972195>
- Makransky, J. (2012). Compassion in Buddhist psychology. In C. K. Germer, & R. D. Siegel (Eds), *Wisdom and compassion in psychotherapy: Deepening mindfulness in clinical practice*. NY: The Guilford Press.
- Mendaglio, S. (2002). Dabrowski's theory of positive disintegration: Some implications for teachers of gifted students. *AGATE-EDMONTON-*, 15(2), 14-22.
- Neff, K. (2003). Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85–101. [doi:10.1080/15298860309032](http://dx.doi.org/10.1080/15298860309032)
- Neihart, M. (1999). The impact of giftedness on psychological well-being: What does the empirical literature say? *Roeper Review*, 22(1), 10-17. <http://dx.doi.org/10.1080/02783199909553991>
- Neihart, M., Reis, S., Robinson, N. M., & Moon, S. M. (2002). *The social and emotional development of gifted children: What do we know?* Waco, Texas: Prufrock Press, Inc.
- Ogurlu, U. (2015). Ostracism among gifted adolescents: A preliminary study in Turkey. *Educational Process: International Journal*, 4 (1-2), 18-30. Doi: 10.12973/edupij.2015.412.2
- Oğurlu, Z., & Sarıçam, H. (2018). Bullying, forgiveness and submissive behaviors in gifted students. *Journal of Child and Family Studies*, 27(9), 2833-2843. Doi: 10.1007/s10826-018-1138-9
- Omoto, A., Malsch, A., & Baraza, J. (2009). Compassionate acst: Motivations for and correlates of volunteerism among older adults. In B. Fehr, S. Sprecher, & L. Underwood (Eds), *The science of compassionate love: Theory, research, and applications* (pp. 257-288). Malden M.A.: Blackwell Publishing.
- Özbey, A. (2016). *Üstün zekâ/yetenekli ve normal öğrencilerde insani değerler, duyarlı sevgi, sosyal güven ve memnuniyet düzeylerinin karşılaştırılması*. Doktora tezi. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Özbey, A., & Sarıçam, H. (2015, Kasım). Üstün yetenekli öğrenciler ve normal öğrencilerde insani değerler ve duyarlı sevgi. 2. Uluslararası Katılımlı Değerler Eğitimi Kongresi 5-7 Kasım 2015, Kırıkkale, Türkiye.
- Özbey, A., & Sarıçam, H. (2016). Human Values and compassionate love in highly gifted students and normal student. *Educational Process: International Journal*, 5(2), 215-227. Doi: 10.12973/edupij.2016.52.3
- Özbey, A., Sarıçam, H., & Karduz Adam, F. F. (2018). The examination of emotional intelligence, sense of community, perception of social values in gifted and talented students. *Journal of Educational Sciences and Psychology*, 8(2), 64-79.
- Özcan, B., & Zeren, F. (2013). Sosyal güven ve ekonomik kalkınma, avrupa ülkeleri üzerine mekânsal ekonometri analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 7-36.
- Piechowski, M. M., & Colangelo, N. (1984). Developmental potential of the gifted. *Gifted Child Quarterly*, 28(2), 80-88. <https://doi.org/10.1177/001698628402800207>
- Piechowski, M. M. (1997). Emotional giftedness: The measure of intrapersonal intelligence. *Handbook of gifted education*, 2, 366-381.
- Pommier, E. A. (2011). The compassion scale. Dissertation Abstracts International Section A. *Humanities and Social Sciences*, 72, 1174.
- Post, S. G. (2010). Humanism, posthumanism, and compassionate love. *Technology in Society*, 21(1), 35-39. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2009.12.007>
- Post, S. G., Underwood, L. G., Schloss, J. P., & Hurlbut, W. B. (2002). *Altruism and altruistic love: Science, philosophy, and religion in dialogue*. New York: Oxford University Press.
- Rinpoche, L. Z. (2006). *The joy of compassion*. Boston: Lama Yeshe Wisdom Archive.
- Roepel, A. (1982). How the gifted cope with their emotions. *Roeper review*, 5(2), 21-24. <http://dx.doi.org/10.1080/02783198209552672>
- Roepel, A. (1990). *Educating children for life: The modern learning community*. Monroe, NY: Trillium.

- Sarıçam, H. (2016). The mediator role of social safeness and pleasure in relation between mobbing and meaning of work in academicians. *Education and Science*, 41 (184), 349-361.
- Sarıçam, H., Adam Karduz, F. F., Özbey, A., & Çelik, Z. (2017). Üstün zekâlı/yetenekli öğrenciler ile normal gelişim gösteren öğrencilerin duygusal zekâ düzeylerinin karşılaştırılması. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 461-485.
- Sarıçam, H., & Çetinkaya, Ç. (2018). Exploring revenge as a mediator between bullying and victimization in gifted students. *Current Issues in Personality Psychology*, 6(2), 102-111. Doi: 10.5114/cipp.2018.72267
- Schwean, V. L., Saklofske, D., Widdifield-Konkin, L., Parker, J. D., & Kloosterman, P. (2006). Emotional intelligence and gifted children. *Sensoria: A Journal of Mind, Brain & Culture*, 2(2), 30-37.
- Silverman, L. K. (1994). The moral sensitivity of gifted children and the evolution of society. *Roeper Review*, 17(2), 110-116. <http://dx.doi.org/10.1080/02783199409553636>
- Silverman, L. K. (1993). *Counseling the gifted and talented*. Love Publishing Co., 1777 South Bellaire St., Denver, CO 80222.
- Silverman, L. K., & Ellsworth, B. (1981). The theory of positive disintegration and its implications for giftedness. In N. Duda (Ed.) *Theory of Positive Disintegration: Proceedings of the third international conference*. Miami, FL: University of Miami School of Medicine. (Available from author at 29333 Spruce Canyon Drive, Golden, CO 80403.)
- Smith, T. W. (2009). Loving and caring in the United States: Trends and correlates of empathy, altruism, and related constructs. In B. Fehr, S. Sprecher, & L. G. Underwood (Eds), *The science of compassionate love: Theory, research, and applications* (pp. 79-119). Malden MA.: Blackwell Publishing .
- Sprecher, S., & Fehr, B. (2005). Compassionate love for close others and humanity. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22(5), 629–651. <https://doi.org/10.1177/0265407505056439>
- Subotnik, R. F., Olszewski-Kubilius, P., & Worrell, F. C. (2011). Rethinking giftedness and gifted education: A proposed direction forward based on psychological science. *Psychological science in the public interest*, 12(1), 3-54.
- Topçu, S. (2015). Üstün zekâlı öğrencilerin değer kavramına yönelik algıları: Elazığ Bilim Ve Sanat Merkezi örneği. *Electronic Turkish Studies*, 10(11), 1449-1470. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8436>
- Underwood, L. G. (2002). The human experience of compassionate love: Conceptual mapping and data from selected studies. In S. G. Post, L. G. Underwood, J. P. Schloss, & W. B. Hurlbut (Eds), *Altruism & altruistic love: Science, philosophy, & religion in dialogue* (pp. 72-88). New York, NY, US: Oxford University Press.
- Underwood, L. G. (2009). Compassionate love: A framework for research." *The science of compassionate love: Theory, research, and applications*. In S. S. B. Fehr (Ed), *The science of compassionate love: Theory, research, and applications* (pp. 3-25). Malden MA.: Blackwell Publishing.
- Uysal, R. (2014). The predictive roles of social safeness and flourishing on problematic Facebook use. *South African Journal of Psychology*, 45(2), 182-193. <https://doi.org/10.1177/0081246314560010>
- Weng, H. Y., Fox, A. S., Shackman, A. J., Stodola, D. E., Caldwell, J. Z., Olson, M. C., et al. (2013). Compassion training alters altruism and neural responses to suffering. *Psychological Science*, 24(7), 1171-1180. [doi: 10.1177/0956797612469537](http://dx.doi.org/10.1177/0956797612469537)

TÜRKİYE’NİN BAŞLATTIĞI ANTI-DAMPİNG SORUŞTURMALARI ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Geliş Tarihi (ReceivedDate) 24.11.2018
Kabul Tarihi (Accepted Date) 28.12.2018

Yılmaz Aydın SAYIN¹

Özet

GATT ve DTÖ gümrük vergilerinin aşağıya doğru çekilerek dünya ticaretinin daha serbest yapılabilir olmasını sağlamıştır. Üye ülkeler, bu uluslararası anlaşmalara uymakla yükümlü olduklarından; dış ticaret açıklarını kontrol edebilmek, yerli üreticileri ve sanayilerini korumak, haksız rekabetle mücadele edebilmek gibi nedenlerle tarife dışı engellere yönelmişlerdir. Tarife dışı engellerin pek çok çeşidi olsa da çalışmada anti-damping vergiler detaylı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. DTÖ, diğer tarife dışı engellere karşı sert bir tavır gösterirken anti-damping vergilerin uygulanmasına belli şartların varlığı halinde müsaade etmektedir. Bu da bu tür vergilerin daha sık uygulanmasına neden olmuştur. Çalışmada, Türkiye’nin 2007-2017 yılları arasında başlattığı dumping soruşturmalarının; Türkiye’nin reel gayri safi yurtiçi hasılası, enflasyon oranı, soruşturma açtığı ülkelere yapılan ithalat artış hızı ve soruşturma açılan ülkelerin reel gayri safi yurtiçi hasılası gibi makro ekonomik göstergelerden etkilenip etkilenmediği incelenmiş; seçilen ticaret ortaklarının reel gayri safi yurtiçi hasılasındaki artışların, ülkemizin bu ülkelere karşı dumping soruşturması açmasında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : İthalatta Haksız Rekabet, Anti-Dumping Vergisi, Anti-Dumping Soruşturması

AN EMPIRICAL STUDY ON ANTI-DAMPING FILES INITIATED BY TURKEY

Abstract

GATT and WTO enable world trade to become freer by reducing the customs duties. As member states are supposed to stick to these international agreements, they tend to use non-tariff barriers due to the reasons such as controlling the foreign trade deficits, protecting the domestic producers and industries and preventing the unfair competition. Though various kinds of non-tariff barriers exist, anti-dumping duties are tried to be explained in detail in this study. While WTO opposes the other non-tariff barriers firmly, anti-dumping duties are allowed in certain circumstances. That causes these kinds of duties to be imposed more often. In this study it is examined whether or not anti-dumping investigations initiated by Turkey in the 2007-2017 period are affected by the macroeconomic indicators such as Turkey’s GDP, inflation rate, growth rate of the import from the countries that were initiated AD investigation and GDP of the countries under AD investigation, and it is concluded that GDP growth of the selected trade partners is effective for our country to initiate AD investigation against these countries.

Key Words : Unfair Competition in Import, Anti-Dumping Duty, Anti-Dumping Investigation

1.GİRİŞ

Uluslararası ticarete haksız rekabet, bir ülke veya ülke grubunun elindeki araçlardan bazılarını veya hepsini kullanarak genel kabul gören serbest rekabet ve iyi niyet kurallarından ayrılması; bu şekilde kendisine, rakiplerine göre birtakım avantajlar sağlamış olması şeklinde tanımlanabilir (Düztepe, 1993: 4).

Rekabet kurallarının her daim iyi çalıştığı ve iktisadi bütünlüğü sağladığı söylenemez. Rekabetin aksaklığından ötürü piyasada oluşan bozukluklar, üretici ve ihracatçıların lehine, tüketicilerin ise aleyhine sonuçlar çıkarabilmektedir. İlk başlarda haksız rekabet neticesinde fiyatlar aşağıya çekilmiş olsa da uzun dönemde tekrar artacak, tüketicilerin satın alma güçleri düşecek, dolayısıyla refah kaybı söz konusu olacaktır (Düztepe, 1993: 5). İthalatta haksız rekabete neden olan iki unsur sübvansiyon ve dumpingtir.

Sübvansiyon, devlet tarafından idare dışındaki üçüncü şahıslara herhangi bir karşı edim olmaksızın sağlanan ve maddi olarak ifade edilebilir menfaatlerdir. Burada sözü edilen menfaatler; hizmet, mal ya da para şeklinde olabilir. Sübvansiyonlar iki temel gerekçe ile uygulanırlar. Bunlardan ilki sübvansiyonun gelir dağılımının yeniden düzenlenmesinde bir araç olmasıdır. İkincisi ise

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bankacılık Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, yilmazaydinsayin@gmail.com

sübvansiyonun piyasa mekanizmasının aksaklıklarını gidermede kullanılmasıdır (Kaymakcı, Avcı, Şen, 2007: 79-80).

Dampingin İngilizcede ki karşılığı ‘‘dumping’’ kelimesidir. Sözlük karşılığı; dökmek, atmak, boşaltmak anlamlarını taşır. Bu terim, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinde sorunların ortaya çıktığı zamanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Kullanılmaya başlandığı zamanlarda fiyat düşüklüğünün nedenine bakılmaksızın malların yurt dışında ucuz satıldığı her durum dumping kavramına dahil edilmiştir. Ancak ucuz yapılan her ithalat dumpingli olmayabilir. Bu yüzden ilgili ülke piyasasındaki fiyatların altında gerçekleşen her ithalat dumping soruşturmasına konu edilemez. İktisatçılar için dumping kavramı, ilk defa Viner tarafından, ulusal pazarlar arasında fiyat farklılaştırmasını anlatmak için kullanılmıştır. Dumping, bir malın dış pazarda, iç pazardaki satış fiyatından daha düşük bir fiyatla satılması ve bu şekilde ortaya çıkan fiyat farklılaşmasıdır. Fiyat farklılaştırmasının ne kadar olduğunu tespit etmek amacıyla kullanılan kavram dumping marjıdır (Kaymakcı ve diğerleri, 2007: 67).

Dumping Marjı=(Normal Değer-İhraç Fiyatı)/İhraç Fiyatı(CİF) olarak hesaplanır. Aşağıda dumping marjı için örnek bir hesaplama yapılmıştır.

Normal Değer	:100\$
İhraç Fiyatı	:60\$
İhraç Fiyatı(CIF)	:65\$
Toplam Dumping Miktarı	:100-60=40\$
Dumping Marjı	:40/65=0.615(%61,5) (Yavuz, 2016: 212)

Normal değer ile kastedilen ihracatçı ülkedeki piyasa fiyatıdır. Malın CİF kıymeti ise fatura değerine navlun ve sigorta bedelinin eklenmesi ile bulunan değerdir.

Dampingin ithalat yapılan ülkeye etkisi ilk etapta olumlu görülmektedir. Çünkü tüketiciler aynı malı daha düşük bir bedel ödeyerek temin etmişlerdir. Ancak uzun vadede dumpingli malı üreten üreticiler tekel gücü kazanabilirler. Bu durumda sektör üzerinde hâkim duruma geçerek fiyatları şişirme şansları olacaktır (Cete, 1998: 27). Diğer taraftan dumpingli mal ithalatında gözlemlenecek artışlar, yerli üreticinin piyasadan çıkmasına sebep olmaktadır. Dumpingli ithalat nedeniyle yerli üretici fiyatı düşürmek zorunda kalacaktır. Bunun sonucunda; kalitesiz girdi kullanımı, işten çıkarmalar nihayetinde üretimi durdurma kaçınılmazdır.

İhracatçı firma ise dumping sonrasında kazanç sağlamış gibi görünebilir. Ancak ürünün yurtiçi fiyatından daha düşük bir fiyatla yurtdışına satılması, ürünün yerli tüketicisinin aynı ürünü daha pahalıya aldığı anlamına gelir ki yerli tüketicinin refah seviyesinde düşüşe sebep olunmuştur. Üstelik dumping yapan ihracatçı firmanın bu hareketi sonucu ithalat ülkesinin mevzuatından ötürü cezai müeyyidelerle karşılaşması ihtimali de söz konusudur (Büyükmütlu, 2011: 60).

Bir başka etki ise ithalat yapan ülkeye aynı eşyayı dumping yapmadan ihraç eden üçüncü ülkenin, ithal ülkesindeki yerli üreticiler kadar zarar görecektir. Dumpingli fiyatla rekabet edemeyen üçüncü ülke ihracatçıları piyasadan çekilmek zorunda kalabilirler (Elele, 2008: 53).

Uluslararası ticaretin adil yapılması bütün ülkelerin ortak problemidir. Bu yüzden dumpinge karşı gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde önlemler alınmaya çalışılmıştır. 1904 yılında çıkarılan Kanada Gümrük Kanunu dumpinge karşı alınan önlemlere başlangıç teşkil etmektedir. Ardından 1905 yılında Yeni Zelanda, 1910’da Avustralya, 1914’te Güney Amerika, 1916’da Amerika dumpinge karşı mevzuat düzenlemelerine gitmişlerdir. 1.Dünya Savaşı sonrasında haksız rekabete karşı önlem alan ülkelerin sayısı hızla artmıştır. Alınan bu önlemler sonrasında dünya ticaret hacminin daralması üzerine 1920 yılında Brüksel Uluslararası Finans Konferansı ve 1927 yılında Cenevre Dünya Ekonomi Konferansı ile dumpinge karşı alınacak önlemler hakkında uluslararası düzeyde mutabakat sağlanmaya çalışılmıştır. Bu gelişmeler ışığında ülkelerin bir payda da birleşmeleri 1947 yılında imzalanan GATT(Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ile olmuş; uluslararası düzeyde haksız rekabete karşı ilk önlemler bu anlaşmayla alınmıştır (Büyükmütlu, 2011: 68). GATT’ ın VI. maddesine göre dumping, bir malın normal değerinden daha düşük bir fiyatla bir başka ülkeye ihraç edilmesidir. Dumping yapılan bu ihracatın; ithalatçı ülkenin üretim dalına verdiği zarar, zarar tehlikesinin var olması ya da bir üretim dalının kurulmasının gecikmesine sebebiyet vermesi durumlarında ithalatçı ülke dumping marjı kadar anti-dumping vergisi uygulayabilmektedir. Dumping ile ihracat yapan ülkeye

ithalatçı ülke adına başka üye ülkelerce de dumping soruşturması açılabilir. GATT esasında dumpingi yasaklamamaktadır. İhracatın dumpingli olması durumunda ithalatçı üye ülkeleri dumping marjı kadar anti-dumping vergisi koyma konusunda yetkili kılmıştır (Boztaş, 2012: 55-56). GATT Uruguay Round Müzakereleri sonucunda 01.01.1995 tarihinde imzalanan nihai senetle GATT'ın üstlendiği görevleri devralan daha geniş kapsamlı bir örgüt olarak, DTÖ(Dünya Ticaret Örgütü) kurulmuştur.

2.Literatür İncelemesi

Anti-dumping vergiler günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler tarafından yaygın biçimde uygulanmaktadır. Anti-dumping önlemlerin tarihi oldukça eskiye dayansa da ancak 1970'li yıllarda yaygın olarak kullanılan bir araç haline gelmiştir. İlk etapta gelişmiş ülkelerin kullandığı bir önlemken 1990'lı yıllara gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerin de sıkça başvurduğu görülmektedir. GATT ve DTÖ' nün, diğer tarife dışı engellere karşı sert bir tavır gösterirken dumpinge karşı tedbirlerin uygulanmasına gerekli şartların varlığı halinde müsaade etmesi bu önlemlerin sık kullanılma nedenidir. GATT ve DTÖ sonrası dünya ticaretinin serbestleşmesi üzerine kendi sanayilerini uluslararası rekabetten korumak isteyen ülkeler yine GATT ve DTÖ' nün belli şartların varlığı halinde yasallık kazandırdığı anti-dumping vergilere sıklıkla başvurur hale gelmişlerdir (Türkcan ve Dişbudak, 2005: 150-151). Anti-dumping vergisini uygulayan ve bunun sanayisine sağladığı faydayı gören ülkeler için bu vergileri kaldırmanın zor olduğu da bir gerçektir (Bown, 2008: 286).

Anti-dumping önlemlerin sıklıkla başvuru alan bir tarife dışı engel olmasıyla beraber iktisatçılarda konuyla ilgili ampirik çalışmalar yapmışlardır. Yapılan bu çalışmaları iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki dumping soruşturmalarının dış ticarete olan etkilerini incelemiştir. Dumping soruşturmasına konu edilen eşya ve menşe ülkenin, soruşturma öncesindeki ve sonrasındaki ticaret hacmi incelenmiş ve ithalat hacminin ciddi bir biçimde azaldığı görülmüştür. Yapılan diğer grup çalışmalarda ise soruşturma açılmasını etkileyen unsurlar ve soruşturma sonuçlarına etki eden unsurlar üzerine analiz yapılmıştır(Avşar, 2014: 44). Çalışmamız ikinci gruba dahil olup; makro ekonomik göstergelerin açılan dumping soruşturmaları üzerindeki etkisini test etmeyi amaçlamıştır.

Yapılan literatür taramasında, makro ekonomik değişkenlerin dumping soruşturmalarına etkisini konu alan aşağıdaki çalışmalara ulaşılmıştır.

Knetter ve Prusa(2000), 1980-1998 döneminde Avustralya, Kanada, ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri için yaptıkları çalışmada; döviz kuru artışlarının dumping soruşturması açılmasını %33 oranında arttırdığı, gayri safi yurtiçi hasıladaki %1'lik düşüşün ise soruşturmada %23 gibi çok büyük artışlara neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aggarwal(2003), 1980-2000 yılları arasında 99 ülke için geniş çaplı bir çalışma yapmıştır. Çalışmada ülkeler düşük, orta ve yüksek gelir gruplarına ayrılarak panel veri yöntemiyle test edilmiştir. Kullanılan hipotezler ise aşağıdaki gibidir.

- Yerli faaliyetlerdeki düşüşler dumping soruşturmalarına pozitif yönde etki eder.
- İthalattaki artışlar dumping soruşturmalarını artırır.
- Gümrük vergilerini düşüren ülkeler, dumping soruşturmalarına daha sık başvururlar. Tarifelerle dumping soruşturmaları arasında ters yönlü bir ilişki vardır.
- Bir ülkenin başlattığı dumping soruşturmaları geçmişte o ülkeye başlatılan dumping soruşturmalarıyla doğrusal yönlüdür.

Yapılan test sonrası düşük ve orta gelirli ülkelerdeki ithalatın artış hızının dumping soruşturması açılmasına olan etkisinin, yüksek gelir grubundaki ülkelere göre daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Yüksek gelir grubundaki ülkelerin ise dumping soruşturması açmalarında yurtiçi üretimlerinin daha belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır. Gümrük vergilerinin aşağıya doğru hareketi ve misilleme etkisinin ise tüm gelir grubundaki ülkelerin dumping soruşturması açmasında etkili olduğu gözlenmiştir. Bütün bunlara göre dumping soruşturmalarının dış ticarete adaleti sağlamaktan uzak olduğu söylenmiştir.

Türkcan ve Dişbudak(2005: 159-162) seçtikleri makro ekonomik değişkenlerin, 1995-2003 yılları arasında Türkiye'nin 20 ticaret ortağına açtığı dumping soruşturmalarına etkisini incelemiştir. Bu bağlamda belirlenen hipotezler:

- Damping soruşturmasını başlatan ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası ile damping soruşturmaları arasında ters yönlü bir ilişki vardır.
- Damping soruşturmasını başlatan ülkenin ithalatındaki artışlarla açtığı damping soruşturma sayısı doğrusaldır.
- Damping soruşturmasını başlatan ülkenin reel döviz kurundaki değer artışıyla soruşturma sayısı arasında doğrusal bir ilişki vardır.
- Damping soruşturmasına uğrayan ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası ile açılan soruşturma sayısı doğrusal yönlüdür.

Çalışmada Negatif Binomial Regresyon(NBR) modeli kullanılmıştır. Ayrıca ülkemizde uygulanan İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkındaki Kanun uyarınca soruşturma süresi bir yıldır. Soruşturmanın başlatıldığı dönemden bir yıl önceki makro ekonomik unsurlara göre karar verileceğinden bir yıllık gecikme regresyon analizine dâhil edilmiştir. Sonuçlara göre, ithalat artışı ve gayri safi yurtiçi hasıla değişkeni beklendiği gibi sonuç verirken döviz kuru değişkeni ve diğer ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızları istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Bown(2008: 285), 1995-2002 döneminde 9 gelişmekte olan ülke için probit model kullanarak yaptığı çalışma sonucunda damping soruşturması açılmasında; sanayi firmalarının ithal rekabetiyle karşılaşmalarının, negatif makro ekonomik değerlerin, sanayilerin üretimlerinde yaşanan hızlı düşüşlerin etkili olduğunu söylemiştir.

Kaplan(2014: 46-50), yaptığı çalışmada 2003-2013 yıllarını kapsayan dönemde ülkemizin 15 ticaret ortağına açmış olduğu damping soruşturmalarını Türkcan ve Dişbudak'ın(2005) yapmış olduğu çalışmayı esas alarak incelemiştir. Bu çalışmada da NBR modeli kullanılarak, ülkemizin açmış olduğu damping soruşturmalarının sayısına; reel döviz kuru, ithalat artış hızı, Türkiye'nin reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızı ve diğer ülkelerin reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızının etkisi incelenmiştir. Yapılan bu çalışmada da reel döviz kuru dışındaki değişkenlerin tamamı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Özer ve Erkal(2016: 445-449), yaptığı çalışmada Türkcan ve Dişbudak'ın(2005) çalışmasında olduğu gibi NBR modelini kullanmıştır. 1989-2011 yıllarını kapsayan dönemde, ülkemizin bir yılda açmış olduğu damping soruşturmalarını bağımlı değişken olarak almış; açıklayıcı değişken olarak da döviz kurları, ithalat artış hızı, Türkiye'nin reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızı ve diğer ülkelerin reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızı kullanılmıştır. Modelde kullanılan değişkenlerden reel döviz kuru hariç diğerleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yapılan bu çalışmada Türkcan ve Dişbudak(2005)'in çalışmasından farklı olarak, diğer ülkelerin reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızlarının da anlamlı olduğu saptanmıştır.

3.Ekonometrik Model

Çalışmada, Türkiye'nin 2007-2017 yılları arasını kapsayan dönemdeki bazı makro ekonomik değişkenlerinin açılan damping soruşturma sayısına etkisi araştırılacaktır. Ülkemizin açmış olduğu damping soruşturmaları bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. 2007-2017 döneminde ülkemiz 35 farklı ülkeye damping soruşturması açmıştır. Ancak belirtilen dönemde bazı ülkelerin 1 adet soruşturmaya maruz kaldığı görülmektedir. Bu sebeple veri sayısının yetersiz kaldığı ülkeler analizde kullanılmamış; çalışma 17 ülke için yapılmıştır. Analizde kullanılan ülkeler: Çin, Çin Tayvanı, Mısır, Almanya, Çin Hong Kongu, Hindistan, Endonezya, İsrail, İtalya, Kore Cumhuriyeti, Malezya, Romanya, Rusya, Suudi Arabistan, Tayland, ABD ve Vietnam'dır.

Makro ekonomik göstergelerin damping soruşturmalarına olan etkileri aşağıda belirtilen hipotezler çerçevesinde incelenecektir.

- İthalatın arttığı dönemlerde ithal eşyasıyla rekabet edemeyen yerli üreticilerin zarar görme riski artacağından damping soruşturma sayısı da artacaktır. İthalat artış hızıyla açılan damping soruşturması arasında doğrusal yönde bir ilişki vardır.
- Ülke içerisindeki üretimin düşmesiyle ithal edilen eşyanın oluşturduğu zarar tehdidi artacağından damping soruşturmalarının sayısı da artacaktır. Gayri safi yurtiçi hasıla ile açılan damping soruşturması arasında ters yönlü bir ilişki vardır.

- Ticaret yapılan ülkelerdeki üretimin artması sonucu, eldeki üretim fazlası ürünler düşük fiyatlarla ihraç edilmek istenecek bu durum ithal ülkesindeki benzer mala zarar vereceğinden dumping soruşturmalarının sayısını artıracaktır. Diğer ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılası ile açılan dumping soruşturması arasında doğrusal bir ilişki vardır.

- Dumping soruşturmasını açan ülkede enflasyonist bir ortamın varlığı halinde yerli ürünlerin fiyatı artacak görece daha ucuza ithal edilen ürünler tercih edilebilir hale gelecektir. Ülke içerisinde satın alma gücünün düşmesiyle zarara uğrayan yerli üreticiler dumping soruşturması açılması için daha sık müracaat edeceklerdir. Enflasyon ile dumping soruşturmaları arasında doğrusal bir ilişki vardır.

Yukarıda belirlenen hipotezler çerçevesinde oluşturulan model; $ADit = \beta_0 + \beta_1 LGDPDOMi,t-1 + \beta_2 LGDPFORi,t-1 + \beta_3 LIMPGRWTHi,t-1 + \beta_4 L\dot{N}Fi,t-1 + vit$ olarak belirlenmiştir. Buna göre;

- $ADit$, belirlenen yılda açılan dumping soruşturma sayısını,
- $GDPDOMit-1$, soruşturmayı açan ülkenin bir yıl gecikmeli reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranlarını,
- $GDPFORit-1$, soruşturma açılan ülkenin bir yıl gecikmeli reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranlarını,
- $IMPGRWTHit-1$, soruşturma açılan ülkeden yapılan ithalatın artış hızının bir yıl gecikmeli değerlerini,
- $\dot{N}Fit-1$, soruşturma açan ülkenin bir yıl gecikmeli enflasyon oranlarını göstermektedir.

Yerli üreticinin dumpingli ithalattan kaynaklı zarara uğradığı iddiası araştırılırken bir önceki dönemin verileri inceleneceğinden belirlenen makro ekonomik değişkenler bir yıl önceki değerleri ile modele alınmıştır. Modelde bağımlı değişken hariç diğer değişkenlerin logaritması alınmıştır.

Türkiye'nin açmış olduğu dumping soruşturmalarının ülkelere göre dağılımı(EK-1)	http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableView.aspx
Türkiye ve dumping soruşturması açtığı ülkelerin enflasyon oranları(EK-2)	https://data.worldbank.org/ , https://en.actualitix.com/country/twn/taiwan-inflation-rate.php ve https://www.focus-economics.com/country-indicator/taiwan/inflation
Türkiye ve dumping soruşturması açtığı ülkelerin reel gayri safi yurtiçi hasıla artış oranları(EK-3)	https://data.worldbank.org/ , https://www.statista.com/statistics ve https://countryeconomy.com/gdp/taiwan
Türkiye'nin dumping soruşturması açtığı ülkelere yaptığı ithalatın artış oranları(EK-4)	http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist web sitesi ve yazarın kendi hesaplamaları ile elde edilmiştir.

Tablo 3.1. Değişkenlere ulaşılabildiği kullanılan veri tabanları

Sayma dayalı toplanan veriler çoğunlukla Poisson dağılımı gösterip Poisson Regresyon yöntemi ile analiz edilirler. Poisson Regresyon, sayma dayalı olarak elde edilmiş bağımlı değişken ile

bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi açıklamakta kullanılır. Bu regresyon türünde bağımlı değişkenin varyansının ortalamasından daha büyük olması aşırı yayılım olarak açıklanır. Aşırı yayılımın varlığında Poisson Regresyon kullanmak parametre tahminleri ve standart hataların sapmalı olmasına sebep olur. Böyle durumlarda aşırı yayılımı dikkate alan Negatif Binomial Regresyon modelinin kullanılması önerilmektedir (Kaya ve Yeşilova, 2012: 52). Çalışmamızda da bağımlı değişken olan bir yıl içerisinde açılan soruşturma sayılarının(ADit), sayıma dayalı olması ve pek çok yılda sıfır değerini alması nedeniyle Negatif Binomial Regresyon modeli tercih edilmiştir.

4.Uygulama Bulguları

NBR testi sonuçlarına göre, ülkemizin bir yıl gecikmeli reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızı (GDPDOMit1log) beklendiği gibi negatif yönlü olsa da $p > |z|$ değeri 0,640 olduğundan 0,05 düzeyinde anlamlı değildir. Soruşturma açılan ülkelerden yapılan bir yıllık gecikmeli ithalat artış hızı (IMPGRWTHit1log) beklenenin aksine negatif yönlü olup; $p > |z|$ değeri 0,302 olduğundan anlamsızdır. Ülkemizin bir yıllık gecikmeli enflasyon oranları (INFit1log) ise beklenenin aksine negatif yönlü sonuçlanmış ve $p > |z|$ değeri 0,134 olduğundan anlamsızdır. Test sonuçlarına göre ülkemizin bir yıl gecikmeli; ithalat artış hızı, reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızı ve enflasyonu gibi kendi makro ekonomik göstergelerinin damping soruşturması açmasında belirleyici olmadığı görülmektedir. Sonuçlara göre yalnızca soruşturma açılan ülkelerin bir yıl gecikmeli reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızlarının (GDPFORit1log) beklendiği gibi doğrusal yönlü ve 0,017 $p > |z|$ değeri ile anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Buna göre 2007-2017 yılları arasında, ülkemizin kendi makro ekonomik değişkenlerinden ziyade ticaret yapılan ülkelerin reel gayri safi yurtiçi hasılasındaki artışlar bu ülkelere damping soruşturması başlatılmasında etkili olmuştur.

ADit	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
GDPDOMit1log	-.1541753	.3297869	-0.47	0.640	-.8005458 .4921952
GDPFORit1log	.6447673	.2701691	2.39	0.017	.1152455 1.174289
IMPGRWTHit1log	-.1611614	.1559928	-1.03	0.302	-.4669016 .1445789
INFit1log	-2.603871	1.736768	-1.50	0.134	-6.007874 .800131
_cons	4.755363	4.054391	1.17	0.241	-3.191097 12.70182
/lnalpha	.3627907	.3873633			-.3964274 1.122009
alpha	1.437335	.5567708			.6727191 3.071017

LR test of alpha=0: $\chi^2(01) = 22.44$

Prob >= $\chi^2 = 0.000$

Şekil 4.1.NBR Test Sonuçları

İRR(Etki hızı oranı) değeri, ilgili değişkenin ortalamasının 1 birim fazla olduğundaki tahminin, bütün değişkenlerin kendi ortalamasına eşit olduğu andaki tahmine oranını göstermektedir.(Kaplan, 2014: 50) İRR test sonuçlarına göre, ticaret yapılan ülkenin bir yıl gecikmeli reel gayri safi yurtiçi hasılasındaki %10' luk artış ilgili ülkeye %9 oranında anti-damping soruşturması açılmasına neden olmaktadır.

ADit	IRR	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
GDPDOMit1log	.8571217	.2826675	-0.47	0.640	.4490838 1.635903
GDPFORit1log	1.905544	.5148191	2.39	0.017	1.122149 3.235842
IMPGRWTHit1log	.8511547	.132774	-1.03	0.302	.6269418 1.155553
INFit1log	.0739866	.1284975	-1.50	0.134	.0024593 2.225832
_cons	116.2059	471.144	1.17	0.241	.0411267 328346.1
/lnalpha	.3627907	.3873633			-.3964274 1.122009
alpha	1.437335	.5567708			.6727191 3.071017

LR test of alpha=0: $\chi^2(01) = 22.44$

Prob >= $\chi^2 = 0.000$

5.SONUÇ

Serbest rekabet, piyasalara dışarıdan bir müdahale olmadan fiyatların arz ve talep koşullarına göre belirlendiği durumda gerçekleşir. Dünya ticaretinin serbestleşmesi için GATT ve DTÖ tarifeler dışındaki engellerin kaldırılmasını, tarifelerin ise aşağıya doğru bir hareket izlemelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak ülkelerin dış ödemeler dengelerini iyileştirme çabaları, gelişmekte olan sektörlerini ve yerli üreticilerini korumak istemeleri, haksız rekabetle mücadele edilmesi gibi amaçlarla sıkça tarife dışı engellere başvurdıkları bilinmektedir.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi, ticaret miktarının büyük boyutlara ulaşmasını sağlarken ülkelerin kendi ulusal pazarlarını haksız rekabetten korumalarını gerekli kılmıştır. İthalatta haksız rekabete neden olan iki unsur sübvansiyon ve dampedindir. Günümüzde bu iki unsurun ülkeler tarafından sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz. Bu çalışma esas olarak dampeding soruşturması açılmasında seçilen makro ekonomik değişkenlerin etkisini ölçmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anti-dampeding vergisi kesin önleme dönüştürülmeden, soruşturma açılmış olması dahi ilgili ülke ile yapılacak ithalatı düşürmektedir. Hatta dampeding yaptığı iddia edilen şirketin ait olduğu ülkenin tüm dış ticaretinin sorgulanmasına neden olmakta; söz konusu ülkenin ticari ilişkilerindeki prestijini bozabilmektedir. Bu itibarla dampeding soruşturması kararları alınırken emin olunması gerekir. Ticari ilişkilerde meydana gelecek olumsuzluklar siyasi krizlere de neden olabilmektedir. Anti-dampeding vergisinin uygulanabilmesi için izlenmesi gereken prosedür DTÖ tarafından belirlenmiştir. Bu sayede ülkelerin diledikleri gibi anti-dampeding vergisine başvurmalarının önüne geçilmiştir. Anti-dampeding vergisinin uygulanabilmesi için ilgili ithalatın; zarar, zarar tehlikesinin varlığı veya ilgili sektörün kurulmasının gecikmesine sebep olması gerekir. Dampedingli ithalattan zarar gördüğünü iddia eden firma, zararı ve dampedingli ithalat arasındaki nedensellik bağına kurmak zorundadır.

Çalışmada ülkemizin 2007-2017 yılları arasında açmış olduğu dampeding soruşturmalarının; ülkemizin reel gayri safi yurtiçi hasılası ve enflasyon oranı, soruşturma açılan ülkelere yapılan ithalat artış hızı ve soruşturma açılan ülkelerin reel gayri safi yurtiçi hasılası gibi makro ekonomik göstergelerden etkilenip etkilenmediği incelenmiştir. Dampedingli ithalatın yerli üreticiye verdiği zarar, zarar tehlikesinin varlığı ve bir üretim dalının kurulmasının gecikmesi etkileri araştırılırken bir yıl öncesinin verileri dikkate alınacağından seçilen makro ekonomik değişkenlerde bir yıllık gecikme ile modele dâhil edilmiştir. Belirtilen dönemde ülkemizde 35 farklı ülkeye dampeding soruşturması açılrsa da veri sayısının az olduğu ülkeler teste dâhil edilmeyip; çalışma 17 ülke üzerine NBR modeli kullanılarak yapılmıştır. Test sonuçlarına göre ülkemizin bir yıllık gecikmeli; ithalat artış hızı, reel gayri safi yurtiçi hasılası ve enflasyonu gibi kendi makro ekonomik göstergelerinin dampeding soruşturması açılmasında belirleyici olmadığı görülmektedir. Sonuçlara göre sadece soruşturma açılan ülkelerin reel gayri safi yurtiçi hasılasındaki artışlar bu ülkelere karşı dampeding soruşturması başlatılmasında etkili olmuştur. Buna göre ticaret ortaklarının üretim fazlalarını dampedingli fiyatlarla ülkemize ihraç etmelerinin önüne geçilmek istendiği sonucuna ulaşılmıştır. Seçilen ticaret ortaklarının reel gayri safi yurtiçi hasılasındaki %10' luk artış ilgili ülkeye %9 oranında anti-dampeding soruşturması açılmasına neden olmaktadır.

Konuyla ilgili yapılan başka testlerde anti-dampeding soruşturması açılmasına, makro ekonomik değişkenlerin büyük ölçüde etki ettiği ve bu durumun adil ticaretin sağlanmasından çok ülkelerin kendi menfaatlerini korumaya yönelik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak 2007-2017 dönemi için yapılan bu çalışmada; anti dampeding soruşturmalarının açılmasında, ülkemizin kendi makro ekonomik değişkenlerinin değil; seçilen ticaret ortaklarının yurtiçi üretim miktarlarıyla ilgilenildiği ve ülkemize dampedingli fiyatlarla yapılan ithalatın önüne geçilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Sadece modelde kullanılan bağımsız değişkenlere ve sonuçlara bakarak ülkemizde başlatılan dampeding soruşturmalarının DTÖ kurallarına uygun olduğu ve amacından sapmadığını söyleyebiliriz. Uluslararası ticaretin adil kurallara göre yapılıp yapılmadığı konusunda araştırma yapılırken makro ekonomik değişkenlerin etkisinin yanı sıra; siyasi etkilerin, coğrafi ve kültürel yakınlığın, misilleme etkisinin, şirketlerin hükümetler üzerinde yaratabileceği baskıların, ihraç sektörlerinin korunmak istenmesinin v.b. unsurların da dampeding soruşturması açılmasındaki rolünün incelenmesi gerekir.

EKLER

ÜLKELER/ YILLAR	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Belçika											1
Brezilya										1	
Bulgaristan		1									
Kanada		1									
Çin	3	5	5	2		3	3	4	7	5	
Çin Tayvanı						1			1		
Mısır						1		2			1
Finlandiya										1	
Fransa									1		
Almanya							1				1
Yunanistan										1	
Çin Hong Kongu		1	1								
Hindistan		1				2	1	1		1	
Endonezya	1	4			1						
İran		1									
İsrail		1						2			
İtalya		1				1					
Japonya									1		
Kore Cumhuriyeti										4	1
Kuveyt		1									
Malezya	1	2				2	1				
Pakistan						1					
Polonya										1	
Romanya					1	1			1		
Rusya Federasyonu									1	2	

EK Tablo-1. Türkiye'nin 2007-2017 yılları arasında açmış olduğu anti-damping soruşturmalarının ülkelere göre dağılımı

Suudi Arabistan		2						1			
Sırbistan						1					
Slovak Cumhuriyeti									1		
İspanya											1
İsveç											1
Tayland	1				1	1			1		
Ukrayna									1		
Birleşik Arap Emirlikleri										1	
Amerika Birleşik Devletleri		1						2			
Vietnam	1	1				1			1		
TOPLAM	7	23	6	2	3	15	6	12	16	17	6

EK Tablo-1(devam)Türkiye'nin 2007-2017 yılları arasında açmış olduğu anti-damping soruşturmalarının ülkelere göre dağılımı

Kaynak: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableView.aspx>

ÜLKELER/ YILLAR	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Belçika	1,8	1,8	4,5	-0,1	2,2	3,5	2,8	1,1	0,3	0,6	2,0
Brezilya	4,2	3,6	5,7	4,9	5,0	6,6	5,4	6,2	6,3	9,0	8,7
Bulgaristan	7,3	8,4	12,3	2,8	2,4	4,2	3,0	0,9	-1,4	-0,1	-0,8
Kanada	2,0	2,1	2,4	0,3	1,8	2,9	1,5	0,9	1,9	1,1	1,4
Çin	1,5	4,8	5,9	-0,7	3,3	5,4	2,6	2,6	2,0	1,4	2,0
Çin Tayvanı	0,6	1,8	3,5	-0,9	0,9	1,4	1,9	0,8	1,2	-0,3	1,4
Mısır	7,6	9,3	18,3	11,8	11,3	10,1	7,1	9,4	10,1	10,4	13,8
Finlandiya	1,6	2,5	4,1	0	1,2	3,4	2,8	1,5	1,0	-0,2	0,4
Fransa	1,7	1,5	2,8	0,1	1,5	2,1	2,0	0,9	0,5	0	0,2
Almanya	1,6	2,3	2,6	0,3	1,1	2,1	2,0	1,5	0,9	0,2	0,5
Yunanistan	3,2	2,9	4,2	1,2	4,7	3,3	1,5	-0,9	-1,3	-1,7	-0,8
Çin HongKongu	2,0	2,0	4,3	0,6	2,3	5,3	4,1	4,4	4,5	3,0	2,4

EK Tablo-2. Türkiye ve anti-damping soruşturması açtığı ülkelerde 2006-2016 yılları arasında gerçekleşen enflasyon oranları

Hindistan	6,1	6,4	8,4	10,9	12,0	8,9	9,3	10,9	6,6	4,9	4,9
Endonezya	13,1	6,4	9,8	4,8	5,1	5,4	4,3	6,4	6,4	6,4	3,5
İran	11,9	17,2	25,5	13,5	10,1	20,6	27,4	39,3	17,2	13,7	8,6
İsrail	2,1	0,5	4,6	3,3	2,7	3,5	1,7	1,5	0,5	-0,6	0,5
İtalya	2,1	1,8	3,4	0,8	1,5	2,7	3,0	1,2	0,2	0	-0,1
Japonya	0,2	0,1	1,4	-1,4	-0,7	-0,3	-0,1	0,3	2,8	0,8	-0,1
Kore Cumhuriyeti	2,2	2,5	4,7	2,8	2,9	4,0	2,2	1,3	1,3	0,7	1,0
Kuveyt	3,1	5,5	10,6	4,6	4,5	4,9	3,2	2,7	2,9	3,3	3,2
Malezya	3,6	2,0	5,4	0,6	1,7	3,2	1,6	2,1	3,2	2,1	2,1
Pakistan	7,9	7,6	20,3	13,6	13,9	11,9	9,7	7,7	7,2	2,5	3,8
Polonya	1,1	2,4	4,3	3,8	2,7	4,3	3,6	1,0	0,1	-1,0	-0,6
Romanya	6,6	4,8	7,8	5,6	6,1	5,8	3,3	4,0	1,1	-0,6	-1,5
Rusya Federasyonu	9,7	9,0	14,1	11,7	6,9	8,4	5,1	6,7	7,8	15,5	7,0
Suudi Arabistan	2,2	4,2	9,9	5,1	5,3	5,8	2,9	3,5	2,7	2,2	3,5
Sırbistan	11,7	6,4	12,4	8,1	6,1	11,1	7,3	7,7	2,1	1,4	1,1
Slovak Cumhuriyeti	4,5	2,8	4,6	1,6	1,0	3,9	3,6	1,4	-0,1	-0,3	-0,5
İspanya	3,5	2,8	4,1	-0,3	1,8	3,2	2,4	1,4	-0,2	-0,5	-0,2
İsveç	1,4	2,2	3,4	-0,5	1,2	3,0	0,9	0	-0,2	0	1
Tayland	4,6	2,2	5,5	-0,8	3,2	3,8	3,0	2,2	1,9	-0,9	0,2
Ukrayna	9,1	12,8	25,2	15,9	9,4	8,0	0,6	-0,3	12,2	48,7	13,9
Birleşik Arap Emirlikleri	-	-	12,3	1,6	0,9	0,9	0,7	1,1	2,3	4,1	1,6
Amerika Birleşik Devletleri	3,2	2,9	3,8	-0,4	1,6	3,2	2,1	1,5	1,6	0,1	1,3
Vietnam	7,4	8,3	23,1	7,1	8,9	18,7	9,1	6,6	4,1	0,9	3,2
Türkiye	9,6	8,8	10,4	6,3	8,6	6,5	8,9	7,5	8,9	7,7	7,8

EK Tablo-2(devam) Türkiye ve anti-damping soruşturması açtığı ülkelerde 2006-2016 yılları arasında gerçekleşen enflasyon oranları

Kaynak: <https://data.worldbank.org/>, <https://en.actualitix.com/country/twn/taiwan-inflation-rate.php> ve <https://www.focus-economics.com/country-indicator/taiwan/inflation>

ÜLKELER/ YILLAR	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Belçika	2,5	3,4	0,8	-2,3	2,7	1,8	0,2	0,2	1,4	1,4	1,5
Brezilya	4,0	6,1	5,1	-0,1	7,5	4,0	1,9	3,0	0,5	-3,8	-3,6
Bulgaristan	6,8	7,7	3,6	-3,6	1,3	1,9	0	0,9	1,3	3,6	3,9
Kanada	2,6	2,1	1,0	-2,9	3,1	3,1	1,7	2,5	2,6	0,9	1,5
Çin	12,7	14,2	9,7	9,4	10,6	9,5	7,9	7,8	7,3	6,9	6,7
Çin Tayvanı	5,6	6,5	0,7	-1,6	10,6	3,8	2,1	2,2	4,0	0,7	1,4
Mısır	6,9	7,1	7,2	4,7	5,1	1,8	2,2	2,2	2,9	4,4	4,3
Finlandiya	4,1	5,2	0,7	-8,3	3,0	2,6	-1,4	-0,8	-0,6	0	1,9
Fransa	2,4	2,4	0,2	-2,9	2,0	2,1	0,2	0,6	0,9	1,1	1,2
Almanya	3,7	3,3	1,1	-5,6	4,1	3,7	0,5	0,5	1,9	1,7	1,9
Yunanistan	5,7	3,3	-0,3	-4,3	-5,5	-9,1	-7,3	-3,2	0,7	-0,3	-0,2
Çin Hong Kongu	7,0	6,5	2,1	-2,5	6,8	4,8	1,7	3,1	2,8	2,4	2,0
Hindistan	9,3	9,8	3,9	8,5	10,3	6,6	5,5	6,4	7,5	8,0	7,1
Endonezya	5,5	6,3	6,0	4,6	6,2	6,2	6,0	5,6	5,0	4,9	5,0
İran	5,0	8,2	0,3	1,0	5,8	2,6	-7,4	-0,2	4,6	-1,3	13,4
İsrail	5,2	5,8	3,0	1,4	5,2	4,7	1,9	4,1	3,4	3,0	4,1
İtalya	2,0	1,5	-1,1	-5,5	1,7	0,6	-2,8	-1,7	0,1	1,0	0,9
Japonya	1,4	1,7	-1,1	-5,4	4,2	-0,1	1,5	2,0	0,3	1,2	1,0
Kore Cumhuriyeti	5,2	5,5	2,8	0,7	6,5	3,7	2,3	2,9	3,3	2,8	2,8
Kuveyt	7,5	6,0	2,5	-7,1	-2,4	9,6	6,6	1,1	0,5	0,6	3,5
Malezya	5,6	9,4	3,3	-2,5	7,0	5,3	5,5	4,7	6,0	5,0	4,2
Pakistan	6,2	4,8	1,7	2,8	1,6	2,7	3,5	4,4	4,7	4,7	5,5
Polonya	6,2	7,0	4,2	2,8	3,6	5,0	1,6	1,4	3,3	3,8	2,9
Romanya	8,1	6,9	8,5	-7,1	-0,8	1,1	0,6	3,5	3,1	4,0	4,6
Rusya Federasyonu	8,2	8,5	5,2	-7,8	4,5	5,3	3,7	1,8	0,7	-2,8	-0,2
Suudi Arabistan	2,8	1,8	6,2	-2,1	5,0	10,0	5,4	2,7	3,7	4,1	1,7

EK Tablo-3. Türkiye ve anti-damping soruşturması açtığı ülkelerde 2006-2016 yılları arasında gerçekleşen reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranları

Srbistan	4,9	5,9	5,4	-3,1	0,6	1,4	-1,0	2,6	-1,8	0,8	2,8
Slovak Cumhuriyeti	8,5	10,8	5,6	-5,4	5,0	2,8	1,7	1,5	2,8	3,9	3,3
İspanya	4,2	3,8	1,1	-3,6	0	-1	-2,9	-1,7	1,4	3,4	3,3
İsveç	4,7	3,4	-0,6	-5,2	6	2,7	-0,3	1,2	2,6	4,5	3,2
Tayland	5,0	5,4	1,7	-0,7	7,5	0,8	7,2	2,7	0,9	2,9	3,2
Ukrayna	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,2	5,5	0,2	0	-6,6	-9,8	2,3
Birleşik Arap Emirlikleri	9,8	3,2	3,2	-5,2	1,6	6,4	5,1	5,8	3,3	3,8	3,0
Amerika Birleşik Devletleri	2,7	1,8	-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,2	1,7	2,6	2,9	1,5
Vietnam	7,0	7,1	5,7	5,4	6,4	6,2	5,2	5,4	6,0	6,7	6,2
Türkiye	7,1	5,0	0,8	-4,7	8,5	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2

Ek Tablo-3(devam) Türkiye ve anti-damping soruşturması açtığı ülkelerde 2006-2016 yılları arasında gerçekleşen reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranları

Kaynak: <https://data.worldbank.org/>, <https://www.statista.com/statistics> ve <https://countryeconomy.com/gdp/taiwan>

ÜLKELER/ YILLAR	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Belçika	10,522	15,815	9,832	-24,731	35,508	23,303	-6,793	4,147	0,533	-18,555	1,71
Brezilya	17,056	25,448	21,421	-22,332	21,849	53,938	-14,667	-20,410	22,709	3,672	-0,236
Bulgaristan	39,774	17,327	-5,72	-39,299	52,433	45,349	11,275	0,241	3,111	-20,8	-4,953
Kanada	50,897	28,467	64,751	-34,358	-2,352	43,288	-27,282	42,239	-18,37	-16,096	14,414
Çin	40,429	36,869	18,317	-19,042	35,531	26,264	-1,835	15,922	0,941	-0,179	2,283
Çin Tayvanı	7,772	14,254	-10,634	-20,279	37,292	9,894	1,649	-5,424	3,294	-3,316	-17,85
Mısır	16,942	108,94	35,72	-27,609	44,411	49,19	-2,905	21,371	-11,93	-15,236	18,709
Finlandiya	18,385	6,102	-2,285	-32,591	40,144	16,246	-14,030	11,677	-8,57	-11,112	-6,886
Fransa	22,964	8,422	14,934	-21,394	15,296	12,877	-6,93	-5,937	0,528	-6,462	-3,066
Almanya	8,319	18,768	6,54	-24,563	24,488	30,978	-6,895	12,998	-7,497	-4,549	0,576
Yunanistan	43,622	-9,104	21,107	-1,707	36,296	66,633	37,801	18,818	-3,856	-53,981	-36,21
Çin Hong Kongu	18,282	15,339	17,753	-48,201	18,113	-15,592	12,071	-13,009	-2,39	-14,404	55,577
Hindistan	23,345	45,607	6,878	-22,592	79,224	90,579	-10,079	8,969	8,335	-18,628	2,56

EK Tablo-4. Türkiye'nin anti-damping soruşturması açtığı ülkelere 2006-2016 yılları arasında gerçekleşen ithalatın artış oranları

Endonezya	37,463	31,865	3,6	-27,752	45,07	30,816	-7,037	10,797	2,704	-19,831	-13,033
İran	62,172	17,567	23,948	-58,462	124,45	63,002	-3,986	-13,218	-5,296	-38,004	-22,907
İsrail	-2,801	38,303	33,850	-25,774	26,510	51,313	-16,862	41,367	19,161	-41,952	-17,153
İtalya	14,317	12,737	9,544	-28,902	33,513	32,643	-0,783	-3,444	-6,433	-11,753	-3,953
Japonya	3,457	15,130	8,730	-30,913	18,541	29,290	-15,533	-4,116	-7,334	-1,870	25,590
Kore Cumhuriyeti	2,033	22,878	-6,366	-23,792	52,781	32,208	-10,135	7,565	23,980	-6,503	-9,538
Kuveyt	34,693	61,476	-10,885	128,45	16,445	26,073	2,964	4,362	-32,47	-27,934	-21,723
Malezya	18,924	34,124	20,696	-36,461	16,972	39,453	-18,453	-3,713	-5,670	15,346	49,119
Pakistan	20,344	40,031	10,273	5,626	21,109	16,428	-36,434	-21,325	-0,253	-28,699	-15,196
Polonya	15,439	14,593	20,144	-8,128	44,238	33,393	-12,531	4,135	-3,215	-3,389	8,951
Romanya	16,774	16,626	13,976	-36,356	52,756	10,208	-14,86	11,004	-6,383	-22,726	-15,513
Rusya Federasyonu	37,972	32,023	33,417	-37,986	11,056	10,889	11,156	-5,863	0,895	-19,324	-25,681
Suudi Arabistan	6,102	18,084	23,544	-14,647	77,962	44,975	8,469	-7,193	16,292	-9,642	-13,319
Srbistan	-49,254	44,053	-12,726	-9,412	95,938	94,752	-3,639	22,584	8,709	-12,998	20,956
Slovak Cumhuriyeti	15,719	48,105	39,496	-9,923	13,828	-3,62	-2,43	28,103	-17,63	-6,61	10,781
İspanya	7,805	13,317	4,724	-16,957	28,148	28,024	-2,789	6,542	-5,327	-8,02	1,624
İsveç	4,271	15,331	11,228	-0,941	1,681	18,804	-6,52	-4,168	-1,541	-21,334	-6,731
Tayland	38,209	31,244	19,843	-35,035	33,79	24,33	-17,601	-0,859	-1,836	-5,248	22,525
Ukrayna	15,392	47,727	35,122	-48,305	21,417	25,551	-8,683	2,779	-6,060	-18,725	-26,116
Birleşik Arap Emirlikleri	71,476	33,441	47,035	-3,377	4,576	136,16	118,04	49,712	-39,58	-38,251	84,257
Amerika Birleşik Devletleri	16,469	30,430	46,654	-28,391	43,646	30,160	-11,872	-10,858	1,043	-12,462	-2,456
Vietnam	71,681	65,258	41,716	3,056	64,526	34,360	20,255	37,304	20,583	-12,619	-1,161

Ek Tablo-4(devam) Türkiye'nin anti-damping soruşturması açtığı ülkelerden 2006-2016 yılları arasında gerçekleşen ithalatın artış oranları

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> web sitesi ve yazarın kendi hesaplamaları ile elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, A.(2003). Patterns and Determinants of Anti-Dumping: *A Worldwide Perspective*, *Indian Council For Research on International Economic Relations*, Working Paper No.113, Ekim 2003.
- Avşar, V.(2014). Türkiye'nin Antidumping Soruşturmasını Etkileyen Faktörler: Sanayi Verileri ile Ekonometrik Bir Analiz, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Nisan, 2014, ss. 9(1), 44.
- Bown Chad P. (2008). The WTO and Antidumping in Developing Countries, *Economics and Politics*, Cilt 20, Sayı 2, ss. 285-286.
- Boztaş, D. (2012). *Türkiye'nin İthalatında Yeni Korumacılığın Bir Aracı Olarak Anti-Dumping Uygulamaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Ankara, ss. 55-56
- Büyükmutlu, T. (2011). *İthalatta Haksız Rekabet Mevzuatının Risk Analizi Açısından İncelenmesi*, Uzmanlık Tezi, T.C Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara, ss. 60, 68.
- Cete E. (1998). *İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Çerçevesinde Anti-Dumping Mevzuatımızın Uyum Sorunu*, Uzmanlık Tezi, T.C.Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı, Ankara, ss. 27.
- Düztepe Ş. (1993). *Dış Ticarete Haksız Rekabet ve Haksız Rekabete Karşı Korunma , Türkiye Uygulaması, Damping, Anti-Dumping, Sübvansiyon, Telif Edici Vergiler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bursa, ss. 4-5.
- Elele O. (2008). *Uluslararası Ticarete Damping ve Antidumping*, (Birinci Baskı). Türkiye, Yaklaşım Yayıncılık, 53.
- İnternet: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableView.aspx> adresinden 20.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: <https://data.worldbank.org/> adresinden 27.02.2018 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: <https://en.actualitix.com/country/twn/taiwan-inflation-rate.php> adresinden 27.02.2018 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: <https://www.focus-economics.com/country-indicator/taiwan/inflation> adresinden 27.02.2018 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: <https://www.statista.com/statistics> adresinden 20.03.2018 tarihinde alınmıştır.
- İnternet: <https://countryeconomy.com/gdp/taiwan> adresinden 20.03.2018 tarihinde alınmıştır.
- İnternet:Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden 19.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- Kaplan R., (2014), *Anti-dumping Uygulamalarının Makro Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Antalya, ss. 46-50.
- Kaya Y.,Yeşilova A. (2012). E-Posta Trafikinin Sıfır Değer Ağırlıklı Regresyon Yöntemleri Kullanılarak İncelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi Uygulamalı Bilimler ve Mühendislik*, Cilt 13, Sayı 1, ss. 52.
- Kaymakçı O., Avcı N., Şen R. (2007). *Uluslararası Ticarete Giriş* (Birinci Baskı). Türkiye, Nobel Yayın Dağıtım ss. 67, 79-80.
- Knetter M.M., Prusa T.J., (2000). Macroeconomic Factors and Antidumping Filings: Evidence From Four Countries, *National Bureau Of Economic Research*, Kasım, Sayı 8010
- Özer H., Erkal G. (2016). Türkiye'nin Antidumping Uygulamalarının Ekonometrik Analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:30, Sayı:2, ss. 445-449.
- Türkcan K., Dişbudak C. (2005), Anti-Damping Uygulamalarının Ekonometrik Analizi: Türkiye Örneği, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt 20, Sayı 233, ss. 150-151, 159-162.
- Yavuz H.(2016). *Gümrük Mevzuatı ve Uygulamaları* (Üçüncü Baskı). Türkiye, Analiz Yayınları, ss. 212

ANADOLU HALK HEKİMLİĞİNDE KÖSTEBEK KULLANIMI VE KÖSTEBEK OCAKLARININ MİTOLOJİK YANSIMALARI

Geliş Tarihi (Received Date) 20.09.2018

Ayşe UĞURELİ¹

Kabul Tarihi (Accepted Date) 28.11.2018

Özet

Köstü ya da kösnü olarak da tabir edilen köstebek ocakları, köstebek adı verilen, halk arasında çıban olarak da geçen, bir çeşit cilt hastalığının ya da boğaz ağrılarının tedavi edildiği ocaklardır. Köstebek ocaklıları, ocaklı olma şeklinden dolayı diğer ocaklılardan ayrılır. Normal şartlarda olağanüstü birtakım olaylardan sonra ocaklı olma ve el vererek ocağın devamlılığı söz konusuysen köstebek ocağı bu usullerle ilerlemez, bunların yerine ocak olmak isteyen kişi köstebeği boğarak öldürür. Köstebeği öldürerek hayır kazanacağına inanan ocaklılar boğaz ağrılarını veya köstebek adı verilen, vücudun çeşitli yerlerinde oluşan cilt hastalığını tedavi eder. Temelinde köstebek öldürerek güç kazanmaya dayanan ocaklarda fiziksel olarak köstebeğe benzeyen hastalıklar benzerlik büyü müntığıyla tedavi edilmektedir. Bu uygulamaların dışında bazı ocaklarda köstebeğin etinden, ayaklarından ve yerden çıkardığı topraktan yararlandığı da olur. Bir hayvanı öldürerek hayır kazanma ve bundan dolayı ocaklı olma müntığı köstebek ile ilgili inanışlara ve köstebeğin mitolojik yansımalarına dikkat çekmektedir. Türk mitolojisinde köstebek Tanrının lanetlediği ve yeraltına gönderdiği bir hayvanken ocaklarda halk hekimliği uygulamalarında eti ya da mistik gücüyle insanlara şifa olmaktadır. Bu makalede köstebek ocaklarının temelinde yatan inanışlar mitolojik bağlamda çözümlenerek köstebeğin Türk mitolojisindeki yansımaları ve bundan kaynaklı kullanım şekilleri değerlendirilmiştir. Köstebek ocağı ile ilgili uygulamalar ve köstebek ile ilgili inanışlar Türkiye’de halk hekimliği ile ilgili ya da monografi olarak hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Hekimliği, Mitoloji, Köstebek Ocağı, Ocak, İnanış.

MOLE USE IN ANATOLIA FOLK MEDICINE AND MYTHOLOGICAL REFLECTIONS OF MOLE OCAKS

Abstract

Mole ocaks, also known as köstü or kösnü, are ocaks where a type of skin disease (known as boil) or sore throat is treated. The mole ocak’s are separated from other ocaks due to the way they are built. Under normal conditions, after a number of extraordinary events, be ocak and handed the mole ocak does not progress through these methods, instead of wanting to be in the ocak kill the mole strangling. The ocak, who believe that they will gain power by killing the mole, treat sore throat or the skin disease/ boil called mole, which are found in various parts of the body. In fact, the mole like illnesses that are physically rooted in these ocaks that are based on gaining power by killing the mole are treated with the logic of similarity magic. Apart from these applications, some ocaks also benefit from the flesh, foot and soil removed from the mole. Gaining power by killing an animal and therefore the logic of the ocak draws attention to the beliefs about the mole and the mythological reflections of the mole. In Turkish mythology, God has cursed the mole and sent it underground, yet in the Anatolian folk medicine it is healing the mole with its flesh or mystical power. In this article, the beliefs of the mole in Turkish mythology and the ways of using it are evaluated. Practices about mole and beliefs obtained from master theses and dissertations which are prepared as monographs or related to folk medicine.

Key Words: Folk Medicine, Mythology, Mole Ocak, Ocak, Belief.

GİRİŞ

Pertev Naili Bortav’ın tanımıyla halk hekimliği; halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne denir (Bortav, 2013: 139-140). Burada bahsedilen yöntem ve işlemler Türk halk hekimliği uygulamaları düşünüldüğünde oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. En genel anlamda bu yöntemler gerçekçi yöntemler ve büyüsel yöntemler olarak ayrılır. Orhan Acıpayamlı ayrıntılı bir tasnif yaparak halk hekimliği tedavi yöntemlerini “ırvasa yoluyla, parpılama yoluyla, dinsel yolla, bitki kökenli em’lerle, hayvan kökenli em’lerle ve madde kökenli em’lerle” yapılan sağaltmalar olarak tasnif etmiştir (Acıpayamlı; 1989:2-4). Bu tasnife göre ocaklar ve ocaklılar dinsel yolla tedavi uygulayan yerler/ kişilerdir. TDK’da ocaklılar için “Halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile”

¹ Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, ayseugureli@gmail.com.

(http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b9bc68d6f3e88.3717145 Q) tanımı yapılmıştır. Bu tanımda dikkat edilmesi gereken ve bu makalenin temel tezinin ilk dikkat noktasını oluşturan kısım “el verme suretiyle kuşaktan kuşağa aktarma” durumudur. Normal şartlarda ocaklılık kan yoluyla geçtiği için aile içinde herhangi bir izin alma ya da el alma durumu söz konusu olmazken aile dışından birinin ocaklı olması için el alması gerekmektedir. Bu kişilere “izinli” denir. Bazen de ocaklı aileye gelen gelin de ocaklı olur (Duvarcı, 1990: 35-36).

Abdulkadir İnan, bugün üfürükçü, muskacı gibi ocaklı kategorisine girebilecek büyüsel nitelikli tedavi uygulayan kişilerin aslında yalancı şaman olduklarını İslamiyet’in kabulünden sonra toplumdaki rolleri daralan şamanların, eski dinî geleneklerinden pek çoğunu yeni dinin kurallarına göre icra ettiklerini savunur. İnan’a göre ocaklılık ve ocaklık kurumu altında yapılan pek çok uygulama şamanlığın izlerini taşımaktadır (İnan, 1986: 66-120). Bir ailenin ya da bir kişinin ilk defa ocaklı olabilmesi için başından bir takım olağanüstü olaylar geçmesi gerekmektedir. İnan’ın kurduğu bağdan yola çıkarak tıpkı şamanın geçirdiği olağanüstü olayların bir benzeri de ocaklılığın başından geçer. Satı Kumartaşhoğlu, “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü” adlı doktora tezinde ocaklıların hikâyelerine yer vermiştir. İnsanların yatırlar, cinler, evliyalar kısaca olağanüstü güçlerle yaşadığı olaylar sonrası ocaklı olduklarını derleyerek aktarmıştır (Kumartaşhoğlu, 2012: 213-222).

Mistik birtakım güçleri olduğuna inanılan ve bu güçlerle hastalıkları tedavi eden ailelerin ocaklı olarak tabir edilmesi ateş ve ocak kültü ile de ilişkilendirilir. Aile ocağı kavramından yola çıkarak, ocak ailenin kutsal merkezlerinden biridir ve bu kutsallık ocakta yanan ateşin kutsallığından dolaydır. Ateş, atalardan insanlara verilen bir kutsaldır. Tanrı insanlara et yemeyi emrettiğinde Ülgen tarafından gökten getirilen biri kara biri ak iki taşın birbirine vurulması sonucu ortaya çıkmıştır. Ateş ruhuna hitaben okunan şaman ilahilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültü atalar kültüyle bağlıdır; şaman dualarında "atamızın yaktığı ocak" denir² (İnan, 1975: 42-44). Bugün halk hekimliğinde mistik birtakım özellikleri olan ailelere ocak denmesinin sebebi aynı kutsal etrafında kan yoluyla birleşmeleridir. Bunun dışında ocaklı olmak isteyen kişilerin ocaklılardan el alması gerekmektedir. Fakat köstebek ocaklarında durum farklıdır. Köstebek ocaklarında atalardan gelen güçler ya da kişinin olağanüstü durumlar yaşaması söz konusu değildir. Ocaklıların yaşadıkları olağanüstülükler kişinin başına istemsizce gelirken köstebek ocaklısı olmak tercihli bir durumdur ve köstebek ocağı olmak isteyen kişi köstebeği boğarak öldürmek sureti ile ocaklı olur, bazı köstebek ocakları el verme yoluyla ilerlerken bazılarının el verme gibi bir yetkisi de yoktur. Bu durumda -ocaklılığın kendi ailesinden bile olsa- ocaklı olmak isteyen kişi köstebeği boğarak öldürmek zorundadır.

Ocaklı olma koşulu farklı olan, bir hayvanı boğarak öldürmek suretiyle mistik güç elde etme mantığı köstebek ocağını diğer ocaklardan ayırmaktadır. Diğer ocaklarda mistik güç, ocaklıya Tanrı veya Tanrı tarafından kutsanan ocaklılar tarafından verilirken köstebek ocağında köstebeği öldürerek elde edilmektedir. Bu da köstebek ocağını diğer ocaklardan ayıran farkı sorgulatan bazı soruları beraberinde getirmektedir. Mesela; neden el verme usulü yoktur ya da tedavi şekillerinde kutsalı kullanma yöntemi ve araçları diğer ocaklardan ayrılır mı? Halk arasında yaşayan pek çok inanın mitolojik bir arka planı olduğu düşünüldüğünde tüm bu soruların cevabı bugünkü uygulamalarla köstebeğin mitolojik hikâyesi arasında ilgi kurulduğunda anlam kazanmaktadır.

Derleme usulü ile hazırlanan yazılı kaynaklarda köstebek hastalığı; Anadolu’nun (Osmaniye, Yozgat, Denizli, Konya, Ankara, Çankırı, Bolvadin, Balıkesir, Niğde, Nazilli, Adana, Çubuk, Afyon, Edirne, Harput, İstanbul) bazı il ve ilçelerinde derlenmiştir ve tedavi şekilleriyle birlikte ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Ortak bir tanım yapılacak olursa: “Halk arasında genellikle “köstü, kösnü, közli, kösni” olarak tabir edilen köstebek hastalığı, bir çeşit deri çıbanıdır. Boyun, çene altı, kasık, koltuk altı, göğüs, sırt ve bacaklarda ortalama ceviz büyüklüğünde çıkan, derinden iltihaplı,

² İlk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini emrettikten sonra ateşe ihtiyaç hasıl oldu. Ülgen gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. *Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip "bu ateş atamızın kudretinden taşta düşmüş ateştir"* dedi. Bundan dolaydır ki *Altaylılar'da ve Yakutlar'da ancak çakmaktaşıyla elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır*. Kuzey Altaylar'da bulunan oymaklarda güvey ve gelin gerdeklerinde ilk defa yaktıkları ateşi çakmak taşıyla yakmaları gerektir, üç gece ve gündüz bu ateşin yanında bulunurlar. Yakut şamanistleri ayin ve törenler için kullandıkları ateşi çakmak taşıyla elde ederler ve bu ateşe "*ayı out*" (yani mukaddes ateş) derler; kibritle yakılan ateş ise "*nuccaout*" (yani Rus ateşi) tesmiye olunur ve ayinlerde kullanılmaz. Bununla beraber aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılır (İnan, 1975: 42-43).

kapanmayan yaralar ve morluklar oluşturan ağrılı ve ateşli bir hastalıktır. Dağılanı ve geç iyileşeni “dişi”, dağılmayıp erken iyileşenine “erkek” denir. Hastalığın vücutta derinden gelmesi tıpkı köstebek yuvasının derinden gelip toprak üstünde yumru oluşturmaya benzetilmiş bu sebeple hastalığa köstebek ismi verilmiştir (Kumartaşlıoğlu, 2012; Ülger, 2012:45; Özkan, 2012:143; Temizsoylu, 2012; Uyar, 2013; Ateş, 2015:120; Acar, 2017:64). Cilt hastalıklarını tedavi eden köstebek ocağının dışında bir de boğaz ve bademcik ağrılarını tedavi eden köstebek ocakları vardır. Bu ocaklarda da ocaklı olma şekli diğeriyle aynıdır fakat tedavi edilen hastalık boğaz ve bademcik şişlikleridir (Uğurlu, 2010: 120; Kumartaşlıoğlu, 2012: 229; Ateş, 2015: 120).

Kaynaklarda ocaklıların hemen hepsi köstebek boğarak ocaklı olduklarını aktarmışlardır. Ocaklı olmak isteyen kişi köstebeği yuvasından çıkarken yakalar ve iki başparmağı arasında ya da gıysilerinden birinin parçasıyla boğarak öldürür. Bu aşamadan sonra ocaklı olan kişi vücutta çıkan köstebek hastalığını ya da boğaz ve bademcik şişliklerini eli ile sıvazlayarak, masaj yaparak tedavi eder (Ateş, 2015:120; Özkan, 2012:143; Karakaş, 2015:330; Yonga, 2007:45; Ayyıldız, 2000:29; Araz, 1998:85; Kumartaşlıoğlu, 2012: 229; Uğurlu, 2010:120).

İslam Kültüründe ve Türk Mitolojisinde Köstebek

İslam’da, köstebek münafıkla yuvası ise nifakla ilişkilendirilmiştir. Fatih Yıldırım’ın Kur’an’da Münafıkların Özellikleri (2008:1) adlı yüksek lisans tezinden özetle; İbn Arabî’ye (543-1145) göre köstebeğe tarla faresi veya Arap tavşanı da denmektedir ve bu hayvanın yer altındaki yuvası iki deliklidir. Deliklerden biri yeryüzüne açık olup buna “kâsia” denir; diğeri yeryüzüne kapalıdır, buna da “nâfika” denir. Köstebek deliklerden birini gizleyerek diğeri kullanır gizli delik sadece ihtiyaç anında acil durumlarda köstebek tarafından ortaya çıkarılarak kullanılır. Eğer köstebek nâfika deliğinden avcılar tarafından tehdit edilirse kâsia deliğinden kaçar. Cevheri (400/1009), İbn Sîde (458/1066) gibi dil bilginleri bu durumu; “Nasıl köstebek bir delikten girip diğeri kaçıyorsa nifak da İslam’a bir yerden girip bir yerden çıkar, bu tabir köstebek yuvası anlamına gelen “nâfikâü’lyerbû” tabiriyle ilişkilidir.” şeklinde yorumlamıştır. Münafığın köstebek ile ilişkisi ise hak etmediğine göz koyması ve gizli saklı fitne çıkarması, işlerini gizlenerek yapmasıdır. Çünkü köstebek de faaliyetlerini yer altında yürütür ve tarlalarda ekinlere zarar vererek hak etmediğine göz koyar. Kısaca İslam kültüründe köstebek sevilmeyen, kötü bir hayvandır. Türk mitolojisinde de durum farklı değildir.

DLT’de köstebek; kösürge olarak geçmekte ve tarla sıçanı soyundan bir hayvan olarak tanımlanmaktadır (DLT.C1.490. 14, Karaaslan, 2010). Tuvalılarda köstebek, dinsel ve canlı bir varlıktır. İnanışa göre köstebek, kara gökyüzünün casusudur. Yeryüzünde olup bitenleri haber verir (Monguş, 2010: 391). Erhan Aydın ise Bilge Kağan yazıtında geçen “kök-teyen” hayvanı ile ilgili tahminlerde bulunurken bu hayvanın köstebek olabileceğinden bahseder: Bilge Kağan Yazıtında “kök teyen” olarak geçen bu sincap türünün “Mo. Tarbayan” ile aynı hayvan olduğunu tahmin eder. Yalnız Tarbayan’ın tanımı konusunda bir sorun bulunmaktadır. Çünkü tarbayan ~ tarwayan kelimesi yayınlarda değişik şekillerde ifade edilmiştir: ‘dağ sıçanı’ (Lessing 2003: 1204); ‘dasmurmeltier’ (Ramstedt 1976: 381); ‘köstebek’ vs. gibi (Arikoğlu / Kuular 2003: 105) (Aydın, 2006: 347-356). Tarbayan’ın varyantı olarak Altaylar köstebeğe “Tarbagan” demektedir ve Tarbagan’ın aslının insan olduğu sonradan insan varlığından çıkarak yer altı dünyasına geçtiği aktarılmaktadır. Bir Altay efsanesine göre; “Eski çağlarda Manı adında bir adam yaşarmış; onun dokuz oğlu varmış. Onların en büyüğü Par (kaplan), daha sonra diğeri İrbis, Şuluzin (pars), Parsuk, Erlen (fare), Kiske, Kara-Gula, Ceken (kutup porsuğu) ve en küçüğü Tarbagan (köstebek). Aynı zamanda köstebek, ayı, çöl horozu, guguk kuşu, sarıasma vb hayvanlar bir zamanlar insan cildinde idiler, ancak farklı nedenlerle kültür dünyasını terk etmişlerdir (Tuvinskiye Narodniye Skazki, 1971, Lvova. E.D. vd., 2013:23).

Köstebeğin bir insan olduğunu anlatan bir diğeri efsane G.N. Potanin tarafından Kuzey Moğolistan’dan derlenmiştir. Bir zamanlar Tanrı tarafından kötü niyetine ulaşması engellenerek köstebek olan bir insandan bahsedilir. Bu bir keskin nişancıdır ve dünyadaki tüm canlıları yok etmek ister. Tanrı nişancının niyetinden korkar ve onun karşısına çıkar, elleriyle onun gözlerini kapatıp, “Takımyıldızlarını vurabilir misin?” diye sorar. Nişancı kendisinden çok emin bir şekilde okunu takımyıldızlarına fırlatır ve birini vurur. Tanrı ellerini nişancının gözlerinden çeker ve baktığında yedi yıldızın da yerinde olduğunu görür. Bu sırada Tanrı sekizinci yıldızı koynunda yedekte bulundurur ve

nişancı görmeden onu yerine koyar. Bunu nişancı bilemez ve kendisinin rezil olduğunu kabul ederek yeraltına yerleşmeye karar verir ve deriye bürünerek köstebeğe dönüşür. Bu nişancının adı “Erhe-Mergen” yani “Nişancı Mergen”dir. G.N. Potanin’den sonra bu karakteri analiz eden araştırmacılar, onu Erlik’le ilişkilendirmiş ve adının erlen/orlen, ‘köstebek, fare’ kelimelerinden türediğini ileri sürmüşlerdir. Yer altı dünyası varlığına dönüşme sebebi ise başparmağını kaybetmesindedir. Gerçekten de yer altı dünyasının özelliklerinden biri, onların farklılığının ve kültürle bağdaşmazlıklarının en büyük göstergesi parmaksız oluşları idi (Sevortyan E.N., Potanin G.N.; Lvova. E.D. vd., 2013:71). Burada aynı zamanda başparmağını kaybetmesi insani özelliklerini de kaybetmesi anlamına gelmektedir.

Pertev Naili Boratav’ın 100 Soruda Türk Halk Folkloru adlı eserinde köstebek ile ilgili aktardığı kıssada da köstebek insandır ve yalan söylediği için Tanrı tarafından cezalandırılmıştır. Kıssaya göre; “Yahudi ile Müslüman arasında bir toprak kavgası olmuş. Müslüman tarlanın kendi malı olduğuna tanıklar getirmiş, ama Yahudi direnmiş ve kimin malı olduğunun tarladan sorulmasını istemiş Gizlice bir adamı tarlaya gömmüş. Kadı “Sen kiminsin?” deyince tarladan, ‘Yahudinin!’ sesi gelmiş. Buraya aslında Yahudi arkadaşını koymuş. Tanrı yalancı tanığı köstebeğe dönüştürmüş.” (Boratav, 2013: 75).

Berna Olgunsoy ise köstebeğin aslının insan olduğuyula ilgili Balıkesir’de şu kıssayı derlemiştir: “Çobanın biri koyunlarını kırıpıyormuş. Biri önünden geçmiş “Bereketli olsun” demiş. Karşılığında çoban ona hiçbir şey dememiş. Adam da kızmış. “Allah seni yeraltında köstebek yapsın” demiş. Bu yüzden köstebek yeraltındadır, kördür. Köstebek yeryüzüne çıkınca kudurmuş demektir. Mutlaka öldürmek gerekir.” (Hadiye Koyuncu, İvrindi-Yallılar Köyü, Olgunsoy, 2007).

Köstebek aynı zamanda Orta Asya halkları tarafından yenilen bir hayvandır. Roux Orta Asya halklarının etçil-otçul bir halk olduğunu oraya giden seyyahların notları üzerinden aktarır. Orta Asyalıların her türlü eti ve hayvanı yemeyi sevdiklerini ekler. Nestor Tarihi’nde Kumanların ölü hayvan etleri, her türlü sıçan ve köstebek yediklerini ve bunun gibi küçük hayvanları yemeyi çok sevdikleri aktarılır. Kalmukların ise yağlı olmak koşuluyla porsuk ve köstebek gibi hayvanları yemeyi çok sevdikleri aktarılmıştır (Nestor Tarihi 1884, Pallas, 1788-93, Roux, 2005: 369-370). Orta Asya topluluklarında köstebeğin ata hayvan olduğuna da rastlanmıştır. Karakaşlarda bir boy köstebekten daha doğrusu köstebeğe benzeyen küçük bir hayvandan geldiğini kabul eder. Orta Asya’da ata hayvan ile birleşerek soyun devamını sağlama konusu oldukça yaygın bir motiftir. Anlatılan öyküler atanın insanla birleşmiş bir bitki ya da hayvan olduğunu peşinen varsayar (Zelenin, 1952: 132, Roux, 2005: 290).

İslam kültüründe ve Türk mitolojisine köstebek kötü bir hayvan olarak görünmektedir. Bir zamanlar insanken Tanrı’nın istemediği ya da topluma zarar verecek davranışlarından dolayı ceza olarak yer altına gönderilmiştir. Potanin’in (E.L. Lvova, 2013) aktardığı efsanede Erlik ile bağı kurulan köstebek insanî varlık dünyasını terk ederken bu dünyaya ait özelliklerini de bırakarak gitmiştir. Mitolojik bağlamda yer altı ile ilişkilendirilen, aslı insan olan kısmen kötü olarak tabir edilen pek çok hayvanda olduğu gibi sağlıklı bir insan olmanın ilk koşulu sayılan başparmağı yoktur artık. Köstebek ceza alıp yer altına gönderilse de yeryüzüne tüneller aracılığıyla çıkmaktadır. Bu da köstebeğin her iki dünya arasında yaptığı hem fiziksel hem sembolik yolculuktur. Bu yolculukların biri köstebeğin boğularak öldürülmesiyle sonuçlandığında amaç doğrudan köstebeğin kendi varlık âlemindeki gücünü elde etmektir. Boğarak öldürmenin en genel anlamı kurban etmektir. Kurban kutsal ile dindışı arasında bağ kurmanın bir yoludur. Bu bağlamda Altaylarda kurbanın kanının akmasına dikkat edilmesi ve boğulması dikkat çekicidir (Roux, 2005: 186-187). Köstebek ocaklarında ise boğarak ocaklı olmak tesadüfî değil güç elde etmeye dayalı bir eylemdir. Amaç öldürmek, canını yakmak, zarar vermek değil köstebekte var olan mistik gücün elde edilmesidir. Keserek, darp ederek ya da başka şekillerde öldürmek yerine boğmak söz konusu olduğunda amaç nefesini almaktır. Mitolojik Dünyada nefes, ruhu ve ruhun özelliklerini simgelemektedir. Hakaslarda anlatılan efsanelerin pek çoğunda iyi ve kötü hayvanlardan sıcak (iyi) ve soğuk (kötü) nefesliler olarak bahsedilmiştir (Verbitsky V.İ. 50, Lvova. E.D. vd, 2013: 92). Bu nefeste hayvanın özellikleri ve mistik gücü bulunur. Altay’da Ülgen’e yapılan kurban adama töreninde Şaman kurban hayvanının nefesini bir fincana hapsederek sahibine verirdi, sahibi bu nefesi aldığı anda kut yani mutluluk kazanırdı. Bu törende çıkan güç ölen kurbanın kesilen nefesi ile ilişkilendirilmiştir (Anohin. A.V. 267, Lvova. E.D.

vd., 2013: 92). Köstebek boğma eyleminde ise boğularak ölen köstebeğin nefesi ve bu nefesle birlikte çıkan mistik güç boğan kişiye geçmektedir. Aldığı bu nefes vasıtasıyla köstebeğin mistik gücünü ele geçiren ocaklı bir nevi onun yerine geçmiş olur. İnsanda görülen hastalık tıpkı köstebeğin faaliyeti sonunda ortaya çıkmış bir durumla eşleştirilir. Bu arızı durumu da ancak sebep olan varlık düzeltebilecektir. Boğulan hayvanın giysiye temas ettirilmesi ve boğma işleminin başparmaklar arasında sıkarak olması da bu geçişi kolaylaştıran eylemlerden bir diğeridir. Çünkü başparmak tamamıyla bu dünyaya ait olmak ve insan varlığında olmak ile ilişkilendirilmiştir. Potanin'in aktardığı efsanede köstebek yer altı dünyasına giderken başparmağını yani varlığını insanın kültür dünyasında tutan en önemli organını kaybetmişti. Başparmak Türklerin geleneksel dünya görüşünde ruhun gizlendiği yerlerden biridir. Lvova başparmağın simgesel önemini Nikiforov'dan şu şekilde aktarır: "Kahramanlık destanlarında başparmak, var oluş özellikleri ile tanımlanır ve hayata özdeş olarak algılanır. Altay destanında bahadırın el başparmakları özünde onun hayatını veya ruhunu içerir." (Surazakov: 45, Nikiforov; Lvova vd., 2013, c.2: 69). Altay inançlarına göre parmakdaki deri çizgilerinin halkalar oluşturduğu yerde (merkezde) kalp bulunur (Anohin 125; Lvova vd., 2013, c.2: 70). Bir kişi, köstebeği başparmaklarıyla sıkarak boğduğunda ortaya çıkan nefes yani köstebeğin mistik gücü başparmak vasıtasıyla kişiye geçer ve kalbe ulaşır. Çünkü başparmak merkez organ olan kalbin nişanıdır.

Köstebek boğarak öldürme mantığının bir diğer yorumu da iyi ile kötünün mücadelesidir. Köstebek Tanrı tarafından cezalandırılarak yer altına gönderilmiştir. Potanin'in (E.L. Lovova, 2013) efsanesinde insanları yok etmek isteyerek, Tuvalarda (Monguş, 2010) casusluk yaparak, Boratav'ın (2013) kıssasında yalan söyleyerek ve hak etmediğine göz koyarak, Olgunsoy'un (2007) kıssasında kibirli davranarak kötülüğünü ispatlamış ve karşılığında Tanrı tarafından lanetlenmiş ve ceza almıştır. Lanetli bir hayvanı boğma ve bu yolla güç kazanma temelde bir ritüeldir. Köstebek lanetli, kötü bir hayvandır. İnsan ise iyi taraftadır. Boğma eylemi iyi ile kötünün sembolik bir mücadelesidir. Köstebek ölüp cezasını aldığı anda, boğan kişi mücadeleyi kazanır ve ritüel biter. Bu ritüelden sonra köstebek ocağı olan bir kişi artık köstebeğe benzeyen cilt hastalığını ya da boğaz ve bademcik şişliklerini eliyle sıvazlayarak, masaj yaparak iyi edebilir. Burada hastalık ve tedavi şekli arasında benzerlik ilişkisine dayanan bir bağ vardır. Sedat Veyis Örnek büyülerin temel iki mantığından bahseder. İlki bezerlik diğeri temastır (Örnek, 2014: 136-137). Benzer benzeri doğurur ilkesi doğrultusunda vücutta çıkan yara köstebeğin kaldırdığı toprağa benzetilmektedir. Tedavide de benzerlik ilkesi esastır. Köstebek nasıl yuvasından çıkarken yakalanıp boğularak öldürüldüyse yara da tıpkı onun gibi boğularak (benzer hareketlerle) yok edilir.

Hastalıklı bölgeye ocaklının elinin temas etmesi dışında ocaklarda köstebek eti yedirilir ya da yara iyileşmediği takdirde cilde köstebek yuvasından çıkan toprak çamur yapıp sürülür, toprak suyla karıştırılıp hastaya içirilir (Ülger, 2012: 45-46; Temizsoy, 2012; Uyar, 2013: 50; Ateş, 2015: 120; Karakaş, 2015: 330-331; Acar, 2017: 64.). Mitolojik gelenekte başlangıç zamanında yaratılan insan, doğal kaynaklardan yapılmıştır. Tanrılar tarafından birleştirilen ve nefes verilen toprak, kil, ağaç ve kamış, insanın bedensel ve ruhsal oluşumunun esasını oluşturur (Potatov L.P., 1982: 359, Lvova vd., 2013, c.2:20). Yakut Şamanizminde insanın toprak-ruhu, hava-ruhu ve ana-ruhu varoluşunun vazgeçilmezleridir (Popov A., 1928: 126, Lvova vd., 2013, c.2:21). Kısaca geleneksel Dünya görüşünde insan doğa ile bir bütündür. Doğanın ruhu insanı oluşturmuştur. Burada toprak ruhu olarak bahsedilen durum köstebeğin toprağı söz konusu olduğunda oldukça anlamlıdır. Köstebeğin temas ettiği toprak insanın toprak ruhu ile karıştığında mistik gücün iyileştirici etkisi temas yoluyla ortaya çıkmaktadır. Örnek'in (2014, 136-137) bahsettiği temas büyü mantığı burada geçerlidir. İnsanın hastalıklı ruhu doğanın ruhu ile birleşerek şifa bulmaktadır. Öte yandan toprak, Türkler tarafından kutsal kabul edilmiştir. Yer ve gök evrenin temeli olan iki unsur olarak görülmüş ve topraktan "Toprak Ana" olarak bahsedilmiştir. Toprak Ana, iyileştirici ve üretici varlığıyla bir ruha sahip olarak değerlendirilmiştir (Ögel, 262-264). Mircea Eliade demitolojik dünyada toprağın kadın olarak değerlendirildiğini yer ruhlarının varlığından ve yer altının analığından bahseder. Toprak, yer kozmosun temelini oluşturmaktadır ve oldukça zengin bir simgeler dünyasına karşılık gelir (Eliade, 2012:243-263). Bu özelliklerinden dolayı toprak halk hekimliği uygulamalarında bir şifa kaynağı olarak kullanılmıştır (Tek, 2018). Bir Ana olarak, kozmik evrende iyileştirici ve kapsayıcı bir boyuta sahip toprağın iyileştirici gücü köstebek ocaklarında da tercih edilmektedir. Köstebeğin ruhu temas ettiği toprağın da ruhunu etkilemekte ve iyileştirici gücünü hastaya taşımaktadır.

Köstebek eti yiyerek yapılan tedaviler ise köstebeğin ata hayvan olarak kabul edildiği modelin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Hayvanlar ve insanlar doğada daima etkileşim içinde bulunmuşlardır ve birbirlerinin gücünden yararlanmışlardır. Ata olarak kabul edilen hayvanın kurban edilerek yenmesi onun bir takım güçlerinden yararlanmak üzere olmuştur (Roux, 2005: 186-220). Köstebek eti tedavi amaçlı yendiğinde de köstebeğin iyileştirici mistik gücü kişiye geçmektedir.

Bir diğer tedavi şeklinde köstebeğin eli ya da ayağı (kaynakların bazılarında el bazılarında ayak olarak geçmektedir) hastalıklı yere sürülür. Osmaniye’de köstebeğin ayağının kesip kurutulup hastalıklı yere sürülmesi (Karakas, 2015: 331) Kastamonu’da ise kesilip kurutulmuş köstebek elinin dua okuyarak yaralara sürülmesi (Küçükbasmacı, 2000: 207) yoluyla iki uygulama tespit edilmiştir. Köstebeğin eli ya da ayağı olarak bir ayırım yapmaksızın değerlendirildiğinde ilk olarak dikkat edilmesi gereken köstebeğin beş parmağı olmasına rağmen başparmağının olmayışıdır. Mitolojik dünya görüşünde köstebek Tanrı’nın istemediği bir iş yaparak başparmağını kaybetmiş ve yer altına giderek Erlik’in dünyasına katılmıştır (Sevortyan E.N., Potanin G.N. Lvova. E.D. vd., 2013:71). Başparmağını kaybederek insan doğasından ayrılan ve yeni bir varlık âlemine (kısmen kötü) geçiş yapan köstebeğin elinin bu simgesel yokluğu, eksikliği temsil edecek şekilde tedavi amaçlı kullanılmaktadır. İnsanın köstebeğe dönüşmesini işaret eden başparksızlık köstebeğin mistik gücünün semboldür. Bu güç kullanılmak istendiğinde ise elin ya da ayakların kullanılması temas yoluyla yapılan sembolik bir ritüeldir.

SONUÇ

İnsan-doğa ilişkisi şüphesiz insanın var olduğu günden bu yana devam etmektedir. Doğanın bir parçası olan ve bilmediği pek çok duruma karşı güç elde etmek zorunda kalan insanoğlu zamanla doğayı anlamlandırma ve okuma yönünde birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Jean Paul Roux’a göre; insanlar, ilk zamanlarda doğa ile henüz nasıl mücadele edeceğini bilmediği için doğa ile iletişim kurmak adına bitki ve hayvanları kullanmışlardır ve insanların hayvanlarla ilişkisi bitkilerle olduğundan daha yakındır. Çünkü hayvanlar her açıdan insandan daha iyidir, daha iyi yüzebilir, avlanabilir, uçabilir vs. (Roux, 2005). Bu sebeplerle insanlar hayatlarını kolaylaştırmak için hayvanların özelliklerine sahip olmak istemişlerdir. Bunu taklit, kurban, benzerlik, temas vb. şekillerde gerçekleştirmişlerdir. Hayvanların ve bitkilerin özelliklerine sahip olma isteği aynı zamanda doğaya üstün gelme çabasının da bir sonucudur. İnsanın doğayla ilişkisinden yola çıkarak tedavi amacıyla bir takım pratikler üretmesi gerek kültür dünyasının gerek yaşamsal bilginin halk bilgeliğiyle birleşiminin bir ürünüdür. Köstebek ocakları da bu birleşimin bir örneğidir.

Köstebek mitolojik hikâyelerde ve halk arasındaki inanışa göre kötü, kara, yer altında olandır ve musibet ile ilişkilendirilmektedir. Köstebeğin yer altına gönderilme sebebi ise Tanrı’ya karşı suç işlemesidir. Suçuna karşılık Tanrı tarafından cezalandırılarak Türk mitolojisinde kötülük ile ilişkilendirilen yer altına gönderilmiştir. Köstebeği boğarak gücünü elde etme öncelikle sembolik bir kurbandır. Aynı zamanda boğma eylemi doğrudan nefesini dolaylı olarak da mistik gücünü elde etmeye dayanan iyi ile kötünün mücadelesidir, bir ritüeldir. Sonucunda kötü olanı boğarak güç kazanan, ona galip gelen ocaklı bunun hayrıyla bir hastalığı tedavi etmektedir. Hastalık da düşmana yani köstebeğe yahut köstebeğin faaliyeti sonucunda ortaya çıkan bir şekle (yerden toprak kaldırması) benzediği için aynı ismi alır ve benzerlik büyüsü mantığıyla düşman nasıl yenildiyse hastalık da aynı işlem yapılarak tedavi edilir. Köstebeğin eti, toprağı, eli, ayağı ile yapılan diğer tedavi yöntemlerinde ise yine çeşitli yollarla mistik güç aktarımı söz konusudur. Diğer ocaklardan; gerek ocaklı olma şekli, gerek uygulamaları bağlamında ayrılan köstebek ocaklarının farklılığı köstebeğin mitolojik yansımaları ile değerlendirilince anlam kazanmıştır. Köstebek ocaklarında yapılan uygulamalar bir mitolojik mirasın geleneğe taşınması ve aktarılması olarak okunmalı ve değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Acar, H. V. (2017). Türk Halk Hekimliğindeki Ocak Çeşitleri, Lokman Hekim Dergisi, 7(2): 54-72
<http://lokmanhekim.mersin.edu.tr>.

Acıpayamlı, O. (1989). *Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönünden İncelenmesi*. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri 23–25 Kasım 1988 Ankara. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1–8.

- Ateş, Cüneyt. (2010). *Şereflikoçhisar Monografisi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Boratav, P.N. (2013). *100 Soruda Türk Halk Folkloru*, Bilgesu, Ankara.
- Duvarcı, A. (1990). Halk Hekimliğinde Ocaklar. *Milli Folklor*, C.1, S.7, s. 34–39.
- Eliade, M. (2012). *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev.) Lale Arslan Özcan, 2. Basım, Kabalcı, İstanbul.
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b9bc68d6f3e88.37171450 Erişim:14.09.2018.
- İnan, A. (1975). *Eski Türk Dini Tarihi*, 1. Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karaaslan, Berna. (2010). *Divanu Lügat'it Türk'teki Bitki ve Hayvan Konuları Üzerine Bir İnceleme*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.
- Kumartaşlıoğlu, Satı. (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir.
- Küçükbasmacı, Gülten (Gönül). (2000). *Kastamonu'da Halk Tababeti, İnanış ve Uygulamaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Lvova E.L., Okyabrskaya İ.V., Sagalayev A.M., UsmanovaM,S. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşü* (Çev.) Metin Ergun, c.2, Kömen Yayınları, Konya.
- MonguşKenin-L. (2010). *Kara Gökyüzünün Soluk Alışı, Tuva Şamanizminin Mitolojik Mirası*, Tuva Y. Ş. Kyunzegeş Yayınevi, Kızıl.
- Olgunsoy, Berna. (2007). *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi-II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Örnek, S.V. (2014). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat. Efsane*. Ankara: Bilgesu. 2014.